ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI

FRANSIZ KAYNAKLARI IŞIĞINDA TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMİNE FRANSIZ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLEM BOR

ANKARA
OCAK, 2020

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
1946

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
EĞİTİMİN FELSEFİ, SOSYAL VE TARİHİ TEMELLERİ
PROGRAMI

FRANSIZ KAYNAKLARI IŞIĞINDA TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMİNE FRANSIZ ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLEM BOR

DANIŞMAN: PROF. DR. İSMAİL GÜVEN

ANKARA
OCAK, 2020

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne,

Eylem BOR adlı öğrencinin hazırladığı "Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri" başlıklı bu çalışma Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı / Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Programı'nda jüri üyelerince oy birliği ile **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

	Jüri Üyeleri	İmza
Başkan	Prof. Dr. Hasan ÜNDER	
Üye	Prof. Dr. İsmail GÜVEN	
Üye	Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ	

ONAY

Bu tez Ankara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, jüri üyeleri tarafından 03/01/2020 tarihinde, Enstitü Yönetim Kurulu tarafından .../.../20... tarihinde kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin KEPENEKCİ

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgileri akademik yazım kurallarına uygun biçimde raporlaştırdığımı ve bunları etik ilkelere (atıfta bulunulan tüm yapıtlara kaynaklarda yer verilmesi, tezde kullanılan bilgi ve belgelere resmi yollarla ulaşılması ve bunların aslı bozulmadan kullanılması vb.) uygun olarak elde ettiğimi ve sunduğumu bildiririm.

EYLEM BOR

ÖZET

FRANSIZ KAYNAKLARI IŞIĞINDA TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMİNE FRANSIZ ETKİLERİ

BOR, Eylem
Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail GÜVEN
Ocak, 2020, xiv + 307 Sayfa

XIX. Yüzyıl, Osmanlı Devleti için gerek zihinlerde gerekse açılan kurumlarda başlayan ve etkileri bugünkü eğitim sistemimizin yapı taşlarını oluşturan siyasi, tarihi ve eğitimsel dönüşümleri ifade etmektedir. Kuruluşundan itibaren hızla gelişip büyük bir güç olarak dünya ülkeleri arasında yerini alan Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasında; özellikle askerî kurumlardan başlayarak eğitim sisteminin zamanla bozulması ve çağın gerisinde kalması gibi sebepler olduğu düşünülmüştür. Batılı güçlerin bilim ve teknolojideki üstünlüğü karşısında zayıf düşmek istemeyen Osmanlı Devleti, III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmut (1808-1839) dönemlerinden başlayarak 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile devam eden süreçte her alanda modernleşmeye gitmiştir. Bu dönemde, yüzyıllardır Osmanlı eğitiminde kökleşmiş geleneksel düşüncelerden ve kurumlardan vazgeçip Tanzimat ideallerinin ruhunu yansıtacak, çağdaş, devletine bağlı, aydın görüşlü, bilgili bir nesil yetiştirmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti bürokrasisi ve üst yönetimi, bunun da ancak eğitimin her kademesinde sağlanacak bir asrîleşme ve aynı anlayışla açılacak eğitim kurumları ile gerçekleşeceğine inanmıştır.

XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) ile Fransa Kralı I. François (1515-1547) arasında doğan Osmanlı-Fransa müttefikliğinin yarattığı olumlu etki ve o dönem Fransa'sının Avrupa ülkeleri arasında birçok yönden üstün olması gibi sebeplerle Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) Batı ülkeleri içinde en çok Fransa ile yakınlık kurulmuş, yenilik modelleri de bu ülkeden alınmıştır. Başlangıçta yalnızca ticarî ilişkilerde görülen bu yakınlaşma zamanla sosyal, siyasal ve kültürel alanlara da geçmiş, özellikle 1789 Fransız İhtilali'nin getirdiği özgürlük, eşitlik, adalet gibi evrensel

kavramlar Osmanlıların da düşünce yapısını değiştirmeye başlamıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise bu etkilenme özellikle eğitimsel anlamda olmuş ve gerek devletin, gerekse sosyal yaşamın her alanında kendini belli etmiştir. Fransa'yı örnek alma sürecinin Tanzimat Dönemi ve sonrasında neredeyse Osmanlı eğitim sisteminin genel politikası haline gelmesi ise günümüz eğitim sisteminin temellerini atmış olması bakımından önemlidir.

Fransa'nın ve bu ülkeyi model alan Osmanlı Devleti'nin o dönemden bugüne ulaşan eğitim felsefesi üç ana ilkeye dayanmaktadır: "Ücretsiz, laik ve zorunlu eğitim." İstenilen başarıya tam anlamıyla ulaşılamamış olsa da Osmanlı eğitiminde görülen Batılılaşma hareketinin Türk eğitim tarihi ile günümüz Türkiye'sinin eğitim sistemine yeni ve farklı bir çerçeve çizdiği şüphesizdir.

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında yaşadığı değişim ve yenilikleri ortaya çıkarmayı ve Osmanlıların eğitim sistemi için iyi bir örnek teşkil eden Fransız eğitim anlayışının Osmanlı eğitim anlayışı üzerinde hangi açılardan etkili olduğunu vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu yapılırken de iki ülkenin Tanzimat Dönemi'ndeki ve bu döneme gelene değin yaşadığı tarihi ilişkilerin gerek ülke içinde gerekse uluslararası platformda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve içtimai hayatını nasıl şekillendirdiği ve geleneksel Osmanlı toplumuna yabancı olan Batılılaşma fikrinin dönemin şartlarına göre nasıl özümsendiği ele alınmıştır. Çalışmada, araştırmanın konusu ve amacı itibariyle nitel araştırma yöntemlerinden olan tarihsel araştırma ve belge tarama metodu kullanılarak çoklu biçimlerde veriler toplanmıştır. Daha sonra, araştırmayı sonuca ulaştırmayı sağlayan bu veriler sistematik biçimde organize edilmiş ve elde edilen bilgiler ışığında çalışmanın konusuna ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat, eğitim, Fransa, Batılılaşma, reform

ABSTRACT

FRENCH EFFECTS ON THE EDUCATION IN TANZİMAT REFORM ERA IN THE LIGHT OF THE FRENCH RESOURCES

BOR, Eylem

Master Degree Dissertation, Department of Educational Sciences

Supervisor: Prof. Dr. İsmail GÜVEN

January, 2020, xiv + 307 Pages

The 19th century means the political, historical and educational transformations which began either in minds or with the founded institutions and whose effects have comprised a basis for today's education system. It has been thought that among the reasons of the decline of the Ottoman Empire which took its place among world countries as an effective power by having been developed rapidly since being established were such reasons as the gradual deterioration of its education system starting with the military institutions and its falling behind the times. The Ottoman Empire, which didn't want to fall into a decline against the supremacy of Western powers in science and technology, started a movement of modernisation in all areas of the state starting from the periods of Selim III and Mahmut II with the Ottoman Reform Edicts of Tanzimat (1839) and Islahat (1856). In this period, The Ottoman Empire, which aimed at growing a generation reflecting the soul of Tanzimat ideals, being modern, loyal to its country, open-minded and intellectual by giving up the deep-rooted traditional thoughts and institutions in the education system of the state for centuries, believed that the only way to achieve this goal was to modernise all the stages of education and to open new educational institutions in accordance with this philosophy.

In Tanzimat Reform Era, The Ottoman was primarily in relationship with France among the other Western countries thanks to the reasons such as the positive impact arising from the alliance between Suleyman the Magnificent (1520-1566) and François I (1515-1547) in the 16th century, and France's predominant position among the other European countries in every aspect in that time. This relationship seen only in commercial issues at the beginning switched to the social, political and cultural areas

later on and especially the concepts such as freedom, equality and justice which were brought with the French Revolution (1789) started to change the mentality of the Ottoman also. When it came to 19th century, this French effect was especially seen in educational sense and it became apparent in every area of life from social to political. The process of taking France as an example virtually became the general policy of the Ottoman education system, therefore this process is important in terms of laying the basis of today's education system in Turkey.

The philosophy of education from that time to present in France and the Ottoman taking this country as a model has been grounded in three main principles: "free, secular and compulsory education". Despite the fact that the intended achivement goal hasn't been reached completely, it is beyond question that the westernization movement seen in the education system of The Ottoman has given a new and different point of view to the history of Turkish education as well as today's education system in our country.

This study aims to find out the changes and innovations the Ottoman underwent in the educational field in Tanzimat Reform Era and to emphasise from which aspects the educational perception of France, which was a good model for the education system of the Ottoman, had an impact on the philosophy of education in the Ottoman. While studying the subject mentioned above, the topics of how the historical relationships between these two countries until and in Tanzimat Reform Era shaped the political and social life of the Ottoman both domestically and internationally and of how the westernization idea, which is totally a new concept for the traditional Ottoman society, was internalised in the conditions of that era are handled. In the present study, data were collected in many ways by using historical research and document analysis techniques which are two of the qualitative research methods. Finally, these data providing the study to come to a conclusion were systematically organised and evaluations concerning the subject of the study were made in regard to the data collected.

Key Words: Tanzimat, education, France, Westernization, reform

ÖNSÖZ

"Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı var sayamayız. Memleketimizi bir çember içine alıp dünya ile ilgisiz yaşayamayız. Tam tersine ileri, uygar bir millet olarak uygarlık alanının üzerinde yaşayacağız; bu yaşam, ancak bilim ve fenle olur. Bilim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet bireyinin kafasına koyacağız. Bilim ve fen için sınır ve şart yoktur (Atatürk'ün S.D.II., 1922, ss. 44-45)" diyen Mustafa Kemal ATATÜRK; bu sözleriyle ülkemizin ilerlemesi ve muasır medeniyetler seviyesine yükselmesi için bilimsel eğitimin gerekliliğine atıfta bulunmuş ve önümüzde daha yürünecek uzun bir yolun olduğunu vurgulamıştır. Bu sözlerin söylendiği zamandan uzun yıllar öncesine gidersek Osmanlı Devleti'nin Lale Devri ile başlayan çağdaşlaşma ve Batı'yı örnek alma düşüncesini, özünde birçok yeniliği barındıran 1839 Tanzimat Fermanı ile hayata geçirdiğini ve bu amaçla büyük gayret sarf ettiğini göreceğiz. Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmek için eğitimin gücüne ümit bağladığı bu yüzyılda değişen eğitim anlayışı ve bu anlayışla açılan eğitim kurumlarında ise eski dostumuz Fransa'nın başrolde olduğunu fark edeceğiz.

İşte bu çalışma Osmanlı Devleti'nin her alanda atılımlar gerçekleştirdiği ve yüzünü Batı'ya çevirdiği Tanzimat Dönemi'nde yenilenen eğitim politikasını ve bu önemli değişimde Fransa eğitim sisteminin etkisini ortaya koyabilme çabasıyla yapılmıştır. Bu etkilenmenin köklerini oluşturan siyasi ve sosyal sebepler ile iki ülkenin uluslararası düzeydeki ilişkilerine yön veren tarihi olgular da bir bütün halinde ele alınarak çalışmanın kapsamı ve derinliği artırılmaya çalışılmıştır.

Konusunu Osmanlı Devleti ve Fransa'dan alan bu çalışmanın özgünlüğü, eğitimde Fransa'yı model alan Osmanlı Devleti yani günümüz Türkiye'sinin bakış açısıyla değil, ülkenin modernizasyonu için her sahada, özellikle eğitim konusunda Osmanlıların esin kaynağı olan Fransa'da ve Fransızların bakış açısıyla yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu sebeple, dönemin getirdiği havayı ve düşünce yapısını Fransızların gözünden en gerçekçi biçimde sunabilmek adına, çalışma için taranan kaynaklarda yer alan ve kişilere ait tırnak içindeki sözlerin doğrudan verilmesi uygun görülmüştür. Fakat yabancı bir dilden, özellikle de bu dilin yüzyıllar öncesindeki halinden yapılan en iyi çevirilerin bile bir başka dildeki anlamları her zaman birebir

karşılayamayacağı ya da verilmek istenen anlamın içini doldurmakta bazen yetersiz kalınabileceği hususu da unutulmamalıdır.

Çalışmadaki kimi sayfalarda fazlasıyla kaynağa atıfta bulunulduğu için bu kaynakların metnin akıcılığını bozarak okumayı zorlaştırabileceği endişesi ve tarihsel çalışmalar için uygun olduğu düşüncesiyle gerekli kaynakların sayfa sonlarındaki dipnotlarla verilmesi tercih edilmiştir.

Bu alanda araştırma yapmak isteyen akademisyen ve öğrencilere yardımı dokunur düşüncesiyle, çalışmayı hazırlarken kullandığım kaynakları nereden ve nasıl temin ettiğimi yazmanın doğru olacağı kanısındayım. Çalışmada kullanmam gereken o döneme ait eserlere, özellikle arşiv belgelerine ve görüntü bantlarına ulaşmamda katkısı olan birçok kaynağın başında Paris'te bulunan *Bibliothèque Nationale de France / BNF (Fransa Milli Kütüphanesi) Arşivleri* ve yine Paris'te bulunan *Archives Nationales France (Fransa Milli Arşivleri)* gelmektedir. Bunların yanı sıra Fransa Milli Kütüphanesi'nin elektronik ortama aktarılmış kaynaklarını bulduğum *Gallica*, Fransa resmi arşivlerinin yer aldığı *Bibliothèque Diplomatique Numérique ve Ministères des Affaires Etrangères (Dışişleri Bakanlığı)* de o yıllara ait arşiv ve eserleri bulabilmek için faydalandığım başlıca kaynaklardır. Elbette tüm bunları yeterli bulmayıp "daha farklı ne bulabilirim?" sorusunu kendime sürekli sorarak Paris ve St. Quentin'de yüzyıllar öncesine ait kitaplar, gazeteler satan antikacıların müdâvimi olduğumu ve buralarda bulduğum eski eserlerden de faydalandığımı söylemeliyim. Ve yine Strasbourg'da kaldığım süre zarfında araştırmalarımı yürüttüğüm *Médiathèque André Malraux (André Malraux Medya Kütüphanesi)* ve *Les bibliothèques de l'Université de Strasbourg* da Fransız eğitim sistemi ile ilgili eserlere ulaştığım kütüphanelerdir. Türkiye'de ise Milli Kütüphane Türkçe kaynakları bulmakta yararlandığım yerler olmuştur.

Bu vesileyle, tarih sevgimin beni yönelttiği bu tez alanını seçerken beni destekleyen ve çalışmamı en etkili biçimde oluşturabilmem için engin tecrübesi ve bilgisiyle her zaman bana yol gösteren değerli tez danışmanım Prof. Dr. İsmail GÜVEN'e teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca, çok uzakta olsalar da bu zorlu ve uzun süreçte bana her zaman destek olan kıymetli aileme; tavsiyeleriyle çalışmama zenginlik katan Prof. Dr. Nihat KARAER'e; bazı kaynaklara ulaşmam konusunda bana fikir veren Emmanuel Szurek'e; çalışmamı oluştururken ümitsizliğe düştüğüm zamanlarda binlerce kilometre uzaktan bana umut aşılayan sevgili arkadaşım Pelin ÖZDEMİR'e; beni hiç tanımadan çalışmamın düzeltmelerini yapmayı kabul eden Suna GÜNEYKAYA,

Sercan KOCA, Hamza HAŞIL'a ve çalışmamda katkısı olan herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Bana gelince; bu çalışmayı tamamlamakla, Fransa'da görev yapmak ve yine Fransa'da eğitim tarihi üzerine araştırma yapmak gibi birbirine yoğrulmuş iki hayalimi birden gerçekleştirmiş olabilmenin mutluluğunu yaşamaktayım. Ne kadar özen gösterilirse gösterilsin hiçbir çalışmanın tam ve kusursuz olamayacağı gerçeğinden hareketle, bu çalışmanın eksiklerini zaman içinde görerek bunu bir fırsata çevirme ve bana devamını getirmeyi ümit ettiğim gelecek çalışmalarım için kendimi geliştirme olanağı vermesi yönüyle de şahsımdaki değeri bambaşkadır. Büyük bir heyecan ve özveriyle en iyisini yapmak için uğraş verdiğim bu çalışma bana ömrümün sonuna kadar silinmeyecek güzel bir hatıra armağan etmiş oldu.

Yürümek istediğim akademik yolda bana gerekli olan azim ve sabır duygularımı beslemesi dileğimle …

Aileme…

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BİLDİRİMİ ... iii
ÖZET ... iv
ABSTRACT ... vi
ÖNSÖZ ... viii
İÇİNDEKİLER ... xii
TABLOLAR DİZİNİ ... xiv
BÖLÜM 1 ... 1
GİRİŞ ... 1
Problem ... 3
Amaç ... 10
Önem ... 11
Sınırlılıklar ... 14
Tanımlar ... 14
BÖLÜM 2 ... 17
YÖNTEM ... 17
Araştırmanın Modeli ... 18
Evren-Örneklem ... 19
Verilerin Toplanması ... 20
Verilerin Çözümlenmesi ... 21
BÖLÜM 3 ... 23
BULGULAR VE YORUMLAR ... 23
Tanzimat Dönemi'nden Önce Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu ... 23
XIX. Yüzyıl ve Öncesinde Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ... 23
Tanzimat Dönemi (1839-1876) ve Islahat Fermanı (1856) ... 40
I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878) ... 50
Osmanlı Devleti'nde Fransız Etkisiyle Yapılan Reformlar ve Yaşanan Kültürel Dönüşüm ... 53
Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Mekteb-i Osmânî ... 70
1789 Fransız İhtilâli ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri ... 73
XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim Politikası ve Açılan Kurumlar ... 87
XIX. Yüzyıl ve Öncesinde Fransız Eğitim Sisteminin Genel Karakteri ... 88
XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminin Genel Karakteri ... 108
Osmanlı Devleti'nde Askerî Eğitim ... 122
Osmanlı Devleti'nde İlköğretim ... 146
Osmanlı Devleti'nde Ortaöğretim ... 162
Osmanlı Devleti'nde Yükseköğretim ... 190
Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Yetiştiren Kurumlar ... 217
Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitimi ... 230
Osmanlı Devleti'nde Fransızların Açtığı Okullar ... 242

BÖLÜM 4 249
SONUÇLAR VE ÖNERİLER 249
Sonuçlar 249
Öneriler 259
KAYNAKLAR 261
EKLER 275
EK 1. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki genel durumunu ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne olan bakış açısını ele alan eser 276
EK 2. Fransızların, Tanzimat Fermanı ve reformlar hakkındaki düşüncelerini ele alan eser 278
EK 3. Osmanlı Devleti'nde yaşanan Mısır Sorunu ve Doğu Sorunu'nu ele alan eser 280
EK 4. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki siyasi durumunu ele alan eser 282
EK 5. Osmanlı-Fransa ilişkilerini ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki durumunu anlatan eser 284
EK 6. 1867 yılı Fransa İçişleri Bakanlığı Resmi Bülteni'ne göre, Fransa'da kabul edilen 10 Nisan 1867 tarihli ilköğretim yasası 287
EK 7. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasi durumunu ve doğu sorunu'nu ele alan eser 289
EK 8. XIX. Yüzyılda Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy 291
EK 9. Osmanlı Devleti'ndeki Mektep-i Harbiyenin esin kaynağı olan Fransa'daki L'École D'Application d'État-Major adlı okulu ele alan eser 292
EK 10. Galatasaray Lisesinin ilk müdürü Fransız M. de Salve tarafından Maârif Nazırı Saffet Paşa'ya yazılan *Sur L'État de L'Enseignement au Lycée de Galata-Sérai* başlıklı resmî raporun görüntü bandı (mikrofilm) 295
EK 11. Osmanlı-Fransız ilişkilerini ele alan eser 300
EK 12. Fransız *Journal Des Débats* gazetesi muhabirinin İstanbul'dan Fransa'ya yolladığı raporlara göre Osmanlı Devleti'ndeki okulları ele alan gazete haberi 301
EK 13. Osmanlı eğitim sistemi ve okulları hakkındaki bilgilere yer veren 25 Ekim 1869 tarihli Fransa Resmî Gazetesi 302
EK 14. Fransa'daki bir okulun duvarında asılı olup Fransız okullarındaki laiklik ilkesini ele alan ve tez yazarı tarafından fotoğrafı çekilen pano 303
EK 15. Etik Kurul Onayı 304
BENZERLİK BİLDİRİMİ 305
ÖZGEÇMİŞ 307

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo **Sayfa**

Tablo 1. 1851 Yılındaki İstatistiklere Göre Başkent İstanbul'daki Yerli Sivil Halkın Topografik Dağılımı 49
Tablo 2. 1923-1924 ve 1931-1932 Eğitim-Öğretim Yılı Öğrenci Sayılarının Okullara Göre Dağılımı 121
Tablo 3. Fransız ve Osmanlı Askerî Okullarının Öğretim İçeriği 140
Tablo 4. Fransız ve Osmanlı İlköğretim Okullarının Öğretim İçeriği 160
Tablo 5. École Primaire Supérieure ve Erkek Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği 173
Tablo 6. École Primaire Supérieure ve Kız Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği 174
Tablo 7. Fransız ve Osmanlı Yükseköğretim Okullarının Öğretim İçeriği 212

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Bu bölümde; problem, amaç, önem, sınırlılıklar ve çalışmada geçen kavramların tanımları yer almaktadır.

Devletlerin dünyadaki değişmeleri takip ederek ilerlemesinde ve ayakta kalabilmek için çağa uyum sağlayabilmesinde kilit rol oynayan etkenlerden biri hiç şüphesiz eğitimin gücüdür. Gerçekleştirilen yeniliklerin ve gösterilen çabaların başarıya ulaşabilmesi için işe kitleleri eğiterek başlamak ve önce zihinlerde bir değişim yaratmak gerekmektedir. Zira devletlerin varlıklarını sürdürebilmesi bağımsız olmalarına, bağımsızlık da eğitimli ve bilinçli insanlara bağlıdır. Eğitimle sağlanan düşünce özgürlüğü olmadan toplumlar için düzenli ve sürdürülebilir bir demokrasiyi tasavvur etmek mümkün değildir. Eğitimdeki evrensel gelişmeleri izleyemeyen ve bunları kendi eğitim politikasının özüne yerleştiremeyen devletler ise zamanla güçsüzleşmeye ya da yıkılmaya mahkûmdur.

Söz konusu durumun XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti hakimiyet kurduğu coğrafyanın büyüklüğü, bu coğrafyadaki halkların çeşitliliği, İslam dünyasının halifeliğini yürütüyor olması ve çok modern olmasa da dünyanın en büyük dördüncü veya beşinci askerî gücü olması yönüyle dünya ülkeleri arasında birçok açıdan en güçlü devletlerden biridir. Bu duruma Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumu ve bu konumun sağladığı denge siyaseti ile ayakta kalma başarısı da eklenirse siyasi anlamda da etkili olduğu görülecektir. Ancak XIX. yüzyılda önceki yüzyıllara nispeten siyasi ve askerî gücü zayıflamış olan Osmanlı Devleti, Avrupa Devletlerinin gözünde bir tehdit unsuru olmaktan çıkmaya başlayıp bu ülkelerin kendi çıkarlarına göre politika yürüttükleri bir ülke konumuna düşmüştür. Bununla birlikte Bâb-ı Âli'nin, Fransız İhtilali'nin tüm dünyaya sirayet eden etkisini kendi topraklarında da hissetmesiyle Osmanlılar, devletin varlığının teminatı için başta askeriye gelmek üzere birçok alanda değişimin şart olduğunu anlamışlardır.

Mutlak bir saltanatla yönetilen ve teokratik bir yapının bulunduğu Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık ve ulemâ yüzyıllarca halk eğitiminde otorite kabul edilmiş

ve birçok imtiyazı ellerinde tutmuştur. XIX. yüzyılda halk eğitimi tüm dünyada genel olarak yaygınlaşmış ve Tanzimat Dönemi ile birlikte değişmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin çehresi eğitimde de kendini göstermiştir. Nitekim eğitimde yapılan reformlar bütün diğer gelişmelerin esas kaynağını ve ön şartını oluşturmaktadır. Osmanlı padişahları ve devletin ileri gelenleri de neredeyse tüm dikkatlerini eğitim konusuna vermiş, tüm seviyelerde ve tüm yönleriyle eğitimi yeniden yapılandırmak istemişlerdir. Bunu sağlamak için Bâb-ı Âli, ülkenin kökleşmiş kurumlarına dokunmadan ulemânın okullar üzerindeki hâkimiyetini yıkarak dinî ve düşünsel özgürlüklerin altını çizmek, Fransa'dan alınan yasalar, bilimsel ve çağdaş yöntemler ışığında hazırlanan öğretim programları sayesinde Osmanlı eğitim sistemini yeniden organize etmek ve bu doğrultuda modern eğitim kurumları açmak amacında olmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan modernizasyon çalışmalarının ve reformların ancak bu şekilde başarıya ulaşacağını düşünen Osmanlılar, devletin merkezileştirilmesi, devlet kontrolünün güçlendirilmesi ve eğitim meselelerinin devletin egemenliği altında olması gerektiğine inanmışlardır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk reformlardan biri yönetimin yeniden örgütlenmesi ve bunun da eğitim kurumlarına yansıtılması ile ilgili olmuştur. Tanzimat Dönemi'nde yapılan çoğu eğitim reformu ise kaynağını, 10 Nisan 1867 tarihli Fransız eğitim yasasının Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine uyarlanmış hali olan 1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden (Genel Eğitim Tüzüğü) almıştır.

Osmanlı Devleti üzerinde Fransa'nın bu denli etkin bir rol üstlenmesinde ise bu iki ülkenin uluslararası düzeydeki olumlu ilişkilerinin seyri belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışı için Fransız eğitim anlayışının önemli bir örnek olduğu aşikârdır. Fransız Aydınlanma Felsefesi'ni benimseyen düşünce biçimiyle önem kazanan ve 1789 Fransız İhtilali'nin savunucularından olan ünlü Fransız filozof ve siyasetçi Condorcet (1743-1794), günümüzden yüzyıllar önce demokratik eğitimin temellerini atmış ve Fransız eğitiminin ilkelerini belirlemiştir. Condorcet'nin belirlediği eğitim ihtiyacı, eğitim özgürlüğü, devletin eğitim görevi, ücretsiz öğrenim, okuldan ayrıldıktan sonra yetişkin kursları gibi ilkeler hem Fransa hem Osmanlı Devleti'ndeki eğitim anlayışının temellerini oluşturmuştur.

Problem

Tarihin eski çağlarından beri varlığını sürdüren eğitim, toplumların yerleşik hayata geçmesi ve devlet yaşamı olgusunun ortaya çıkmasıyla sosyolojik ve ideolojik önemini gitgide arttırarak devletlerin politikalarında öncelikli konumunu almıştır. Eğitim, diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de hassas bir konu olmuş, yaşanılan sıkıntılı dönemlerde sorunların kökeninde mevcut eğitim sisteminin niteliksiz ve yetersiz oluşu görülmüştür. Bu durum, Osmanlıları yeni eğitim modelleri aramaya sevk etmiş ve devletin ileri gelenleri eğitimin kalitesini artırmak için başta Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesini incelemişlerdir.

Güven, eğitim sisteminin ve kurumlarının da diğer sosyal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarına cevap verebildikleri ölçüde var olabildiklerini, bunu başaramadıkları takdirde dönüşüme uğradıklarını ya da yerlerine farklı eğitim sistemleri ve kurumlarının geldiğini, bu varsayımın Osmanlı Devleti için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nde de zaman içerisinde ihtiyaçlara cevap veremeyen eğitim kurumları sorgulanır olmuş, son dönemde devletin yaşadığı sorunlar, 'eğitimle ilgili yeni değerler ortaya konabilmesi ve eğitim sisteminin çağdaş sayılabilmesi için çağın gereklerine uygun bir bakış açısına ihtiyaç vardır.' düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti, bu doğrultuda ortaya konulacak eğitim sistemi ile ülkede ve dünyada olup bitenleri takip ederek kendini buna göre tanzim edebilen ve bu anlayışı hayatının her alanında uygulayabilen bireyler yetiştirilmesinin gerekliliğini geç de olsa kabul etmiştir.[1]

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü genel politika; dağılmakta olan ülkeyi yapılan reformlarla yeniden eski gücüne kavuşturmak, dış devletlerin Bâb-ı Âli'nin içişlerine karışmasını ve baskı yapmasını engellemeye çalışmak yönünde olmuştur. Gücünü iyice yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'ne gelmeden önce gerek dış ülkelerle gerekse kendi ülkesinde yaşadığı iç sorunlarla mücadele etmektedir. Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır değişmez müttefiki olan Fransa ise kendi politik çıkarlarını gözeterek Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı her zaman Osmanlı Devleti'ni korumak ve zayıf düşmesini engellemek istemiş ve bu devletin sömürgeci ülkeler tarafından parçalanmaması gerektiğini düşünerek Osmanlıların

[1] İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), 129-131.

toprak bütünlüğünü korumaktan yana olmuştur. Bunu yaparken de Osmanlı Devleti'ne yolladığı tecrübeli uzmanlar, subaylar, askerler aracılığıyla ülkede modern usullere göre öğretim yapan yeni okullar açılmasına destek vermiş ve Osmanlıları özellikle askerî anlamda kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir.

Osmanlı Devleti'nin eskiden beri iyi ilişkiler içinde olduğu Fransa ile devam eden dostluğu bu ülkeye tanınan kapitülasyonlarla da pekişmiştir. Hemen hemen her alanda, özellikle ticaret ve ülkedeki gayrimüslimler konusunda Osmanlılardan birçok ayrıcalık alan Fransa, kendi ülkesinde ithalat yapan tüccarların haklarını koruduğu gibi; Osmanlı Devleti içerisinde ticaret yapan ya da yaşayan Fransız tüccarların da haklarını, imtiyazlarını, dokunulmazlıklarını ve yükümlülüklerini düzenlemiştir.[2]

Fransa, Osmanlı Devleti'ni bu dönemde en çok uğraştıran sorunlardan biri olan ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1849) ile Sultan II. Mahmut arasında yaşanan Mısır Sorunu'nda aktif ve belirleyici bir rol oynamış, iki taraf arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Sultan II. Mahmut, bu Valiye karşı güçlü olabilmek ve Valinin çıkardığı isyanı bastırabilmek için İngiltere'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Neticede, Avrupalı güçlerin de katıldığı Londra Konferansı (15 Temmuz 1840) ile sorun çözülmüş; fakat Osmanlıların bir iç meselesi olan Mehmet Ali Paşa olayına yabancı devletlerin müdahalesiyle bu devletler bundan böyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkı kazanmışlardır. Bu müdahale, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına yönelik yıkıcı bir darbe olmuştur.

Bu dönemde Fransızlar Osmanlı Devleti'ni hızla parçalanan yarı ölü bir organizmaya benzetmekte ve farklı Hristiyan gruplarını Türk etkisi altında tutmanın tek yolunun ülkede hoşgörü ilan etmek, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında gerçek bir eşitlik kurmak olduğunu düşünmektedirler. Bu yolla, gün geçtikçe daha tehlikeli boyutlara ulaşarak Osmanlı Devleti ve padişahlarının güvenliğini tehdit eden ülke dışı istilalara karşı bir sur inşâ etmek mümkün olabilir. Bu umudu taşıyan Sultan II. Mahmut devletin mevcudiyeti için reformcu ve kurtarıcı olmaya karar vermiştir. Sultan Abdülmecit (1839-1861) döneminde ise, uçurumun yamacındayken yalnızca reform yaparak kurtuluş umuduna sahip olan Osmanlı Devleti 1839'da önemli bir siyasî gelişme olan, padişahın yetkilerini kısıtlamasının yanında birçok reform öngören

[2] François-Emmanuel Guignard De Saint-Priest, *Mémoires Sur L'ambassade de France en Turquie et Sur Le Commerce des Français Dans Le Levant.* (Paris, 1877), 527-528.

Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş ve ilk Osmanlı Anayasası 1876 Kânûn-ı Esâsî'nin ilanına kadar sürecek olan Tanzimat Dönemi'ni başlatmıştır.[3]

Tanzimat Fermanı ile diğer alanlarda olduğu gibi eğitimde de reform hareketleri ivme kazanmış, nihayetinde Fransız eğitim sistemi Osmanlı Devleti'nin eğitim politikası içerisinde yoğun bir etkiye sahip olmuş ve Fransız kaynaklı laiklik ilkesi Osmanlı eğitiminde yerini almaya başlamıştır. Osmanlı eğitim sistemi, dönemin Batılılaşma taraftarı nazırlarınca düzenlenmiştir. Sadrâzam Mehmet Emin Âli Paşa (1815-1871), Hariciye Nazırı Keçecizâde Dr. Mehmet Fuat Paşa (1815-1869) ve Vezir Sait Paşa (1838-1914) bunların başlıcalarıdır.[4]

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nı imzalamasının ardından başta Britanya elçisi olmak üzere yabancı devletler bu fermanda ortaya konan ve yapılması planlanan yeniliklerin ne ölçüde yerine getirildiğini kontrol etmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği reformların tam anlamıyla uygulanmadığını söyleyerek memnuniyetsizliklerini dile getiren bu büyük güçlerin elçileri Kırım Savaşı (4 Ekim 1853- 30 Mart 1856) sonunda Paris'te yapılması düşünülen barış konferansında Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774) ile elde ettiği haklara dayanarak Ortodoks Hristiyanlar çıkarına taleplerde bulunmasını engellemek için yeni bir ferman yayınlanmasını istemişlerdir. Bu müdahaleler sonucu 1856'da 'Islahat Fermanı' adı altında ve hem Tanzimat Fermanı'nda belirtilen reformları genişletip somutlaştıran hem de Müslüman-Hristiyan eşitliği konusunda garanti veren bir belge daha yayımlanmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı Müslümanlara yeni haklar getirmemesine karşın 1856 Islahat Fermanı bir anlamda gayrimüslimlerin anayasal gelişmesinin ilk adımı sayılmış ve bu durum Müslüman halk arasında tepkilere yol açmıştır.[5]

Fransız yazar Channebot, Osmanlı toplumunun hoşnutsuzluğuna ve tepkisine rağmen bu fermanları olumlu değerlendirmiştir. Channebot, Tanzimat ve bunu takip eden Islahat Fermanı sayesinde Bâb-ı Âli; Osmanlı tebaasının özgürlüğü, toplumsal eşitlik, özel mülkiyetin oluşumu ve dokunulmazlığı gibi reformları başarabilirse ülkedeki teba anlayışından Osmanlı Devleti vatandaşı anlayışına geçebilme ihtimalinin doğacağını düşünmektedir. Channebot'ya göre böylelikle mülkiyet, toplumdaki farklı

---

3 Frédéric Macler, "Foi et Vie," *Cahier Blanc* (Paris, Aralık 16, 1915): 262.

4 Frédéric Macler, *L'éducation De L'élite Féminine Dans L'empire Ottoman Au Xıx^e Siècle: Le Pensionnat De Filles de Notre-Dame de Sion d'istanbul* (1856).

5 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. A. Kuyaş (Yay. Haz), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 216-218.

milletleri devlete bağlayan tek şey olacak ve bu, Osmanlı Devleti'nin siyasal birliğine katkı sağlayabilecektir. Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni toplumsal ve ekonomik olarak Hristiyan güçlerle neredeyse aynı seviyeye çıkaracaktır. Channebot, Bâb-ı Âli'nin, siyasi varlığını bu şekilde kendi başına sağlamasının önem arz ettiğini; çünkü Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün uluslararası antlaşmalara saygının da ötesinde Avrupa devletlerinin çıkarlarına bağlı olduğunu düşünmektedir.[6]

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde, eğitim alanında köklü değişikliklere giderek kendine bir rol model aramış, Avrupa ülkeleri içinde en çok Fransa'ya yakınlık duymuş ve yolladığı elçiler vasıtasıyla Fransa'yı sürekli takip etmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim politikasının rol model olarak nereden ve nasıl beslendiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleri içinde neden özellikle Fransa'ya yakınlık duymuştur? Bu sorunun birçok cevabı olmakla birlikte en temel sebepler arasında, yüzyıllardır devam eden Osmanlı-Fransa ilişkileri, XIX. yüzyılda Fransa'nın Batı'nın en gelişmiş ülkelerinden biri olması, askerî donanımının üstün olması ve o dönemde Fransızcanın Avrupa'da diplomasi dili olarak kullanılmasını göstermek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde eğitimde reform hareketlerine doğru gidilirken, Fransa'da Fransız İhtilâli sonucunda 1790'da yayınlanan bir genelge ile din eksenli öğretimden vazgeçilmiş, laik düşünce benimsenmiş, böylece kadın erkek ayrımına son verilmiş ve kilisenin konumu yeniden belirlenmiştir. Anayasa kurucuları o dönemde eğitim için önemli kararlar almışlardır. 'Eğitim herkese açık, ücretsiz ve ülke genelinde yaygın olmalıdır.' düşüncesi Fransa'nın eğitim anlayışına hâkim olmaya başlamıştır. Ülkede üniter yapı oluşturulmuş ve feodallerin dönemi sona erdirilmiştir. Sonrasında laiklik ilkesine uygun yeni eğitim programı oluşturularak yürürlüğe konmuş ve kız ya da erkek kim olursa olsun herkese aynı eğitim verilmesi gerektiği anlayışı gelişmiştir.[7]

Fransız eğitim sisteminin Osmanlı Devleti için esin kaynağı olmasının yanı sıra Tanzimat Dönemi'nde Fransız tarzı çağdaş okullar açılması, bu okullarda yabancı dil derslerinin Fransızca olarak belirlenmesi hatta bazı okulların öğretim dilinin tamamen Fransızca olması ve bizzat Fransızlar tarafından açılan Fransız okulları da Türk eğitim tarihi açısından önemlidir.

---

[6] Channebot, *Empire Ottoman, Esquisse d'un Projet De Colonisation De La Cyrénaïque* (Paris, 1869), 21-22.

[7] *Ce Temps Des İnstituteurs Révolution*, Révolution 1789-1799.

Demir, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişimler* isimli çalışmasında Osmanlıların eğitim sistemini ele alarak XVII. yüzyıl sonlarından itibaren askerî alanda yaşadığı başarısızlıklar sonucu Osmanlıların eğitim kurumlarını sorgulamaya başladığını, medreselerin eğitiminin de zamanla bozulması sonucu Tanzimat Dönemi'nde özellikle Fransa olmak üzere Avrupa benzeri askerî ve sivil anlamda birçok yeni okul açıldığını söylemektedir. [8]

Deguilhem, *Damas au XIX*^{eme} *siècle, un cosmopolitisme de l'esprit? Les nouvelles écoles laïques de l'état ottoman. Cahiers de la Méditerranée* isimli çalışmasında Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile birlikte hayata geçirdiği eğitimdeki yenilik hareketlerinin yalnızca büyük şehirlerde değil, aynı zamanda taşrada da kendini gösterdiğini belirtmektedir. Deguilhem, çalışmasını eğitimde laiklik ilkesinin önemi üzerine kurarak, Osmanlı Devleti'nde laiklik ilkesinin okullarda kendini nasıl gösterdiğinden ve laik eğitim veren bu kurumların öğrenciler üzerindeki etkisinden bahsetmekte ve bunun için de Osmanlı Devleti'nde Şam (Damas) örneğini ele almaktadır.[9]

Osmanlı Devleti'nde eğitimde reform hareketlerini farklı yönleriyle ve derinlemesine incelemek, gerek günümüz eğitim sisteminin dayandığı temelleri daha iyi anlayabilmek, gerekse yapılan yanlışları yinelememek ve durumun daha iyi analiz edilebilmesi adına yol gösterici olacaktır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'ndeki siyasi ve içtimai hayatını, Osmanlı-Fransız ilişkilerini ve tüm bunların Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak ve bu dönemde yaşanan dönüşümleri tetikleyen iç ve dış unsurları da kavramak önemlidir.

Bu amaçla geçmişten günümüze, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışı üzerinde hangi yönlerden etkili olduğunu ele alan çok sayıda araştırma yapıldığı muhakkaktır. Buna rağmen sözü geçen etkilenmeyi Tanzimat Dönemi ve öncesindeki Fransız arşivlerine, bu dönemlerde yazılmış birincil Fransız kaynaklara, dönemin Fransız gazete ve dergi haberlerine ulaşıp, bu belgeler ve yazışmaların tercümelerinden yola çıkarak açıklayan ve Osmanlı-Fransız eğitim sistemini tarihi olguların ışığında karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu da Türk eğitim tarihinin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi adına bir eksikliği ortaya çıkarmakta ve

---

[8] Şerif Demir, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişimler," *Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2015): 442-443.

[9] Randi Deguilhem, "Damas Au XIXème Siècle, Un Cosmopolitisme De L'esprit? Les Nouvelles Écoles Laïques De L'état Ottoman," *Cahiers De La Méditerranée* 67 (2003): 165-176.

genel bir problemi oluşturmaktadır. Balcı, araştırmalara söz konusu olan kaynakların taranmasında birincil kaynakların vurgulanmasının asıl olduğunu söylemektedir. Nitekim birincil kaynaklar; özgün araştırma çalışmaları ya da yazıları olup bir kuramcı, araştırmacı ya da tarihsel olaya katılan biri tarafından kaleme alınması yönüyle önemlidir.[10]

Bu durumda, o dönemin tarihî ve siyasi olguları ile dönemin bakış açısını anlayabilmek ve doğru yorumlayabilmek için yanıt aranması gereken başlıca soru, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ndeki eğitim anlayışının ve açılan kurumların Fransa eğitim sisteminden nasıl ve hangi boyutta etkilendiğidir. Bununla birlikte sorulması gereken alt sorular da konunun daha iyi analiz edilebilmesi anlamında faydalı olacaktır. Mevcut tezde çalışmanın konusuna ve var olan temel probleme göre aşağıdaki alt sorulara da yanıt aranmıştır.

1. XIX. yüzyıl ve öncesinde Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimi nasıl bir seyir izlemiştir?
2. XIX. yüzyıl ve öncesinde Osmanlı Devleti'nin eğitim politikasını etkileyen tarihî, siyasî, kültürel ve eğitimsel olgularda Fransa'nın rolü nedir?
3. Osmanlı Devleti, Fransa'dan ne şekilde etkilenmiş; hangi eğitim kurumlarını ve yöntemlerini örnek almıştır? Hangileri aynen alınıp hayata geçirilmiş, hangileri değiştirilerek kullanılmış ve neden böyle bir değişime gereksinim duyulmuştur?
4. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve Fransa'da askerî eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, öğretmen yetiştiren kurumlar ve kızların eğitimi nasıldır ve bu doğrultuda açılan kurumların özellikleri nelerdir?
5. Tanzimat Dönemi'nde Fransızların Osmanlı Devleti'nde açtığı okullar ve bunların Osmanlı Devleti'nin eğitim ve toplumsal hayatına olan etkileri nelerdir?

Bu sorular doğrultusunda, Tanzimat Dönemi'ne gelene kadar ve Tanzimat Dönemi'nde hem Osmanlı Devleti'nin kendisinin yaşadığı tarihî, siyasî ve toplumsal olayların Osmanlı eğitimine etkisi hem de aynı faktörlerle Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin eğitimi üzerine etkilerinin neler olduğu incelenmiş ve bu etkilerin nasıl ve hangi yollarla gerçekleştiği, Osmanlı Devleti'ne katkıları ya da zararlarının neler olduğu

[10] Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2005), 57.

ve Osmanlı Devleti'nin tüm bunları nasıl özümsediği gibi hususlar Fransız kaynakları ışığında derinlemesine ele alınmıştır.

Öte yandan mevcut çalışma ile, Osmanlı Devleti'ndeki Fransız modelli okulların o dönemde büyük kentlerde ve taşralarda kurulan okullara olan etkisi ve bu etkiyle Osmanlı toplumunda yetişen ve değişen kişi profili tasvir edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, başta askerî okullar olmak üzere yeni anlayışla oluşturulan ve reformize edilen bu okullardan mezun öğrencilerin Osmanlı Devleti'ne sağladığı katkılar üzerinde durulmuştur. Öğrencilerin yanı sıra Fransa'ya giden ve oradan gelen devlet adamları, uzmanlar ve eğitimciler tanıtılarak bunların eğitime olan etkilerinden bahsedilmiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte devletin ileri gelenlerinin düşünce yapısındaki farklılaşmanın dönemin eğitim politikasına faydaları ve günümüze olan tesirleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üzerinde durulan bir başka konu ise yine o dönemde Osmanlı Devleti ve Fransa'da öğretmen yetiştiren kurumlar ile bunların nasıl organize edildiği, bölümleri, ders kitapları, öğretim metotları, ders programları, ders araç gereç ve materyalleri ile Osmanlıların bunlardan nasıl etkilendiğidir.

Yapılan araştırmalar Fransa Paris'te bulunan Fransa Milli Arşivi ve Fransa'daki birçok kütüphanede bulunan eser ve arşivlerin taranması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu yapılırken, sadece etkilenen değil etkileyen faktörünün de önemli olduğu fikrinden yola çıkılarak Osmanlı Devleti tarafından örnek alınan Fransa da araştırılmıştır. Böylelikle Fransız eğitim sisteminin geçtiği evreler incelenmiş, özellikle Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'ne karşılık gelen dönemdeki Fransız eğitim sistemi analiz edilerek Osmanlı eğitim sistemine olan etkileri Osmanlı Devleti ile karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.

Tüm bunlar teze konu olan döneme ve tarihsel bir bütünlük oluşturmak amacıyla, bu dönemi hazırlayan daha önceki dönemlere ait birincil Fransızca kaynaklar, arşiv belgeleri, hükümetler arası yazılan resmi raporlar ve yazışmalar, kişisel anılar, mektuplar, biyografiler, Fransız gözlemcilerin Osmanlı Devleti hakkında yazdıkları yazılar ve yaptıkları istatistiksel çalışmalar, tezler, makaleler, Osmanlı Devleti'nde yaşananların Fransız kamuoyuna nasıl duyurulduğunu göstermek için resmî ve özel gazete ve dergilerde çıkan yazılar Türkçeye tercüme edilerek yapılmıştır. Bu şekildeki basılı kaynakların yanı sıra Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki resmî yazışmalarda kullanılan ve Fransa arşivlerinde yer alan görüntü bantlarından (mikrofilm) da

yararlanılmıştır. Böylelikle çalışmanın akademik önemi ve farklılığı artırılarak özgün bir çalışma ortaya konmak istenmiştir.

Amaç

Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde yapılan düzenleme ve yenilikler Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemlerindeki çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Dünyadaki teknoloji ve gelişmelerin her geçen gün ilerleme kaydettiği hesaba katılacak olursa tıpkı o günlerde olduğu gibi bugün de eğitimle ilgili yeni bir sistem ve anlayışa ihtiyaç duyulduğu aşikardır.

Bu sebeple, tarihte olduğu gibi gelecekte de bizleri etkilemesi muhtemel görünen Batılılaşmanın ve Batı ülkeleri içinde Osmanlı Devleti'nin en çok ilham aldığı ülke olan Fransa'nın Osmanlı eğitim sistemine olan etkileri hakkında incelemeler yapılması ve bunların araştırmalarla çözümlenmesi önemlidir. Bu çalışmalarda kullanılan Fransızca kaynakların Türkçeye çevrilerek eğitim alanında hizmete sunulmasının da çalışılan alana katkı sağlaması ümit edilmektedir.

İşte bu çalışma, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde değişen ve gelişen eğitim sisteminin hangi evrelerden geçtiğini, Osmanlı topraklarında hangi eğitim kurumlarının açıldığını, aynı şekilde Fransa'nın o yıllarda nasıl bir eğitim sistemine ve hangi eğitim kurumlarına sahip olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan ne şekilde etkilendiğini ortaya çıkarmayı hedeflemiştir. Bu yapılırken Osmanlı Devleti ve Fransa'nın eğitim sistemleri hem kendi içinde hem de karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve o döneme gelene değin yaşanılan tarihî sürecin ve siyasî olayların bu iki ülkenin eğitim anlayışlarına olan etkileri vurgulanmıştır. Böylelikle Fransız eğitim sisteminin Osmanlı Devleti'nin eğitimi üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma sonuçlarından elde edilen bulguların bu konuda araştırma yapmak isteyen akademisyen ve öğrencilere yol gösterici nitelikte olması beklenmekte ve böylelikle onların ilgili alana farklı bir perspektiften bakabilmelerine yardımcı olması hedeflenmektedir.

Önem

Lale Devri (1718-1730) ile ortaya çıkan ve Tanzimat Dönemi ile devam eden Batılılaşma sürecinde eğitim alanına ağırlık verilmiş ve bu sebeple Tanzimat Dönemi sonuna kadar Paris, Londra, Berlin, Viyana gibi önemli Avrupa şehirlerine birçok öğrenci ve devlet adamı gönderilmiştir. Bu kişiler gittikleri ülkelerde incelemeler yaparken eğitim de almışlar, öğrendikleri bilgileri Osmanlı Devleti'ne getirmişler, birçok yeni eğitim kurumunun açılmasına ve varolanların yenilenmesine imkân sağlamışlardır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı uzmanlar da ülkede yapılan eğitim konusundaki reformlarda pay sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin eğitim konusunda örnek aldığı Avrupa'daki ülkeler arasında ise Fransa ilk sırada yer almaktadır.[11]

Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve eğitim tarihindeki önemi ve o dönem Fransız eğitim anlayışının hem Osmanlı hem günümüz Türk eğitim sisteminin temel dayanaklarını oluşturması bu tezde araştırılan konuyu önemli kılmaktadır. Bu nedenle birincil Fransız kaynaklardan, Fransızların Osmanlı Devleti'ne olan bakış açılarından elde edilen ve Fransa'da yapılmış olan bu detaylı çalışmanın sonuçları hem Osmanlı Devleti hem Fransa siyasi ve eğitim tarihini ele alması, Osmanlı Devleti ve Fransa'daki eğitim kurumlarının işleyişini ortaya koyması, bahsi geçen ülkelerin tarih sahnesinde ilk karşılaşmalarından Meşrutiyet Dönemi'ne kadar süregelen dostane ilişkilerinin alt yapısını göstermesi ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan hangi şartlarda ve nasıl etkilendiğini aydınlatması bakımından önemlidir.

Mevcut tezin konusuna benzer nitelikte bazı akademik çalışmaların daha önce yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalardan biri Nurettin Polvan'a aittir. Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin açtığı okulların tarihçesini ele almış ve bunların açılış amaçları, kuruluşları, öğretim programları, öğretmenleri gibi konulara değinmiştir. Polvan, bir misyoner müessesesi kimliği taşıyan ve misyonerlik faaliyetlerini sürdürmek için çalışan bu okulların Osmanlı topraklarında önemli bir etki alanına sahip olduğunu söylemiştir. Polvan bu eseri yazarken Türkiye'deki kütüphanelerden, Başbakanlık, Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanlığı arşivlerinden elde edilen bilgi ve belgelerden faydalandığını belirtmektedir.[12]

---

[11] Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 181.

[12] Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1952)

İhsan Sungu, *Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu* adlı eserinde Osmanlı eğitim tarihinde büyük bir yeri olan ve Fransız-Türk iş birliğiyle Galatasaray Lisesi'nin açılmasının Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra ilan ettiği 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda belirtilen ıslahat programının uygulanması ile ilgili olduğunu söylemekte ve bu lisenin kuruluş biçimi, yönetici ve öğretmenleri, ders programları ve okulun genel yapısı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.[13]

Seyit Taşer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi* başlıklı doktora tezinde Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştiren kurum olan Darülmuallimin ve Darülmuallimatların ders programları, öğretmen ve öğrenci sayıları, sınıf geçme ve disiplin durumları, ders araç gereçleri gibi konuları incelemiştir. Öğretmen yetiştiren kurumların Osmanlı Devleti'ndeki yapısı ve işleyişi hakkında az sayıda çalışma yapıldığına değinen Taşer, bu çalışmasında temel kaynak olarak arşiv belgelerinden faydalandığını ve araştırmalarını Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (BOA) ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde (BCA) yürüttüğünü belirtmektedir.[14]

Adil Türkoğlu, *Türk ve Fransız Eğitim Sistemlerinin Evriminin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* adlı çalışmasında Osmanlı Devleti ve Fransa'nın eğitim kurumlarını XIX. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar incelemiş ve karşılaştırmıştır. Bunu yaparken bu iki ülkenin o dönemde yaşadığı tarihi ve siyasi olgulardan söz etmiş ve bu etmenlerin iki ülkenin eğitim sistemlerine hangi yönleriyle nüfuz ettiğini irdelemiştir.[15]

Ebru Eren, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları* adlı makalesinde XIX. yüzyıldan itibaren elit ve entelektüel zümrelerin tercih ettiği dil olan Fransızcanın Türk eğitimi içindeki öneminden bahsederek Türkiye'de Fransız okullarının kuruluş hikâyelerine yer vermiş ve Türkiye'de Fransızca eğitiminin güncel durumunu tarihi süreç içinde ortaya koymuştur.[16]

---

[13] İhsan Sungu, Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu, *Belleten* Cilt VII[2], Sayı 28 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943). Erişim Adresi: https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfU0FFNDdVYjk5dEU/edit

[14] Seyit Taşer, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi." (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010). Erişim Adresi: http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/2670/279086.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[15] Adil Türkoğlu, "Türk ve Fransız Eğitim Sistemlerinin Evriminin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 13*(1) (1980):177-197. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803965

[16] Ebru Eren, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullar." *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* (2017): 87-102. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/33881/369205

Adnan Şişman'a ait olan 1983 tarihli *Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)* başlıklı doktora tezi de Osmanlı Devleti tarafından yurt dışına gönderilen öğrencileri konu edinmiştir. Şişman bu çalışmasında, Tanzimat Dönemi'nde Fransa'ya nasıl ve ne kadar öğrenci yollandığı hakkında bilgiler vermekte, bu öğrencilerin orada hangi okullara yerleştirildiklerini ve aldıkları eğitimi açıklamaktadır. Bunların yanı sıra, Paris'te açılan Mekteb-i Osmani'den de söz etmekte ve Fransa'da öğrenim gören bu öğrencilerin yurda döndükten sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi ve eğitim hayatına olan katkılarından bahsetmektedir.[17]

Engin Deniz Tanır, *Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)* adlı doktora tezinde Millî Mücadele yıllarından 1925 yılına gelinceye kadar olan dönemde yürütülen eğitim politikasının Fransız okullarına olan etkisini konu edinmiştir. Tanır ayrıca, Cumhuriyet'in eğitim alanındaki iki temel ilkesini oluşturan laiklik ve milliyetçiliğin, sözü geçen dönemde çoğunluğu dinî mahiyetteki Fransız okullarına olan etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır.[18]

Yapılan literatür taraması sonucu, mevcut çalışmaya benzer ya da bu araştırma konusunun yalnızca bir boyutunu ele alan değerli çalışmalar olduğu görülmüştür. Ancak sözü geçen bu çalışmaların sayısı az olmakla birlikte, bazıları daha ziyade Türkçe ve Türkiye'deki kaynaklar üzerinden oluşturulmuş ya da işlediği konuya yoğunlaşması sebebiyle diğer konuların özümsenmesi noktasında derinliğe inmemiştir. Ayrıca mevcut çalışmaya benzer yapıdaki birtakım araştırmaların da konuyu tüm yönleriyle irdeleyen detaylı bir tez çalışması değil, doğası gereği daha kısa olan makale yazıları şeklinde olduğu görülmektedir.

İşte bu çalışma, ilk defa mevcut tezin konusu hakkında geniş çapta ve teze konu olan Fransa'da araştırma yapılarak konunun tüm boyutlarıyla ele alınması; o döneme ait arşiv belgelerine, Fransız literatürüne ulaşılıp bunların taranarak Türkçeye tercüme edilmesi ve yorumlanması bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın günümüz eğitim alanına ışık tutması ve elde edilen bulgulardan hareketle Türk eğitim sisteminin hangi aşamalardan geçerek bu günlere geldiğinin anlaşılması ümit edilmektedir.

---

[17] Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (18391876)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004). Erişim Adresi: https://searchworks.stanford.edu/view/6007919

[18] Engin Deniz Tanır, "Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016).

Sınırlılıklar

Mevcut çalışma,

1. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ni kapsayan 1839-1876 tarihleri arasındaki zaman dilimi ile sınırlıdır.
2. Osmanlı Devleti ile Fransa'nın XIX. yüzyıl ve öncesindeki siyasî ve tarihî ilişkileri ile sınırlıdır.
3. Osmanlı Devleti ve Fransa'nın eğitim tarihi, eğitim sistemleri ve bu ülkelerde açılan eğitim kurumları ile sınırlıdır.
4. Fransa eğitim sistemi ve siyasi olaylarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri ile sınırlıdır.
5. Türkçe ve özellikle Fransızca dillerinde ulaşılabilen tüm arşiv belgeleri, basılı veya basılı olmayan kaynaklardan yapılan tarama sonucu toplanan verilerle sınırlıdır.

Konunun ve ele aldığı dönemin kapsamı bu şekilde olduğu için çalışma, Tanzimat Dönemi öncesi ve Tanzimat Dönemi'ne denk düşen zaman dilimiyle sınırlandırılmıştır. Tanzimat Dönemi sonrası ve Cumhuriyet Dönemi eğitim sistemi ayrıntılı anlatılmamış; ancak kendisinden önceki ve sonraki dönemlerle bağlantı kurulabilmesi için bu dönemlerin siyasî ve eğitim alanındaki gelişmelerine kısaca değinilmiştir. Zira Batılılaşma düşüncesiyle Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan yoğun olarak etkilenmesi ve bu etkileşim ile Osmanlı Devleti'nde Fransız okullarının açılması yukarıda bahsedilen zaman aralığında gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra 1789 Fransız İhtilâli'nin Osmanlı Devleti'ni etkilemesi de yine bu zaman diliminde olmuştur.

Bu araştırma ve çalışmalar Türkiye ve Fransa olmak üzere her iki ülkede de yapılmıştır. Ancak araştırmanın hem Fransa hem Türkiye'yi ilgilendirmesi sebebiyle araştırmaların yapılabilmesi için bu iki ülkeye sık sık gidip gelinmesi gerekmiş ve bu anlamda kimi zaman zorluklar yaşanmıştır.

Tanımlar

Sıbyan mektebi: Osmanlı Devleti'nde ilköğretim kurumlarına verilen genel addır.

Rüştiye: Tanzimat Dönemi (1839-1876) sonrasında açılan ve ortaöğretim derecesinde eğitim veren Osmanlı kurumudur.

İdadi: Osmanlı Devleti'nde lise derecesinde eğitim veren kurumdur.

Dârülfünûn: Osmanlı Devleti'nde üniversite düzeyinde öğretim yapan kurumdur.

Darülmuallimin: Osmanlı Devleti'nde erkek öğretmen yetiştiren kurumdur.

Darülmuallimat: Osmanlı Devleti'nde kadın öğretmen yetiştiren kurumdur.

Tanzimat: Düzenlemeler, reformlar anlamına gelen ve Osmanlı Devleti'nde 1839-1876 yılları arasındaki zamanı kapsayan modernleşme ve yenileşme dönemine verilen addır.

Batılılaşma: Dünya toplumlarının sanayi, teknoloji, hukuk, siyaset, ekonomi, yaşam tarzı, beslenme, giyim, dil, alfabe, din, felsefe ve değerler gibi alanlarda Batı kültürünü benimsemesini sağlayan süreçtir.[19]

[19] "Batılılaşma," *Vikipedi.* Erişim Tarihi: 30.01.2020. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bat%C4%B1l%C4%B1la%C5%9Fma

BÖLÜM 2

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme veya doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırma türüdür.[20] Creswell, nitel araştırmayı şöyle ifade etmiştir: "Nitel bir çalışma süreci araştırmanın temelini oluşturan geniş varsayımlarla ve araştırma konusunun yorumlayıcı/kuramsal bir çerçevesi ile başlar. Bir araştırma problemi veya bu konuyla ilgili durum vurgulandıktan sonra araştırmacı birkaç açık uçlu araştırma sorusu sorar, bu sorulara cevap vermek için veri toplar, bilgileri kodlar, verileri temalar, kategoriler ve daha büyük boyutlar halinde gruplayarak yorumlar." Nitel araştırmada çalışmanın özelliğine göre dokümanlar incelenerek, kişi davranışları gözlemlenerek ve katılımcılarla görüşülerek veri toplanmaktadır. Nitel araştırmada veri toplama işi genellikle tek bir veri kaynağından ziyade mülakatlar, gözlemler ve dokümanlar gibi çoklu biçimlerde olmaktadır. Araştırmacı daha sonra tüm verileri, veri kaynaklarının tamamına karşılık gelen kategoriler veya temalar halinde düzenleyerek inceler ve anlamlandırmaya çalışır.[21] Nitel araştırmada önemli olan ve genelde 'materyal kültürü' olarak tanımlanan kayıtlar, dokümanlar, eserler ve arşivler yapılan çalışmalar için zengin bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Bu dokümanları ve dosyaları kullanmayı, araştırmayı ve anlamayı öğrenmek nitel araştırma yapmak için önemlidir. [22]

Bu bilgilerden hareketle, mevcut çalışmada kullanılan araştırma ve veri toplama yöntemlerinin nitel araştırmanın tanımına ve özelliklerine uygun olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da nitel araştırmanın tanımladığı gibi belirlenen bir konuda bir araştırma problemi ortaya konmuş, buna bağlı alt problemler oluşturulmuş ve bu sorulara yanıt aramak için dokümanlar, eserler ve arşivler incelenerek farklı yollarla veriler

---

[20] Metin Arslan, Araştırma Yöntem ve Teknikleri Ders Notları. *Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksekokulu* (2012)13. Erişim Tarihi: Aralık 12, 2019, Erişim Adresi: http://celalkaraca.com/dersler/bahar/arastirma_yontem_teknikleri/arastirma_yontem_ve_teknikleri.pdf

[21] John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni,* 3. Baskı, çeviren. M. Bütün ve S.B. Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 45,65.

[22] Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri,* 3. Baskı, Çev. Ed. M. Bütün ve S.B. Demir (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 293-295.

toplanmıştır. Toplanan veriler ise kategorik bir yaklaşımla kendi içinde sınıflandırılmış, çalışmanın başında belirlenen problemler doğrultusunda değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Nitel araştırma bir problem veya konunun keşfedilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca belirli evren ve örneklemler için söz konusu olan teoriler yetersiz ise veya mevcut teoriler incelenen problemin karmaşıklığını yansıtmada yetersiz kalıyorsa, teori geliştirmek için nitel araştırma kullanılmaktadır. Böylece nitel yaklaşımlar araştırma problemi için bütünüyle daha iyi bir uyum sağlamaktadır. [23] Nitel araştırmalardan elde edilen nitel verilerin, karmaşık durumları ortaya koymaya yönelik güçlü bir potansiyelle birlikte zengin ve bütüncül bir içerik sunması gibi bir faydası da vardır. Ayrıca bu tür bir verinin devam eden bir zaman diliminde toplanmış olması, özellikli zaman dilimlerinin incelenmesi (tarih dâhil) de nitel verilerin üstün taraflarındandır. Bu sayede, gözlemlenen olaya ilişkin anlık izlenimlerin ya da olayın ne olduğunun ötesine geçebilmek, olayların nasıl ve neden gerçekleştiğini ve hatta oluş nedenlerini inceleyebilmek mümkündür.[24]

Yukarıda verilen bilgilere paralel olarak bu çalışmada, araştırmalar sonucu elde edilen verilerden hareketle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti ve Fransa eğitim sistemlerindeki dönüşümler karşılaştırmalı olarak ele alınmış, iki ülkedeki eğitimsel değişim ve yeniliklerin nedenleri ortaya çıkarılarak bu iki ülkenin yaşadığı siyasi ve tarihi olayların eğitim sistemleri üzerindeki etkileri vurgulanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri başlıklı çalışma tarihsel bir çalışmadır. Tarihsel araştırmayı kısaca bilimsel araştırma yönteminin tarihsel sorunlara uygulanması olarak görmek mümkündür. Tarihsel yöntem, geçmişten günümüze değişen ve gelişen tarihsel olayları sebep sonuç ilişkisi dâhilinde inceleyen, gerektiğinde farklı bilim dallarından da yardım alarak konuyu aydınlatmak için her türlü bilgi, kanıt, belge ve somut veriyi kullanabilen bilimsel bir çalışma şeklidir. Geçmişte yaşanılan bir olayı günümüz anlayışı ile doğru

[23] Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni,* 47-48.

[24] Matthew B. Miles & A. Michael Huberman, *Nitel Veri Analizi,* Çeviren. S. Akbababa Altun ve A. Ersoy (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 10.

değerlendirebilmek için kullanılan veriler bilim ışığında kanıtlanabilir şekilde doğru yöntemlerle ele alınmalıdır. Aksi takdirde tarih, tarih olmaktan çıkar ve yorum kategorisine dönüşür. Bu ise tarihin gerçekliğine gölge düşürür. Bu bağlamda elde edilen saf bilgi, doğru yöntem analizinden geçirilerek sübjektif bakış açısı ile nesnel biçimde, kanıtlanabilir olarak ve şeffaf, yorumdan arındırılmış tarzda ele alınabilmelidir. Bu sebeple konunun problem boyutunu açığa çıkarmak ve bunun üzerinden hareket etmek doğru olacaktır. Problem durumlarının belirlenmesinin ardından hipotezler kurularak veriler toplanmakta ve hipotezler bu veriler ışığında test edilmektedir. Elde edilen bulgularda literatür çalışması yapılarak ulaşılan kaynaklar analiz sonucunda sistematik olarak yapısal bir çerçeveye oturtulup sağlıklı bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bu sebeple benzerlikler ve farklılıklar dikkate alınmakta, çalışmanın benzersizliği ve kusursuzluğu hedeflenmektedir.[25] Ünlü nitel sosyolog William Foote Whyte, tarihi bilgilerin sosyal çevreye önemli ölçüde ışık tutabileceğini ve alan çalışmasının önemli bir parçası olarak tarihsel araştırmanın değerli görüldüğünü belirtmiştir.[26]

Ayrıca bu araştırmada 'belgesel tarama' (doküman analizi) tekniği kullanılmıştır. Karasar, var olan kayıt ve belgelerin incelenerek veri toplanmasını belgesel tarama (doküman analizi) tekniği olarak ifade etmiştir.[27] Araştırmanın modeline göre kullanılan tarihsel araştırma ile eser, arşiv ve dokümanlar incelenmiştir. Belge tarama tekniğiyle elde edilen veriler sayesinde Fransa ve Osmanlı Devleti'nin tarihi, siyasi ve toplumsal gelişmeleri ortaya konmuş ve tüm bunların Fransa ve Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini hangi yönlerden etkilediği açıklığa kavuşturulmuştur.

Evren-Örneklem

Bu çalışma, Tanzimat öncesi dönem ile 1839-1876 yılları arasındaki Tanzimat Dönemi'ni kapsamaktadır. Çalışma, tarihsel bir araştırma olduğu için Fransız arşiv belgeleri ve raporlar, Osmanlı Hükümeti ve Fransa Hükümeti arasında geçen

[25] Salih Çepni, *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* (Trabzon: Meslek Yapıtları Yayınevi, 2009), 108.

[26] Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri,* 296.

[27] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma ve Yöntemi,* 15. Baskı (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005)

yazışmalar, o döneme ait kitaplar, süreli yayınlar, mektuplar, biyografiler, görüntü bantları, tezler, makaleler, istatistikler, salnameler gibi basılı özgün Fransızca kaynaklar ile basılı olmayan Fransızca kaynaklar çalışma evreni olarak alınmıştır.

Bu kaynaklar doğrultusunda Fransız ve Osmanlı eğitim sistemlerinin genel bir tablosu verilerek, Fransız eğitim sisteminin Osmanlı eğitim sistemine olan etkileri ve bu etkilenme sonucunda karşılıklı olarak iki ülkede açılan eğitim kurumları incelenmiştir. Buna ek olarak, her iki ülkenin birbirine yolladığı öğrenci, devlet adamı ve eğitimciler, Osmanlı Devleti'nde Fransa'daki eğitim kurumlarına denk okullar ve bunların nasıl organize edildiği, Fransa'daki okul, ders kitabı, öğretim metotları vs. ile bunların Osmanlı Devleti'ne ulaşma biçimleri ve Fransız İhtilâli'nin Osmanlı eğitim sistemi üzerine olan etkileri analiz edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada araştırma ve tarama yöntemleri ile belgesel tarama (doküman analizi) tekniği kullanılmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile birlikte Fransa'da ve Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlanan yeni eğitim sistemiyle yıldan yıla değişen erkek ve kız öğrenci sayıları ve artan okul sayıları Fransız gözlemcilerin yazdıkları raporlara göre istatistiksel olarak hazırlanmış ve araştırma istatistiksel tablolarla da desteklenmiştir. Ayrıca bu konuda yapılan tez çalışmaları, makaleler, basılı kitaplar, seyahatnâmeler, arşiv belgeleri, araştırmaya konu olan hükümetler arası yazışmalar, gazete ve dergiler incelenmiş, gerekli bilgiler tasnif edilmiş ve kendi içinde sınıflandırılmıştır. İncelemenin büyük kısmını Fransızca kaynaklar oluşturmakla beraber, mukayese edilmesi bakımından Türk yazarların eserlerine ve görüşlerine de yer verilmiştir.

Araştırma sürecinde etik kurul onay belgesi alınmış ve ilgili belge tezin ekler kısmında bulunan 15. Ek ile gösterilmiştir.

Araştırma: Osmanlı ve Fransız eğitim sisteminin karşılaştırılmasında ve arşiv belgelerine ulaşılmasında araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Tarama: Fransa ile Osmanlı Devleti'ne ait belgelerin ve kaynakların incelenmesinde tarama yöntemi kullanılmıştır.

Verilerin Çözümlenmesi

Kaynak araştırması, kaynak taraması ve doküman analizi ile toplanan veriler başlıklara ayrılarak kendi içinde sınıflandırılmış, benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak karşılaştırma yöntemiyle değerlendirmeleri yapılmıştır. Resmî rapor ve belgelerden elde edilen sayısal bilgiler ise görsel tablolarla desteklenerek istatistiksel olarak ifade edilmiştir.

BÖLÜM 3

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırma kapsamı dâhilinde yapılan kaynak araştırması sonucunda bulunan dokümanlar, belgesel tarama (doküman analizi) tekniğiyle incelenmiş ve elde edilen bulgular araştırmanın birinci ve ikinci alt amaçlarına yanıt aramak üzere değerlendirilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nden Önce Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

XIX. Yüzyıl ve Öncesinde Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi

Kurulduğu günden bu yana geniş topraklara sahip olmak ve gücünü Asya'nın ötesine taşımak isteyen Osmanlı Devleti, bu amaç doğrultusunda Avrupa ülkeleriyle sık sık etkileşimde bulunmuştur. Bu etkileşim bazen savaş meydanlarında at üzerinde ve kılıçla; bazen de diplomatik sahada yapılan antlaşmalarla ve kalemle olmuştur. Büyük Avrupa devletleri ile olan ilişkileri zaman zaman çalkantılı bir hâl alsa da bu ilişkiler Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Politik arenada kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden ve anlaşmazlıklar yaşayan Avrupa devletleri ise konu Osmanlı Devleti'ni bölerek paylaşmak olunca aralarındaki sorunları bir kenara bırakıp aynı amaçta birleşerek Osmanlılara karşı ittifak oluşturmaktan geri durmamışlardır. Osmanlı Devleti bu güçler arasında başlangıçtan beri kendisiyle görece daha güçlü ilişkiler kurmaya çalışan Fransa ile yakınlaşmıştır. Osmanlı Devleti için Fransa, kimi zaman çıkarlarının çatışıp karşı karşıya geldiği, kimi zaman da diğer güçlerin saldırılarına karşı yan yana olduğu ve ekonomik, siyasî, askeri, eğitim gibi birçok konuda örnek aldığı bir ülke olmuştur.

Bu iki devletin tarih sahnesindeki ilk karşılaşmaları ise, Osmanlı Devleti'nin yayılmacı politikasına karşı koymaktan ziyâde, kutsal yerleri korumak amacıyla 25 Eylül 1396'da Türklere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri sırasında olmuştur. Başta

Macaristan kralı Sigismond de Luxembourg'un bulunduğu Fransız ve Avrupa şövalyelerinden oluşan yaklaşık 61 Hristiyan, Macaristan'dan ayrılıp Nicopolis (bugünkü Bulgaristan'da Nikopolen)'e gelerek Türklere saldırmışlardır. Sadece saldırılara karşı koyabilen, ancak beklenmedik bir durum karşısında geri çekilemeyen yavaş ve disiplinsiz Avrupa birlikleri; Türklerin hücumda olduğu kadar geri çekilmede de hızlı ve güçlü Akıncı birlikleri karşısında bozguna uğramışlardır. Bu yenilginin ardından geçen durağan bir dönem sonrası, Fransız askerleriyle güçlendirilmiş olan İtalyan bir general komutasındaki bir başka ordu ise 1 Ağustos 1664'te Türkleri Szengotthárd'da yenecektir.[28]

Osmanlı-Fransa ilişkilerinin tarihi XIV. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan bu Haçlı seferlerinde Türk-Fransız ordularının karşı karşıya gelişi kadar eskiye uzansa da asıl önemli ilişkiler II. Bayezid (1481-1512)'in 1483'te ilk Osmanlı büyükelçisini tarihi eserlerden oluşan hediyelerle birlikte Kral XI. Louis (1461-1483) döneminde Fransa'ya göndermesiyle başlamıştır. Sultan II. Bayezid ve Sultan Cem (1459-1495) arasındaki taht kavgasının sebep olduğu olaylar da, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Fransızların tabiriyle Soliman le Magnifique (Muhteşem, Büyük Süleyman) döneminde Fransa ile karşılıklı ve sağlam ilişkilerin gelişmesine olanak vermiştir.[29]

I. François ve Kanuni Sultan Süleyman arasındaki 1535 tarihli ünlü kapitülasyon sayesinde Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile dört yüzyıl boyunca sürecek olan barışçıl ilişkiler kurmuş; I. François, ülkesine Doğu'da eşsiz bir prestij kazandırmak ve Fransa'yı hem Katolik dininin hem de Avrupalıların koruyucusu yapmak amacı gütmüştür.[30] XIV. Louis (1643-1715) ve Sultan IV. Mehmet (1648-1687) arasındaki ilişkiler de yine kutsal yerler ile ilgili olmuştur. Sultan IV. Mehmet, kendinden önceki seleflerine verilmiş olan 'Doğu'da, Hristiyanlığın tek koruyucusu' olma unvanını kendisinin de hakettiğini düşünen XIV. Louis'nin bu isteğine olumlu yaklaşmış ve Fransız krallarının kutsal yerler üzerindeki birtakım haklarını onaylamıştır. 1796'ya gelindiğinde ise I. François'nın bu isteği gerçekleşecek ve Fransa büyükelçisinin talebi üzerine Fransız krallarının hakları genişletilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi

---

28 Yves Vanel, "Académie Du Var." *Bulletin De L'académie Du Var,* (Toulon, 2007): 345-347.

29 Le Baron I. De Testa, *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane Avec Les Puissances Étrangères Depuis Le Premier Traité Conclu En 1536, Entre Suléyman I Et François I, Jusqu'à Nos Jours* (Paris, çev. 2019):29.

30 "Mémoires De L'académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie." *Académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie* (Chambéry, 1942): 30.

altındaki katolik dininin tüm ibadet yerlerini koruma hakkı Fransa'ya verilecektir. İlk kez 1534'te Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ve birçok defa yenilenen kapitülasyonların ilk maddesi gereğince de Fransız Hristiyanların Kudüs'ü serbestçe ziyaret etmeleri[31] Latinlerin o zaman ellerinde bulundurdukları kutsal topraklara kalıcı olarak sahip olmaları[32] ve bunun gibi birçok konuda Fransızlara dinî, siyasî, ticari ayrıcalık tanınmıştır. Hemen hemen her alanda kapitülasyon elde etmiş ve bunları zamanın ihtiyaçlarına göre belli dönemlerde değiştirip yenilemiş olan Fransa, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri arasında en çok antlaşma yaptığı ülke olmuştur.

Her ne kadar Fransa sonradan Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklarla ilgili verdiği sözleri tutmadığını, hatta Hristiyanlara kötü muamele ettiğini iddia edecek[33] olsa da Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların haklarını korumak için Fransa krallarının talepleri doğrultusunda Bâb-ı Âli ve Fransa arasında birçok antlaşma yapılmıştır. Hatta İstanbul (Konstantinapol)'da Haliç'in karşısındaki Galata'da Fransız Sefirliği yakınında Hristiyanlar için bir şapel (küçük kilise) bile tahsis edilmiştir. Fransa-Osmanlı ilişkileri arasında önemli yer tutan kapitülasyonlar 1528 ve 1536 yıllarında yenilenerek Fransız tüccarlara da birtakım ticari ayrıcalıklar tanınmıştır. Verilen bu ayrıcalıklar Fransızlara bütün Osmanlı limanlarına serbestçe girebilmelerinin ve Fransızların, yabancı gemilerin ticaret mallarını Ortadoğu'ya ulaştırarak bundan yararlanabilmelerinin yolunu açmıştır. Fransızlar 'selamlık' diye tabir edilen ödemelerini yapmakla beraber elde ettikleri bu imtiyazlarla oldukça iyi para kazanmışlardır.[34] Fransızlar, kendilerine verilen bu kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti'nden birçok avantaj elde etmişlerdir.[35]

İdeolojik olmayan, tamamen siyasi olan bu ilişkiler gerçekte Hristiyan ve Müslüman yakınlaşması olarak değerlendirilebilir. O dönemde Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Karl (1519-1558) diğer adıyla Charles Quint tarafından esir alınan I.

---

[31] Charles-Borromée Houry, *De L'intervention Européenne en Orient et De Son İnfluence Sur La Civilisation Des Musulmans et Sur La Condition Sociale Des Chrétiens D'asie* (Paris, 1842), 45-47.

[32] Noël Ségur, *L'orient Défendu Par La France, L'angleterre Et L'autriche. Relation Complète De La Guerre D'orient Jusqu'à La Levée Du Siége De Silistrie* (Paris,1854), 9.

[33] Charles-Borromée Houry, *De L'intervention Européenne En Orient Et De Son İnfluence Sur L Civilisation Des Musulmans Et Sur La Condition Sociale Des Chrétiens D'asie*, 47-50.

[34] Paul-Auguste Leroy, *Des Consulats De Légation et Des Ambassades: Études D'histoire et De Droit, A.* Marescq (Ed.) (Paris, 1876), 102-103.

[35] George Friedrich Von Martens, *Diplomatique ou Tableau Des Relations Extérieures De L'europe Tant Entre Elles Qu'avec D'autres États Dans Les Diverses Parties Du Globe* 3. Baskı (Berlin, 1801), 135.

François'nın kurtuluşu için François'nın annesi, Kanuni Sultan Süleyman'a bir elçi göndermiş; ancak bu elçi yolda öldürülmüştür. Sonradan ikinci elçiyle yollanan gizli içerikli mektup ve hediyeler Kanuni Sultan Süleyman'a ulaşınca, Osmanlı Devleti Fransa'ya yardım etmeyi kabul etmiş ve bu itibarla Macarlara karşı harekete geçilmiştir.[36] 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi yapılmış, Osmanlı Devleti galip gelmiştir. 1533'e gelindiğinde ise Kanuni Sultan Süleyman, Fransa Kralının İngiltere ve Almanlarla yaptığı antlaşmada Charles Quint'e karşı elini rahatlatmak için Fransa'ya 100.000 altın göndermiştir. Yine 1534'te Fransa Kralı, Charles Quint'e karşı çaresiz kaldığında bu yeni ve dişli müttefiki ona 100 kadar gemi ile Barbaros Hayreddin Paşa'yı (1478-1546) yollamıştır. Akdeniz'e demirleyen gemi filosu Fransızları rahatlatmış ve I. François durumdan oldukça memnun kalmıştır. Kralın talimatıyla Toulon katedrali, gelen Osmanlı Müslümanlarının dinî vecibelerini gerçekleştirebilmeleri için camiye dönüştürülmüştür. Bir süre orada kalan donanma, Fransız büyükelçisi Baron Lagarde'ı da alarak Osmanlı Devleti'ne geri dönmüştür.[37]

Kanuni Sultan Süleyman, uzun ve görkemli hükümdarlık dönemi boyunca Hristiyan güçlere karşı yürüttüğü politikanın ilkelerini hiçbir zaman inkar etmemiş ve çıkarlarının el verdiği ölçüde Fransızların dostu, Avusturya'nın ise düşmanı olmuştur.[38] Hükümdar olduğu kadar yasa yapıcı ve savaşçı da olan Kanuni Sultan Süleyman, imparatorluğunun gerçek menfaatinin I. François ile güçlü bağlar kurmakla mümkün olacağını anlamış olsa da Hristiyanlığın düşmanı olarak bilinen bir hükümdar ile ittifak yapmayı utanç verici bulan I. François bu ittifaka yanaşmamıştır. Fakat o dönemde Fransa için siyasi şartlar olumlu değildir. Neticede 1534'te iki hükümdarın ilişkisi resmî bir hâl almış; I. François koşulların baskısı altında, Kudüs St. Jean şövalyesi Jean de la Forest'i İstanbul'a büyükelçi olarak göndermiştir. Bu müzakere iki mâlûm gerçeği ortaya çıkarmıştır: Bunlardan birincisi, 'I. François'nın Avrupa'nın gözünde barışçıl bir konumda olması ve Kanuni Sultan Süleyman ile hareket ederek Fransa'nın düşmanı olan Charles Quint'e karşı güç birliği yapma niyetinin üstünü örtmek için tüm Hristiyan hükümdarlar ile barış yapma fikrini öne sürmesi; ikincisi, Fransa kralının Osmanlı hükümdarı ile olan ittifakı sayesinde avantaj kazanmak istemesi.' şeklindedir. Bu

---

36 Baron I. De Testa, *Porte Ottomane Bibliotheque Diplomatique (Çev. 2019),* 3.

37 Michel Vergé-Franceschi, *La Guerre De Course en Méditerranée (1515-1830)* (Toulon, 2002), 31-34.

38 Saint-Priest, *Mémoires Sur L'ambassade De France en Turquie et Sur Le Commerce Des Français Dans Le Levant,* 25, 32, 53.

yüzden I. François, Kanuni Sultan Süleyman ile birlik olmanın gerekliliğini anlamış ve Charles Quint'e karşı güçlenmek için Türklerle ittifak kurmaktan çekinmemiştir.[39]

Bizzat Hristiyan tarihçiler tarafından büyük ve muhteşem diye adlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü zirveye yükselten hükümdâr olarak nitelenen Kanuni Sultan Süleyman, Ocak 1536'da İstanbul'da Fransız büyükelçisi ile karşılıklı olarak seyrüsefer serbestliğini, önceden alınmış esirlerin değişimini, gelecekte savaş mahkûmlarının esir edilmesinin yasaklanmasını ve konsoloslukların toplumsal meselelerde yargı yetkisini tanıyan antlaşmayı imzalamıştır.[40] 1538'de Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze Deniz Savaşı'nı galibiyetle bitirince Kanuni Sultan Süleyman Charles Quint'den, Fransa'dan aldığı toprakları I. François'ya geri vermesini istemiştir. Kral I. François'nın isteği üzerine 1543'te Kanuni Sultan Süleyman bu kez ona Barbaros Hayreddin Paşa'yı göndermiştir. Yine 1551 senesinde Osmanlıların İtalya ile olan savaşında Fransız büyükelçisi Gabriel de Luetz'in de Osmanlıların yanında olduğu görülmüştür. Süregelen bu iyi ilişkiler sonucunda kapitülasyonlar 1604'te yenilenmiş ve Fransızların bu ayrıcalıklı durumu uzun yıllar devam etmiştir.[41] Osmanlı Devleti'ndeki Fransızlarla, Fransa'daki Türkler arasındaki ilişkileri düzenleyen antlaşma da 1740'a kadar Fransa sözleşmesinin temel hükümlerine göre 16 kez yenilenmiştir ve bugün hâlâ Fransa hukukunun temelini oluşturmaktadır. Fransa bu yıllarda Osmanlı Devleti'nde, ücretini kraliyet hazinesinin ödediği 80 yeniçeri, 34 tercüman ve 12 konsolosluğa sahip bulunmaktadır.[42]

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra oğlu Sultan II. Selim (1566-1574) döneminde de Fransa ile olan iyi ilişkiler devam etmiştir. Bu dönemde 1569 yılında Büyükelçi Mahmut Bey ve aynı yıl bir başka Büyükelçi İbrahim Bey Paris'e gönderilmiştir. İbrahim Bey ve IX. Charles'ın elçisi Claudi du Bourg tarafından müzakere edilen antlaşma ile Fransa'ya Levent'te konsolosluklar açma yetkisi ve aynı zamanda Büyükelçiye kendi vatandaşlarını yargılayabilme hakkı tanınmıştır. Bu müzakereye göre Fransızlar, vatandaşlarının halefiyetini düzenleyebilecek ve eğer Fransız vatandaşları mülk sahibi olarak ölürse, malları konsolosluklar tarafından toplanarak ölenin varislerine dağıtılacaktır. Fransa, bu antlaşmada halkı için elde edilen diğer avantajların yanı sıra; elçilerine verilen, Fransız esirlere Müslüman hakları talep

[39] Gusta & Ducoudray, *Histoire De L'europe et De La France De 1270 À 1610* (Paris, 1899), 271.

[40] Joseph-Marie Jouannin ve M. Jules Van Jouannin Gaver, *Turquie* (Paris, 1840), 139.

[41] Testa, Porte Ottomane Bibliotheque Diplomatique, 5-6.

[42] Leroy, *Des Consulats De Légation et Des Ambassades: Etudes D'histoire et De Droit,* 102-103.

etme yetkisini, Bâb-ı Âli tarafından tüm gemilerine dostça yaklaşım sözünü, gemilerinin restorasyonunu ve bütün bunların ihlâlini cezalandırma sözünü çok önemli görmüştür. Bu antlaşma ile Sultan Selim, Fransa kralına 'Padişah' unvanı vermiştir. 1581 yılında Büyükelçi Jacques de Germiny ve III. Murad (1574-1595) arasında yapılan antlaşma ile Fransa'nın kapitülasyonları yenilenmiş ve Büyükelçi birkaç bin duka karşılığında, Sultan III. Murat'ın İslam'a adamak istediği Hristiyan kiliselerinin kapanmasını engellemiştir. Bu antlaşma, Fransız büyükelçilerine diğer Hariciye Nazırlarına kıyasla öncelik tanımış ve Fransa'nın Échelles şehrindeki konsolosluğa da diğer Avrupalı konsolosluklar ile aynı avantajları sunmuştur. Bu tavizi veren özel madde şu düşünceyle oluşturulmuştur: "Osmanlı sultanları ile Fransa kralları arasında geçmişten beri süregelen dostane ilişkilerin yararına, ki Fransız kralları Osmanlı Devleti'ne samimiyetle bağlı kalmışlardır; her bakımdan Fransızlar, Hristiyan aleminin en çok saygı duyulan hükümdarlarından olmuşlardır." Fransız Büyükelçisi Chevalier de Germiny, 1581 yılının haziran ayında kapitülasyonların üçüncü kez yenilenmesini istemiş; ancak ulusu için istediği yeni tavizler sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Fransa'ya tanınan tüm ayrıcalıklara ve iki ülke arasındaki yakın ilişkilere rağmen bu ülkenin samimiyetinden şüphe ettiği zamanlar da olmuştur. Sultan IV. Mehmet (1648-1687) döneminde 11 Kasım 1670'te Osmanlı Sadrâzamı ile Fransa Büyükelçisi arasında yaşanan bir diyalog bu gerçeği gözler önüne sermektedir: Başvezir Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (1661- 1676), Büyükelçi Monsieur de Nointel'in Osmanlı-Fransa ilişkileri ile ilgili uzun ve imâlı konuşmasına soğuk ve nüktedan özdeyişlerle yanıt vermiş, Büyükelçi sözü XIV. Louis'nin yüceliği ve muhteşemliğinden duyduğu memnuniyete getirdiğinde Başvezir; "Evet, Fransa'nın kralı büyük bir hükümdâr; fakat onun kılıcı hâlâ yeni" demiştir. Büyükelçi, Fransızların Osmanlıların gerçek dostu olduğunu eklediğinde ise Başvezir gülerek; "Fransızlar bizim dostumuz; ama onları her yerde düşmanlarımızla buluyoruz." şeklinde karşılık vermiştir. Büyükelçi M. de Nointel sözlerini bitirirken Başvezire, Kızıldeniz'deki ticaret konusunda önemli tavsiyelerde bulunmak için Hükümdârından aldığı emirlerden, Majestelerinin bu konuyla çokça alakalı olduğundan ve Bâb-ı Âli'nin onu bu konuda memnun etmesini ne kadar kuvvetle istediğinden bahsetmiş, Başvezir kısaca yanıtlamıştır: "Bu kadar büyük bir hükümdâr, nasıl olur da ticaret işiyle ilgilenir?" [43]

[43] Jouannin ve Gaver, *Turquie*, 169, 200.

1689 yılından itibaren XIV. Louis döneminde Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yoğunluk gözlenmektedir. Ancak Fransa, Avrupalı diğer devletlerle Osmanlı Devleti arasında kalmıştır; çünkü Papa XI. Innocent, İmparator I. Leopold, Venedik, Polonya Cumhuriyeti ve Rusya, Kutsal İttifak'ta buluşmuşlar ve bu birliğe Fransa'yı da davet etmişlerdir. Fransa başlangıçta pek yanaşmasa da üzerindeki baskı sebebiyle bu ittifaktan uzak duramamıştır.[44]

Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin yanında olması ve ilişkilerini sıcak tutmak istemesinin perde arkasında ise Fransızların kendi çıkarlarını hesaplayarak, Osmanlıların en büyük düşmanlarından olan Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve gücünü korumak gibi politik sebepler olduğunu söylemek mümkündür.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dek Osmanlı Devleti diğer ülkelerle olan ilişkilerinde diplomatik ve askerî konularda sahip olduğu güce dayanmış ve kendi kendine yeten bir politika izlemiştir.[45] XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başında ise Osmanlı Devleti, merkezî otoritenin sarsıldığı ve birçok noktada sultanın yetkesinin sadece unvan olarak kaldığı bir döneme girmiştir.[46] Sultan III. Selim ve Vezir Bayraktar, bu iki aydın, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak istemiş ve bu büyük girişim için Napoléon'un (1804-1815) dostluğuna ihtiyaç duymuşlardır. Yüzyıllardan beri süregelen Osmanlı-Fransa dostluğunun sağladığı güven ve minnet duygusu Sultan III. Selim döneminde de varlığını sürdürmüştür.[47] Sultan III. Selim'in şehzâdeliği sırasında Fransa Kralı XVI. Louis (1774-1791) ile olan haberleşmelerine aracılık etmek için seçilen İshak Bey, bu görevle 1786 yılında Paris'e gönderilmiştir. 3 Aralık 1786'da Sultan III. Selim, Fransa Dışişleri Bakanı Vergennes'e bir mektup yazmış ve aynı gün İshak Bey'e yazdığı mektupta kendisine şöyle buyurmuştur: "Fransa dostumuzdur... Dostluk bugünkü zor zamanlar için vardır; bu duyguyu bize göstermesi onun onurundandır." [48]

Ne var ki Fransa, Mısır ve doğu ticaret yolları üzerinde hâkimiyet kurma amacıyla Mısır'ı işgal ederek, Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri tarafların

---

44 Testa, *Porte Ottomane Bibliotheque Diplomatique*, 6.

45 Nihat Karaer. "Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkilerinin Genel Seyri." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 28.28 (2010): 65-85.

46 "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L'histoire Des Colonies Françaises," *Revue De L'histoire Des Colonies Françaises* (Paris, 1924): 316.

47 Théophile Lavallée, Histoire Des Français, Depuis Le Temps Des Gaulois Jusqu'en 1830 4. Baskı (Paris, 1844), 384.

48 Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier. La France en Orient Sous Louis XVI.* (Paris, 1887), 229.

riayet ettiği karşılıklı iyi niyet, dostluk ve barış sözünü ihlâl etmiş ve Osmanlı Devleti'nin güvenini zedelemiştir. İki buçuk asır boyunca güzel giden ilişkilerdeki ivme 1798-1801 tarihlerinde Mısır'ın Napoléon askerleri tarafından işgaliyle sarsılmıştır. Ancak 25 Haziran 1802'de Paris'te, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Paris Antlaşması imzalanmış ve iki ülke arasında barış sağlanmıştır. Fransa, kan dökülmesini istemediğini kanıtlamak, Fransa Cumhuriyeti ile Bâb-ı Âli arasında ortaya çıkan talihsiz anlaşmazlıkları mevcut antlaşma hükümlerine göre sona erdirmek ve bu antlaşmanın Avrupa genelinde bir barış ortamı oluşturması umuduyla Mısır'ı boşaltmaya razı olmuştur. Antlaşmaya göre Fransız ordusu silah, malzeme ve askerleriyle birlikte İskenderiye, Raşit ve Abukir'e çekilecek ve buradan gemilere yüklenip Fransa'ya taşınacaktır.[49] Fransa ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan bu antlaşma, Mısır seferiyle bozulan dostluğun bu iki güç arasındaki tesisini tekrar sağlamıştır. Antlaşmanın en önemli maddelerinden olan II. madde gereği Bâb-ı Âli, Fransız ticaret gemilerinin gelecekte Karadeniz'e girmelerine rıza göstererek bu barışı taçlandırmıştır.[50] Bu barış antlaşmasının diğer önemli sonucu olarak Fransa Cumhuriyeti'nin ilk konsolosu, Fransız halkı ve Osmanlı Padişahı adına, Bâb-ı Âli ile Fransa arasında eskiden var olan barışçıl ve dostane ilişkileri yeniden oluşturmayı dilemiş ve bu itibarla tam yetkili olarak atanmıştır.[51]

Mısır'ın işgali, Fransa'nın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini sarstığı gibi Osmanlı topraklarında yaşayan Fransızlara karşı da gitgide büyüyen bir tepkiye sebep olmuş, hatta can güvenliklerini tehlikeye atmıştır. İşgalden memnuniyet duyan Fransa halkı ise Mısır seferinden bahsederken elde edilen muhteşem zaferleri ve tüm doğu ülkelerinin gözünde Fransa'nın kazandığı itibarı vurgulamaktan çekinmemiştir. Buna karşın, Mısır seferinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Fransızlar için neden olduğu feci sonuçlar, Saint Jean d'Acre'daki yaralıların ölüme terkedilişi ve katledilmesi söz konusu bile edilmemiştir.[52]

Osmanlılarda yarattığı hayâl kırıklığına rağmen Mısır sorununun bir nebze de olsa çözüme kavuşmasıyla Osmanlı-Fransız ilişkileri yeniden canlılık kazanmış ve

---

[49] Testa, *Recueil Des Traités De La Porte Ottomane Avec Les Puissances Étrangères Depuis Le Premier Traité Conclu en 1536, Entre Suléyman I et François I, Jusqu'à Nos Jours,* 7.

[50] "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L'histoire Des Colonies Françaises," 301-302.

[51] Saint-Priest, *Mémoires Sur L'ambassade De France en Turquie et Sur Le Commerce Des Français Dans Le Levant,* 523.

[52] "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L'histoire Des Colonies Françaises," 455.

dönemin Fransız İmparatoru Napoléon, iki ülke arasındaki dostluğun I. François döneminde Kanuni Sultan Süleyman'a kadar uzandığını, hatta Fransa'nın Türklerin en eski dostu olduğunu söylemiştir. Bu dostluk çerçevesinde, İstanbul'da yaşayan ve önemli mevkilerde görev alabilme hakkı bulunan Fransız halkı da ilişkilerin düzelmesinden memnun kalmıştır. O yıllarda İstanbul ve bağlı ilçelerdeki Fransız nüfusu yaklaşık 600 kişi civarındadır. Bu nüfus esnaftan, tüccarlardan, sanatçılardan, postacılardan, doktorlardan, matbaacılardan, dil uzmanlarından, Lazarist Rahipler'den *(Les Prêtres Lazaristes),* Cahil Kardeşler'den *(Les Frères İgnorantins),* Hayırsever Rahibeler'den *(Les Sœurs de la Charité),* büyükelçilik ve konsolosluk çalışanlarından ve Osmanlı Hükümeti'nde çalışan Fransızlardan oluşmaktadır. Tüccar sınıfı yüksek ve düşük ticaret olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yüksek tüccar sınıfı soylu kısmı oluşturmaktadır ve bunlar kendisini soylu olarak tanıtan kişilerin soyluluğunu kabul etme veya reddetme hakkına sahiptir. Bu kişiler mahkemelerde yargıçlık yapmakta, sivil ve ticari davalar ile ceza davalarına bakmaktadırlar. Çoğunlukla birbirleriyle, konsolosla ya da dragomanlar[53] ile akrabadırlar. İçlerinde Fransız olmayanlar da vardır, çok az bir kısmı Fransa'yı görmüştür ve daha da azı o ruhu bilmektedir.[54]

Fransız yazar Lévy'nin *L'empereur Napoléon III et Les Principautés Roumaines* adlı eserinde belirttiğine göre Mısır kuşatması, Osmanlı Devleti ve Fransa arasında yüzyıllardır süren müttefiklik ilişkisine büyük bir darbe indirmiş olmasına karşın her iki ülke de bu ortaklığı muhafaza etmeye çaba göstermiştir. Zira Fransa, diğer ülkeler arasında Müslümanlarla dostluk kurabilen ilk Hristiyan toplum olmuş ve Osmanlılara olan sadâkatini her fırsatta dile getirmiştir. Bunun sayısız örneklerini vermek de mümkündür: 2 Aralık 1805'te Austerlitz muharebesinden sonra Osmanlı Devleti elçisi, Bâb-ı Âli adına Fransa imparatoru Napoléon'u selamlamaya geldiğinde hükümdar ona şöyle demiştir:

> Osmanlılara gelebilecek her türlü mutluluk ya da tasa Fransa için de geçerlidir. Bu sözleri Sultanınıza iletin. Onun da düşmanları olan benim düşmanlarım ona ulaşmak istediklerinde bu sözleri hatırlasın. Benden yana endişeye kapılmasın. Benimle birlik olduğunda düşmanlarından her zaman emin olacaktır.

---

[53] *Dragoman:* Osmanlı Devleti'nde resmî tercüman. Tanzimat Dönemi'ne kadar özellikle uluslararası ilişkilerde görev yapan, çoğunlukla Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlık topluluklarından oluşan devlet memuru tercümanlara verilen addır. Dragoman sözcüğü, aynı zamanda, bir işverenin sözcülüğünü yapan, onun aracısı olan kişi anlamında da kullanılmaktadır. Kaynak: Dersimiz. Com. Erişim Adresi: https://www.dersimiz.com/bilgibankasi/dragoman-nedir-hakkinda-bilgi-3531

[54] "Société Orientale De France," *Revue De L'orient: Bulletin De La Société Orientale* (Paris, 1848): 78-79.

Her şeye rağmen Napoléon, Türkleri gözden çıkarmayacak ve sözleri şöyle devam edecektir:

> İskender, İstanbul'u istiyordu. Bunu ona bırakamazdım. Bu çok kıymetli bir anahtar olur. Tek başına bile bir imparatorluk anlamına gelir. Bunu elinde bulunduran tüm dünyayı yönetir. Özellikle Yunanlılar… bu dindaşlardan dolayı anahtarı vermek istemedim. Fedakâr bir halkı var ve Rusya, Kazaklarla birlikte tüm dünyayı istilâ edebilir. İstanbul bana her zaman Fransa'nın menfaati olarak görünmüştür, zira Fransa'nın ilerlemesini engelleyen bu bataklıktır.

Yine aynı eserde yazar Lévy'e göre, 1 Nisan 1806'da dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Talleyrand, İngiliz Bakan Fox ile olan görüşmesinde demiştir ki: "Osmanlı Devleti'nin bölünmez bütünlüğü ve bağımsızlığı Fransız İmparatoru'nun dileği olmakla birlikte aynı zamanda onun en tutarlı politikasıdır da..." Napoléon, Osmanlılara olan sadâkatini uzun yıllar devam ettirmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılmak istenen ve karşılıklı ilişkilere zarar verecek gizli ya da açık her türlü iş birliğinden kaçınmıştır. 1806 Iéna muharebesinden sonra, 1807'de Ostérode kampından Napoléon şöyle yazmıştır:

> Şahsıma sulh teklif edildi. İsteyebileceğim tüm avantajlar sunuldu. Rusya ile Yüce Kapı (Bâb-ı Âli) arasında imzalanan Sistow antlaşmasını onaylamamı istediler. Ancak reddettim. Mutlak bir bağımsızlığın Bâb-ı Âli'ye verilmesini talep ettim. Fransa'nın haberi olmaksızın Bâb-ı Âli'ye dayatılan tüm antlaşmaların yürürlükten kaldırılmasını istedim.

Napoléon'un bu mektubu karşılıklı ifadelerle değer bulmuş ve kılıcın, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne iade edilmesine kadar kınına girmeyeceği düşüncesi ile devam etmiştir. Türklerin ve Fransızların ortak menfaati gereği I. Napoléon sömürgeci devletlere karşı her zaman Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur. I. Napoléon'un gösterdiği bu yaklaşım III. Napoléon (1852-1870) tarafından da aynı şekilde izlenmiştir. Kendi politik çıkarlarını da göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan Fransa, hiçbir surette Rusya'nın İstanbul'u almasına müsaade etmemiştir. Erfurth'da, 28 Eylül 1808'de Ortadoğu'nun paylaşımı konusunda Fransa Kralı Napoléon ve İmparator İskender arasında sorun çıkmıştır. Fransa; Mısır ve Suriye'yi almakta, Polonya ise küllerinden yeniden doğmaktadır. Başına Ortadoğu tacını koyabilecek olan Napoléon şöyle demiştir:

> Antlaşma kaleme alınmıştı; ancak imza aşamasında kararsız kaldım. Bu suretle İskender İstanbul'u elinden kaçırınca, İngiliz ittifakına bir daha asla geri dönmeyerek İngilizlerin Polonya'yı almasına olanak vermemiş ve Fransız

gücünün zayıflamasını sağlayarak Rusya'nın da kontrol gücünü elinden almıştı. Bu yüzden İskender bana dargın kaldı.[55]

İlerleyen yıllarda da Fransa'nın politikası aynı yönde devam edecek ve Fransız diplomatlar Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkilerinde Napoléon'un bu tutumunu yansıtan davranışlarda bulunacaklardır. 19 Kasım 1853'te, İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Mareşal Baraguey Hilliers de; Sultandan Fransa Kralının samimi dostluklarını kabul buyurmasını isteyecek; Fransa'nın çıkar gözetmeksizin Bâb-ı Âli'nin en eski dostlarından olduğunu, samimiyetinden şüphe edilmemesi gerektiğini dile getirecek ve sözleri şöyle devam edecektir: "İmparator Napoléon, Bâb-ı Âli ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkların düzlüğe ermesini temenni etmektedir. Bu geçiş süreci ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupa için çok değerlidir ve aynı zamanda bu, dünya barışına da büyük katkı sağlar." Fransa, büyükelçinin bu sözlerini siyasi tutumuyla desteklemiş ve Osmanlı Devleti'nin her zaman yanında olduğunu ispatlamak istemiştir. 2 Aralık 1854'te Fransız gemileri Osmanlı toprakları için hareket etmiş; Fransa 1864 Viyana Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ve barışı gözettiğini dile getirmiştir. 1856 Paris Antlaşmasıyla da Fransa bir yandan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunduğunu en kuvvetli biçimde ortaya koyup bu devletin parçalanmaması gerektiğini savunurken öte yandan içten içe ilerlemesini de istememektedir.[56] Fransa'nın bu konudaki düşüncesinde en dikkat çekici olanı, yaşadıkları talihsizliklerin ortasında bile sâdık ve asil karakterleriyle hâlâ saygın görünen Türklerin, enkâzlarını toplamak için Fransa'ya muhtaç olduklarına dair inancıdır.[57] Fransa, Türkler eğer Avrupa'daki gelişmelere ayak uydurabilmek ve ilerlemek istiyorsa, yalnızca kendilerinin desteğine güvenebileceklerini söylemektedir.

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne gösterdiği bu yakınlık politikası ve karşılıklı güven duygusu, Fransa ile Rusya arasında yapılan gizli bir antlaşmayla sekteye uğramış ve bu gizli antlaşma Türklerin Fransa'ya olan güvenini bir kez daha zedelemiştir. Sultan III. Selim'in 1807'de Kapıkulu askerlerince tahttan indirilip Türk ordusundaki reform hareketlerinin (Nizâm-ı Cedîd) rafa kalkması sonucu Türklerle bir iş birliği öngöremeyen Napoléon; Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında arasında

---

55 Armand Lévy, *L'empereur Napoléon III et Les Principautés Roumaines* (Paris, 1858), 88-11.

56 Lévy, *L'empereur Napoléon III et Les Principautés Roumaines*, 9-11.

57 Charles Dutartre, *Les Deux Grandes Questions D'occident et D'orient et Leur Solution Prochaine* (Paris, 1882), 110.

arabuluculuk yapmak istediği ve eğer Bâb-ı Âli bunu kabul etmezse Çarlık Rusya ile 1807'de Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarının yapılacağı Tilsit (bugünkü Rusya'da bulunan Sovetsk) Görüşmelerini kabul etmiştir. Tilsit Antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı Devleti, Fransa tarafından Bâb-ı Âli'ye önerilen Fransa'nın arabuluculuk teklifini kendilerine yapılmış bir hainlik ve ihanet olarak değerlendirmiş, bunun üzerine İstanbul'daki Fransız etkisi ortadan kalkmıştır.[58] Zira Tilsit'te Napoléon, Rus Çarı I. Alexandre'a Osmanlı Devleti'nin bir kısmını bırakmaya razı olmuştur; fakat yeni müttefikinin buradan Balkanlar'a girmesi olası bir sorun gibi görünmektedir. Napoléon, bu görüşmelere katılıp Osmanlılara karşı Rusya ile iş birliği yoluna gitmeyi denese de Rusya'nın İstanbul'u almasına asla fırsat vermemiştir. Bir gün, M. de Menneval, Napoléon'u İstanbul haritası üzerine eğilmiş bulduğunda, kendi kendine konuşurken işittiği sözleri şöyle aktarmaktadır:

> İstanbul, diye bağırmaktaydı. 'İstanbul, asla! Bu dünya imparatorluğu!' diyordu ve haklıydı. Büyük bir gücün elinde İstanbul, Akdeniz'in, Doğu'nun ve Batı'nın anahtarıdır. Ve 1855'te çok arzu edilen bir ava ulaşmaya çalışan Rusya'ya karşı verilen savaş ne kadar doğrudur? Şayet Rusya İstanbul'u alamayacaksa, Fransa ve İngiltere de bunu talep edemez. Eğer Türkler onu koruyamayacaksa, Akdeniz'i kime emanet etmeli? Türklerin yakında boşaltacağı Avrupa'da onların yerini alabilecek bir başka halka ... [59]

Osmanlı Devleti ile istikrarlı giden ilişkilerin hatırına, Bâb-ı Âli'nin az da olsa Fransa hükümetinin isteklerini dikkate alması gerektiğini düşünen Fransa, Osmanlı Devleti'nden 1833'te Ruslarla imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması gereğince sadece Rus savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçişini sağlayan bu anlaşmanın iptalini talep etmektedir. Bu anlaşma ile Rusya, Sultana ilk çağrısında iç ve dış düşmanlarına karşı yardım etmeyi; Osmanlı Devleti ise, Çanakkale Boğazı'nı diğer güçlerin savaş gemilerine kapatmayı kabul etmiş, böylece Çanakkale Boğazı; Padişahı, müttefiki ve koruyucusu için anahtarları tutan bir Rus kapısı olmuştur.[60] Fransa ile Bâb-ı Âli arasında var olan uzun ittifak süresince, Bâb-ı Âli'den alınan kapitülasyonlar ve bu iki büyük güç arasında akdedilen antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği malların ödenebilir yükümlülük dengesini düzenlemiştir. 25 Kasım 1838'de Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret antlaşması ile kapitülasyonlar devrinden bu yana hem Fransa'da hem Osmanlı Devleti'nin iç yönetiminde ve büyük güçlerle olan ilişkilerinde

---

58 Lavallée, Histoire Des Français, Depuis Le Temps Des Gaulois Jusqu'en 1830, 395-401.

59 Scherer. (Ed.), *Le Temps*, No 85 (Paris, Temmuz 19, 1861)

60 Alphonse De Lamartine, *Histoire De La Turquie* (Paris, 1863), 413.

değişikliğe gidilmiştir. Fransa İmparatoru ile Sultan II. Mahmut özel ve ek madde yoluyla tebaalarının ticari ilişkilerini yeniden düzenleme noktasında uzlaşmışlar, ülkeleri arasındaki ürün değişimini kolaylaştırarak ticareti artırmak amacıyla tam yetkili büyükelçiler atamışlardır. [61]

Sultan II. Mahmut zamanında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Bâb-ı Âli'ye karşı isyan başlatmış ve Fransa bizzat bu olayların içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı güçlü olması gerektiğini düşünen ve bu sebeple isyancı bir Vali tarafından parçalanmasını istemediğini söyleyen Fransa, iki taraf arasında mutakabat sağlamaya çalışırken kendi çıkarlarını korumanın yanı sıra, hem Valinin hem Osmanlı Devleti'nin memnuniyetini arzu ederek adil ve barışçıl bir çözüm sunacak bir uzlaşma projesi uyguladığını birçok kez dile getirmiştir. Fransa ile sürdürülen yakın dostluk ilişkilerinden yararlanıp Mısır'ı içerde ve dışarda müreffeh bir güç haline getirmeye çalışan Vali Mehmet Ali Paşa'nın ise Osmanlı Devleti'nin vesayetinden kurtulma fikri ile daha cesur bir şekilde hareket ettiği ve Osmanlı Devleti'nin engellemelerine karşı her alanda gücünü artırma eğilimi içinde olduğu görülmektedir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü korumak ve Avrupalı devletlerin Bâb-ı Âli'nin içişlerine karışmasını engellemek adına çaba sarfetmiş ve ılımlı bir politika izlemiştir. Fakat 1831'de Vali Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması ve Suriye'deki kazanımları bu durumu değiştirecektir. Öyle ki 10 Ocak 1792'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Yaş antlaşması sonucu Kırım'ın tamamen kaybedilmesi; Fransa, Rusya ve İngiltere tarafından 20 Ekim 1827'de Navarin Koyu'ndaki Osmanlı filosunun yakılması,[62] Osmanlı Devleti'nin 1828'de Mora Yarımadası'ndaki kontrolünü yitirmesi, Rusları Tuna'yı aşmaya muvaffak eden 14 Eylül 1829 tarihli Edirne antlaşması, Suriye'nin devrilmesiyle ödüllendirilen Vali Mehmet Ali Paşa ve 1833'teki isyanı ile bu Vali karşısında alınan yenilgiler Sultan II. Mahmut'un gücünü derinden sarsmıştır. Devletin çöküş sebeplerini açıkça görebilen Sultan, öncelikle Mehmet Ali Paşa'ya kaptırdığı toprakları ondan geri almak ve bu isyancı Valiyi cezalandırmak için Avrupa'nın askerî ve sivil kurumlarını

[61] Saint-Priest, *Mémoires Sur L'ambassade De France en Turquie et Sur Le Commerce Des Français Dans Le Levant,* 527-528.

[62] Victor Duruy, *Histoire Générale: Suivie D'un Résumé... Des Principaux Événements De 1848 À 1905* (Paris, 1905), 566.

örnek alarak yenilenmeye çalışmıştır. Sultan II. Mahmut, Fransa'nın bu Valiyi Osmanlı Devleti'ne karşı çıkardığı isyanda teşvik edip onayladığına inanmaktadır.[63]

Fransa ise bu isyanda Mısır Valisi ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk rolü üstlenmiş ve iki tarafı uzlaştırmaya çalışmıştır. Başlangıçta hiç kimsenin farkında olmadığı ve Fransa'nın iyi niyetli görünen bu yaklaşımının perde arkasında ise Tuileries Kabinesinin Mısır Valisi lehine Osmanlı Devleti'ni parçalama planları yatmaktadır. Bu yönde zamanla belirmeye başlayan şüpheler Fransa'nın, savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan serbestçe geçişini sağlama talebiyle artmıştır. Hem Osmanlı Devleti hem diğer Avrupa ülkeleri tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı kötü niyetli olmakla suçlanan ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne karşı olduğu öne sürülen Fransa'nın Tuileries Kabinesi, Sultanın idaresinde devam eden bir yönetimin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü için yeterli olduğunu söylerken; Fransız Kralı 23 Aralık 1839'da Osmanlı Devleti'nin varlığının genel barışın korunması için gerekli olduğunu ve hükümetinin politik amacının her zaman bu bütünlüğü sağlamak olduğunu açıklamıştır. Nihayetinde Fransa ve İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu antlaşma gereğince Akdeniz'e inmesinden korkarak Mısır sorununu bir Avrupa sorunu haline getirmiş, sonradan karar değiştirip Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen Fransa dışında İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında Temmuz 1840'ta Londra Antlaşması imzalanmıştır. Sonuçta Mısır, bu mutabakat ile sadece bir iç özerklik elde ederek Fransa'nın deyimiyle, yok olmaya başlamış Osmanlı Devleti'ne hukuki yönden bağlı kalmak şartıyla Vali Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmıştır.[64]

Mısır konusuna Avrupalı devletlerin yaptığı bu müdahale ile Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü bir anda büyük güçlerin koruması altına girmiştir. Bundan böyle bu güçler Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkına sahip olacaklar ve bu fırsatı, Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmak için yaptıkları planlarda kullanacaklardır. Bu olayın en önemli sonuçlarından birisi de ilk defa Doğu Sorunu (Şark Meselesi)[65]'nun ortaya çıkmış olmasıdır.[66]

---

[63] Gaëtan De Raxis De Flassan, *Solution De La Question D'orient, et Neutralité Perpétuelle De L'egypte* (Paris, 1840), 7.

[64] Flassan, *Solution De La Question D'orient, et Neutralité Perpétuelle De L'egypte,* 26-27.

[65] *Doğu (Şark) Sorunu:* Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasette yaşadığı sorunlar Avrupalılarca Şark Meselesi (Doğu Sorunu) altında değerlendirilmiştir. XIX. yüzyılda Batılı devletler Osmanlı Devleti'nin artık büyük bir güç olmaktan çıktığını ve parçalanmaya mahkûm olduğunu anlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin jeopolitik konumunu ve Ortadoğu'daki önemini bilen Batılı devletler bu ülkenin uygun olmayan bir zamanda yıkılmasının kendi aralarında büyük anlaşmazlıklara sebep olacağı korkusuyla kimi zaman Osmanlı Devleti'nin varlığının korunmasından yana olmuşlardır. Şark Meselesi ve Türklerin Avrupa'dan, hatta Anadolu'dan sürülerek kendi Öz Yurtlarına yani Orta

Fransa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hakkında yazdığı tarihi biyografide Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında Valinin küçük birliklerle Mısır'ı savunduğundan; Mısır'ı muhteşem bir medeniyete kavuşturma projesiyle ticareti teşvik etmek, okullar, fabrikalar, hastaneler kurmak; sanat ve bilimi yaymaları, güçlü bir ordu ve donanma örgütlemeleri için Fransa'dan uzmanlar getirtmek; endüstriyi geliştirmek gibi çalışmalarından; yüksek gücü, dehası ve zekasıyla Mısır'ı gelişmekte olan bir imparatorluğa dönüştürdüğünden övgüyle söz ederken, Vali Mehmet Ali Paşa'dan çekinen ve onu Mısır'dan uzaklaştırarak bu projelerini engellemeye çalışan; ancak zamanla böyle büyük bir güçle savaşma şansının olmadığını anlayan Osmanlı Devleti'nin çaresizliğini vurgulamaktadır.[67] Aynı şekilde Mısır'ın yeniden doğuşunun Vali Mehmet Ali Paşa'nın eseri olduğu söylenerek burada açılan Avrupa tarzı okullarda öğretilen Fransızcanın ana dillerinin yanında halk arasında ikinci bir dil haline geldiği, akademik çevreler ve entelektüel seçkinler tarafından kullanıldığı ve mahkemelerde ana dilin yanında alternatif bir dil olarak seçildiğine işaret edilmiştir. Mısır'ın eğitimine tamamen Fransız bir karakter kazandırılmasının onurunu duyan Fransız halkı da Mısır'da ilk kez açılan Fransa tarzı okullardan oldukça memnundur. Aralık 1881'de ilk kez toplanan Mısır Parlamentosu ise demokratik özellikler taşıyan bir anayasa ilan etmiş, ülkedeki başlıca problemleri inceleyerek seçim yasasını kararlaştırmış ve modern eğitimin alt yapısını hazırlamak niyetiyle eğitimi zorunlu kılmıştır.[68]

Mısır Sorunu ve bu sorunu çözüme kavuşturmak için imzalanan antlaşmalardan önce Osmanlı Devleti, Avrupa'nın desteği olmadan, kendi kuvvetlerinin yardımı ile toprak bütünlüğünü güvence altına almayı ve düşmanlarıyla iyi geçinmeyi kısmen başarmış olduğundan hükümet üzerinde büyük güçlerin rolü sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı politikaya göre, içişlerine yapılan müdahale Bâb-ı Âli

---

Asya'ya gönderilmesi meselesi, XX. yüzyılda Mondros (1918) ve Sevr Antlaşması (1920) ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. (Kaynak: Emruhan Yalçın, Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.4 (Mersin, Aralık, 2015), 76-104. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/270055) Fransız yazar Dieu'ye göre ise aslında Doğu Sorunu İstanbul'un hangi büyük devlete düşmesi gerektiğine karar verme sorunudur. Öyle ki 1770 gibi erken bir tarihte, Rus Çariçesi II. Catherine, Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph'e Osmanlı Devleti'nin bölünmesini teklif etmiştir. Avrupa, kendi çıkarlarını düşünerek Doğu ile ilgili bu büyük sorunun çözümünü engellemiştir. (Kaynak: La Garde de Dieu, L. de. Histoire de l'islamisme et de l'empire ottoman (1892), 165.)

66 A. Du Velay, *Essai Sur L'histoire Financière De La Turquie, Depuis Le Règne Du Sultan Mahmoud II. Jusqu'à Nos Jours* (Paris, 1903), 10-11.

67 *Sa Hautesse Méhémet Ali, Vice-Roi D'egypte*. (Paris, 1844), 3-7.

68 "*Documents Diplomatiques Concernant L'egypte De Mehemet-Ali Jusqu'en 1920 / Réunis Par L'association Égyptienne De Paris.* (1920): XI.

tarafından kabul edilenden daha fazla olmamalıdır. Ancak Sultan II. Mahmut zamanında 1831 yılında Mehmet Ali Paşa'nın isyanı Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı bu politikaya gölge düşürmüş ve Padişahı zor durumda bırakmıştır. Bu büyük siyasi krizde, Fransa çizdiği uzlaşmacı portreyle diğer ülkelerden daha fazla rolü olmasının büyük şerefine nail olmuş; fakat Fransa'nın Tuileries kabinesi her zaman müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı isyancı Valiyi ikna edebilmek için Osmanlı Devleti'nden birkaç büyük eyaleti ayırarak Fransız ticaretine ayrıcalıklar sağlamak, Doğu'da Rusların ve Hindistan'da İngiltere'nin gücünü dengeleyebilecek bir imparatorluk yaratmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların Mehmet Ali Paşa'ya verdiği yerlerden önceki kadar geniş olmamasını olağan karşılayan Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün olası sınırlar dâhilinde korunması gerektiğini savunmuştur.[69]

Böylesine zor günler geçiren yaşlı ve cesareti kırılmış Osmanlı Devleti'nin tamamen çökmekte olduğunu düşünen Fransa'nın bu şartlar altında 1834'ten 1838'e kadar politikası nasıl olmalıdır? Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan Fransa kendi kendine şunları söylemektedir:

> Komşu güçler olan Rusya, İngiltere ve Avusturya'yı, Doğu'daki büyük mirası gizlice paylaşmaları için özgür bırakabilir miyim? Hayır, çünkü Akdeniz öncelikle benim denizim ve bu büyük güçler Akdeniz'i ele geçirirlerse tüm kıyıları ve önemli mevkileri işgal edecekler. Hayır; çünkü Avrupa kanunlarının bir dengesi var ve Doğu'da çok fazla kopmasına izin verirsem, artık bu kanunlar Batı'da var olamaz. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin yeniden düzenlenmesi planlarına aktif olarak müdahale etmeliyim. Ancak dünya barışını ve Batı'nın düzenini bozmadan, istikrarlı ve kalıcı bir şekilde nereye müdahale edebilirim? İstanbul'a mı? Hayır; Karadeniz'e sahip olmayanlar asla İstanbul'u alamayacak ve Karadeniz asla Ruslara ait bir deniz olmayacak. [70]

Osmanlı Devleti'nin bölünmezliğini destekleyen Fransız devlet adamları da bu konudaki kararlılıklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Fransız Mareşal Soult, 1839'da Fransa Kralına yazdığı bir telgrafta bu bütünlük ve bağımsızlığa zarar verebilecek her türlü niyetin karşısında olacağını, tüm yetki ve imkanlarıyla direneceğini bildirmiştir. Fransız Hükümetine göre, varlığı Fransa politikası için çok büyük önem ifade eden Osmanlı Devleti'nin korunarak, sultanın tahtının bağımsızlığının sürdürülmesini arzu eden bütün güçler, Vali Mehmet Ali Paşa'nın ele geçirdiği Suriye'de Osmanlı Hükümetinin otoritesinin tekrar tesis edilmesi için birleşmelidir.[71]

---

[69] Flassan, *Solution De La Question D'orient, et Neutralité Perpétuelle De L'Egypte,* 17-18.

[70] Alphonse De Lamartine, V*ues, Discours Et Articles Sur La Question D'orient* (Paris, 1840), 110-111.

[71] Dorothée De Courlande Dino, *Chronique De 1831 À 1862 / Duchesse De Dino; Publ. Avec Des Annotations et Un İndex Biographique,* 466-468.

XIX. yüzyılın ikini yarısına gelindiğinde amacı güneye, Akdeniz'e inerek topraklarını genişletmek olan Ruslara karşı yapılan 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan İngiltere-Fransa ittifakı esasında savaşın kaderini belirleyecektir.[72] 29 Eylül 1853'te Sultan Abdülmecit'in Rus Çarı I. Nikolay'a savaş ilan etmesiyle Kırım Savaşı olanca şiddetiyle başlamıştır.[73] Savaşı Osmanlı Sultanı başlatsa bile bu savaşın gerçekleşmesini isteyen devlet esasında Rusya'dır.[74] 3 Ocak 1854 senesinde Fransız deniz filosu Boğazlar'dan geçerek Batum'a kadar ilerlemiştir. Savaş sırasında gelişen kolera salgını Rus, Osmanlı ve İngiltere-Fransa ittifakına ağır kayıplar verdirmiş; ancak bu durumdan daha çok etkilenmiş olan Ruslar savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.[75] Sonuç olarak 30 Mart 1856'da imzalanan Paris antlaşmasıyla Çar I. Nikolay, Osmanlı Devleti üzerindeki tüm ayrıcalıklı isteklerinden vazgeçmiş, Rus deniz filosu Akdeniz ile olan bağlantısını kaybetmiştir. 20.000 askerin savaşta, 75.000 askerin ise hastanelerde öldüğü ve 12.000 askerin de acil durumlarla savaştan çekildiği Kırım Zaferi[76] Fransa kanadında III. Napoléon'un başarısı olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla Fransa diplomatik izolasyondan çıkarak Avrupa'daki prestijini yeniden kazanmıştır. Diğer bir önemli husus ise Osmanlı Devleti açısından olanıdır. 1839'da Sultanın mutlak otoritesini kendi iradesiyle sınırladığı Tanzimat Fermanı'nı yürürlüğe koyan Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı ile 1856'da Islahat Fermanı'nı yayınlamak durumunda kalmış, bu sayede Hristiyan tebaa ile Müslümanlar arasında eşitlik prensibi yürürlüğe girmiştir.[77]

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapılan Kırım Savaşı'ndan galip ayrılması ve akabinde ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın siyasi yönden de birçok etkisi olmuştur. İngiltere ve Fransa arasında Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkını elde eden büyük güçlerin bertaraf edilmesi, hem resmî hem açık olan bu bildirinin ve Hristiyan vatandaşlar konusunda Osmanlı Hükümeti'nin verdiği taahhütlerin sonucudur. Öte yandan, Paris Antlaşması ile Avrupa arenasına kabul edilerek varlığı teminat altına alınan; ancak kendisine bazı

---

72 *La Guerre De Crimée Travail De Monsieur Le Capitaine De Corvette Grisel* (1922), 1.

73 *La Guerre De Crimée Travail De Monsieur Le Capitaine De Corvette Grisel* (1922), 7 ve Camille Rousset, *Histoire De La Guerre De Crimée* (1878), 57.

74 Le Général Fay, *Souvenirs De La Guerre De Crimée* 2. Baskı (Paris, 1889) 2.

75 Camille Rousset, *Histoire De La Guerre De Crimée,* 1.Cilt (Paris,1878), 71, 142.

76 Serge Berstein et Pierre Milza, *Nationalismes et Concert Européen 1815-1919* (Paris, 1922) ve René Girault, *Peuples et Nations D'europe Au XIX. Siecle* (Paris, 1996).

77 Emin Âli Çavlı, *Kırım Harbi: Paris Muahedesi 1856* (İstanbul: Hilmi Kitabevi,1957), 17.

zorunluluklar dayatılan Osmanlı Devleti, Bâb-ı Âli'nin de bu güvenceden faydalanmaya devam etmesiyle büyük devletler tarafından açık bir ihlâle maruz kalmıştır.[78]

XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarında yönetim, ordu ve sosyal kurumlar bakımından üstün olan Osmanlı Devleti, Avrupa içlerine kadar yayılmış; fakat bu ilerleyiş XVIII. yüzyılda Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerin yarattığı etki neticesinde Yeni Avrupa'nın doğmasıyla durmuştur. Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nde askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve eğitimsel alanlarda bazı bozulmalar yaşanmış ve 1839 Tanzimat, ardından 1856 Islahat Fermanı ile getirilen yeniliklerle devleti kurtarmak amaçlanmıştır.[79] Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak adına büyük reformlara girişilen 1839-1876 yılları arasındaki Tanzimat Dönemi'nde, ülkenin modernizasyonu için çalışmalar başlatılmış ve 1856 Islahat Fermanı ile Hristiyan nüfusun göze çarptığı imparatorluktaki farklı topluluklara birtakım özgürlükler verilmiştir.[80]

Osmanlı Devleti'nin geldiği son noktada ise Bâb-ı Âli'nin adı hâlâ Muhteşem'dir, ama daha fazlası yoktur. Veziriazam yalnızca isminin taşıdığı role sahiptir; Nazırlar, emirleri hiç tartışmadan uygulayan kişilere dönüşmüş ve Meclis-i Vükelâ ihtiyaç durumunda, Sultanın kötü yönetiminin sorumluluğunu yükleyebileceği bir kurum haline gelmiştir.[81]

Tanzimat Dönemi (1839-1876) ve Islahat Fermanı (1856)

Tanzimat Dönemi, Sultan Abdülmecit devrinde 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde 1876'da ilk Osmanlı Anayasası olan Kânûn-ı Esâsî'nin kabul edilmesi arasındaki zamanı kapsamaktadır. Tanzimat Dönemi, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nde başlayan yenileşme hareketlerinin ve askerî, siyasî, kültürel alanlardaki batılılılaşma fikrinin hayata geçirildiği bir dönem olmasının yanı sıra, ülkedeki çoğunluğu oluşturan Müslümanlar ile Hristiyan tebaa arasındaki eşitsizliğin kaldırılması ve gayrimüslimlere birtakım haklar tanınması yolunda adımların atıldığı bir dönem özelliği de taşımaktadır.

[78] *Le Traité De Paris. Appel Aux Puissances Cosignataires* (Paris, 1875), 6,45.

[79] Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 124.

[80] Macler, "Foi et Vie," 262.

[81] La Garde De Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman* (Bruxelles, 1892), 253-257.

Öte yandan Tanzimat Dönemi, zihinlerdeki değişim fikirlerinin icraata döküldüğü ve bu yenilikçi fikirlerin Osmanlı Devleti'nin tüm kurumlarına sirayet ettiği bir dönemi de temsil etmektedir. Her ne kadar Tanzimat Fermanı içerik olarak yalnızca askerî, hukuki ve siyasal alanlarda düzenlemeler yapan bir metin olup eğitim, kültür, fikir hayatı gibi toplumu yakından ilgilendiren konulara değinmese de, bu dönemde fermanda adı geçmeyen alanlarda da birtakım yenilikler yapılmıştır. Bu önemli değişikliklerin ilk olarak Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmadığı kesindir. Öyle ki bu kökler Sultan II. Mahmut, Sultan III. Selim ve daha da geriye götürülerek, Avrupa medeniyetini örnek almak bir yana, onların kendilerinden alacakları üstün özellikler olduğunu düşünen ve değişimsizliği marifet sayan Osmanlılar için bu zihniyetin değişmeye başladığı Lâle Devri'ne kadar uzanmaktadır. Yüzyıllar boyu içine kapalı bir hayat süren ve kendi kendine yetebildiğini düşünen Osmanlılar için Avrupa medeniyeti Lale Devri ile birlikte merak konusu olmaya başlamış ve kabuğundan yavaş yavaş sıyrılan Osmanlı toplumundan aydınlar, öğrenciler, devlet adamları, düşünürler, yazarlar ve halktan insanlar Batı medeniyetini tanımak ya da eğitim görmek üzere ilerleyen yıllarda yurt dışına gitmişlerdir. Bu kişiler daha ziyade, o dönemde önemli gelişmelerin yaşandığı Fransa'yı tercih ettiği için 1789 Fransız İhtilâli'nin izlerini taşıyan bu ülkenin düşünce yapısından etkilenmişler ve yurda döndüklerinde 'özgürlük, eşitlik, vatan' gibi kavramları konuşmalarında ve eserlerinde dillendirmeye başlamışlardır. Bu sebeple, Fransa etkisinin birçok alanda kendini belli ettiği bu dönemde ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın ruhunda da Fransız izlerinin görülmesi doğaldır.

Karal, Tanzimat Fermanı ile İnsan Haklan Beyannâmesi[82]'nde geçen prensipler karşılaştırıldığında, hükümleri arasında dikkat çeken bir benzerlik olduğunu söylemekte ve bu prensiplerin; Avrupa'da, Fransa Büyük İhtilâli'nin meydana gelmesinde büyük tesiri dokunmuş olan XVIII. yüzyılın toplumsal, siyasi ve felsefi görüşleriyle uyumlu

[82] *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi:* Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Haziran 1948'de hazırladığı ve birkaç değişiklik yapıldıktan sonra 10 Aralık 1948'de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan 183. oturumunda kabul edilen 30 maddelik bildiridir. Bildirinin imzalanmasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin, bireylere tanınan hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması konusunda birleşmesi de etkili olmuştur. Bu bildiriyle, yalnızca demokratik anayasalarla tanınan temel, medeni ve siyasi haklar değil; ekonomik, toplumsal, kültürel haklar da genel tanımlarla belirli hale gelmiştir. İlk grup haklar arasında yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği gibi haklarla birlikte, keyfi tutuklama, hapis ve sürgünden korunma, bağımsız ve tarafsız mahkemelerde adil ve kamuya açık olarak yargılanma hakkı ile düşünce, vicdan, din, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri bulunur. Sosyal güvenlik, çalışma, eğitim, toplumun kültürel yaşamına katılma haklarıyla bilimsel ilerlemenin ürünlerinden yararlanma hakkı ise bildiriyle getirilen yeniliklerdendir. (Kaynak: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Vikipedi. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyannamesi

olduğunu ifade etmektedir.[83] Mardin ise, Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında büyük emeği olan Mustafa Reşit Paşa'nın (1800-1858) Avrupa'da Fransız İhtilâli'nden sonra büyük bir hızla yayılmaya başlayan liberalizm akımı hakkında neler düşünmüş olduğunu tahmin etmenin kolay olmadığını belirterek; bu devlet adamının bazı düşünce ve davranışlarında, devrinde Avrupa'da hüküm sürmüş siyasi fikirlerin izine rastlanabileceği ve Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasında Avrupa tesirinin zannedildiğinden daha büyük bir rol oynamış olabileceğini söylemektedir.[84] Berkes de diğerleri gibi Osmanlılar üzerindeki Fransız etkisini kabul ederek, Sultan II. Mahmut'un reformculuk döneminin yeni bir rejim arama sürecinde gelenek doğrultusuna en çok uyan mutlakiyetçi monarşi şekline yöneliş dönemi olduğunu belirtmiş, Tanzimat Fermanı'nın hükümdarın yetkilerini sınırlama gibi bir değişiklikle böyle bir rejimin uzantısı olduğunu söylemiştir. Berkes'e göre Tanzimat Dönemi rejimi, Avrupa'da Fransız İhtilali'nin yıktığı ve Ancien Régime[85] terimi ile adlandırılan devlet türüne çok benzemektedir.[86]

Hukuksal teknik açısından değerlendirildiğinde Tanzimat'ın mânâsı, mutlak hükümdârın tebaasına birtakım tavizlerde bulunmasıdır. Bu dönemin esas metinleri, Sultanın verdiği Şartnâmeler'dir. Dönemin Padişahı Sultan Abdülmecit basitçe, kendi kendisini sınırlandırmıştır.[87] Sultan Abdülmecit; tebaasının yaşamı, mülkleri ve onurunu korumak, vergilerin düzenli toplanmasını sağlamak ve eşkiyaların ortadan kaldırılması için önlemler almıştır. Yargıların düzenli bir mahkeme ile halka açık olarak yapılmasını ve kimsenin gizlice öldürülmemesini; ölen kişilerin mallarının herhangi bir suistimale uğramayıp mirasçılarına verilmesini ve mahkûmların el konulan mallarının çocuklarına verilmesini emretmiştir. Bu hükümler, imparatorlukta yaşayan herkesi kapsamaktadır.

---

83 Enver Ziya Karal, *Gülhane Hatt-ı Hümâyûnunda Batının Etkisi* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964), 79.

84 Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.) *"Tanzimat Fermaı'nın Manası, Yeni Bir İzah Denemesi"* İçinde Şerif Mardin, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2006), *95.*

85 *Ancien Régime:* Fransızca kelime anlamı olarak eski düzen; genellikle Fransız Devrimi'nden (1789) önce gelen mutlakiyetçi yapılarla bağlantılı olarak kullanılır. Avrupa'da Orta Çağın düzeni Rönesans ve Reform hareketleriyle yıkılmış bulunmaktadır. Bundan sonra Büyük Fransız Devrimi'ne kadar olan döneme Avrupa'da "Eski Rejim" (Ancien Régime) adı verilmektedir. XIX. yüzyıldaki endüstri ve demokrasi devrimleriyse Modern ya da Çağdaş Dünya'yı doğurmuştur. Orta Çağ Avrupası > Rönesans ve Reformasyon > Eski Rejim > Endüstri ve Demokrasi > Modern ve Çağdaş Dünya. (Kaynak: Ancien Régime, *ULIWIKI.* Erişim Adresi: http://uliwiki.org/index.php?title=Ancien_R%C3% A9gime#cite_note-2

86 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 171.

87 A. Talat, "*La Constitution Turque Du 20 Avril 1924"* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Grenoble Üniversitesi-Hukuk Fakültesi, 1935), 4-5.

Nihayetinde Sultan her konuda düzenleme ve yasa sözü vermiş olsa da, elinde kesin çözümleri olmadan imparatorluktaki ciddi düzensizlikleri bu şekilde ortaya çıkarmak dikkatsiz bir hareket olarak kabul edilmiştir. Yargıçların otoritesi azalmış ve bu kararlar vatandaşların güvenliğini de artırmamıştır.[88] Bu ferman ile tüm Osmanlı toplumuna birçok özgürlük ilkesel olarak verilmiş ve Doğu Sorunu konusunda anlaşmaya varıldıktan sonra, geriye büyük devletlerin Bâb-ı Âli ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yapacakları anlaşmayla bu fermanı uygulamak ve hükümlerini teminat altına almak kalmıştır.[89] Sultanın mutlak gücünü kısıtlama ve zaruri olarak kabul edilen hakları elde etme eğilimindeki siyasi bir tutum olan ve anayasal hareketin kaynağını işaret eden Tanzimat Fermanı'nın kökleri ve modeli ise Osmanlı İmparatorluğu'na özgü eski geleneklere değil, Avrupa Kamu Hukuku'na dayanmaktadır. Eski Avrupa'daki monarşilerde kraliyet gücü, dinî inançlarla ilişkili geleneklerden dolayı göreceli olarak kısıtlanmıştır. Fransa'da krallığın esasını oluşturan kanunlar da böyledir. Benzer şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nda da kanunlar bir yandan Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasındaki hiyerarşiyi korumaya devam ederken; diğer taraftan da oldukça demokratik ilkeler içeren ve dinî hoşgörü öngören, İslami kurumlara dayanan örfi kamu hukuku bulunmakta; fakat bu kurumlar, XIX. yüzyıl kamu hayatını düzenlemekte yetersiz kalmaktadır. Böylece ne Tanzimat Dönemi'ni başlatan Tanzimat Fermanı, ne de bu döneme son veren 1876'daki ünlü Kânûn-ı Esâsî Anayasası, İmparatorluğun geleneksel kurumlarını açıkça belirtmek istememiştir. Aksine amaç, mevcut kamu hukukuna son vererek onu Batı Avrupa'daki kamu hukukunun ilkeleriyle değiştirmektir.[90]

Timur'a göre ise XIX. yüzyılda Osmanlıların, geleneksel toplum düzenlerine olan inançları sarsılmış; ancak Osmanlılar bu konuya Batı'da örneği görüldüğü gibi kişi ve toplumun özgürleşmesinin yolunu açan çözümler getirememişlerdir. Bu dönemde Osmanlı kültürünün sınırlarını çizen 'Şeriat' tartışması da devlet gündeminde yer almamış ve Osmanlı devlet adamları Batılı düşüncenin ve Batı modelli kurumların şeriata aykırı olmadığını savunmuşlardır. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kânûn-ı Esâsî gibi reform belgeleri, özgür ve laik bir zihniyetin ürünü olmaktan çok 'Şark Meselesi' olarak bilinen diplomatik krizler sonucunda ortaya çıkmıştır. Tanzimat Dönemi ile bir nebze de olsa kabul görmeye başlayan batılı kurumlar ise, gerçek bir

---

88 Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman,* 176-179.

89 Houry, *De L'intervention Européenne en Orient et De Son İnfluence Sur La Civilisation Des Musulmans et Sur La Condition Sociale Des Chrétiens D'asie*, 40.

90 Talat, "*La Constitution Turque Du 20 Avril 1924,"* 4.

kültürel uyanışın ve bir aydınlanmanın ürünü değillerdir. Bunlar Doğu Sorunu'nun beraberinde getirdiği ve Osmanlı devlet adamlarının aslında inanmadan vermek zorunda kaldıkları tavizlerdir. Bu sebeple de Osmanlı ileri gelenleri ne fikirlerde ne de sosyo-politik düzeyde kalıcı değişiklikler ve yenilikler getirememişlerdir. Öyle ki Sultan II. Abdülhamit, Kânûn-ı Esâsî'yi içerdiği bazı hükümlere dayanarak yürürlükten kaldırabilmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları da, o dönemde Batı'ya hâkim olan fikir akımları içinde yer alabilecek bir eser vermemiş ve Osmanlılar XX. yüzyıla gelinceye kadar şeriat sınırlarının dışında kalan, laik ve özgür bir düşünce biçimi meydana getirememişlerdir.[91]

İlanı tüm Avrupa'da olumlu yankılar bulan Tanzimat Fermanı'nı özellikle yabancı gözlemciler, Fransız basını ve Fransız yazarlar büyük bir memnuniyetle karşılamış ve Fransız basınında hem bu fermanda etkisi olan Mustafa Reşit Paşa'yı hem de Osmanlı reformlarını metheden haberler kaleme alınmıştır.

Houry, *De l'intervention européenne en Orient et de son influence sur la civilisation des musulmans et sur la condition sociale des chrétiens d'Asie* adlı eserinde Fransızların, Tanzimat Fermanı ve reformlar hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

> Tanzimat Fermanı bizim nezdimizde Doğu'da uygarlaşma yolunda büyük bir gelişme ve insanlığa yapılmış büyük bir hizmet olup medeni dünyanın takdirini haketmektedir. Tanzimat Fermanı, Osmanlı siyasi tarihinde yerini alacak ve yönetimi altındaki halkları sevindiren bu sosyal hareketin kararını büyük bir asaletle almasını bilmiş olan, imparatorluk görevinin henüz başında bulunan genç Sultanın ismini ölümsüzleştirecektir. Bâb-ı Âli'nin şu anki nazırlarının aydın fikirlerine ve bu kişilerin yüksek zekalarının imparatorluğu eski gücüne, bağımsızlığına ve refahına kavuşturacağına güveniyoruz. Bunun tek yolunun ise, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda Sultanın halkına açıkça bildirdiği önlemlerin kabulü ve uygulanmasından geçtiği inancındayız. Fakat çok sık karşılaştırdığımız gibi Avrupa anayasal devletlerinde danışmanlarının yönlendirmesiyle anayasayı çiğneyen krallar gibi, Asya'nın en mutlak hükümetlerinden birinde alınan önlemler adalete uygun olsa da gayrimüslimler lehine maddeler içeren bu fermana vezîr-i âzam ve müftünün uymasını bekleyebilir miyiz? Biz burada Bâb-ı Âli yönetimine, bizce hemen Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamaya geçebilecek başlıca reformları işaret ediyoruz; fakat Divanın çaba ve çalışmalarıyla hükümetin daha önce de bu reformları gördüğünün farkındayız. İstanbul'un bunları kabul etmesi için sadece zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyoruz. Biz Sultandan, eyaletlerdeki köle ticaretinin kaldırılmasını ve kadınlara özgürlük verilmesini istiyoruz; çünkü bu kişilerin topluma kazandırılması halkın refahınadır. İşkencelerin sona erdirilmesini ve

[91] Taner Timur, *Osmanlı Kimliği,* 1. Baskı (İstanbul: Hil Yayın, 1986), 71,160.

> gayrimüslimlerin hakkı olmayan, aynı zamanda çağ dışı bir uygulama olan askeri hizmet dışında bile yönetimin iznine bağlı olmadan bir kama ve kemerde bir tabanca taşıma hakkının gayrimüslimlere verilmesini talep etmekteyiz.[92]

Sultan Abdülmecit zamanında Tanzimat yenilikleri her alanda kendini gösterirken, bu reform çalışmalarını geliştirme ve yaygınlaştırma görevi olan 26 Eylül 1854 tarihli Tanzimat Meclisi'nin önerildiği ve 18 Şubat 1856 Islahat Fermanı'nın devletlere tebliğ edilmesinin kararlaştırıldığı 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması; Tanzimat Fermanı'nın Hristiyanlar lehindeki hükümlerini doğrulayarak genişletmiş ve imparatorluğun halkları arasındaki eşitlik ilkesini tekrar ilan etmiştir.[93]

Fransız *Le Temps* gazetesinin 31 Temmuz 1861 tarihli haberine göre Büyük Adalet Konseyi ve Tanzimat Meclisi tek isimde birleştirilmiştir. 'Tanzimat Meclisi' o dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa sayesinde olmuştur. Bu meclis, adından da anlaşılacağı üzere 1839 Tanzimat Fermanı'nın emrettiği reform planlarını incelemekten sorumludur. Ne yazık ki meclis, çalışmalarında başarısız olmuş ve Sultan bu meclisin yeniden düzenlenmesini emretmiştir.[94]

Berkes'e göre ise, Osmanlı Devleti'nde yapılan zorunlu reformlar karşısında toplumda güven ve istek ruhu yaratmak çok önemli olmasına rağmen Osmanlı halkında böyle bir güven oluşmamıştır. Bu reformların belki de en büyük eksiği böyle toplumsal bir dayanaktan yoksun olmasıdır. Halk kendini, reform adına yapılmış işlerin altında ezilmiş görmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yapılmış ya da yapılacak olan reformları başarıyla yürütecek bir uzman kadrosu da mevcut değildir. Maliyecisi, memuru, subayı, mühendisi, doktoru, iktisatçısı, öğretmeni, hâkimi, savcısı olmayan bir devlet bu ağır yükü kaldıramayacaktır.[95]

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması için; tebaanın eşitliği anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya uyumunun sağlanması, yasal hükümetlerin korunması ve ulusçu ayaklanmalara karşı çıkılması, uluslararası hukuka saygı duyulması, anlaşmaların kutsallığına duyulan saygı ve

---

92 Houry, *De L'intervention Européenne en Orient et De Son İnfluence Sur La Civilisation Des Musulmans et Sur La Condition Sociale Des Chrétiens D'asie*, 42-45.

93 Gustave ve Vapereau, *Dictionnaire Universel Des Contemporains: Contenant Toutes Les Personnes Notables De La France et Des Pays Étrangers* 3. Baskı (Paris, 1865), 5.

94 *Le Temps,* No 97 (Paris, Temmuz 31, 1861).

95 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 177, 244.

Osmanlı içişlerine müdahale edilmemesi hususundaki noktalar Avrupalılar tarafından geçerliliği kabul edilen ilkeler olmuştur.[96]

Fransız yazar Lévy'nin *L'empereur Napoléon III et les principautés Roumaines* adlı eserinde belirttiğine göre Padişah, bu fermanda din veya millet ayrımı yapmaksızın herkese eşitlik sözü vermiştir; ancak bu nasıl uygulanacaktır? Reaya ile Müslüman arasında bir ayrım yapılmazsa, imparatorluk içindeki farklı unsurlar idari yapıda çok daha fazla söz sahibi olabilecektir. Bunun yanı sıra Müslüman ve gayrimüslim için ne gibi ortak yasalar mevcut olabilir? İnançlar çok farklıdır. Birinin kanunu Kur'an'dır; diğerinin yasası ise İncil'den türemiştir. Bu nedenle bir Türk devletini Batılı devletler biçiminde merkezileşme, idari birlik, yasama, yargı ile hayâl etmek mümkün değildir.[97] Fransız yazar Houry'ye göre bu sorunu çözebilmek, ortaya çıkan bu ikiliği bertaraf edebilmek için gayrimüslimlerin bireysel ve dinî özgürlükleri Avrupa kontrolüne bırakılmalıdır. Zira Avrupa basınının boşu boşuna Anayasal Sözleşme ismi ile süslediği Tanzimat Fermanı, Hz. Muhammed'in hırkasının koruması altına alınmıştır ve bir gün müftü onu kaldırmak ve ülkedeki Hristiyanları tekrar köleye çevirmek isterse; bu Hristiyanlar bir fermanla hatta bir fetvayla tekrar köle olacaklardır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetiminin ne şeklini ne de karakterini değiştirmiş, sadece Müslümanların sahip olduğu sivil hakları gayrimüslimlerin de elde etmelerini sağlamış ve yeni bir idare rejiminin temellerini atmıştır. Siyasi yapı değişmediği gibi başkenti İstanbul olan hükümet, teokrasi ile askeri bir yönetim şeklinin temel unsurlarını korumaya devam etmiştir. Houry'ye göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek Anayasal sözleşmesi şöyle veya böyle Tanzimat Fermanı'nın da temel aldığı İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'dır. Öyle ki; söz konusu sözleşmenin ilanından sonra, Sultan bu sözleşmeden önce ne idiyse sözleşmeden sonra da öyledir: Mutlak güç sahibi, kelimenin tam anlamıyla bir otokrat. Bir gün despot çatısı altında güçlü ulemâ birliğini barındıran Tanzimat karşıtı bir parti, Sultanın tavsiyelerini içeren bir başka Ferman çıkarırsa Tanzimat Fermanı anında boşa çıkar ve gayrimüslimler de eski şartlarına geri döner. Bu gözlemler ışığında söylenebilir ki Tanzimat Fermanı, imparatorluktaki Hristiyanlara verilen yeni sosyal konumun hâlâ geçici olduğunu, gayrimüslimlerin hâlâ yönetimin iradesine bağlı olduğunu kanıtlamıştır. Bu Hristiyanlar, Avrupalı dindaşlarının

---

[96] Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.) *"Tanzimat Fermaı'nın Manası, Yeni Bir İzah Denemesi"* içinde Roderic Davison, *"Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi, Çev.* H. Pınar (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2006), 195-196.

[97] Lévy, *L'empereur Napoléon III et Les Principautés Roumaines*, 14-15.

taleplerine lâyık olsalar da Müslüman yönetimlerin keyfiyetinden ancak büyük güçlerin Asya ve Afrika devletleriyle yapacakları sözleşmelerle kurtulup, hak ve özgürlükleri sağlandığı taktirde rahatlayacaklardır.[98]

Braude ve Lewis, Osmanlı Devleti'nde hüküm süren Orta Çağ İslâm geleneğiyle bağdaşan bir biçimde ülkede yaşayan gayrimüslimlere değer verilmediğini iddia etmektedirler. Gayrimüslimlerin statüleri ve görevleri de bu geleneğe göre düzenlenmiş ve bu topluluklar padişah fermanları ile korunmuşlardır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupalı devletler güçlenmeye başladıkça gayrimüslimlerin bu durumu da değişmiş ve ülkedeki konumları geleneklere göre değil dış güçlerin isteklerine göre şekillenmiştir. O zamana kadar İslâmiyet tarafından korunan halk, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın koruyup gözettiği kişiler olmuştur.[99]

Fransız yazar Channebot'nun *Empire Ottoman, esquisse d'un projet de colonisation de la cyrénaïque* adlı eserinde belirttiğine göre Doğu'da adalet, medeniyet ve ilerleme için sadece iki şeye gereksinim vardır: orada yaşayan farklı milletlerin özgürlüğü ve bugün hâlâ üzücü şekilde âtıl durumda olan geniş toprakların düzenli işlenmesi ve gelişimi. Reformist Sultan Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesiyle diplomat nazırların, atılan bu adımla Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin özgürlüğü umudunun Avrupa'nın zihnine yerleşmesini sağladığını düşünen Fransızlar, yine de katı İslamizmin Hristiyanlığı ortadan kaldırmak için bastırdığını, hatta Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra dahi Halep'te, Cidde'de, Şam'da ve Lübnan'da Hristiyanlara yönelik korkunç katliamların yapıldığını iddia etmektedirler. Önceden gayrimüslimler yani Osmanlı Devleti'nin İslam'dan başka dine mensup olan tebaası Sultana yardım etmek ve onu korumak dışında bir hakka sahip değildir. Fakat Sultan II. Mahmut'un resmen 'Müslüman, Hristiyan, Yahudi tebaası arasındaki ayrımı yalnızca cami, kilise ve sinagogda istediğini' ilan ettiği, sonra Ceza Kanunu'nun önsözünde 1840'ta herkesin kanun önünde eşit olduğunun kabul edildiği

---

98 Houry, *De L'intervention Européenne en Orient et De Son İnfluence Sur La Civilisation Des Musulmans et Sur La Condition Sociale Des Chrétiens D'asie*, 41-42

99 Benjamin Braude ve Bernard Lewis. Introduction to "Christians and Jews in the Ottoman Empire," Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler. Çeviren: Halil Erdemir–Hatice Erdemir), *Akademik Araştırmalar Dergisi–Özel Osmanlı Sayısı,* (Şubat–Temmuz, 2000), 1-34. Erişim Adresi: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31302413/Osmanli_Devleti_Icerisindeki_Hiristiyanlar_ve_Yahudiler.pdf?response-contentdisposition=inline%3B%20filename%3DOSMANLI_DEVLETINDE_HIRISTIYANLAR_VE_YAHU.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191219%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191219T122852Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders= host&X-Amz-Signature=61e2ad91a085281fee8c7df488f5afade398f10271b605731849e04af25878a8

ve 1849 Fermanı ile gayrimüslimlere vezir-paşa unvanlarına sahip olma hakkının verildiği günden itibaren İslam, Osmanlı Devleti'nin temeli ve köşetaşı olmaktan çıkmıştır. Bugünden itibaren kendisine özgü dar kalıplaşmış teokrasiden kendi liderinin girişimiyle çıkmış olan Osmanlı Devleti'nin sekülerleşme noktasında önemli bir adım attığı söylenebilir. Yasal olarak İslam, artık resmî bir dinden fazlası değildir; tıpkı İspanya Katolik Kilisesi, Anglikan Kilisesi, Rusya Ortadoks Kilisesi gibi. Ancak her ne kadar İslam yalnızca devletin resmî dini olarak varlığını korumayı başarsa da tarihte örnekleri görüldüğü gibi şüphesiz bu resmî din, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini ve tebaanın özgürleşmesini engellemektedir.[100]

Fransız *Le Temps* gazetesine göre, Osmanlı Devleti'nin paylaşım fikri bırakıldıktan sonra geriye tek bir seçenek kalmaktadır: Dağılması açıkça belli olan devletin yerine yeni bir devlet tesis etmek. Zaten yeni devleti oluşturmak için gerekli tüm koşullar hazırdır. Bu da Osmanlı Devleti'ndeki Avrupalı Hristiyanların kullanılması ile gerçekleştirilecektir. Türklerden daha üstün olan gayrimüslimlere özgürlük vermek onlara egemenlik vermektir. Burada sanki gerçek bir güç haline getirilecek bir sanal güç vardır. İstanbul'daki Hristiyan imparatorluğu kozadaki kelebek gibidir; bir bakıma kabuğundan çıkmaya ve günyüzüne kavuşmayı beklemektedir. Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'nin yok olması tehdidinin ortaya çıkaracağı açık tehlike karşısında Fransa'nın İtalya için yaptığı gibi Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanlara da ulusal birlik duygusu kazandırmaya çalışmalıdır. Avrupa'nın himayesinde, bu halklar yabancı boyunduruğundan kurtarılmalıdır.[101]

Fransız görevli M. Viquesnel, o yıllarda Osmanlı Devleti'nde yaptığı araştırmalar sonucu, birçok farklı milletten oluşan Osmanlı toplumunun 1851 yılı istatistiklerine göre, başkent İstanbul'da yaşayanların sayısını şu şekilde vermiştir: [102]

[100] Channebot, *Empire Ottoman, Esquisse D'un Projet De Colonisation De La Cyrénaïque*, 20-21

[101] Scherer. (Ed.), *Le Temps*.

[102] Conrad Malte-Brun, *Géographie Universelle De Malte-Brun,* Cortambert (Ed.) (Paris, 1863), 373.

Tablo 1

1851 Yılındaki İstatistiklere Göre Başkent İstanbul'daki Yerli Sivil Halkın Topografik Dağılımı

Yer	Müslüman	Gayrimüslim	Müslim ve Gayrimüslim Toplam
Avrupa Yakası	336.000	225.000	561.000
Asya Yakası	40.000	43.000	83.000

Kaynak: Malte-Brun, 1863, s. 373

Tablo 1'de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un 1851 yılında Asya ve Avrupa Yakası'nda yaşayan toplam nüfusu verilmiştir. Bu istatistik sonuçları gayrimüslim sayısının Müslümanlar kadar olmasa da İstanbul nüfusu içinde büyük bir oran teşkil ettiğini göstermektedir.

Fransız *Mémoires de l'académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie* (Savoy Sanatları ve Edebiyatı, Bilimler Akademisinin Hatıraları)'a göre, Osmanlı yasalarının büyük bir bölümünü ve devleti sekülerize eden Tanzimat yasalarından çok önce Osmanlı Devleti teokratik bir devlettir ve yöneticileri her şeyden önce belirli bir dinin kurallarını, İslamı takip etmektedir. Böyle bir toplum kendi içindeki heterojen unsurları kabul edemez ve onlara göre mantıken sadece iki politika arasında bir seçim yapılmalıdır: gayrimüslimlerin bir şekilde yok edilmesi ya da zorla İslamiyete döndürülmeleri. Bu şartlar altında, dinleri o zamanlar Müslümanlar için farklı olan bu yabancı milletlerin, barışçıl bir ticaret yapmak için Osmanlı topraklarına yerleşmeleri nasıl mümkün olabilecektir? Sadece bir yöntem mümkündür: bu yabancıları yerel halktan ayırıp başka bir adada yaşamalarına olanak vermek, ülke yöneticilerinden uzaklaştırarak kendi yasaları ve kendi yöneticileri tarafından yönetilmelerini ve yerlilerle sadece asgari ilişki içinde olmalarını sağlamak. Bunlar, müzakerelerin vazgeçilmezleri ve Tanzimat kapitülasyonlarının ruhu olmalıdır. İlk kez 1535'te verilen kapitülasyonlardan bu yana, Osmanlı Devleti'nin tarihi boyunca Fransızlara karada ve denizde serbest dolaşım hakkı verildiği hatırlanırsa bu ayrıcalıkların Fransızlar için sağladığı önemi görebilmek mümkün olur.[103]

Bâb-ı Âli ile imzaladığı kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devleti'nden her fırsatta imtiyaz isteyen Fransa, bilhassa gayrimüslimler konusunda birçok ayrıcalık almayı başarmıştır. Bunlar her yenilendiğinde de İstanbul'daki Fransız elçiler; Hristiyan

[103] "Mémoires De L'académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie." *Académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie*, 34-40.

topluluklarını eğitmeye, kiliseyi yardım ve eğitim kurumlarıyla donatmaya çaba göstermişler ve bu kurumlar ticaret ve kültür alanlarında yetkin aracılar olarak hizmet verecek genç yönetici nesiller yetiştirmeye katkı sağlamışlardır.[104]

I. Meşrutiyet Dönemi (1876-1878)

Osmanlı halkının büyük çoğunluğu gibi Müslüman halktan memurlar da Tanzimat Fermanı'nın yeni ilkelerini uygulamaya yönelik en az çabayı gösteren topluluk olmuşlardır. Dolayısıyla, Tanzimat reformları idari çerçevede kalarak, ruhunda ve prensiplerinde başarısızlığa uğramıştır. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi, İmparatorluğun kaderine yönelik bazı fikirlerin yeşermesinde başarılı olmuş, fermanlarla sunulan çözümlerden daha farklı, daha tatmin edici çözümler aranmaya başlanmıştır: Temsilî rejim fikri ortaya çıkmış ve dönemin elit çevrelerinde yer bulmuştur. Dahası belki de biraz iyi niyetli bir biçimde, temsilî anayasal sistemin bastırılamayan anarşiye, finansal yıkıma ve Hristiyan tebaanın isyanlarına son vereceği düşünülmüş; eğer özgürlük ve eşitlik tüm milletlerin ve dinlerin temsilcilerinden oluşan bir meclis tarafından korunursa, imparatorluğu oluşturan farklı milletlerin 'Osmanlı milletinde' birleşebileceği ümidi doğmuştur.[105] Genç Türkler (Jeune Turcs), liberal müslümanların partisinin aldığı isimdir ve bunlar Osmanlı iktidarının merkezine Avrupa ilkelerini yerleştirmek istemişlerdir. Bu sebepledir ki Jön Türkler, halka özgürlükler vermek ve olağanüstü bir güçle donatılmış olan Sultanlarının baskısını ortadan kaldırmak istemekte haklıdır.[106]

Bir çeşit geçici hükümet oluşturan Sultanın danışmanları ve nazırlar da tahttaki boşluktan yararlanıp harekete geçerek Sultan II. Abdülhamit'in gücü üzerinde kısıtlamalar dayatmışlar ve böylelikle ilk Osmanlı Anayasası olan Kânûn-ı Esâsî, 23 Aralık 1876'da yürürlüğe girmiştir.[107] Nazırlar, sivil, askeri ve dinî devlet adamları, senatörler, milletvekilleri, dragomanları tarafından temsil edilen Almanya ve Rusya hariç olmak üzere yabancı hükümetlerin maslahatgüzarlarının hazır bulunduğu bir seremoni ile açılan Osmanlı meclisindeki atanmış 30 milletvekilinden yedisi

[104] *Œuvre D'orient, France* (Eylül, 1998) *ve Œuvre D'orient,* (Paris, Ekim, 1998), 865.

[105] Talat, "*La Constitution Turque Du 20 Avril 1924,"* 7- 8.

[106] Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman,* 242.

[107] Talat, "*La Constitution Turque Du 20 Avril 1924,"* 7-8.

gayrimüslimdir.[108] Ülkenin içinde bulunduğu zor şartlarda göreve gelen II. Abdülhamit ilk olarak, ülkenin güçlerine devletin güvenliğini ve bağımsızlığını sağlama görevi vermiş, sonrasında bütün çabasını iç reformlara adamıştır. Sultan II. Abdülhamit bu amaçla, diğer medenî devletler gibi halkı yasa yapmaya ve kamu yönetimine dâhil eden bu Anayasayı ilan ederek Meclis-i Âyan ile birlikte Meclis-i Umumî'den oluşan; herkes için özgürlük, eşitlik ve adalet garanti eden meclisin açılmasını kabul etmiştir. Bâb-ı Âli için Osmanlı tebaasına mutluluğu özgürce, tek başına, yabancıların baskısı olmadan getirecek ve Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaktan menedecek bu protokolun imzalanması önemlidir. Sultan öncelikle, kendisine meclisin ilk oturumunu açmayı bahşeden Allah'a şükürler etmiş ve oturumda görüşülecek konuları sıralamıştır. Bunlar seçim kanunu, iller kanunu, ticaret kanunu, mahkemelerin yeniden düzenlenmesiyle ilgili medenî usûl kanunu, kamu görevlilerinin terfi ve emekliliği, basın kanunu, sayıştayın düzenlenmesi ile ilgili kanun ve bütçe kanunudur. Bununla beraber Sultan II. Abdülhamit, kamusal eğitimin geliştirilmesine yönelik kurumların oluşumunu ilan ederek kendi yönetimi altında ve kamu idaresinde görev yapacak memurların daha iyi eğitilmesi için mevcut okulların bütçesinin artırılmasına karar vermiştir. Sultan, halkının yurtseverliğini ve ordusunun cesareti ile vatana adanmışlığını övdükten sonra ülkenin barışçıllığına ve huzuruna dikkat çekmiştir. Sultan II. Abdülhamit, açılışta yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin genel durumundan ve yapılan reformlardan da bahsetmiştir. Sultan II. Abdülhamit, imparatorluğun geçmişteki ihtişâmını adalete, hukuka saygıya ve ülkenin iyi yönetilmesine borçlu olduğunu belirttikten sonra imparatorluğun gitgide zayıflama sebebini; bu bilgece kaidelerin, bunu ilk anlayan, reform yapmaya başlayan ve ülkeyi medeniyet ve ilerleme yoluna sokan Sultan II. Mahmut döneminden önce unutulması ve terk edilmesine bağlamıştır: Babası Sultan Abdülmecit'in Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek dedesinin işini devam ettirdiğini; fakat hazineyi ilk kez borç almaya zorlayan Kırım Savaşı'nın ülkedeki yenilik ve gelişmelere mâni olduğunu hatırlatmıştır. Sultan II. Abdülhamit, müttefik büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne olan desteği sayesinde barışın onarılması ve imparatorluğun bütünlüğünün Avrupa güçlerinin garantisi altına alınması; hatrı sayılır büyüklükte bir orduyu silah altında tutmak ve savaş teçhizatlarının yenilenmesi için hazineyi korumak zorunda kalan hükümetin devlet görevlilerinin entrikaları yüzünden engellenmemesi durumunda ülkenin yeni bir ilerleme, değişim ve refah dönemine

[108] *Le Temps,* No 97 (1861, Temmuz 31)

gireceğini de söylemiştir. Son olarak Sultan II. Abdülhamit, İngiltere'nin talebi üzerine İstanbul'da toplanan İstanbul Konferansı (1876) kesin bir anlaşmayla sonuçlanmamış bile olsa bu konferansın en azından hükümetinin; büyük güçlerin anlaşmalarla, uluslararası hukukun kurallarıyla ve durumun gerektirdikleriyle uyumlu olan isteklerini yerine getirmeye hazır olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Konferansın öncesi ve sonrasında Sultan II. Abdülhamit şöyle demiştir: "Hükümetim sürekli olarak samimiyetini ve ılımlılığını kanıtlamıştır ki, bu da bizi Avrupa ailesine bağlayan dostluk ve sempati bağlarının güçlenmesi için bize yardım edecektir." [109]

Talat'a göre, 1876 Kânûn-ı Esâsî Anayasası yalnızca mutlak monarşı ile meşruti monarşi arasında bir yönetim biçimidir. Liberal rejimle uyumsuz unsurlar barındırmaktadır; ancak Sultan II. Abdülhamit'in iyi niyeti, anayasanın içerdiği demokratik olmayan ilkeleri yumuşatabilir. Bu, ülkesini mutlak hükümdâr olarak yönetmeye kararlı olan Sultan II. Abdülhamit'in oynayacağı bir rol değildir. Bu anayasanın ilanı Sultan II. Abdülhamit için ülkedeki genel havayı idare etmek yolunda bir çaba ve iradesine karşı verilmiş bir tavizdir. Sultan II. Abdülhamit'in meclisi feshetme yetkisi olmasına karşın yeni anayasa onun bu yetkisini sadece hükümetle çatışması halinde kısıtlamaktadır. Bundan böyle Sultan, meclisi tek bir durumda feshedebilecektir: Meclis ile çatışma halindeki hükümet, meclisin kararını uygulamayı reddedip istifa edecek ve yeni gelen hükümet de selefinin görüşünü koruyacaktır. Çatışmanın bu anında ve iki meclisten biri olan Meclis-i Âyan'ın da onayını alarak Sultan II. Abdülhamit meclisi feshedebilecektir.[110]

Fransız *La Croix* gazetesinin, Osmanlı aydınlarından oluşan Jön Türklerin devletin modernleşmesi ve batılılaşmasında önemli yeri olan 1876 Anayasası (Kânûn-ı Esâsî) ile ilgili programını ve görüşlerini yazan 9 Şubat 1897 tarihli haberi şöyledir:

Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını ve refahını şiddet veya tiranlık olmadan sağlamayı arzulayan Jön Türklerin programını, bu partinin yayın organı *Meşveret* gazetesinden alıyoruz:

> Osmanlı Devleti, güçler ayrılığı, idari adem-i merkeziyetçiliği, yerel ve toplumsal haklar getiren ve tüm tebaaya vicdan hürriyeti ile yargı bağımsızlığı temin eden yasalara sahiptir. İller Kanunu ve Düstur'a yer açan diğer kanunlar gibi resmî olarak Tanzimat Fermanı'nda tanınan ve ilan edilen bu prensipleri ve zaman aşımına uğramayan hakları koruyoruz. Birçoğu bugün bilinmeyen bu ilkeleri sürdürme ve temel kanunların yeniden tesisi için büyük bir enerjiye

[109] "Bulletin Du Jour" *Le Temps,* No 5816 (Paris, Mart 21, 1877).

[110] Talat, "*La Constitution Turque Du 20 Avril 1924,"* 11-17.

> sahibiz. Mevcut Sultan, ülkenin yüksek çıkarlarıyla ve Şeriat'ın emirleriyle uyumlu biçimde ilan ettiği 1876 Kânûn-ı Esâsî Anayasası'nı yürürlüğe soktu. İmparatorluğun refahı ve büyüklüğü için zaruri olan ve hiçbir zaman feshedilmemiş bu Anayasa'nın uygulanmasını talep ediyoruz. Bu Anayasa, ülkenin yasa yapımına katılımını sağlıyor; Osmanlı toplumuna basın özgürlüğü, bireysel özgürlük, vicdan hürriyeti gibi gerekli haklar veriyor ve bütçe görüşmelerinde Nazırları dinleyerek millî temsili teminat altına alıyor. Bu Anayasanın eksikleri olduğunun farkında olsak da; tecrübe bize onu aşama aşama ve zamanın gerektirdiklerine, ihtiyaçlarına uyumlu olarak değiştirme imkanı verinceye kadar onu olduğu gibi kabul ediyoruz. Sloganımız, 'Düzen ve Terakki (ilerleme)'dir ve şiddetin her türlüsünü reddediyoruz. O veya bu vilayete özel değil, tüm ülke için; herhangi biri yararına değil, İmparatorluğun bütün unsurları için reform talep ediyoruz. Bütün taleplerimizin temelinde topraklarımızın bütünlüğü ve bölünmezliği vardır. Ayrılıkçılık bayrağı taşıyanlar ülkemizin düşmanıdır. İlerleme yolunda azimle yürüme niyetindeyiz ki bu, geleneklerimizle ve yasalarımızın ruhuyla uyumludur. [111]

Osmanlı Devleti'nde Fransız Etkisiyle Yapılan Reformlar ve Yaşanan Kültürel Dönüşüm

Güçlü ordusunu Asya sınırlarının ötesine taşıyan ve Avrupa'yı yüzyıllar boyu titreten Osmanlı Devleti, uyguladığı başarılı devlet ve fetih politikalarıyla Anadolu, Rumeli, Doğu Avrupa, Ortadoğu, Arap Yarımadası, Kuzey Afrika'yı içine alarak küçük bir beylikten iki yüzyıl içinde kudretli bir imparatorluğa dönüşmüştür. Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve büyümesinde nihai hedef hem 'kafir' olarak damgaladıkları Hristiyan Batı'ya karşı gaza yolunda savaşıp İslam egemenliğini kurmak hem de kafirlerin saldırıları karşısında Müslümanları korumaktır. Yönetim biçimi mutlak monarşi olan bu imparatorluğun devlet ve toplum yapısına bakıldığında dönemin İslam bilimi açısından en büyük gücü sayılan Selçuklulardan aldığı ve temelinde 'din' unsuru yatan zengin ve güçlü mirasın etkileri görülmektedir. Devletin başında bulunan Sultan ise yalnızca şeriat yasalarına karşı sorumlu olup askerî, siyasî, hukukî ve sosyal otoritenin başındadır.

XVI. yüzyılda Osmanlılar üç kıtaya yayılarak gücünün zirvesine ulaşmış güçlü bir imparatorluk halini almıştır. Yakın çağların başında nüfusu yaklaşık 25 milyondur. Çeşitli dil, din, ırk, mezhep ve türlü köklerden oluşan nüfusun çoğunluğu imparatorluğu kuran, genişleten ve yöneten Türklerdir. Bunun dışında Grekler, Latinler, Slavlar,

[111] Bayard Groupe, "Le Programme De La Jeune Turquie." *La Croix,* No 4407 (Eylül 2, 1897).

Çerkesler, Gürcüler, Ermeniler, Sami kökten olan Araplar ve Yahudiler ile aralarındaki mezhep farklılıkları ile ayrılan İslamlık, Hristiyanlık ve Musevilik imparatorluğun belli başlı inanç sistemleridir. Ancak Türklerin kabul ettiği İslam dininin müsamahacı yönünden dolayı her zümreye kendi inanç ve gelenekleri doğrultusunda yaşama izni verilmesi bu imparatorlukta din ve kültür birliği kurulmasına engel olmuştur.[112] Bununla birlikte, XVII. yüzyılda barış ve ticaret yoluyla Batı'dan gelen etkilerin yol açtığı ekonomik ve askerî alanlardaki bozulmalar da Osmanlı Devleti'nde birçok askerî yenilginin sebebi olmaya başlamış; dış kaynaklı bu yenilgilerin getirdiği mecburi 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Barış Antlaşmaları'ndan sonra Osmanlılar içerde yeni düzenlemeler yapma ve dış dünyaya olan bakış açılarını değiştirme gereğinin farkına varmışlardır. Karlofça Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşamış; ancak bu antlaşmanın daha önemli sayılabilecek diğer sonucu, Osmanlı Devleti'nin bir savaşta ilk kez yenik düşmesiyle Avrupa sahasındaki diplomatik ağırlığını yitirmeye başlaması ve büyük devletlerin (Fransa, Avusturya, İngiltere ve Rusya) kendi çıkarları doğrultusunda muamele gören bir araç durumuna düşmesi olmuştur.[113] Zaten o dönemde Avrupa arenasında Osmanlı Devleti'nin kendi siyasi özgürlüğünün olmadığı da herkes tarafından bilinmektedir.[114]

Gerçekte değil; fakat görünüşte dahi olsa kendilerine denk gören bir mantıkla Batı devletleri ile antlaşma masasına oturmak Osmanlılar için alışılmadık ve ters bir durumdur. Zira Osmanlı halkı için Müslüman olmayan bir Hristiyan nasıl ki herhangi bir Müslümandan çok daha aşağı seviyede ise, kuruluşundan bu yana özünde ve anlayışında İslam dini kurallarının hâkim olduğu bu devletin üst mekanizmasında da kâfir Avrupa devletleri aynı konumdadır. Belki devletin en görkemli zamanlarında böyle bir eşitlik düşüncesi ve bir barış olasılığını imkânsız görmek mümkündür; ancak zayıflamaya başlamış Osmanlı Devleti'nin geldiği noktada Hristiyan dünyasına tavizler vermeye başlaması çok tuhaf karşılanmamalıdır. Kaldı ki Osmanlı Devleti büyüme ve yayılma politikasını devam ettirmek şöyle dursun, bu antlaşmalara imza koyarak, toprak bütünlüğünü korumanın kâfi görüldüğü bir döneme adım atmıştır. Avrupa ise bu antlaşmaların tabii bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'ne olan bakış açısını değiştirmiş ve onu, kendilerini tehdit eden askerî ve siyasi bir rakip olarak görmekten vazgeçmiştir.

---

[112] Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi," 5.Cilt, İçinde *Nizam- ı Cedid ve Tanzimat (1789-1856)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007), 1.

[113] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 39-42.

[114] *De L'intervention Armée et De L'état Présent De L'europe.* (Paris, 1840), 139-140.

Zira Ducoudray, *Histoire de l'Europe et de la France de 1270 à 1610* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin hızlı çöküşüne ve zayıflığına karşılık modern dönemde Avrupa'nın tamamen değiştiğinden bahsederken; Türklerin İstanbul'u aldıkları tarihe denk gelen icatların ilk sonuçlarının tesadüf etmesi nedeniyle Orta Çağın bu tarihte son bulduğunu; Yeni Çağı başlatarak dünya tarihinde yeni bir sayfa açan etkenin Türkler değil; pusula, kâğıt, matbaa ve barutun icat edilmesi olduğunu söylemektedir.[115]

XVII. yüzyılı kendisini çöküşe götürecek barış antlaşmalarıyla kapatırken XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde duraklama dönemine giren Osmanlı Devleti'nin savaş politikasını bırakıp barışa yöneldiği ve bu yüzyılda Avrupa'yı tanıma çabalarının ilk adımlarını attığı görülmektedir. Dağılmadan önce bir nevî soluklanma dönemi de diyebileceğimiz bu dönemde Osmanlılar zaferlerle dolu tarihlerinin getirdiği yenilmezlik ve her bakımdan Batı'dan üstünlük duygusunu terketmeye başlamışlardır. Bu ilk uyanışla beraber Batı uygarlığını tanıyıp gözlemlemesi ve Osmanlı geleneğine uygun olanların alınması için Fransa'ya ilk elçinin (Yirmisekiz Mehmet Efendi) gönderildiği (1720-1721), Çelebi Mehmet'in oğlu Sait Efendi (?-1761) ve İbrahim Müteferrika (1674-1745) tarafından ilk matbanın getirildiği (1727) ve birçok yeniliğin gerçekleştiği Lâle Devri başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından yollanan geçici elçiler aracılığıyla devletin Batı'ya ilk pencereyi açmış olduğu bu dönem Osmanlı Devleti'nin hem Avrupa'ya yollanan öğrenci ve elçiler sayesinde Batı kültür ve medeniyetini tanıma, hem de Avrupa'dan gelen elçiler vasıtasıyla daha yakından tanınma imkanı bulması ve bundan sonra daha geniş alanlarda devam edeceği diğer ıslahatların başlangıcı olması bakımından dikkate değerdir. Osmanlı Devleti üzerinde oluşan Fransa etkisi Lale Devri'nde kendini göstermiş ve bu dönem Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı her yönden model aldığı bir dönemin ilk adımı olmuştur. Bu etkilenme Tanzimat Dönemi ile devam etmiş, böylelikle Osmanlı eğitimi yoğun biçimde Fransa etkisine maruz kalmış ve sonuç olarak geçmişteki olumlu tarihî ilişkilerin de etkisi ile Osmanlı eğitim sistemi Fransız eğitim sistemine göre şekillenmiştir.

Güven, Osmanlıların topçuluk, ateşli silahlar gibi savaş teknolojisiyle ilgili alanlarda Batı'da ve Hristiyan dünyasında birçok yeniliğe açık olduğu halde diğer alanlara kapalı olduğunu söyleyerek Osmanlı toplumunun batılılaşması ile kastedilenin Osmanlı ülkesinde yaşanılan çizginin, yani düşünce biçimlerinin değişmesi olduğunu belirtmektedir. Güven ayrıca; Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma hareketinin özünde

[115] Ducoudray, *Histoire De L'europe et De La France De 1270 À 1610*, 143-144.

geleneksel inanç, yerleşik düşünce ve kurumlardan vazgeçmek, Batı'nın değerlerini benimseyerek bunları hayatın içine yerleştirmek gibi amaçların olduğunu belirtmektedir. Batılılaşma sürecinde medreselerin yanı sıra modern okulların açılmasının Osmanlı eğitim sisteminde bir çatışma yarattığını söyleyen Güven, bu çatışmada üç gruptan söz eder: Gelenekçiler, Batıcılar ve Sentezciler. Güven, Osmanlıların eğitimde Batılılaşmasının, Batılı eğitimin Osmanlı Devleti'nde etkili olmasıyla bu doğrultuda insanlar yetişmesinin sonucu olduğunu; ancak Osmanlı eğitimindeki Batılılaşma eğilimlerinin düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülmediğini kaydeder. Hatta Batılılaşma hedefiyle reformlar yapıldığı sırada bile bilim anlayışında ikilik ve müspet bilimlere karşı olumsuz tutumlar da görülmüştür.[116]

Lâle Devri ile Fransa'yı örnek almaya başlayan Türklerin bir kısmında ise bu ülkenin Osmanlı Devleti'ni parçalama niyeti güttüğü algısı oluşmuştur. Osmanlılar içerde bir yandan Fransa'yı örnek alıp bir yandan da Fransızlara beslenilen güvensizlikle reformlara karşı koyarken Houël'in *Un mot sur la guerre des Turcs et sur ses résultats relativement au commerce et à la prospérité de la République française* adlı eserinde belirttiğine göre; doğduğu günden bu yana büyük olmuş Fransız Cumhuriyeti ise Türklerin aksine onlara öylesine güvenmektedir ki, kendileri için gereksiz bir müttefike, çok sağlam olmayan bir arkadaşa el uzattığının farkında bile değildir. Fransa, Türklerin askeri alanda gösterdiği ilerlemeyi öyle ciddiye almıştır ki kendi tehlikelerini unutmuştur. Fransa'nın tüm ordularından saygın subaylar, becerikli uzmanlar gelişmeleri götürmeleri ve çaba göstermeleri için Osmanlı Devleti'nin hizmetinde görevlendirilmişlerdir. Tüm Avrupa, Fransızların bu konudaki azmini görmüştür. Hatta bu öylesine büyük bir azimdir ki, Fransızlar kendi kaderlerini Bâb-ı Âli'ye bağlı görmektedirler.[117]

Jouannin ve Gaver'in *Turquie* adlı eserinde belirtildiğine göre, Bâb-ı Âli'nin düşmanlarına, özellikle de Rusya'ya karşı katlanmak zorunda kaldığı bütün aşağılanmalar Türk ulusundaki büyük memnuniyetsizliği tetikleyince Sultanlarının bu denli büyük bir zorbalığa katlanmaktaki sabrına öfkeli olan halk arasında savaş yüksek sesle dillendirilmeye başlamış ve Fransa'nın yardım niyetine şüpheyle yaklaşan Osmanlılar, bu devletin askerî donanımından faydalanmakta daha cesur davranabilmişlerdir. Savaşı destekleme araçları; kalabalık bir kara ordusunu, çok güçlü

[116] Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 128-140.

[117] Charles-Louis Houël, *Un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement au Commerce et à La Prospérité De La République Française* (Paris, 1799), 33.

bir donanmayı, Claude Alexandre, Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa)'in (1675-1747) kuracağı Topçu Okulunu, François Baron de Tott (1733-1793) tarafından kurulacak olan dökümhaneyi, Sultan I. Abdülhamit'in (1774-1789) İstanbul'a getirttiği Fransız subaylar tarafından Osmanlı askerlerine öğretilen Avrupai taktikleri içermektedir ve bunlar, Fransa desteğini alan Bâb-ı Âli'nin, Rus Çariçesi'nin hırslarına karşı koymak için elinde bulunan kaynaklardır.[118]

Fransız İhtilâli öncesinde Fransız Hükümetinin çabası Türklerin medeniyeti için Bâb-ı Âli'ye askerî yenilik ve sosyal düzenlemeler konusunda fikirler vermek, uzmanlar yollamak üzerine olmuştur. Bonneval, Baron de Tott ve birkaç önemli kişinin görevi Türkleri, doğal düşmanları olan Ruslara karşı kendilerini savunacak bir duruma getirmek olsa bile bir yandan da Osmanlı Devleti'nin bu konuda çok ileri gidebilme ihtimalinden endişe etmektedirler.[119] Fransa'dan uzman ve mühimmat sağlama konusunda ilk adım, eskiden Türklere düşman olan ve başedemeyeceğini anlayınca Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmak zorunda kalan Comte de Bonneval tarafından atılmıştır.[120] Vezir Topal Osman döneminde Ahmet Paşa olarak İstanbul'a gelen Bonneval'e Sultan III. Ahmet (1703-1730), bir vezire verilen tüm yetkilileri sunarak onu iki tuğlu paşa yapmış ve 30.000 kişilik bir ordu kurmasını, eğitmesini, donatmasını ve kendi usûlünce disiplinle kuşandırıp büyük güçlere karşı hazır etmesini istemiştir. Bonneval birkaç ayda 12.000 adamdan oluşan, bu sayının kendisine yeterli geldiği ve hepsi Avrupa tarzı donanmış 12 alay kurmuştur.[121] *Le Constitutionnel, 22 Mart 1852* tarihli gazetede çıkan habere göre Bonneval, Humbaracılar'ın başına getirilmiş ve hayatının geri kalanını çoğunlukla Bâb-ı Âli'nin siyasal meseleleri ile geçirmiştir.[122] Bonneval, başka birliklere örnek olması için bir birlik kurmakla görevlendirilince topçu ve acemi askerler generali olarak atanmıştır. Avusturya imparatorundan intikam almak ve Osmanlı ordularının başında, İmparator VI. Charles'ın (1711-1740) ordu komutanı Prens Eugène ile (1663-1736) savaşmak amacında olan Bonneval, işini ciddiyetle yürüterek topçu birliklerini disiplinli, silahlı ve Avrupa usûlü yetişen dört bin kişilik bir birliğe çıkarmıştır. Başlarda bu, Türkler için bir merak olmuştur. Talimlerin yapıldığı

---

[118] Jouannin ve Gaver, *Turquie*, 360.

[119] Houël, U*un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement au Commerce Et à La Prospérité De La République Française*, 4.

[120] *L'europe Nouvelle* (Paris, Ocak 27, 1923): 106.

[121] "Société Orientale De France." *Revue De L'orient: Bulletin De La Société Orientale.* (Paris, 1848):30.

[122] Saint Beuve," Le Comte-Pacha De Bonneval." *Le Constitutionnel*, No 82 (Mart 22, 1852): 261-262.

İşkodra şehrine gidilmiş ve bu manzara insanlara eğlenceli gelmiştir. Ama çok geçmeden bu durumu kıskanan Yeniçeriler - Pierre Le Grand komutasında Rusya'da Strelitz birliklerinin başına gelen olay gibi- yeni birliklerin eskilerin yerini almasından korkmaya başlamış, dedikoduların dolaşmaya başlamasıyla Sultan harekete geçmiş ve Sadrazam, Bonneval'i bu sistemden vazgeçirmek zorunda kalmıştır. Bunu sessiz sedasız halletmek için başlarında komutanları olmadan bu 4000 asker Bâb-ı Âli'nin savaş halinde olduğu İran sınırına kaydırılmıştır. Orada yerlerini yeni askerler almadığı için bu askerler tek tek ölmüş ve topçular 300 kişi, Acemiler birliği ise 200 kişi kalmıştır. Bonneval, yapmaya çalıştığı yenileme çalışmalarında atlı birliklerin giyecekleri çizmelerden başka hiçbir sorun yaşamadığını; elinden geleni yapmasına rağmen Müslümanları bu botları giymeye razı edemediğini söylemiştir. Fransızlara göre, Osmanlı Devleti'ndeki reformlar yavaş olsa dahi süreklidir ve zamanla Müslümanlar Fransızların üstün taktiğini anlamaya başlamışlardır. Zira dönem ve duruma bakıldığında, böyle bir yeniliğin bu kadar büyük çapta olması dikkate şayandır ve tarih unutmamalıdır ki bu başarı bir Fransıza aittir.[123]

1734'de bir mühendislik okulu olan Hendesehâneyi kuran Bonneval'in ölümünden üç yıl sonra bu okul modern eğitim istemeyen Humbaracılar ve Yeniçerilerin düşmanlığıyla karşı karşıya kalarak ulemânın baskısı altında 1750'de kapatılmıştır.[124] Sıbyan mektepleri ve medrelerde okutulan dinsel derslere karşılık pozitif bilimleri içeren ve daha çok bir kurs niteliğinde olan Hendesehânede saray bostancıları ve Boğaziçi yamaklarının yeteneklilerinden seçilip alınan elemanlara modern askerî teknik bilgiler öğretilmiştir. Bonneval, okulda humbara yapımı ve geometri dersleri vermiş; ayrıca okulda Batı dillerinden tercüme edilmiş matematik, trigonemetri ve geometri kitaplarından da bazı dersler okutulmuştur. Türkiye'ye modern matematiğin girmesinde bu eserlerin önemi büyüktür.[125] Modernleşmenin ilk denemesini gerçekleştiren Sultan I.Mahmut (1730-1754) döneminde yabancı bir uzman

[123] "Société Orientale De France." *Revue De L'orient: Bulletin De La Société Orientale* (Paris, 1848): 301.

[124] Daniel Rottenberg, *La « Nationalisation » De La Science Moderne en Turquie*, 3. Erişim Tarihi: Aralık 12, 2019, Erişim Adresi: http://turcologie.u-strasbg.fr/dets/ -images/travaux/texte%20d.%20 rottenberg.pdf

[125] Bilim, C. Y. (1999). Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar. *Osmanlı, C*, *5*, 237-244. Erişim Adresi: https://scholar.google.fr/scholar?hl=fr&as_sdt=0%2C5&q=+Bilim%2C+C.+Y.+%281999%29.++Osmanl%C4%B1lar%E2%80%99da+E%C4%9Fitimin+%C3%87a%C4%9Fda%C5%9Fla%C5%9Fmas%C4%B1%3A++Askeri+okullar.+Osmanl%C4%B1.+%28Vol.5%29.+%28G.+Eren%2C+Ed.%29+Ankara%3A+Yeni+T%C3%BCrkiye+Yay%C4%B1nlar%C4%B1.&btnG=

olan Bonneval'in Bâb-ı Âli'de çalışmaya başlaması ise tüm Avrupa'da ses getirmiş ve Bonneval, Osmanlı Devleti'ni ayağa kaldıracak kişi olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra 1750'de müslüman olan Bonneval'e Bâb-ı Âli sürekli olarak henüz yeni din değiştirenleri göndermekten geri kalmamış; fakat Bonneval, bu kişiler onun sorumluluğunda olduğundan onları dinlerine ve vatanlarına döndürmek için ülkelerine gizlice gitmelerini sağlayarak onlardan hemen kurtulmuştur.[126]

Bonneval'dan sonra Osmanlı Devleti için çalışmaya başlayacak olan Macar asıllı meşhur Baron de Tott, 1778'de Fransız vatandaşı olarak XV. Louis (1715-1774) tarafından Doğu'daki askeri ve diplomatik misyonlarda görevlendirilmiş ve kendisine Doğu limanlarını denetleme görevi verilmiştir. Tott; Mısır, Suriye, İskenderiye gibi önemli şehirleri ziyaret ettikten sonra Anadolu'ya dönüşünde İstanbul'da kalmaktan da istifade etmiştir. Türklerin askeri danışmanı olan Tott, III. Mustafa'ya (1757-1774) Kızıldeniz ile Akdeniz'i bağlayan bir kanal projesi sunarak Sultanın tavsiyesi üzerine bir bildiri hazırlamıştır. Tott'a göre, III. Mustafa'nın bu işe olan ilgisinin, kendisini XVI. yüzyıldaki seleflerinden bir tanesinin unutulmuş ve silinmiş izlerine götürebilme ihtimali vardır: III. Murat'a (1574-1595), Uluç Ali Paşa'ya (1519-1587) ve onların Batı'daki çağdaşlarına... Türkiye'nin siyasi arşivleri neredeyse hiç açılmadığı ve bilim onların varlığına ilgisiz kaldığı için tarihî bulgular itibariyle, bir Fransız XVIII. yüzyılın sonunda kanal projesinin girişimcisi olana kadar bu fikrin daha önceden Sultan III. Murat, Kaptan Paşa'sı ve diğer nazırları tarafından desteklenip desteklenmediği ise hâlâ bilinmemektedir.[127]

1783 ve 1784 yıllarında Baron de Tott ile birlikte mühendisler Chabaud, Le Roy, Durest, Monnier ve çeşitli kuvvetlerden olan subaylar Laffitte, Saint Remy, Dumarest ve Fransa topraklarından çıkmış birçok topçu, inşaatçı, demirci, marangoz ve kalfa da İstanbul'a gelmiştir. Bunlar sayıca az olmalarına karşın görevleri çok büyüktür ve her şeyin yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünmektedirler: güçlendirme, deniz kuvvetleri, silahlandırma. Ancak bu kişilerin dinî inançları, Yeniçerilerin ise kendini beğenmişliği yüzünden ordunun bütününde Avrupa disiplinini ve tekniğini tesis etmek zor, hatta imkânsız duruma gelmiştir. Diğer taraftan Tott'un yerine geçen, İslamiyeti kabul etmiş bir İngiliz, Türklerin pervasız ve saflığa yakın cahil olduklarını, ellerinden

[126] Charles Joseph Ligne, *Oeuvres Du Prince De Ligne, Précédées D'une İntroduction.* A. Lacroix (Ed.) (Paris,1860), 91-93.

[127] "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L'histoire Des Colonies Françaises," 182.

çıkan topların ağır, kötü dökülmüş, uygun olmayan ayakların monte edilmiş olduğunu, birkaç günlük yürüyüşe ve savaşa dayanacak güçte olmadığını söylemiştir.[128]

Türklerin askerî konudaki bilgisizliğine ve ihmâlkârlığına yönelen diğer bir eleştiri ise Çanakkale Boğazı ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kalelerinden olan Çanakkale Boğazı öylesine bakımsız ve boş bırakılmıştır ki Baron de Tott, Rusların geçişine karşı bataryalar karşısında iki gemiyi batırtmak zorunda kalmıştır.[129] Bununla birlikte Tott, Sultan III. Mustafa döneminde Osmanlı ordusundan 600 neferi Kâğıthâne'de Batılı tekniklere uygun biçimde talim ettirmeyi başarmış[130] ve Fransa tarafından gönderilen iki birlik komutanının eğitim verdiği topçu bir tümen hazır hale gelmiştir. Başa geçmesinden kısa süre sonra Sultan III. Selim de topçu eğitimi alarak iyi bir topçu olmuştur.[131] Ayrıca, Toulon'daki şantiyelerde devamlı kullanılan kesim ve oranlarda birçok gemi yapılmış, Osmanlılar Fransız donanmasının kullandığı terimleri kullanmış, Baron de Tott'un kurduğu Deniz Kuvvetleri Okulu, sıkıntısı çekilen mühimmatlarla donatılmış, okul yetenekli eğitimciler tarafından yeniden organize edilerek deniz subayı ve gemi yapımcısı olmaya aday 200'den fazla öğrenciye eğitim verilmiştir. Bu askerlerden Leventler (deniz askeri), kalyoncular (sade denizci), aylakçılar (geminin idaresi için özel görevli) deniz seferi bittiğinde zamanlarını karada geçirmektedirler.[132]

Askerî alanda önemli ıslah çalışmalarında bulunan Osmanlı Sadrazâmı Râgıb Paşa'dan (1698-1763)[133] *Histoire de la Turquie* adlı eserinde söz eden Lamartine, Divanın danıştığı önemli bir Paşa olan Comte de Bonneval'e ve Çanakkale Boğazı'nın güçlendirilmesi, görüşmelerin yürütülmesi ile görevlendirilen Baron de Tott'un tavsiyelerine rağmen bu karanlık yolda onları aydınlatacak Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamı Koca Mehmet Râgıb Paşa'nın (1757-1763) dehasından yoksun olduklarını belirtmektedir.[134]

---

[128] Pingaud, *Choiseul-Gouffier. La France en Orient Sous Louis XVI,* 95-96.

[129] Houël, *Un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement Au Commerce et À La Prospérité De La République Française*, 69.

[130] Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri,* 1-2.

[131] Houël, *Un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement Au Commerce et À La Prospérité De La République Française,* 17-18.

[132] Jouannin ve Gaver, *Turquie*, 364.

[133] Mesut Aydıner, "Râgıb Paşa," *Tdv. İslâm Ansiklopedisi* (2007): 404, Erişim Tarihi: Aralık 12, 2019, Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ragib-pasa

[134] Lamartine, *Histoire De La Turquie*, 34-35.

Lamartine, *Vues, discours et articles sur la question d'orient* adlı eserinde 1770'te Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından Navarin'de yakılmasıyla Osmanlı Devleti'nin çöküşünün herkes tarafından farkedilmeye başladığını yazmaktadır. Lamartine'e göre, benzerlerinin yıkılışı gibi bu devlet de bütün hayat ilkeleri kendilerinden çekildiğinde yok olmaya yüz tutmuştur. Avrupa'nın göreceli güçleri artmış, onun azalmıştır ve artık zulmün gücüne sahip değildir. Yaşlı ve cesareti kırılmış Türkleri ve bu devleti yeniden diriltmek ise imkânsız görünmektedir. Varlığını tehdit eden bir aldatmaca içinde onu korumayı kendisine görev edinmiş görünen büyük güçlerin rekabeti ile geçici olarak var olması da Osmanlı Devleti'nin kaçınılmaz ve yaklaşan düşüşüne işaret etmektedir. Osmanlılar artık saltanatlarının o muhteşem gücünün kalmadığını, yönettikleri ulusun her an ayaklanmaya hazır bir gölgeden başka bir şey olmadığını ve artık devletin yok olmasına karşı savaşmanın imkânsız olduğunu anlamışlardır.[135]

Houël, Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki durumunu ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne olan bakış açısını şöyle özetlemektedir:

> Dünyanın üç bölgesine yayılmış, eskiden güçlü olan ve 20 devleti bünyesine alan bir imparatorluk şimdi sendeleyen, denize sadece birkaç gemi indirebilen ve düzenli birliklerden oluşan 3000 askere bile sahip olmayan bir devleti oluşturmaktadır. Emri altında bulundukları devletten nefret eden on farklı devlet, birçok din ve her yerde ayaklanmalar var; ancak hiçbir yerde toparlanma imkânı yok. İşte Osmanlı Devleti'nin topografyası böyledir. Bize gelince, kendisine yaptığımız tüm fedakârlıkların karşılığını bize asla geri vermemiş olan bir arkadaşı kaybediyoruz. Onu desteklemek için bize olan maliyetlerini gerçekten geri kazandık, onları, neredeyse avantajları hesaplanamaz olan bir koloniye dönüştürdük. Bu vesileyle, bu bölgelerde özgürlük hasreti çeken tüm halklara el uzatma gücünü elde ettik. [136]

Bir başka Fransız görüşü ise tam tersi yöndedir: Dünyayı şeriat kanunlarına göre yönetmeye götüren zaferler ve korkunç hırs, daha iyi bir yüzyılda ve daha iyi bir amaç için kullanılsaydı, sonucu muhteşem olacaktı; fakat her şeye rağmen atalarının fethettikleri toprakları alırken sahip oldukları ateşin tekrar canlanması için sadece bir kıvılcım Türklere yetecektir. [137]

XVIII. sonu ve XIX. yüzyılın başında ise Osmanlı Devleti'nde birçok noktada Sultanın otoritesi sadece bir unvan olarak kalmıştır. Fransız seyyah Amédée Jaubert

---

[135] Lamartine, *Vues, Discours et Articles Sur La Question D'orient*, 109,111.

[136] Houël, *Un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement Au Commerce et À La Prospérité De La République Française,* 54.

[137] *La Décade Philosophique, Littéraire et Politique.* (Paris, 1794-1804): 229-230.

Ermenistan'da Bayezıt'a vardığında, Mahmut adında birinin, merkezi yönetimin baskısından korkmadan, onu bir mahzene kapattırdığı ve orada altı ay tuttuğu bilinmektedir.[138]

Osmanlı Devleti'nin içerde ve dışarda bir sarsıntı içinde olmasına ve devletin gidişatı yolunda bu denli karamsar bir tablo çizilmesine rağmen XVIII. yüzyıl, eskimiş Osmanlı kurumlarını yeniden canlandırmak düşüncesinden vazgeçildiği ve Batı'ya yönelişin başladığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın sonunda Fransa'da 1789 Fransız İhtilâli patlak verirken aynı yıl Şehzade Selim, Sultan III. Selim unvanıyla tahta çıkmıştır. Dışarıdan destek alamayan, içerde de bir ordusu olmayan Sultan III. Selim, üzerinde Mısır savaşının kendisini karşı karşıya bıraktığı İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın baskısını derin bir acı içinde hissetmekte ve askerî dehasına hayran olduğu Napoléon ile 1806'da gizlice sıkı ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Haklı olarak Fransa'da büyük bir devlet adamının Avrupa konusunda önemli bir karar almaya hazır olması Osmanlı Devleti'nin Kuzey (dönemin büyük güçleri)'in talep ve aşırılıklarına karşı destek alabileceği tek sağlam noktadır. İhtiyaçtan da öte, imparatorlukların ve kralların efendisi olan Sultan, halkını Fransız ordularını örnek almaya ikna edebilecektir. Napoléon'dan ders almaya ve Osmanlı ordusunu toparlayacak adamlar istemeye kararlı olan Sultan III. Selim, bu imparatorun zaferlerini ve uzaktan, sevinerek Almanya'nın çöküşünü, Prusya'nın istila edilmesini ve Rusya'nın aşağılanmasını çok da iyi gizleyemediği bir ilgiyle izlemektedir. Fransa için Sultan III. Selim ile ikinci kez sıkı bir ittifak kurma ve Batı'nın Doğu'yu, Doğu'nun Batı'yı koruma anı gelmiştir. Bu inançla, 1805 Austerlitz Savaşı'ndan hemen sonra Sultan III. Selim, Napoléon'u ve düşmanlarını selamlamak için alelacele bir elçi gönderse de bu kez Napoléon, servetinin parlaklığı altında düşüncesizce, akıtılan kanın sonucunu hiçe sayarak Sultan III. Selim'i reddetmiş ve Divanı bir belirsizliğe itmiştir. Bunun üzerine Sultan III. Selim Moldovya'da birliklerin toplanmasını emrederek Avrupa sınırında, Bender, Rusçuk ve Galata'da toplanma noktaları belirlemiş; asker sayısı yüksek, fakat askerî ruh, düzen ve disiplin eksiği olan bu birlikleri Nizâm-ı Cedîd (Yeni Düzen) yoluyla güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla Fransız General Aubert Duboyet (1757-1797), yanında savaş topları; subaylar, öğretmenler, dökümü yönetebilecek, birlikleri oluşturabilecek ve Osmanlılara modern savaşı öğretebilecek topçular ve uzmanlarla beraber İstanbul'a getirtilmiştir. Sultan III. Selim ve Duboyet'in bu çabaları sonunda, Hristiyan

[138] "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L'histoire Des Colonies Françaises," 316.

maceraperestlerden ilki olan Claude Alexandre Comte de Bonneval'in yönetiminde daha önce hazırlanan atlı bir topçu birliği geliştirilerek yeniden kurulmuştur. Özel silahların gerektirdiği bilgi ve çalışmalar Yeniçerilerden farklı olan bu topçulara belli bir düzen ve disiplin kazandırmış, bu da onları başkentin aklı karışık ve disiplinsiz askerlerinden ayırmıştır. Fransız eğitmenleri kabul etmeyen Yeniçerilerin gururu, düzene sokulmalarını ve taktik kazanmalarını güçleştirmiş; fakat Sultan onları ikna etmekle uğraşmayarak, sadece bu eğitmenlere paranın çektiği maceraperest ve devşirmelerden oluşan bir birlik vermekle yetinmiştir. Bu birlik de Yeniçeriler tarafından dışlanmış ve Duboyet'in ölümünden sonra dağıtılmıştır.[139]

Osmanlıların Fransa'dan yabancı uzmanlar getirtme düşüncesinin altında yatan en önemli neden ise; Osmanlı Devleti'nin temel motivasyonu olan askerî üstünlüğünü yeniden kazanma ve ordularının ardı ardına gelen yenilgilerine son verme isteğidir. Bu doğrultuda, sadece ordunun yeniden yapılandırılması için değil; aynı zamanda yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye (Muhammed'in Muzaffer Birlikleri) ordusunun askerlerine etkili sağlık desteği verebilecek yetkin teknisyenler ve doktorlar sağlanması gerekmektedir.[140] Nizâm-ı Cedîd adını verdiği yeni ıslahat hareketlerini başlatan Sultan III. Selim, devletin en yetkin zümresi olan ulemânın da desteğiyle dış ülkelerden yabancı uzmanlar getirtmek suretiyle ekonomik ve teknolojik yönden devleti kalkındırmayı hedeflemiştir. Askerî sahada yoğunlaşan Nizâm-ı Cedîd reformları; yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek orduya gerekli olan yabancı subay, silâh ve mühimmatı getirtmek, yeni kışlalar yaptırmak, fen subayı eğitimi yapan okulları genişletmek, yenilerini açmak, eğitim için gerekli kitapları Fransızcadan çevirtmek ya da yazdırtmak şeklinde olmuştur.[141] Fransızcanın o dönem Avrupa'sında önemli bir yeri olması da bilimsel, felsefî, edebî, tarihî kitapların en çok Fransızcadan tercüme edilmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlılar, Paris'e gönderilen ilk büyükelçiden sonra aralıklı olarak Fransa'ya elçiler göndermeyi sürdürmüşlerdir. Fransızlar bu durumdan memnundur ve çoğu zaman bu elçilerden övgüyle bahsetmektedirler. Örneğin Paris Büyükelçisi Said Efendi'nin Fransız edebiyatının en seçkin yazarlarından olan Racine ve Moliere'i gayet

[139] Lamartine, *Histoire De La Turquie*, 148-151.

[140] Rottenberg, *La « Nationalisation » De La Science Moderne en Turquie*, .3.

[141] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 96.

iyi bilmesinden duydukları memnuniyeti dile getirmişlerdir.[142] Her alanda girişilen yenilik hareketlerine rağmen, Osmanlılar yabancı ülkelerde sürekli elçiler bulundurma konusuna sıcak bakmadıkları için devletlerin genel ve özel siyaset düşünceleriyle endüstri, ekonomi ve eğitim alanlarında yaptıkları yeniliklerden habersiz yaşamışlar, Batı'nın reform anlayışını özümsemeden, yalnızca yüzeysel olarak yaptıkları yeniliklerden de umdukları sonucu alamamışlardır. Yanı başında olduğu halde Osmanlı kültürü Batı medeniyetine yabancı ve aykırı kalmış ve Osmanlılar birçok gelişmeyi takip etmekte ve çağa ayak uydurmakta gecikmişlerdir.[143] Hatta derslerdeki matematik figürleri, Osmanlıların İstanbul'u kaybetmesi için Hristiyanların yaptığı büyüler olarak kabul edilmiş ve Cauffer'in Türkçe harflerle hazırlattığı coğrafi haritalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını yeterince büyük vermediğinden reddedilmiştir.[144] Nitekim Fortna, haritaların Osmanlı Devleti'ndeki önemine değinerek, gerek Müslüman gerekse gayrimüslim halkın devletine olan sadâkatini ve toprak bütünlüğünü sağlamada haritaların ideolojik bir işlevi olduğunu söylemektedir.[145]

Fransız yazar Dieu'ye göre, Sultan III. Selim'den sonra tahta geçen ve reformlara devam eden Sultan II. Mahmut'un iradesinin sağlamlığına rağmen aklı karışıktır; yeni bir yapı inşâ etmeden, eski binayı yıktığı için gerçekleştirdiği reformlar da kalıcı çözümler getirmemiştir. Yapılan yeniliklerle Avrupalı olduğuna inanan Osmanlı Devleti sonuçta sadece, kadere inanan halkının güveninin sarsılmasına ve ordusunun büyük azminin ortadan kaldırılmasına sebep olmuştur.[146]

Sultan II. Mahmut'tan başlayarak Tanzimat Dönemi'nde devam eden süreç içinde, eğitimin ve müsbet bilimlerin önem kazanmasına ve yenileşmede ciddi bir mesafe alınmasına karşın yapılan değişiklikler kalıcı, istikrarlı bir plan ve program dâhilinde olmayıp, günün şartlarına ve dönemin padişahlarının isteklerine göre yapılmış, bu da reformlarının özüne inilememesine neden olmuştur. Şüphesiz ki bu durumda İslam dininin temeli olan şeriat kanunlarına göre gavur memleketlerini örnek almanın günah sayılması ve ulemânın bu yeniliklere karşı çıkması da etkilidir.

---

[142] *Idée Générale De La Turquie et Des Turcs, Pour Servir À L'intelligence Des Opérations De La Guerre Actuelle.* (Paris, 1788). II.III.

[143] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 36-37.

[144] Houël, *Un Mot Sur La Guerre Des Turcs et Sur Ses Résultats Relativement Au Commerce et À La Prospérité De La République Française,* 18.

[145] Benjamin C. Fortna, *Mekteb-İ Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 320 Isbn: 975-05-0282-5

[146] Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman,* 174.

1839'da, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın girişimi üzerine Sultan Abdülmecit idari yenilikler denemiş ve 3 Kasım 1839'da yayımlanan ve birçok vaadi içeren Tanzimat Fermanı, diğer bir adıyla Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ile Tanzimat Dönemi'nin temelleri atılmıştır.[147] Osmanlı Devleti'nin bu dönemde kendini yenilemek için yaptığı modernizasyon çalışmalarını değerlendiren Fransız yazar Gabalde'e göre; Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yapılan reformlardan ve türban yerine Avrupa kıyafetlerinin kullanılmasından bu yana Osmanlılar Hristiyanlar karşısındaki gururlu duruşlarını kaybetmişlerdir. Aşırılıklarında ve geleneksel inançlarında hor görülen Osmanlılar içine kapanmış, sessizliğini korumuş ve diğer ülkeler karşında mesafeli bir duruş sergilemiştir. Aksine, zincirlerinden kurtulan Hristiyanlar da özgürlük havasıyla bir canlılığa, yeni bir enerjiye kavuşmuştur. Yüzünü Asya'ya dönen Selçukluların torunları; mezarları, Bursa'nın yaylalarını ve Kafkasya'nın dağlarını özlüyor gibidirler. Haçlı seferlerinin torunları ise beraberlerinde Osmanlı Devleti'ne inancı, sabrı, cesareti, eğitimin aydınlığını, sanayinin muhteşemliklerini ve Batı'nın tüm ilerlemelerini getirerek eski vatanlarını neşeyle selamlamışlardır.[148]

25 Haziran 1861'de halkın isteğiyle Sultan Abdülaziz (1861-1876) tahta geçtiğinde, yeni reformların yapılması ve akıllı bir hükümetin gerekliliğine inanan genç, zeki yeni nesilden birçok arkadaş ve taraftara sahiptir. Sultan Abdülaziz'e yönelik sempati tahta çıkış gününde gözü kapalı bir adanmışlığa dönüşmüştür. Yeni Sultan, Tanzimat çalışmalarında kendisine yardım edebilecek iki Bakan seçmiştir: Bunlar; Başvezir Âli Paşa ve Hariciye Nazırı Keçecizâde Dr. Mehmet Fuat Paşa'dır. Sultan Abdülaziz de Fransa'dan ilham alarak yapılan yenilikleri sürdürmüş; tüm dinler için ücretsiz okullar açmış, onları destekleyip eğitimi zorunlu hale getirmiştir. Erkeklerin kıyafetlerini değiştirerek iş yaşamına daha uygun hale getirmiş; kadınlar için daha açık bir peçe istemiştir. Binalar, mobilyalar, arabalar, kısaca her şey Avrupai bir hâl almıştır. Ancak bu yenilikler yine bazı kesimlerce onay görmemiş, hatta protesto edilmiştir. Şöyle ki; Bakanlar Kurulunun, Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya yapacağı ziyareti onayladığı gün muhafazakâr kesim, kendilerini Bakanları tarafından ihanete uğramış hissettiğinden üst rütbeli birçok Molla istifa etmiştir. Yaşlı Mollalar Valide Sultanı, Sultanın kararının oğlu ve kendi selameti adına bir tehlike oluşturduğuna ikna etmeye çalışmışlardır. Sultan nezdindeki tüm adımlar, Sultanın seyahatinin bir aydan fazla

[147] Dieu, a.g.e.,176.

[148] Bernard Jérusalem Gabalde, *Jérusalem et La Terre Sainte Devant L'europe.* (Paris, 1857), 89-90.

sürmeyeceği sözünün verilmesiyle son bulmuştur. Fransız yazar Dieu'ye göre, Türkiye'yi hâlâ ikiye bölen iki taraf bu tarihten kalmıştır: Genç Türkiye ve Eski Türkiye. Sultan Abdülaziz Paris, Londra, Berlin ve Viyana'yı ziyaret ettikten sonra gerçekten de Osmanlı Devleti'nin; Fransa, İngiltere ve Prusya'dan daha uygar bir millet olduğu kanısına varmıştır. Fransa'da sadece İmparatoriçe hoşuna gitmiştir, İngiltere'de hayran olunacak yalnızca donanma vardır; Almanya ve Avusturya'da gıpta edecek hiçbir şey bulamamıştır. Döndükten sonra kendisinden, imparatorluğu diğer ulusların seviyesine çıkaracak olan ekonomi, ticaret, tarım ve deniz ticareti alanlarında reformlar yapması beklenmiş; fakat umutlar boşa çıkmıştır.[149]

Ahmet Hâşim'in (1884-1933) Osmanlı kültürü üzerinde Fransa etkisi ile ilgili bir yazısına yer veren 1 Ağustos 1924 tarihli Fransız *Mercure de France* gazetesinin haberine göre; 1839 yılı Osmanlı İmparatorluğu için, Avrupalılaşma'nın politik açılımı ve Tanzimat (organizasyon) olarak bilinen bir dizi reform anlamına gelmektedir. Tanzimat, kelimenin gerçek anlamında ulusal bir eğilimin mantıksal sonucu değil, sadece Batı dünyası fikirlerine aşina birkaç aydın devlet adamının öncülüğünde yapılan idari bir modernizasyon olmuştur. Ancak Tanzimat reformları, politikada olduğu gibi edebiyatta da bir yenilenme çağının başlangıç noktasıdır. Aynı zamanda, yazın alanına da etki etmiş ve Şinasi (1825-1871), Namık Kemal (1840-1887), Abdülhak Hamid (1852-1937) gibi bir dizi şair, yazar ve ideolog doğurmuştur. Samipaşazade Sezai (1861-1936) ve Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914) de, modern Türk rönesansının gerçek öncüleri olmuşlardır. Bu kişiler, bir yandan Osmanlı edebiyatının eski Doğu gelenekleriyle olan bağlarını koparmakta, öte yandan Batı'nın görme ve düşünme biçimini, estetiğini ve edebî yöntemlerini benimsemektedirler. Fransız dili ve kültürü ile haşır neşir olan bu edebî hareketin temsilcilerinin etkilendikleri ülke ise Voltaire (1694-1778) ve Rousseau'nun (1712-1778) vatanı, yani Fransa'dır. Reformlar sonrasında da, Osmanlı edebiyatının modernleşmesi, Fransızlaşma eğilimi şeklinde kendini göstermiştir. Tanzimat Dönemi, Fransa'daki romantik hareketin yükselişine denk geldiği için Fransız edebiyatı romantizminin birçok karakteristik özelliği Türk yazarlarının eserlerinde kendini göstermiştir.[150]

Fransa'nın, Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her alanında yarattığı etki ve bu etki neticesinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan kültürel dönüşümde Fransa'dan farklı

[149] Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman,*185-189.

[150] *Mercure De France,* No 627 (Paris, Ağustos 1, 1924): 64, 641- 644.

kanallar yoluyla aktarılan birçok unsurun rolü vardır. Geleneksel Osmanlı yapısını değiştirebilecek güçteki bu etmenlerin en önemlilerinden olan basın aracılığıyla toplumun devlet ve dünya gündemi hakkında bilgilenmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, gazeteler sayesinde az da olsa okuma alışkanlığı edinen ve ufku açılan Türk toplumunun Tanzimat Fermanı ile getirilen yeniliklere, çağdaş düşünceye direnç göstermemesi de dikkate değerdir. Fransızların çıkardığı Türkçe ya da Fransızca gazeteler, dönemin siyasi olaylarına da kısmen yön vermiş, Fransız muhabirler tarafından yurt içinde ve dışında Osmanlı Devleti'ni öven yazılar yazılmıştır.

Fransız gazetesi *L'Athenaeum Français'in* 13 Ağustos 1853 tarihli haberine göre, Osmanlı Devleti'nde gazeteciliği bir Fransız olan M. Alexandre Blacque başlatmıştır. Blacque, 1825'te İzmir'e gelmiş ve orada *Le Spectateur de l'Orient'*i kurmuştur. Fakat bu fikir yeni değildir. 1795'te Sultan III. Selim'e gönderilen olağanüstü heyetin başındaki M. de Verninhac, o yıllarda Fransızca yayın yapan bir gazete çıkarmıştır. Belli bir süre devam eden bu gazete Pera'da bulunan Fransız Sarayı'nda Verninhac'ın kendisi tarafından basılmaktadır. Fakat sonrasında bu girişimin arkası gelmemiştir. 1811 Rusya Seferi sırasında, Napoléon'un Büyük Ordusu'nun haber pasajları her kurye geldiğinde yine Fransız Sarayı'nda basılmakta ve dağıtılmaktadır. Bu şekilde, kısa bir süre sonra *Le Courrier de Smyrne* ismini alan *Le Spectateur de l'Orient,* Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ilk periyodik ve siyasal gazete/dergi olmuş ve bu yeni isim altında, 1825-1828 arasında Yunan İsyanı'nı işaret eden olaylar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Avrupa basınının, bağımsızlık ilanını alkışladığı ve her kesime Osmanlılara karşı haçlı savaşları için çağrı yaptığı bir dönemde Bâb-ı Âli'nin hak ve çıkarlarını savunan tek gazete ise *Le Courrier de Smyrne* olmuştur.

1831 yılında, Sultan II. Mahmut tarafından İstanbul'a çağrılan M. Blacque, burada Bâb-ı Âli'nin resmî gazetesi olan ve Fransızca yayın yapan le *Moniteur Ottoman'*ı kurmuş ve bir sonraki yıl, *Takvim-i Vekayi* ortaya çıkmıştır ki, bu bir anlamda *Le Moniteur Ottoman*'ın Türkçe basımıdır. Fakat iki gazete arasında farklar yok değildir. *Takvim-i Vekayi* muhabirleri, hükümetin eylemlerini yazmakla sınırlıyken; *Le Moniteur Ottoman*, resmî kısmının yanı sıra tartışmaların yer aldığı ve Bâb-ı Âli'nin çıkarlarının savunulduğu gayriresmî bir kısma da sahiptir. *Takvim-i Vekayi*'nin içeriğine büyük bir özen gösterilmiş ve onun için açık bir istikamet belirlenmiştir; çünkü bu gazete imparatorluğun tarih yazımının doğrudan bir parçası olmuştur.

İkinci gazete ise, yine Fransızca olan *L'Echo de l'Orient'*dir. 1838'de Tuskano Başkonsolosu M. Bargigli tarafından kurulmuş ve sonrasında Fransız tüccar M. Couturier'in eline geçmiştir.

İstanbul'da, yeni fikirler ortaya çıktıkça gazete sayısı da artmaya başlamıştır. Hükümet bu fikir hareketini onaylayan bir tavır sergileyince, İstanbul'da ülkenin farklı dillerinde yayın yapan 13'ten fazla gazete veya periyodik dergi ortaya çıkmıştır. Bunlar: Türkçede iki adet gazete: haftalık olarak çıkan *Takvim-i Vekayi* veya *Gazette d'État,* resmi *Le Moniteur Ottoman*'ın yerini almıştır.

Fransızcada dört adet gazete: *Le Journal de Constantinople*, *Echo de l'Orient,* her ayın 4, 9, 14, 19, 24, 29'unda çıkmaktadır.

Le Courrier de Constantinople, haftalık olarak yayınlanmaktadır.

Le Commerce de Constantinople, ticari gazetedir ve her ayın 4, 14, 24'ünde çıkmaktadır.

La Gazette Médicale, bilimsel gazetedir ve aylık olarak çıkmaktadır.

Birçok farklı gazete o dönemde Belgrad'da, Tuna prensliklerinde, Beyrut'ta, Hatay'da vs. ya Fransızca ya da ülkenin dilinde basılmaya devam etmiştir. Bunlarla birlikte başkent ve prensliklerde toplam 32-33 adet periyodik dergi vardır. Bu sayı toplam nüfusla kıyaslandığında azmış gibi görünse de gerçek ilerlemenin bir göstergesi değildir. Osmanlı Devleti'nin gazetecilikteki mevcut durumu 30 yıl önceki haliyle karşılaştırıldığında bu gelişme ortaya çıkacaktır. [151]

Tanzimat Fermanı'nda eğitim konusuna doğrudan değinilmemiş olmasına karşın yapılması planlanan reformların gerçekleşmesi, uygulanması ve benimsetilmesinde önemli bir işlevi olacağından eğitim alanına da el atılmıştır. Ulemânın da destekleyip yer aldığı ve özellikle Sultan II. Mahmut zamanında okul, bakanlık ve meclis bazında yapılan eğitim reformları Tanzimat Dönemi'nde sistemleşmeye başlayan Osmanlı modern dünyevi eğitim sisteminin çekirdeğini teşkil etmiştir. Buna karşın, Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1845 yılına kadar eğitimde önemli bir düzenleme veya yapılanmadan söz etmek zordur. Bu zamana kadar Tanzimat eğitimi, önceki dönemden devraldığı mirasla idare etmiştir.[152]

---

[151] *L'athenaeum Français: Journal Universel De La Littérature, De La Science et Des Beaux-Art,* No 33 (Paris, Ocak 1, 1853)

[152] Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 336-338.

Fransız yazar M. de Salve, Osmanlıların eğitime gereken önemi vermediğinden bahsederken Müslümanlar arasında, hatta toplumun üst tabakasında bile eğitimli kişilerin çok nadir bulunduğunu, tarımda, sanayide ve sanatta ilerleme olmadığını söylemektedir. Osmanlı Devleti'ndeki eğitimin geri kalmışlığını ise, Türklerin komşu devletler ve içinde yaşayan milletlerle olan ilişkilerinin ve iletişiminin yetersizliği ile açıklamaktadır. Fransız Hükümetinin, Türk halkını içinde bulundukları bu tembellikten kurtarmak için birçok girişimde bulunduğundan bahseden Salve, bunlardan en önemli, ancak en az bilinen girişimin Osmanlı Devleti'ndeki halk eğitimini sağlam bir temel üzerine inşâ etmek amacıyla devlet liselerinin kurulması fikrinin ortaya atılması olduğunu eklemiştir.[153]

Yine ilk kez bu dönemde medrese dışında kalan örgün eğitim kurumlarının ilk, orta ve yüksek okul şeklinde kademelere ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca kızların eğitimi konusu da büyük önem kazanmış ve bu amaçla birçok düzenleme yapılmıştır. Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde mevcut eğitim anlayışı ve politikasının yetersizliği iyice gün yüzüne çıkmış; eğitimde yeni ve farklı bir perspektife ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçlar, içlerinden bazıları günümüz eğitim sistemini de şekillendiren eğitim reformu arayışlarına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Osmanlı devlet adamları; Batılı düşünceleri benimsemiş, yeniliklere açık ve reformları destekleyen kişiler yetiştirmenin gerekli olduğunu anlamışlardır.

Osmanlı Devleti zirveye Kanuni Sultan Süleyman yönetiminde ulaşmış ve daha sonra bugünkü sınırların belirlendiği 10 Ağustos 1920 Sevr ve 24 Temmuz 1923 Lozan antlaşmalarıyla çizilen ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması ile tamamen dağılmasına kadar tüm topraklarını kaybettiği 'duraklama dönemi' başlamıştır. Maalesef, Osmanlı Devleti'nin 1914-1918 I. Dünya Savaşı'nda Almanya tarafını seçerek yenilmesinden sonra imparatorluk tamamen yok olacak ve son Sultan VI. Mehmet 1922'de ülkeyi terkedecektir. XX. Yüzyıl'a gelindiğinde ise, Mustafa Kemal ATATÜRK sayesinde ülke demokratik ve laik bir Cumhuriyete dönüştürülecek ve Yeni Türkiye II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalacaktır.[154] Kemalist rejim, muzaffer bir savaş neticesinde ülke sınırlarını güvence altına aldıktan sonra diğer devletlere karşı kazandığı bu zaferi kendi topraklarında yapacağı inkılaplarla da taçlandıracaktır. Ancak Türkiye, yeniliklerinin kapsamını dar bir politika ile sınırlamayacak ve bir yandan Batı ve Orta

[153] M. De Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," *Revue Des Deux Mondes,* No 4 (1874): 848.

[154] Yves Vanel, "Académie Du Var," 350.

Asya'nın sorunları, öte yandan da Avrupa'nın önemli meseleleri ile yakından ilgilenecektir. Yabancı ülkelerle olan ilişkilerini de geliştirmeye ve dostluk üzerine kurmaya çalışan ve 20 Nisan 1932 Cenevre Silahsızlanma Konferansı'nda devletlerin eşitliği prensibini savunan Yeni Türkiye'nin ilkesi ise "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" olacaktır.[155]

Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler ve Mekteb-i Osmânî

XIX. yüzyılda Türklerin kültürel anlamda en fazla örnek aldığı ülke olan Fransa'ya Sultan II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde öğrenci gönderilmeye başlanmış ve bu konuya büyük önem verilmiştir. Bu öğrencilerin o yıllarda Paris'teki tüm yabancılar arasında azımsanmayacak bir sayıda olduğu ve 1890-1899 yılları arasında oranlarının % 10'dan % 13-14'e kadar yükseldiği görülmektedir.[156] Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından 1818'de Fransa'ya gönderilen ilk öğrenci olan Osman Nureddin'den sonra Osmanlı Devleti de 1830'da Fransa'ya ilk kez öğrenci yollamıştır.[157] Sultan II. Mahmut döneminde Fransa'ya belli bir düzende gönderilen 12-13 yaşındaki öğrenciler burada yatılı kalacak, iki yıl Fransızca öğrendikten sonra yeteneklerine göre 'École Polytechnique,' 'École Militaire,' 'École d'Application'a gidecekler ve Paris'te altı yıllık bir öğrenimden sonra yetişmiş olarak yurda döneceklerdir.[158] Bu amaçla, masrafları Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanmak suretiyle Hariciye, Dâhiliye, Ticaret Nezaretinden 11, Mekteb-i Harbiye'den 10, Mühendishâne-i Hümayun'dan 16, masrafları ebeveynleri tarafından karşılanmak şartıyla Mekteb-i Harbiye'den üç, Hâriciye Nezâretinden de iki olmak üzere toplam 36 öğrenci Fransa'ya gönderilmiştir. Hayli masraf edilmesine rağmen daha önce Türk Hükümeti tarafından tahsillerini tamamlamak için yurtdışına gönderilen öğrencilerden istenilen verimin alınanaması üzerine 1857'de Hariciye Nazırı Fuat Paşa ile Fransa Milli Eğitim Bakanı R. Rouland arasında geçen yazışmalar neticesinde Paris'te Fransız

[155] "Activité Diplomatique Des Etats; Turquie - Dix Ans De République," *Affaires Étrangères: Revue Mensuelle De Documentation İnternationale et Diplomatique,* No 1 (Paris, Ocak 25, 1933): 563-564.

[156] Mustafa Gençoğlu, "Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)." (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bir Grup Biyografisi Araştırması, Hacettepe Üniversitesi, 2008), 63.

[157] Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri,* 3-4.

[158] Gündüz Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), 31.

düzenine uygun bir okul olan Mekteb-i Osmânî kurulmuştur. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen 36 öğrencinin yerleştirildiği bu okul hem askerî ve sivil görevler için hem de Erkân-ı Harb subaylarına, mühendislere ve yönetici devlet adamlarına sahip olmak için öğrenci yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Mektebin ilk müdürü 1877'de Galatasaray Lisesi Müdürü olan Ali Nizami Paşa'dır. Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) ve Selim Sabit Efendi de Paris'teki Mekteb-i Osmânî ve diğer okullarda bulunan öğrencileri okutmak, Hristiyan tebaadan olanlara Türkçeyi öğretmek ve Dârülfünûna hoca yetiştirmek amacıyla 1857'de tabiye ve riyaziye öğrenimi için Paris'e gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'ne maddi açıdan epey yük olan Mekteb-i Osmânî'den istenilen kriterlerde öğrenci yetiştirilememesi üzerine 1869 yılında Esad Bey'in verdiği bir mazbatayla okul lağvedilmiş ve öğrencileri Paris'in mevcut liselerine dağıtılmıştır. Öğrencilere yapılan yaklaşık 200.000 frank masrafla daha çok sayıda öğrenci yetiştirilebileceği düşüncesi İstanbul'da Batılı anlamda ilk mektep olan Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultânî)'nin 1 Eylül 1868'de açılmasına imkân vermiştir. Mekteb-i Osmânî, Osmanlı Devleti'ndeki diğer okullara hazırlık niteliği taşıması ve arzu edilen sonucu vermemesine rağmen Osmanlı Devleti'nin sadece Paris'te değil, aynı zamanda yurt dışında açtığı ilk ve tek mektep unvanını taşıması; Fransız usûlü ders programları ve pozitif ilim anlayışı ile Türkiye'de modern eğitimin gelişmesindeki rolü bakımından önemlidir.[159]

1857-1864 yılları arası Fransa'ya toplam 61 öğrenci gönderilmiş ve bunlar Mekteb-i Osmânî'ye ve bu mektebe bağlı olarak çeşitli Fransız eğitim kurumlarına devam etmişlerdir.[160] En fazla öğrenci 1856 Islahat Fermanı sonrası gönderilmiş ve öğrenciler herhangi bir ayrım yapılmadan hem Müslüman hem gayrimüslim halk arasından seçilmiştir. Dolayısıyla fermanda bulunan maârif, ulûm ve Avrupa sermayesinden istifade edilmesi tasarısı ciddiyetle ele alınmış, gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fransa'da tahsil gören başarılı öğrenciler memlekete dönüşlerinde önemli vazifelere getirilmişler ve bazı sahalarda öncü olmuşlardır. Bunlardan şair, edip ve gazeteci İbrahim Şinasi Bey (1826-1871) Türk edebiyatı ve fikir hayatında birçok yenilik yapmıştır. Fransa'ya gönderilen Ferik Ressam İbrahim Efendi Bey (1815-1891), Hüsnü Yusuf Bey, (1817-1861) Sanayi-i Nefise Mektebî'nin kurucusu ve ilk müze müdürümüz Osman Hamdi Bey (1842-1910) 1874'te ilk resim sergisini açmışlar; ayrıca

[159] Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmani (1857-1864). "*Osmanlı Araştırmaları* 5.5. (1986): 84-118. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10972/131280

[160] Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri,* 21.

Dârülfünûn binasını açarak bu sanatın halk tabakalarına yayılmasını sağlayan Şeker Ahmet Paşa (1841-1907) gibi ressamlar resim sanatında Batı tekniğinin Osmanlı Devleti'ndeki ilk temsilcileri olmuşlardır. Fransa'da tahsil gören öğrenciler dönüşlerinde çeşitli mekteplerde hocalık yapmışlardır. Avrupa'da tahsil yapan öğrencilerin Osmanlı Devleti'nin yüksek kademelerinde görev alması devletin iç ve dış siyasetine Batılı zihniyetin nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır. Paris'e eğitimci olarak yollanan ve döndüğünde Darülfünûn müdürlüğüne kadar yükselen Hoca Tahsin Efendi; ayrıca Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi ikinci müdürlüğü, Darülfünûn Türkçe ve Edebiyat öğretmenliği gibi birçok önemli görevde bulunan, Türkiye'de çağdaş eğitimin kurucularından olan Selim Sabit Efendi de önemli kişiler arasındadır.[161] Bir Osmanlı generali ve diplomat olan (Kimyager) Derviş Paşa (1817-1878), Sultan II. Mahmut tarafından yeni kurulan Hazırlık Mühendisliği Yüksek Okulunu bitirerek bu hükümdar tarafından özel çalışmalar için 1837'de Fransa'ya gönderilen genç Osmanlılardan biridir. Derviş Paşa, Paris'te birkaç yıl geçirdikten sonra Osmanlı Devleti'ne döndüğünde baş mühendis olarak atanmış, İstanbul Askeri Okulunda kimya ve fizik profesörü olarak çalışmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk üniversitesi olan Dârülfünûnda fizik dersleri vermiştir. Bir Osmanlı politikacısı ve ilk maden mühendisi olan Ethem Paşa (1819-1893) da, 1831'de dönemin ünlü tercümanlarından Pierre Amedee Jaubert (1779-1847) ile okumak üzere Paris'e giden ilk dört Müslüman öğrenciden biridir. 'École des Mines de Paris'de (Madencilik Okulu) okuyan Ethem Paşa, araştırmalar yapmak için Fransa, İsviçre ve Almanya'ya çeşitli gezilerde bulunmuş; İstanbul'a döndüğünde, ordunun kadrosuna kaptan rütbesiyle atanarak kendisine tabur komutanı, yarbay ve albay unvanlarını kazandıran birtakım topografik çalışmalar yapmıştır.[162] Ethem Paşa ile birlikte Sultan II. Mahmut'un seraskeri, kaptan-ı deryası ve sadrazamı Hüsrev Paşa'nın himayesinde Daire-i Seniyye'de eğitim gören ve tahsil masrafları devletçe karşılanan Hüseyin, Ahmed, Abdüllâtif adlı öğrenciler de Fransa'ya gönderilmiştir.[163] İlim tahsilinin yanı sıra torna, döküm, süsleme sanatı, gravür, modelcilik, demircilik, marangozluk, saraçlık, makine, terzilik dallarında vasıflı eleman

[161] Şişman, *a.g.e.,* 85-87.

[162] Vapereau, *Dictionnaire Universel Des Contemporains: Contenant Toutes Les Personnes Notables De La France et Des Pays Étrangers*, 511,604.

[163] Wanda, *Souvenirs Sur La Turquie (1820-1870)* (Paris: Imprimeurs De L'Institut, 1884), 9.

yetiştirmek için Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş ve sanayi alanında da Fransa örnek alınmıştır.[164]

1789 Fransız İhtilâli ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

14 Temmuz 1789... Bu tarih Fransızlar için ne anlama gelmektedir? Bu tarih, halkın iradesinin başta olan mutlak güce isyan ettiği; Cumhuriyetçi fikirlerle ilk kez tanışıldığı ve ortaya çıkardığı milliyetçilik akımıyla Fransa'nın tarihinde, diğer ülkelerin ise kaderlerinde dönüm noktası denilebilecek bir ihtilâlin ortaya çıkış günüdür. Fransa'dan başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alarak bir devri sona erdiren evrensel nitelikteki Fransız İhtilâli, kralların ve asillerin keyfi iradesine, 1789'un dogmalarına son vermiş, aklın iradesi, ruhun özgürlüğü ve bilimin aydınlığının ön plana geçtiği bir dönemi başlatmıştır.

Ortaya çıkışından yedi yüzyıl öncesine kadar götürülebilecek temel sebepleri olan Fransız İhtilâli:

XII. yüzyılda cemâatlerin özgür bırakılması ve burjuva şehirlerinin gelişmesi;

XIII. yüzyılda Lordları ortadan kaldırarak feodalizmi zayıflatan Haçlı Seferleri;

XIV. yüzyılda köylülerin özgürleşmesi (Jacquerie) ve genel devletlerin oluşturulması (1302);

XV. yüzyılda, Yüzyıl Savaşları sırasında ülkenin felaketleri, Amerika'nın keşfi (1492), matbaanın icadı (1440 ya da 1450) ve uzak nedenler olan mektup, sanat ve bilimlerde Rönesans;

XVI. yüzyılda, Protestan Reformu ile Calvin'in eşitlikçi fikirleri, Luther'in ilkeleri, din savaşları, Descartes, Bacon, Locke, Voltaire, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Diderot, Condillac, Condorcet, Gournay, Quesnay gibi düşünürler sayesinde insan aklının özgürleşmesi;

XVII. yüzyılda, üçüncü mülkiyetin gelişimi, sanayi, ticaret ve tasarruflarla zenginleştirilmiş burjuvazinin yükselişi;

XVIII. yüzyılda nihayet, hükümetin eylemsizliği ile ruhların coşkulu faaliyetleri, gelenekler ve kurumlar; fikirler ve gerçekler arasındaki anlaşmazlıklar; kraliyet gücünün mutlakiyetçi yapısı, eski rejimin suistimalleri; vergilerin eşitsiz dağılımı;

[164] Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri,* 87.

ezilen fakir halkın isyanı ve bağımsızlık ruhu, dinî inançların zayıflaması, toplumun üst sınıflarında ahlâk yapısının bozulması gibi sebeplerle ortaya çıkmıştır.[165]

XVIII. yüzyılın sonunda Fransa'da filozof ve ekonomistler tarafından bireysel özgürlük, ticari özgürlük, medeni eşitlik gibi yeni fikirler ortaya atılmış, her yerde ihtilâl ve reformlar için ateşli bir kamuoyu oluşturulmuştur. Filozof ve ekonomistlerin bu öğretilerinden etkilenen halkın, hükümetin eylemlerini kontrol etme hakkını istemeye başlaması Fransız İhtilali'nin genel anlamdaki en önemli sebebi olarak görülmektedir. Bu yüzyılın filozofları her şeyi akıl eleştirisine maruz bırakma iddiasıyla dinî duyguları azaltıp kilise ve din adamlarının otoritesini bastırmaya çalışmış, tamamen yeni bir doktrin ortaya sürerek tek otoritenin halkın egemenliği ilkesi olduğunu savunmuşlardır.[166] Şayet XVIII. yüzyıl yazar ve düşünürleri ulusal bilinci uyandırma fırsatına sahip olmasaydı Fransa, bu ihtilâlin gerçekleşmesi için uzun yıllar beklemek zorunda kalacaktır.[167]

Fransız İhtilali'nin tüm Avrupa'ya sıçrayan önlenemez etkisini; İnsan Hakları Bildirgesi [168] 'nde *(La Déclaration des Droits de l'homme et du Citoyen)* söz edilen ırk, yer, cinsiyet, ulus farkı gözetilmeksizin insanların doğuştan eşit ve özgür olup bu şekilde yaşamaları gerektiği; kimsenin dini ya da inancı gereği yargılanamayacağı gibi tabii ve devredilemez haklara sahip olduğu fikrinin evrenselliğine ve ihtilâlin evrensel karakterine bağlamak da mümkündür. Fransız İhtilâli ile sosyal sınıflar ilk kez örgütlenerek iktidara karşı ayaklanmış ve bu ayaklanma tüm dünyada siyasal ve

---

165 Henri Briand, *Tableaux Synoptiques D'histoire Contemporaine Depuis 1789, Rédigés D'après Le Programme Officiel De L'enseignement Secondaire Classique et De L'enseignement Secondaire Moderne*, 13. Baskı (Paris: Imprimerie et Librairie Classiques, 1897), 2.

166 Jean-Baptiste Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 4. Baskı (Moulins, 1890), 4-5.

167 Antonin Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges* (Paris, 1894), 116.

168 *"İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (26 Ağustos 1789)":* Ulusal Meclis halinde toplanan Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegâne nedeninin, insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kâle alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle; insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarını resmî bir bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir. Öyle ki, bu bildiri tüm toplum üyelerinin hiçbir zaman akıllarından çıkmasın, sürekli olarak onlara haklarını ve ödevlerini hatırlatsın. Öyle ki, yasama ve yürütme iktidarlarının faaliyetlerinin siyasal toplumların amacına uygun olup olmadığı her an denetlenebilsin ve bu iktidarlara daha çok saygı gösterilsin. Öyle ki, bundan böyle yurttaşların basit ve tartışma konusu olmayan ilkelere dayanan istekleri hep anayasanın korunmasına ve herkesin mutluluğuna yönelik olsun. Sonuç olarak Ulusal Meclis, Yüce Varlığın huzurunda ve himayesinde İnsan ve Yurttaş Haklarını kabul ve ilan etmiştir. (Kaynak: "26 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi," Gaste, sayı: 17 / (Mayıs-Temmuz 2011) Erişim Adresi: http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1712.html

toplumsal sonuçlar doğurmuştur. İhtilâl; toplumlarda laik, demokratik ve milliyetçi unsurları ön plana çıkarmış ve milletlere yeni bir toplumsal düzen getirmiştir.

1789 İhtilâli'nden önce Fransa'yı yöneten hükümetin şekli olan mutlak monarşide eşitlik yoktur ve sivil halk sosyal düzen açısından üç kısma ayrılmıştır: din adamları, asiller (soylular) ve üçüncü mülkiyet. Din adamları ve soylular birtakım imtiyazlara sahip olup belirli feodal haklardan yararlanmaktadırlar. Üçüncü mülkiyet ise burjuvalar, esnaflar ve köylüleri içermektedir. Hükümetin keyfi davranışları, yani bireysel özgürlüğü korumak için düzenli kontrolün olmayışı ve din adamlarının ayrıcalıkları bu rejime karşı çıkan üçüncü tabaka halk tarafından bir nevî suistimal olarak nitelendirilmiştir.[169]

Bu büyük ihtilâlden sonra ise halkın iradesi otorite için artık bir oyuncak olmayacaktır. Herkesin kafasında yatan isteklerin gerçek temeli, hangi isim altında gizlenirse gizlensin mutlak iktidardan, keyfi güçten bir ulusun oybirliği ile kaçmaktır. 1789'a gelindiğinde toplumsal alt tabakanın isteklerinin emsali eski Fransa'da yoktur. Fransız halkı, geçmiş zamanların şimdiye kadar öğretecek ya da miras bırakacak bir şeyi olmadığını kabul etmektedir. Tarihini reddetmek zorunda olan bir millet... İşte Fransız İhtilâli'nin çıkış noktası budur. Bu İhtilâl, Fransa'nın tüm topraklarının isyanıdır. Fransa'da hapishaneler birer bilgi zindanıdır ve Bastille Hapishanesi'nde tutuklu bulunanlar halktan insanlar değil, yazarlardır. Paris'te ilk hareket, bu zindanı devirmek, yani üstün bir ruhla düşünceyi ve aklı özgür bırakmak olmuştur. Tüm düşünürler bunun için savaşmaktadır; çünkü Bastille Hapishanesi'nin alınması herkes için düşüncenin serbest bırakılması anlamına gelmektedir. Bastille Hapishanesi'nin alınmasıyla Fransız İhtilâli de sembolik olarak başlamıştır. Düşüncenin ve güvenliğin ortaya çıkışı, insanlık onuru... İşte bu ilk günün anlamı budur. Zira Fransa'da yaşam ikiye ayrılmıştır: biri özgürlük, diğeri ise kölelik. 14 Temmuz'da halk bu düşüncelerle İhtilâle gerçek anlamını ve ruhunu vermiştir; bu, özgürlüğün ruhudur. 25 milyonluk Fransa halkı aklın özgürlüğü olmadan tek bir güvence olamayacağının artık farkına varmıştır. Bu denli büyük ve dünya çapındaki İhtilâle tüm dünya dikkatini vermiş ve Fransa bu sayede Avrupa'nın kalbini kazanmıştır. 14 Temmuz günü bayram ilan edilmiş ve Yeni Dünya tanık olarak Eski Dünya'nın edindiği özgürlüklerin koruyucusu olmuştur.[170] Fransa'nın hükümet şekli 24 Şubat 1848'de ilan edilen Cumhuriyettir ve

[169] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 3-29

[170] Edgar Quinet, *Oeuvres Complètes D'edgar Quinet... 1905-19??,* (Paris), 89,134-135.

öyle kalacaktır. Fransa'nın ve Fransız halkının istediği Cumhuriyet sloganı ise şudur: *"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"* (*Liberté, Égalité, Fraternité*).[171]

28 Ağustos 1886 tarihli *Bulletin Municipal Officiel de Paris*'te çıkan habere göre, Paris'te yapılan Fransız İhtilâli Anıtı'nın açılışında Beşinci Komite adına konuşan meclis üyesi Monsieur Depasse, "Vicdan özgürlüğü, sosyal adalet, mantığın kesin zaferine olan inanç; hepsini tek bir kelimeyle söylemek gerekirse: İnsan Hakları." demektedir. Depasse'a göre, Fransa'da halk gelecek nesillerin siyasal özgürlük ve sosyal adalet ideallerini gerçekleştirmek, insanların içindeki ateşli coşkuyu uyandırmak; ama bunu hem görkemli hem de barışçıl bir biçimde yapmak için ve en önemlisi de herhangi bir tarikat veya partiye bağlı olmadan başlatılan geniş özgürlük, eşitlik ve kardeşlik duygularıyla o yılların dogmalarını yıkmaya çalışmıştır.[172] İhtilâl, siyasî ve dinî özgürleşme adına gerçekleştiği için Kurucu Meclis devletin dinini kaldırmış ve dinî özgürlük ilkesini getirmiştir. Restorasyon döneminde, Katolik dini devletin dini olarak kabul edilmiş, diğer inançlar ise özgür olmaya ve devletten mali destek almaya devam etmiştir. Louis-Philippe'in (1830-1848) tahta çıkmasıyla, anayasadaki 'devletin dini' cümlesi, 'Fransa'nın çoğunluğunun dini' olarak değiştirilmiştir. 1789'un demokratik olan bu ilkelerine göre, Fransız devlet adamları genel oy hakkı, kamusal eğitim ve zorunlu askerlik hakkında son yasaları yapmışlardır.[173]

Herhangi bir iradenin dar engellerinden kurtulan Fransız İhtilâli, evrensel yönüyle ele alındığında, Avrupa'nın karşı konulamaz, kimsenin inkâr edemeyeceği ve onun dışında yaşayamayacağı yasası olarak görülmektedir. 1789'un ilkeleri, her türlü ayrılıklara rağmen, Fransa'nın varoluşunun garantisi, desteği ve onurudur.[174] Şayet Fransız İhtilâli tüm dünyada böylesi bir yankıya ve yayılmaya sahip olduysa bu durum, İhtilâlin sadece politik değil, her şeyden evvel toplumsal olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm vatandaşlara sağlanan sosyal eşitlik, toprak mülkiyeti hakkının tanınması ve özel mülkiyetin demokratikleşmesi gibi haklar, ülkeye gerekli olan demokrasinin işaretidir.[175]

---

[171] François - Alphonse Aulard, Etudes *Et Leçons Sur La Révolution Française*, 1. Cilt (Paris, 1893), 111.

[172] "De La Ville De Paris," *Bulletin Municipal Officiel,* No 239 (Ağustos 28, 1886).

[173] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 698.

[174] "Conseil Municipal De Paris," *Rapports et Documents, No 80* (Paris, Haziran 11, 1886).

[175] Channebot, *Empire Ottoman, Esquisse D'un Projet De Colonisation De La Cyrénaïque*, 6.

Akşin, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi tarafından ilan edilen Fransız İhtilâli'nin evrensellik niteliğini Fransa'nın o dönemde Avrupa'da kültürel, iktisadi, jeopolitik ve demografik açıdan önemli bir konumda olmasına bağlamaktadır. Aynı şekilde, nereye gittiyse İhtilâli de oraya taşıyan başarılı Fransız ordusu, Fransa'nın bu İhtilâlin savunulması uğrunda diğer Avrupa ülkeleriyle savaşa hazır olması ve uzun yıllar onlarla başarılı olarak İhtilâlci bir savaşa tutuşması da İhtilalin etkisini bütün Avrupa'ya yaymıştır.[176]

Fransız İhtilali'nin evrensel boyuttaki olumlu yankılarının yanı sıra ihtilâlin kişi ve mülkiyet özgürlüğü gibi, ihtilâle ruhunu veren alanlarda eskiye nazaran çok büyük değişiklikler yaratmadığını söyleyen, hatta bu ihtilâle olumsuz bakan düşünürler de vardır. Örneğin Channebot, *Empire Ottoman, esquisse d'un projet de colonisation de la cyrénaïque* adlı eserinde Fransız İhtilâli'ni eleştirmiştir. Channebot'ya göre, ihtilalin üstünden geçen dört yıl göstermiştir ki geçmişe fazlasıyla saplanmış olan Fransız yasaları, özel mülkiyetin demokratikleşmesinde aşırıya kaçmış, mirasın durmaksızın el değiştirmesiyle aileleri parçalamış ve bu evsiz vatandaşlardan 'medeni göçebe' nesiller yetiştirmiştir. Orta Çağ'ın güçlü ya da değerli alışkanlıklarını değil, sadece kötü alışkanlıklarını koruyan eski rejimden (Ancien Régime) ne kadar ileride olursa olsun yeni rejim bugüne kadar başlangıçta yarattığı büyük umutları karşılamakta yetersiz kalmış ve sonuçta geniş halk kitlelerinde büyük hayal kırıklıklarına yol açmıştır. Herkes için vaadedilen özgürlüğün 'kamu düzeni' adı altında sürekli engellendiğini düşünen Channebot, bütün eksiklerine rağmen mevcut demokratik düzenin büyük bir adımı ifade ettiğini ve toplumlar için gözle görülür bir ilerleme sağladığını da inkâr etmemektedir.[177]

Asiller, din adamları, burjuvazi, işçiler veya köylüler gibi tüm sosyal sınıfları ilgilendiren ihtilâl, bazı kitleleri memnun ederken başta XVI. Louis ve eşi olmak üzere binlerce insanın idam edilmesine ya da terör suçlusu sayılarak hapishanelere atılmasına sebep olmuştur. Fransız arşivlerinin verdiği resmî bilgilere göre, ihtilâlin ilk yıllarından itibaren yaklaşık 150.000 Fransız ülkeyi gizlice terk ederek Avrupa ve Amerika ülkelerine kaçmış, Fransa Ulusal Meclisi, onları anavatana hain olarak nitelendirerek 8 Temmuz 1792'de, 19 Eylül'den bu yana topraklarında bulunmayanların mülklerine el

[176] Sina Akşin, "Fransız İhtilâlinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49.03 (1994): 24. Erişim Adresi: http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/12007/

[177] Channebot, *Empire Ottoman, Esquisse D'un Projet De Colonisation De La Cyrénaïque*, 6-7.

konmasına ilişkin yasayı oylamıştır. Bununla birlikte, aynı yıl çıkan yasa ile asi rahipler de sınır dışı edilmiş; ancak daha sonra devleti ve kiliseyi uzlaştıran ve sürgündeki rahiplerin geri dönmesine izin veren 1801 tarihli antlaşma imzalanmıştır.[178]

Fransız İhtilâli için mücadele edenler, gerçekleşmesini istedikleri ilkeleri herkese kabul ettirmişlerdir. 1789 yılında, üç rengin (Fransa bayrağı) dünyayı dolaşacağını ilan eden Fransız politikacı Gilbert du Motier, Marquis de La Fayette'in (1757-1834) öngörüsü doğru çıkmış ve bu üç renk, fikir alışverişi ile dünyayı dolaşmıştır. Bu büyük dönüşümün politik, sosyal, dinî ve ekonomik sonuçları olmuş; insan tutkularında, sanatta ve bilimde, hatta ulaşılmaz görünen alanlarda bile etkisi hissedilmiştir. Sosyal açıdan bakıldığında Fransa'nın kurumlarında yaşadığı iç dönüşüm, birinden diğerine hızla iletilmiştir. 1789 ilkeleri tüm dünya tarafından kabul edilmiş; her yerde siyasî ve dinî özgürlük, vergilerin ve tüm vatandaşların eşitliği, hukukun üstünlüğü ve ulusal egemenlik ilan edilmiştir. Genel oy kullanma hakkı tanıyan, köleliğin kaldırılmasını teşvik eden, sosyal sorunlara yasal bir çözüm getirmeye çalışan ilk ülke Fransa olmuştur.[179]

Bu büyük ihtilâle Osmanlı Devleti cephesinden bakalım: Melin, Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilâli yıllarındaki durumunu kısaca şöyle tasvir etmiştir:

> Küçük Asya ile birlikte tüm Yunan Yarımadası, Moldavya, Bessarabie ve Karadeniz kıyılarını elinde bulundurarak çok geniş bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun artık çöküşü başlamıştı. Padişahların çaresizliği ve zulmü, Türklerin Avrupa medeniyeti karşısındaki korkuları ve dünyadaki tüm ilerlemelere olan uzaklıkları çöküşlerini beraberinde getirmiş ve onları kaçınılmaz bir yıkıma mahkûm etmişti. Orduları artık yenilmez değildi.[180]

Fransız yazar Lamartine'in, *Histoire de la Turquie* adlı eserinde ifade ettiğine göre, 1789 İhtilâli'nin ilk belirtilerine dikkatini veren Fransa ise Osmanlı Devleti'nin bu durumuna kayıtsız kalmış ve ilgisini kendinde toplamak için Osmanlı Devleti üzerindeki kontrolünü bırakmıştır. O dönemde Fransa için mücadele edilecek ya da yerine getirilecek tek bir şey varsa o da Fransız İhtilâli'dir. Osmanlı Devleti ise hiç bu kadar çok düşman ve yine bu kadar az dostu olduğu bir dönem görmemiştir. Divanın

---

[178] *Les Émigrés De La Révolution Française,* F/7/4826 À F/7/5789/2 Police Générale – Dossiers Nominatifs De Demandes De Radiation et De Main-Levée De Séquestre (1769-1817), Archives Nationales (France) Pierrefitte-Sur-Seine, (France, Archives Nationales, 2010-2017): 3.

[179] Briand, *Tableaux Synoptiques D'histoire Contemporaine Depuis 1789, Rédigés D'après Le Programme Officiel De L'enseignement Secondaire Classique et De L'enseignement Secondaire Moderne*, 212-228.

[180] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 102.

cahilliğinin Türkler için felakete gittiklerini görmesini engelleyen tek perde haline gelmesinin yanı sıra bir diğer felaket de Osmanlıların XVI. Louis'si, çaresiz bir prens olan Sultan III. Selim'in tahta çıkacak olmasıdır. İhtilâl karşında Sultan III. Selim ilk önce şaşırmış, sonra kayıtsız kalmış ve daha sonra Fransız Cumhuriyeti'ne olumlu bakmaya başlamıştır. Fransız felsefesi ilkelerinin sınırları ve denizleri aşıp İhtilâlin etkilerinin Şark'ı sallamaya başladığı bu dönemde sırdaşlarının Sultan III. Selim'e Fransa ve İtalya'dan getirdiği düşünceler saray diplerine kadar ulaşmakta ve Sultan III. Selim, Şark'ı İhtilâlin bu aydınlık dalgasına açmayı, bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olan büyük topraklara tekrar kavuşarak Osmanlı Devleti'ni sahip olduğu eski şöhretine kavuşturmayı hayal etmektedir.[181] Zira İhtilâlin gerçekleştiği yıl tahta çıkmış olan Sultan III. Selim'in Fransa'ya olan sempatisi ve birçok tehlikeyi göze alarak XVI. Louis ile gizlice mektuplaştığı bilinmektedir. Ancak İhtilâlin Osmanlı üzerinde görülen tesirinde Sultan III. Selim'in bu tutumunun nasıl bir rol oynadığını kestirmek zordur.

La décade philosophique, littéraire et politique adlı Fransız dergisine göre, Fransa ile Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan iyi ilişkilerin etkisi yıllarca devam etmiş, geleneklerine bağlı Osmanlı milleti ise kendisini şaşırtan Fransız İhtilâli'ne ve Bâb-ı Âli'ye aba altından sopa gösterilmesine rağmen Fransızları sevmekten vazgeçmemiştir. Hatta Fransa'nın yıktığı monarşi hükümetinin son zamanlarda alçakça kendisini terketmesi hatırası olsa da Türkler bu sevgiyi göstermişlerdir. Avrupa'nın diğer halklarına göre kusurlarında olduğu kadar erdemlerinde de dürüst olan Fransa Cumhuriyeti, Osmanlılar üzerinde güçlü izlenimler bırakmasının yanı sıra onlar için hem kahramanlık hem de fazilet örneğidir. Bir tür içgüdü Türklerin arzu ve ümitlerini Fransız Cumhuriyeti'ne çevirmiş ve böylece dalgaların yutacağı adam kendisini kıyıya taşıyacak olan levhaya kendiliğinden tutunmuştur. Çabaları ve önemli başarıları saygı ve hayranlık uyandıran Fransız Cumhuriyetçilerine Osmanlı halkının gösterdiği bağlılık önemlidir. Kurum ve hedeflerinde muhafazakâr olan hükümet dahi, tahtın korunması kaderinin buna bağlı olduğunun bilincedir. Fransızlara göre, hükümetlerinin baskısı halk üzerinde olumsuz bir etki yapmak yerine büyük bir bağlılık yaratan, eskisi gibi fanatik ve barbar olmayan dönemin Müslümanları hatalarından değil muhtemelen cahilliklerinden Avrupa'nın gerisinde kalmışlardır. Ancak Osmanlılarda hiçbir Avrupa halkının gösteremediği bir

[181] Lamartine, *Histoire De La Turquie*, 125-147.

dirilme ile tekrar ayağa kalkabilme gücü mevcuttur. O halde, yasalara olan alışkanlığını ve güvenini bozmak niyetiyle değil; dinî inançlarını hükümetinin ilkeleriyle birleştiren bu ilginç ve gözüpek halkın kalbindeki büyük vatan aşkını ve enerjiyi canlandırmak için harekete geçirecek olan kıvılcımın Fransa İhtilâli'nin olduğu merkezden gelmesi mantıksız değildir.[182]

Fransız yazar Channebot'ya göre İslam dünyasının, Fransız İhtilâli'nin ilk dalgası ile karşılaştığı ve sarsıldığı kesindir; fakat onu ortaya koyanların düşüncesindeki politika ve General Bonaparte'ın Doğu'ya yaptığı seferin Osmanlı Devleti için bir faydası olmamıştır. Bu girişimin tek sonucu, Mısır'ın Vali Mehmet Ali Paşa tarafından bağımsızlığına kavuşturulması olmuş ve bu fetih, medeniyetin gelişimine bir katkı sağlamadan sadece siyasî bir devrimle sonuçlanmıştır.[183]

Fransız İhtilâli'nin getirdiği 'hürriyet ve eşitlik' gibi fikirler Osmanlı Devleti'nde devam etmekte olan alışılmış düzende ağır bir etki yapmış ve Fransızların bu fikirleri askerî başarılarıyla birleşince Osmanlı Devleti açısından XVIII. yüzyılın sonlarında tehlikeli ve yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. 1797 Campo Formio Antlaşması ile Venedik Cumhuriyeti dağılmış ve Osmanlı Adriyatik kıyılarında Venediklilere ait olan birçok yer Fransızlara geçmiştir. Fransa, ele geçirdiği buradaki adalardan Osmanlı Devleti'nin Yunan tebaasına yönelik propoganda faaliyetlerine başlamıştır. Yunanlılara ait bazı yerlerin Fransızlar tarafından işgal edilmesinin yanı sıra işgal süreçlerinin belirtileri, kışkırtmalar ve isyanlar son yüzyılda Osmanlıları tedirgin eden konular arasında olmuştur. Ancak daha sonra Fransa, Yunanistan'ı bırakıp Mısır'a yönelmiş, bütün bu yaşananlar ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa kısmındaki Fransız varlığı Bâb-ı Âli'yi oldukça huzursuz etmiştir. Bununla birlikte Fransızlar Yanya'da, Ruslar Ermenistan'da, İngilizler Mısır'da işgal etmiş oldukları topraklarda üsler kurarak devlet içerisindeki ayrılıkçı unsurları ayaklandırmışlardır. Ruslar, Ermeni İhtilâl Hareketine arka çıkarken, İngilizler de Arap ihtilâlcileri silahlandırmış ve finanse etmiştir. Her isyan dış bir güç tarafından desteklenmiş ve kışkırtılmıştır.[184]

Mardin, Fransız İhtilâli'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ani etkisini, ihtilâlin ideolojisinden çok Fransız hükümetlerinin Osmanlılarla olan ilişkilerinde uyguladıkları politikalara bağlamaktadır. Mardin, ihtilâli izleyen on yıllık dönemde

---

[182] *La Décade Philosophique, Littéraire et Politique,* 227-231.

[183] Channebot, *Empire Ottoman, Esquisse D'un Projet De Colonisation De La Cyrénaïque*, 15.

[184] Braude ve Lewis. Introduction to "Christians and Jews in the Ottoman Empire," *Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler,* 1-34.

Bonaparte'in Mısır'ı işgali, Büyük Britanya'nın yakın Doğu'daki varlığı ve Fransa, Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesi gibi uluslararası alanda yaşanan olayların o dönemde Osmanlıların öncelikli konuları arasında yer aldığını düşünmektedir. Mardin'e göre, Fransız İhtilâli'nin ideolojisi imparatorluğun Müslüman olmayan kesimlerinde yeni ideallerin gelişmesi açısından etkili olmuş, 1820'lerdeki Yunan Bağımsızlık Hareketi'nin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Müslüman kesimde ise aynı düşüncelerin yayılması ve benimsenmesi yavaş olmuş ve ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren varlığını hissettirebilmiştir. Öte yandan, ihtilâlin Avrupa'yı hayran bırakan ideolojik atılımı seçkin konumlarda bulunan Osmanlılarca küçümsenmiş ve hor görülmüştür. Bununla birlikte, Fransa'nın meşhur temsilcisinin eski monarşik yönetim mi, yoksa Cumhuriyet Hükümeti mi olduğu noktasındaki tereddüt dışında, 1789 İhtilâli'nin Osmanlılar üzerinde başka bir etkisi olmamıştır.[185]

Uzunçarşılı ise, Mardin'in aksine, 1789 Fransa İhtilâlini öncelikle Fransa'daki rejimi, daha sonra Avrupa'daki durumu değiştirecek derecede önemli görmekte; Prusya, Avusturya, İspanya ve İngiltere hükümetlerinin kendileri için tehlikeli görünen bu ihtilâl hareketini önlemek için Fransa'ya savaş açmalarına (1792) rağmen Fransız İhtilâli'ne karşı Osmanlı Devleti'nin bu konuda endişelenmediğini belirtmektedir. Fransa aleyhine hareket etmiş olan Avusturya, Prusya ve Rusya hükümetleri Osmanlı Hükümetini de Fransa aleyhine kışkırtarak XVI. Louis'nin îdamı üzerine Fransa ile Bâb-ı Âli'nin münasebetini kesmeye çalışmışlardır. Tereddütlü bir dönem geçiren Osmanlı Devleti 1796'da Fransa elçisi olarak gelen General Aubert du Bayet ile görüşerek eski Osmanlı-Fransız dostluğunu canlandırmıştır.[186]

Bu konuda Uzunçarşılı'nın düşüncesini doğrular nitelikte, Fransız yazar Groc'un *Les premiers contacts de l'Empire ottoman avec le message de la Révolution française (1789-1798)* adlı eserde verdiği bilgiye göre; Tanzimat Dönemi'ne gelmeden evvel 1789 tarihinde gerçekleşen Fransız İhtilâli'nin şüphesiz ki Osmanlı Devleti'ne yadsınamayacak ölçüde etkileri olmuştur. Öyle ki bu etki sebebiyle ihtilâl döneminin hükümeti ve 1796'da o dönemin mevcut Osmanlı Hükümeti arasında askerî alanda

[185] Şerif Mardin, "Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi," çev. Kemal Berkarda*, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 10* / 1-3 (Haziran 2011): 57-65. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuihid/issue/1250/14682

[186] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* 1. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988). 633. Erişim Adresi: https://historianyavuz.files.wordpress.com/2013/11/osmanlc4b1-tarihi-1-4-cilt-ismail-hakkc4b1-uzunc3a7arc59fc4b1lc4b1.pdf

müttefikliği kuvvetlendirecek tarzda 15 maddelik bir dizi antlaşma yapılmıştır. Fransız İhtilâli'nden önce Fransa ile Osmanlı Devleti ilişkilerindeki cansızlığı gidermek amacıyla 1787 yılında Sultan III. Selim, Fransa Kralı XVI. Louis'ye bir çağrıda bulunmuştur. Fakat XVI. Louis'nin Avusturya prensesi ile evlenmesi ve Osmanlı Devleti'nin Ruslarla savaş halinde olması nedeniyle bu yakınlaşma tam olarak gerçekleşememiştir. Büyükelçi Descorches'un göreve gelmesinden sonra Fransa ile ilişkiler ivme kazanmış; bunun için de Descorches'un tam üç ay sabırla Reis-ül Küttab'ın kapısını aşındırması gerekmiştir.[187]

Bilici'nin *La Révolution française dans l'historiographie turque (1789-1927)* adlı eserinde belirttiğine göre; İngiliz Sanayi Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini değiştirdiği kadar; Fransız İhtilâli de zor durumdaki bir İmparatorluğun geleneklerini sarsmıştır. Bazen sert eleştirilere maruz kalan, bazen de örnek alınan bir model olan; ancak her zaman varlığını sürdüren Fransız İhtilâli, XIX. ve XX. yüzyıl Türkiye'sinin siyasal ve entelektüel yaşamını etkilemiştir. Fransız İhtilâli, diğer çağdaş gözlemciler gibi ilk başta Türkler için tamamen içsel bir ilişki olarak kabul edilmesine karşın, onlar için büyük önemi olmadığından üzerlerinde çok az bir izlenim bırakmış gibi görünmektedir. Zira XIX. yüzyılın sonuna kadar büyük ölçüde resmî olan Osmanlı tarihçiliği, yaklaşık 100 yıl boyunca 1789 Fransız İhtilâli üzerine orijinal bir monografi üretememiştir.[188]

Fransız İhtilâli, Batı Hristiyanlığı içinde İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketidir. Hristiyanlık ile İslamlığın savaşta ve barışta sayısız temaslarına rağmen Rönesans ve Reformasyon gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiçbir yankı uyandırmamış ve hiçbir karşılık bulmamıştır. Peki Fransız İhtilâli fikirleri niçin diğer bütün rakip Avrupa düşünce tarzlarına göre bu denli kabul görmüştür? Lewis'e göre, bu fikirlerin en önemli yanı onların laiklik özelliğidir. Fransız İhtilâli, Avrupa'da tamamen din dışı terimlerle entelektüel ifadesini bulan ilk büyük sosyal ayaklanıştır. Hristiyan olmayan, hatta antihristiyan olan ve Hristiyanlıktan ayrılışı önde gelen temsilcileri tarafından kuvvetle belirtilen bir Batılı

---

[187] Gérard Groc, "Les Premiers Contacts De L'empire Ottoman Avec Le Message De La Révolution Française (1789-1798)." In: *Cemoti*12.1 (*Cahiers D'études Sur La Méditerranée Orientale et Le Monde Turco Iranien)* (1991):20-45. Erişim Adresi: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1991_num_12_1_980

[188] Faruk Bilici, *La Révolution Française Dans L'historiographie Turque (1789-1927).* In: *Cemoti*, no 12, Perception De La Révolution Française et İnterprétation De Ses Concepts: Les Cas Turc et İranien. (1991): 59-60. Erişim Adresi: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1991_num_12_1_982

harekette Müslüman dünyasının kendi dinî inanç ve geleneklerini tehlikeye atmaksızın, Batı'nın sahip olduğu büyük gücün sırrını çözmesi muhtemeldir. Yine de ihtilâl fikirlerinin İstanbul Hristiyanları üzerinde çok önemli bir etkisi olmamıştır. Bu fikirlerin Osmanlı Devleti'ne sirayet etmesi için birçok yol vardır; ancak özellikle Fransızlar, Osmanlı Devleti'nin gücünden faydalanabilmek maksadıyla büyük bir gayret göstererek İstanbul başta olmak üzere tüm illerde bu fikirleri yaymaya çalışmışlardır. Fransızların takındıkları etkileyici tavır sonucu İstanbul'daki Fransız topluluklarının önemli bir bölümü ihtilâle katılmış ve Fransız fikirlerini benimseyen bazı Osmanlı Hristiyanları daha sonra ihtilâl fikirlerini Balkan uluslarına iletmekte hayati bir rol oynamışlardır.[189]

Osmanlı İmparatorluğu XVIII. yüzyıl sonlarında, Fransız İhtilâli'nin neden olduğu toprak kayıplarından önce aşağı yukarı şu bölgeleri elinde bulundurmaktadır: Balkanlar (bugünkü Sırbistan, Bosna, Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'nın büyük bir kısmı), Anadolu (bugünkü Türkiye) ve Arap dünyasının çoğu (bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan'ın bazı kısımları, Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir). Ne var ki topraklarının büyük bir kısmında Sultanın otoritesi azalmış, bazı bölgelerde ise (Kuzey Afrika, Arap Yarımadası) neredeyse bütünüyle kaybolmuş bir durumdadır.[190] Bu toprak kayıplarına rağmen Fransız İhtilâli büyük güçleri korkutarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamının uzamasını sağlamıştır. İhtilâl; Rusya, Avusturya, Prusya, İngiltere ve İsveç'i şark konusundaki niyetlerinden vazgeçirmiş ve onları, hep birlikte Avrupa'yı ateşe verme tehditini oluşturan İhtilâl volkanına yöneltmiştir. XVIII. yüzyılda düşünürlerin ve birkaç cesur devlet adamının kararlılığı eski toplumların sosyal ve ekonomik değişimine yol açmıştır. Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna Fransız İhtilâli'nin nasıl bir heyecanla karşılandığını anlamak için bu yenilikçi akımı göz önünde bulundurmak gerekmektedir.[191]

İhtilâl sonrası neredeyse tüm Avrupa ülkeleri parlementer sisteme geçerken Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli ise İhtilâl'den etkilenmemiş ve monarşi rejimini korumaya devam etmiştir. Mutlak bir monarşinin başı olan Osmanlı Sultanı II.

---

[189] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çev. Metin Kıratlı (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 41-64.

[190] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 25.

[191] Briand, *Tableaux Synoptiques D'histoire Contemporaine Depuis 1789, Rédigés D'après Le Programme Officiel De L'enseignement Secondaire Classique et De L'enseignement Secondaire Moderne*, 28.

Abdülhamit'in 1876 yılında Milletvekilleri Odası'ndan oluşan bir meclis oluşturmasına karşın bu meclis kapatılmış ve 1877'den sonra uzun yıllar açılmamıştır.[192]

Sadece İhtilâlin olduğu Fransa'yı etkilemekle kalmayıp tüm dünyaya yayılan bu büyük ihtilâl, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaa arasında da yankı bulmuştur. Hükümeti devirmek için Paris halkının yoğun çabası ve Cumhuriyet rejiminin kabul edilmesi sadece Osmanlı Devleti'nde yaşayan Fransızlar tarafından değil, İmparatorluğun diğer halkları tarafından da coşkuyla karşılanmıştır.[193] Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim halk, Hristiyan olmaları dolayısıyla Avrupa'dan sızan milliyetçi fikirlere daha açıktır ve zamanla bu fikirlerin tâbi oldukları İmparatorluğun yöneticilerini etkilemelerinde de rol oynayacaklardır.[194] Nitekim, Sultan II. Mahmut döneminde 1 Ocak 1822'de özgürlüklerini yeniden ele geçirmeye kararlı olan Yunanlılar ile imparatorluğun parçalanmasına izin vermeyecek olan Türkler arasında bir savaş başlamış ve Yunanistan Mora'yı alarak 1830'da bağımsızlığını ilan etmiştir.[195] Yunan İhtilâli'nin başlangıcı ve sonuçları Avrupalı devletlerin de merakını celbetmiştir. Osmanlı Devleti'nin hem en varlıklı halkının ikamet ettiği hem de stratejik açıdan en önemli topraklarından olan Yunanistan'daki bu ihtilâl, Batılı güçler için de önem arz eden bir konu olmuştur. Başta Fransa ve Rusya olmak üzere Yunanistan'ın bağımsızlığı için çabalayan büyük güçlerin her biri bu ihtilâl sonunda sağlayacağı kazançları hesap etmiştir. Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasıyla Balkanlar'daki Osmanlı topraklarında yaşayan diğer topluluklar, Batılı ülkelerin de yardımıyla Osmanlı Devleti'nden koparak birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmişler ve devletin parçalanması yolunda yeni bir süreci başlatmışlardır.[196]

Fransız İhtilâli sonunda monarşinin yıkılarak egemenliğin yalnızca halka ait olduğu fikri benimsenmiş; ihtilâlin getirdiği 'eşitlik, özgürlük ve adalet' ilkeleri tüm dünyayı etkilemiş ve milliyetçilik ilkesi siyasî bir karakter kazanarak çok uluslu devletlerin parçalanmasına yol açmıştır. Bu ülkelerin en başında gelen Osmanlı Devleti

---

192 Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 686.

193 "Société Orientale De France. "*Revue De L'orient: Bulletin De La Société Orientale* (Paris, 1848): 70-91.

194 Bernard Lewis, "Türkiye: Batılılaşma." çev. Hamide Topçuoğlu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XXXVII,* (1980): 157.

195 Jules-François Jacquot-Rouhier Andelarre, *Les Principes De La Révolution Française et Le Programme De 1789* (Paris, 1872), 144.

196 Nihat Karaer, "İsyandan Bağımsızlığa; 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı." *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazıları* (Ankara: Hel Yayınları, 2015), 125-150.

için milliyetçilik akımının etkisi bu imparatorluğu yıkarak değil, ülkedeki halklara ulus ve millet olma bilincini kazandırıp kendi milliyetçiliklerini yaratmasına imkân vererek olmuştur. Bu büyük ihtilâlin tek sonucu elbetteki ulusların tâbi oldukları ülkeden ayrılmalarına sebep olan milliyetçilik akımı değildir. Fransız İhtilâli başka sonuçlar için de tetikleyici etkiler yapmış ve ihtilâlin yarattığı hürriyet ortamı dalga dalga yayılarak evrenselliğini ispat etmiştir. Irk, din, etnik grup, sosyal sınıf, cinsiyet gibi, insanları ayrıştıran ve bölen tüm düşüncelerden daha güçlü olan özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri uğruna milletler bağımsızlık savaşı vermişlerdir.

İhtilâlin aklı ve ruhu özgür bırakmasıyla Fransa, eğitim konusunda da yenilikler yapmış; eskiden Lazaristler, Sulpistler, Kudistler ve Sorbonne toplumu gibi cemâatlerin din evlerinde verilen eğitimin yerini bilimsel metotlara dayalı daha eşit, daha laik bir eğitim almış ve çıkartılan yeni yasalarla eğitimin düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için işe cemâat evlerinin kaldırılmasından başlanmış, soylu çocuklarının yanı sıra halkın alt tabakasının da eğitim hakkına sahip olması hedeflenmiştir. Fransız İhtilâli'nin tüm cemâatlere yayılan bu etkisi karşısında bazı cemâatleri muhafaza etmek düşüncesi ortaya atılmış; ancak tamamen ortadan kaldırılması planlanan bir yapıda bazılarına ayrıcalıklar tanıyarak onları korumak, tümünün yeniden canlanmasına zemin hazırlayabileceği için bu düşünce geçersiz ve tehlikeli sayılmıştır. Böylelikle kilise ve cemâatler yoluyla verilen eğitim itibarını ve önemini yitirmeye başlamıştır.

O yıllarda Fransız İhtilâli'nin dinî cemâatleri bastırdığı genel olarak bilinmesine rağmen her halükârda zaten dinî veya laik bütün cemâatler çürümektedir.[197] Fransız İhtilâli sonrası Fransa'da Şubat 1790'da yayınlanan bir genelge ile din eksenli öğretimden vazgeçilerek seküler düşünce benimsenmiş, eğitimde kadın erkek ayrımına son verilmiş ve kilisenin konumu yeniden belirlenmiştir.[198]

Fransız toplumu, bu çok yönlü İhtilâlin, eğitim problemine de eğilmesini talep etmiştir. Halkın yüreğinde eğitim için evrensel bir arzu olduğunu hisseden, çocukların cehalet içerisinde ve kötü şartlarda yetişmelerinden büyük üzüntü duyan Milli Meclis'in üyeleri de tıpkı Ulusal Konvansiyonunkiler gibi, ihtilâlin ilkelerine uygun bir eğitim sistemi inşâ etmeye çalışmışlardır. Şu da bir gerçektir ki, Fransa'da 1789'a kadar Salle

[197] François-Alphonse Aulard, "La Révolution Française et Les Congrégations," *Exposé Historique et Documents* (Paris, 1903): 11.

[198] *Ce Temps Des İnstituteurs.* Erişim Adresi*:* http://www.le-temps-des-instituteurs.fr/hist-revolution.html

(Jean-Baptiste de la Salle) okulları dışında kamusal eğitim bulunmamaktadır ve Fransız İhtilâli bu durumu tamamen değiştirme niyetindedir. Özgürlük, eğitimin yeni ilkesi haline gelmiş ve bu yaklaşım otorite ve biat üzerine kurulu eski pedagojiyi kökten değiştirmiştir. Yeni eğitim anlayışı insanlara hür irade ve düzen atfetmek, kendisini yönetme görevi vermek ve insanları kendilerine verilen bu otoriteyi doğru kullanacak şekilde eğitmek istemiştir. Kökten yenilenen kamu düzenine göre bütün insanlar aynı haklara sahiptir ve onların bu hakları kullanabilmeleri için eğitim kanalıyla aydınlatılmaları gerekmektedir. Zira bilinçsiz, körü körüne bir özgürlük tüm ülkeler için büyük tehlikedir. İhtilâl, zihinleri dönüştürmek istiyorsa işe onları düşünmeye teşvik eden okulları değiştirmekle başlamalıdır.[199]

Milletvekilleri de özellikle eğitim konusuna eğilerek gençlerin eğitiminin dikkate alınmasını istemekte ve fakir çocukların da eğitimden özgürce faydalanması için belirli illerde okulların kurulmasını (Madde 27), üçüncü sınıf halkın çocuklarının da soylularınki gibi ücretsiz eğitimin avantajlarını paylaşmak için askeri okullara kabul edilmesini talep etmektedirler. (Madde 31) [200]

Fransa'da ihtilâl ile eğitimde reform hareketlerine doğru gidilirken Fransa, ülkede her alanda ihtilâlin etkisini hissetmekte ve eğitime artık daha farklı bir pencereden bakmaktadır. İhtilâlin o dönemdeki Osmanlı eğitimine olan yansımaları ise şu şekildedir:

İki ülke arasındaki askerî ve siyasî alandaki ilişkiler ele alındığında bu yakınlaşmanın Osmanlı Devleti'ndeki sosyal, kültürel, siyasî vb. alanları etkilemesinin yanı sıra eğitim alanına da tesiri olduğu görülmektedir. Fransa'nın o dönemdeki gücü elbette yalnızca askerî yönden değildir. Fransız eğitim sisteminin Avrupa'nın modern eğitim sistemlerinden biri olması Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı model alması bakımından son derece önemlidir.

Sultan III. Selim'den başlayarak Sultan II. Mahmut zamanında yapılan reformlar Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda bahsedilen eşitlik, adalet, eğitim hakkı gibi konularda verilen sözü yerine getirme amacı gütmüş; günün siyasî koşulları ve dengelerini gözetme zorunluluğu ile bu reformlarla aynı anlayışı taşıyan yeni devlet kurumları ve eğitim müesseseleri açılmıştır. Eğitim sisteminde yapılan yeniliklerin ve

[199] François Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, Ed. Payot ve C. Félix Alcan (Lausanne: Imprimerie Ch. Viret-Genton et Paris, 1906), 533-534.

[200] Jules-François Jacquot-Rouhier Andelarre, *Les Principes De La Révolution Française et Le Programme De 1789,* 24-25.

açılan yeni okulların nihai hedefi Fransız İhtilâli'nin gayrimüslimlerde oluşturduğu ayrılıkçı düşünceleri engellemek ve yetişmekte olan yeni neslin Batılı gibi düşünebilmelerinin yanı sıra geleneklerine ve devletine bağlı, vatansever, ileri görüşlü, becerikli, bilgili, aydın bireyler olarak yetiştirilmeleri olmuştur. Böylelikle, yüzyılın ihtiyaçlarına uygun bir eğitim sistemi ile nitelikli karakterler yetiştirmeyi amaç edinen Osmanlı Devleti'nde daha eskiden kendini hissettirmekle beraber büyük oranda Tanzimat Dönemi ile başlayan yenilik hareketlerinin eğitim politikasına ve kurumlarına etkisi kendini bu şekilde göstermiştir.

Akşin, "İhtilâl modeli Osmanlı Devleti'ndeki yeni okulların öğrencilerini ve mezunlarını, yani mekteplileri nasıl etkilemiştir?" sorusunu sormakta ve Türk öğrencilerinin kendilerini Osmanlı Devleti ile özdeşleştirdikleri için bağımsızlık ya da imparatorluğu parçalamak gibi bir fikre sahip olmadıklarını; özgürlük ve eşitliğin onlar için öncelikle kişisel bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir. Yıllar sonra Yeni Osmanlılar demokratik idealler adına Osmanlı Hükümetiyle mücadele edecek, hükümet de Fransız İhtilâli'nin diğer ana ilkesini, eşitliği benimsemeye çalışacaktır. Tanzimat Fermanı, dinleri ne olursa olsun bütün Osmanlı uyruklarını eşit ilan etmiş bulunacak; bu eşitliğin nihai hedefi ise, bütün din ve milliyetleri içinde toplayan bir Osmanlı ulusu yaratmak ve Osmanlıcılık düşüncesinin oluşmasına hizmet etmek olacaktır.[201]

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eğitim Politikası ve Açılan Kurumlar

Araştırma kapsamı dâhilinde yapılan kaynak araştırması sonucunda bulunan dokümanlar belgesel tarama (doküman analizi) tekniğiyle incelenmiş ve elde edilen bulgular araştırmanın üçüncü, dördüncü ve beşinci alt amaçlarına yanıt aramak üzere değerlendirilmiştir. Tanzimat Dönemi ve öncesinde Osmanlı Devleti ve Fransa'da askerî eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, öğretmen yetiştiren kurumlar, kızların eğitimi ve Fransızların Osmanlı Devleti'nde açtığı okullar ele alınarak, açılan kurumların genel durumu hakkındaki bulgulara alt başlıklar halinde yer verilmiştir.

[201] Sina Akşin, "Fransız İhtilâli'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler," 27-28.

XIX. Yüzyıl ve Öncesinde Fransız Eğitim Sisteminin Genel Karakteri

XVI. yüzyıl, pedagoji tarihinde en önemli yüzyıllardan biridir, zira Rönesans ile birlikte yeni bir eğitim anlayışı doğmuştur. Hümanistler ve reformcular özgür araştırmaların yolunu açmış, insanı kendi adına düşünmeye ve sorgulamaya sevk etmişlerdir. Öte yandan İtalyan Rönesansı, yeni keşiflerin yapılması, özellikle de matbaanın icadı akıllarda, harflerin ve okulun üretken olacağı bir düşünce hareketini başlatmıştır. Eğitim ve iş kurumlarının artmasıyla insanların hayatları farklılaşmaya başlayacak, bu yeni eğitim ve yaşam biçimi reformun, sanatın, edebiyatın ve Rönesans'ın doğrudan bir sonucu olarak karşımıza çıkacaktır. Bu eğitim anlayışının temelini doğadan ilham alan 'doğal ortamında disiplinli bir özgürlükle gelişmesi için çocuğa yardım edilmeli; onu kitapların, zamanın ve formüllerin soyut dünyasına kilitlemek yerine, ona gerçeklerin yaşayan dünyasında var olabilmeyi ve düşünmeyi öğretmeli.' fikri oluşturmaktadır. Rönesans düşünürlerinin, özellikle de Rabelais ve Montaigne'nin, çocuğu iyi bir insan ve vatandaş yapmak için savunduğu şey budur. Ayrıca dönemin düşün adamları çocuk doğasına daha fazla saygı duyulmasını, çocuğa çok sert davranılmaması gerektiğini vurgulayarak fiziksel cezaya karşı çıkmışlar ve okullarda uygulanan disiplin kurallarını yumuşatmaya çalışmışlardır. XVII. yüzyıl filozoflarından François Bacon (1561-1626) ve René Descartes (1596-1650) da eğitimle ilgili bu tarzdaki düşüncelere katılmışlardır.[202] XVI. yüzyılın ortalarından itibaren, 'İsa Tarikatı' adıyla bilinen ve bir Hristiyan tarikatı olan Cizvitler (Les Jésuites) Fransa'da çok sayıda kolej açmış ve 1551'de Paris'e yerleşmişlerdir. 1600 yılında Ile de France'ın tek bir bölgesinde 300'den fazla koleji ellerinde bulunduran Cizvitlerin XVII. yüzyılda sadece Fransa'da on dört bini geçkin öğrencisi vardır.

Fransa'da XVI. yüzyılın genel özelliklerine bakıldığında klasik eğitim anlayışının ve özgür düşüncenin; felsefik, sanatsal ve düşünsel bir devrim olan Rönesansın etkisiyle yavaş yavaş değişmeye ve önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde insanın, hayatı ve evreni sorgulamadan kabullenmek yerine derinlemesine düşünerek, eleştirerek yaşaması gerektiği fikri kabul görmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra matbaanın icadı ile basılan kitap sayısının artması insanların bilgiye daha kolay ulaşmasını sağlayarak eğitimli kişilerin çoğalmasına katkıda bulunmuştur. Bilginin yayılması ve insanların okuyup bilinçlenmesine bağlı olarak toplumun ufku

[202] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 93-94,119-121.

açılmış, bu durum bireyin kendini ve dünyayı anlamasına olanak sağlamıştır. Dönemin genel düşünce biçimi eğitim konusuna da farklılıklar getirmiş ve okullarda öğrencilere dayatılan tartışmaya kapalı, soyut ve ezberci bilginin yerine çocuğun çevresini, yaşadığı dünyayı anlayıp fikir yürütebilmesi hedefine dönük bir eğitim sunulması doğru bulunmuştur. Çocuğun gözünde okulu katı kuralları olan, baskıcı ve cezalandırıcı bir yer olma imajından kurtarmak için disiplin kuralları da hafifletilmeye çalışılmış, ağır cezalara karşı çıkılmıştır. Tüm bu gelişmelerin ve çağdaş düşüncelerin kaynağında ise yüzyılın önemli olaylarının yanı sıra önemli filozof ve fikir adamlarının yılmaz çabaları vardır.

XVII. yüzyılda; Bacon, Descartes, Ratich, Coménius, Locke, Fénelon ve diğer düşünürlerin gayretlerine rağmen okullar dinin baskısından kurtarılamamış, okulların tamamen özgür olması başarılamamış ve bu yüzyılda özellikle eğitim uygulamalarında büyük bir değişim yaşanmamıştır. XVIII. yüzyılda pedagojik ilgi ve çaba daha geniş alanlara yayılıp önemli ilerlemeler olacaktır; ancak XVII. yüzyıl kendisinden önceki ve sonraki yüzyılın eğitimsel dönüşümlerine kıyasla bir duraklama çağı olmuştur. Yine de bu yüzyılda Jacqueline Pascal ve Mme. Maintenon isimleri önem kazanmıştır. Mme. Maintenon, Saint Cyr'da soylu memurlar ve ülke hizmetinde ölen fakir memurların kızları için bir eğitim merkezi kurmuştur. Bu tanınmış isimlere XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Madame Leprince de Beaumont, Mme. Miremont, Mme. Lambert, Mme. Epinay ve diğer birçok isim eklenecektir.[203]

XVII. yüzyıl Fransa eğitimi için önemli yeniliklerin görülmediği bir dönemi ifade etse de cemâatlerin elinde olan eğitimin dini baskıdan kurtarılıp özgürleştirilmeye çalışılması bu yüzyılın en dikkate değer çabasıdır. Zira o dönemde eğitim dinî bir tarikat olan Cizvitlerin konrolü altındadır ve öğretimin içeriği de buna paralel olarak din ağırlıklıdır. Oysa bir önceki yüzyıla damgasını vuran 'eğitimde özgürleşme' anlayışı bu eğitim sistemini reddetmekte ve özgür düşünceye getirdiği kısıtlamalar sebebiyle dinin eğitim üzerindeki tekelini kırmaya çalışmaktadır. Ancak dönemin ünlü fikir adamlarının girişimleri de sonuç vermemiş ve din eğitimi Fransa eğitim sistemindeki hâkimiyetini uzun yıllar sürdürmüştür.

XVII. yüzyılın sonuna doğru Fransız eğitim sisteminde çoklu zekâ lehine güçlü bir hareket yaratmış olan Saint Jean-Baptiste de la Salle (1651-1719)'in çalışmaları dikkat çekmektedir. Salle terk edilmiş, eleştirilmiş, zulmedilmiş ve hatta onu daha sonra

[203] Guex, *a.g.e.,* 206, 563.

kutsayacak olan kilise tarafından kovulmuş olsa da görevine cesurca devam etmiştir. Çalışmalarını evinde, birkaç fakir öğrenciye eğitim vererek başlatıp daha sonra Reims'te erkekler için bir okul açmıştır. Bu hareket zamanla büyümüş ve Fransız topraklarında, hatta sınırların ötesinde çok sayıda Hristiyan okulun kurulmasına vesile olmuştur. Salle'e göre Hristiyan okullarının programı; okuma, yazma, heceleme, aritmetik ve ilmihâli içermekte ve Zebur tarafından öğretilen Latince ise anadilde okuyabilenler için uygulanmaktadır. Aritmetik, ezberlenmiş biçimde değil gerekçeleriyle öğrenilmelidir. Salle, iyi bir öğreticinin niteliklerini on iki erdeme yüklemiştir: Bunlar; ağırbaşlılık, sessizlik, alçakgönüllülük, sağduyu, bilgelik, sabır, ölçülü olmak, nezâket, gayret, dikkat, dindarlık ve cömertliktir. Salle ücretsiz, zorunlu ve laik ilköğretimi tasarlayarak bunu hayata geçirmek için bir program kurmuş, yöntemler oluşturmuş ve kendi hedeflerini gerçekleştirebilecek gayret ve inançta personelleri göreve getirmiştir. 1762'den itibaren ise Fransa kendini bir tarafta Rolland, diğer tarafta Turgot ile eğitim devriminin tam ortasında bulmuştur.[204]

Salle'in eğitim konusundaki fikirlerinin Rönesans ile başlayan hür düşünceye, aklın ve ruhun özgürleşmesi anlayışına da uygun olduğu görülmektedir. O da XVI. yüzyıl fikir adamları gibi ezberci eğitime karşı çıkmış ve öğretilen bilginin yüzeysel olarak değil, özüne inilerek mantığının anlatılması gerektiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra bu yüzyılda Salle'in on iki erdemde topladığı öğretmen nitelikleri de sonraki yıllarda Fransa'nın öğretmen yetiştirme politikasında etkili olacak kriterlerin temelini oluşturmuştur. Öğreticinin sadece bilgi aktaran değil, her haliyle çocuklara örnek olacak, onları ahlâklı ve dürüst vatandaşlar olarak yetiştirecek bir kişi sıfatıyla görülmesi yüzyıllar öncesinde Salle'in bu on iki erdeminde ifadesini bulmuştur. III. Napoléon döneminde kadın ve erkek öğretmen yetiştirmek için açılan İlk Yüksek Öğretmen Okullarında öğretmen adaylarına verilen eğitimin ana düşüncesindeki ilham kaynağının bu on iki erdem olduğunu söylemek de mümkündür. Salle'in o yıllarda ortaya koyduğu üç ilke ise eğitimin ücretsiz, zorunlu ve laik olması gerektiğidir. Öyle ki, bu üç önemli başlık yıllar sonra Fransa'nın eğitim politikasının temel dayanaklarını oluşturacaktır. Bu ilkeler bugün bile Fransa eğitim sisteminde geçerliliğini korumaktadır.

XVIII. yüzyılda eğitim de dâhil olmak üzere hayatın çeşitli alanlarında yeni hamleler yapılmış ve tüm otorite biçimlerine karşı mücadele eden yeni bir ruh ortaya

[204] Guex, *a.g.e.,* 194-197, 520-525.

çıkmıştır. Fikirlerin teoriden pratiğe geçmesi için adımlar atılmış, eğitimin önemi gitgide artmış ve ortaya çıkan yeni pedagoji ilkeleri skolastik düşüncenin önüne geçmiştir. Eğitim, sadece birkaç aydınlanmış zihnin işi olmaktan çıkarak halkın geneliyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Okul artık kilisenin emrinde değildir. Pedagoji ise bir bilim ve hatta kendi başına bir sanat haline gelmiştir. Çoğu zaman bu okullar kilisenin savunduğu fikirlere ve doktrinlere doğrudan muhalif olarak da hareket etmiştir. Fransa'da bu yüzyılın en büyük liderleri Voltaire ve Rousseau olmuştur. Bu iki filozof, çalışmalarıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılda eğitim alanında belirleyici bir rol oynamışlardır. Rousseau ile pedagoji, gelişimini sürdürüp kendine has yöntemlerini oluşturarak bağımsız bir bilim haline gelmiştir. Rousseau, pedagojik bir ders kitabı yazmasa da eğitim felsefesini başlatma şerefine nail olmuştur.[205]

XVIII. yüzyıl, kendisinden önceki yüzyılın uğraş verdiği; ancak başaramadığı bir işi gerçekleştirmiş ve bu dönemde artık din ve dinî cemâatler eski önemini kaybetmiştir. Bu önemli gelişme eğitime de yansımış ve din odaklı eğitimin yerini aklın egemenliğine dayanan bilimsel, özgür ve modern eğitim almaya başlamıştır. Eskiden sadece yüksek kesimin hakkı olan eğitimden orta sınıf halkın da faydalanması gerektiği düşüncesinin önem kazandığı bu dönemde eğitimin toplumdaki tüm insanlara ulaşabilmesi için yeni yasalar hazırlanmış ve bu yasalar zaman içerisinde geliştirilerek eğitimde büyük değişimlere gidilmiştir. Büyük düşünürler yine öncekiler gibi bu yüzyılda da fikirleri ile toplumu ve eğitimi yönlendirme işlevi görmüşler, bu kişiler öne sürdükleri çağdaş görüşlerle Fransa'nın eğitim anlayışına yeni bir soluk getirmişlerdir. Toplumun aydınlanmasında önemli rolleri olan bu düşünürler hür iradeye, eşitliğe, hukuka, özgürlüğe ve insan hayatına verdikleri önemi her fırsatta dile getirmişler ve Fransız İhtilâli'nin ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır.

XVIII. yüzyılın en önemli olayı olan Fransız İhtilâli'ne kadar Fransa'da yalnızca Cahil Kardeşler (Les Frères Ignorantins) ya da Hristiyan Doktrini (La Doctrine Chrétienne) eğitim konusuna eğilip geniş kitlelere ışık tutarken, Cizvitlerin bu yüzyılda halkın eğitimi ile hiç ilgilenmediği bilinmektedir. Bu yüzyılın bütün filozof ve pedagogları halk eğitiminin, Voltaire'in sözünü ettiği medenî bir mesele yani 'devlet işi' olduğunu iddia etmektedirler. Ulusal halk eğitiminden yana olan dönemin parlamento üyesi La Chalotais (1701-1785) 1763'te parlamentoya bir rapor *(Un essai d'éducation nationale ou plan d'études pour la jeunesse – Milli Eğitim Denemesi ya da*

[205] Guex, *a.g.e.,* 204-205.

Gençlik İçin Bir Öğretim Planı) sunarak milli ve laik bir eğitimi savunmuş ve eğitimin doğrudan devletin kontrolü altında olması gerektiğini söylemiştir. La Chalotais, ülkede yalnızca devlete bağlı olan bir eğitim talep etmiştir; çünkü devletin çocukları devlet üyeleri tarafından yetiştirilmelidir. Başka bir deyişle La Chalotais, cemâat öğretmenleri yerine sivil öğretmenleri; manastır okulları yerine sivil okulları yaygınlaştırmayı amaçlamıştır. Chalotais, öğrencilere empoze edilen öğretim yöntem ve programlarını yetersiz bularak zamanın okullarını eleştirmiştir. Ona göre bu okullar çocuğu gerçek hayata hazırlamazlar. Hepsi, yaşamın çok yönlü taleplerini karşılayamayan tek tip bir plana göre eğitim vermektedir. Oysa farklı meslek gruplarına ihtiyaç duyulan bir ülke için herkese aynı eğitimi vermek doğru değildir. Ünlü filozoflar Locke ve Condillac'ın iyi bir öğrencisi olan La Chalotais, eğitim yöntemlerini yeniden düzenlemek ve mevcut eğitimi öğretmenlerin en iyisi olan 'doğa' ya geri döndürmek istemektedir. Öğretim, somut nesnelerin gözlemiyle başlamalı ve ardından entelektüel gerçeklere yükselmelidir.[206]

XVIII. yüzyıla damgasını vuran Fransız İhtilâli'nin etkileri hem Fransa'da hem de dünyanın birçok ülkesinde hissedilmiştir. Bu ülkelerde halkın egemenliği, insan onuru, eşitlik, özgürlük, adalet gibi doğal haklar hükümdârların baskıcı otoritesinin yerini almıştır. Bu dönemde, cemâatler vasıtasıyla eğitimi ellerinde tutan din adamları ile krala ve kiliseye itaat eden cahil öğretmenler tarafından verilen eğitim sistemi de hükmünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Fransız toplumunun yaşadığı aydınlanma, insanların hayata ve eğitime olan bakış açılarını da değiştirmiştir. 'Eğer toplumda kalıcı bir dönüşüm gerçekleştirilmek isteniyorsa önce beyinleri değiştirmeli, beyinleri değiştirmek için ise ona düşünmeyi öğreten okulların kafa yapısını değiştirmeli fikri' önem kazanmıştır. Bunu da eğitim kurumlarının tarikatlardan tamamen bağımsız, özgür ve laik bir öğretim sunması ve eğitimin devlet kontrolünde olması ile sağlamak mümkündür.

Fransa hükümdarı Bonaparte da aklî ilimlerin önemini vurgulamakta, Fransa'nın ve Fransız gençliğinin tarihini çok iyi bildiği için onlara eğitim öğretim yoluyla, emperyal kurumların ruhuna uygun, entelektüel ve ahlakî bir yön verilmesi gerektiğini düşünmektedir.[207]

---

[206] Guex, *a.g.e.,* 520-524.

[207] Adolphe Schmidt, *Paris Pendant La Révolution D'après Les Rapports De La Police Secrète, 1789-1800* (Paris, 1880), 323-324.

Napoléon'un yanı sıra yine bu dönemde önemli düşünürler ve milletvekilleri de eğitim konusuna eğilmişlerdir. Chalotais ile birlikte diğer parlamenterler Rolland ve Turgot da '30 yaşında olduğu gibi yedi yaşında da çocuklara, gözün gördüğünden başka bir şey öğretilmemelidir.' düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu kişilere göre soyut fikirlerle başlayan hiçbir metot çocuklar için uygun değildir, aksine çocukların değişik zamanlarda farklı nesneler görmeleri gereklidir. Eğitimciler, öğrencilerin hafızasını ve hayâl gücünü sadece hayatlarının geri kalan kısmında işlerine yarayacak birtakım olgular ve fikirlerle doldurmamalıdır. Çocukların hoşuna gitmeyen çalışmalar, katı disiplin, yalıtılmış sıkıcı bir eğitimin öğrenciler üzerindeki tek etkisi onları hem şu an hem de gelecekte derslerden nefret ettirecek olmasıdır. Bunun yerine öğrencilere daha kısa, farklı, eğlenceli ve yaşına uygun animasyonlar içeren dersler verilmelidir. Bu görüş doğrultusunda sunulan eğitim programı 6-17 yıl arasında süren ve her biri belirli bir plana sahip iki döneme ayrılan bir çalışma sürecini kapsamaktadır:[208]

Altı ila on yaş arası dönemi kapsayan ilk dönem duyular ve hafıza dönemidir. Öğrenci; okumayı, yazmayı ve çizmeyi öğrendiği anda, tarih, coğrafya, doğal tarih, fiziksel ve matematiksel rekreasyon öğrenebilir. Fiziksel ve matematiksel rekreasyon ile La Chalotais doğanın en basit ve çarpıcı olgularının gözlemini kastetmektedir: gezegenler, haritalar, alanlar, termometreler, barometreler, kaldıraçlar, makaralar vs. Dolayısıyla La Chalotais, çocuklara erken yaşta öğretilmesi gereken dersler arasına matematik ve özellikle geometriyi koymaktadır.[209]

Fransa'daki eğitimbilimcilerin birleştikleri ortak nokta, çocuğa şiddeti içeren sert disiplin cezalarından kaçınmak ve okulu onun için mutluluk kaynağı oluşturacak bir mekân haline getirmektir. İkinci önemli husus da çocuğa verilecek bilginin onun seviyesine, zekâsına, ilgi ve kapasitesine göre verilmesi gerektiğidir. Bunu sağlamak için ise soyuttan somuta değil, somuttan soyuta olan bir yaklaşım tarzında öğretim yapılmalıdır. Bu yöntem, çocuğun öğrenmesini ve dış dünyayı algılamasını kolaylaştıracak ve okulun eğitimini daha verimli kılacaktır. Yıllar öncesine dayanan bu bakış açısının günümüz eğitim sisteminde de hâlâ geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Çocuğun yetenek ve ilgisine göre okullarda farklı bölümler açılması, öğrencilerin rehber öğretmenler kanalıyla bilinçlendirilerek doğru alanlara yönlendirilmesi, çocuğa verilecek derslerin onun kapasitesine ve tercihlerine göre

[208] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 520-524.

[209] Guex, *a.g.e.*, 520-524.

seçilmesi bugünkü eğitim sisteminde uygulanan en doğru öğretim metotları arasında kabul edilmektedir.

La Chalotais'nin eğitim programına göre Rousseau'nun aklındaki, doğayı serbest bırakan ve yüzyılların bilimsel çalışmalarıyla ilgilenmeyen negatif eğitim bir hatadır. Rousseau'ya göre, eğer insanlara 'iyi' öğretilmezse 'kötü' ile meşgul olunacak demektir. Zihin ve kalp boş kalmamalıdır. Çocuğun hayatında deneyimler önemlidir; fakat ne yazık ki kendi tecrübelerini edinmesi gerektiği yaklaşımıyla çocuklar başkalarının tecrübelerinden alacakları derslerden mahrum bırakılmaktadır. Rousseau'nun küçümsediği tarih ise faydalıdır. Çünkü tarih değerli gösterilip takdir edildiği ya da suçlanıp nefret ettirildiği şekliyle çocukların kafasında birtakım yargılar oluşturur. Mümkün olan bu tür bir öğretim genç beyinlerin anlayabileceği içeriğe sahiptir. Perrault'nun basit masal ve hikâyelerini seven bir çocuk, Romulus ve Clovis'nin hikâyelerini de anlayabilir. Olgular ile -ama yalnızca askerî olgular değil- kahramanların, bilginlerin, kadınların ve ünlü çocukların hayatı arasında tercih yapılmalıdır. Hayatımıza daha yakından dokunan son yüzyıllar uzak çağlara fedâ edilmemelidir. Dersler arasında coğrafya, tarih ile birlikte en önde yürümelidir. Öğrencilerin gözünde coğrafyayı daha ilginç kılmak için tanımlayıcı, tarihî, ekonomik ve anekdotsal coğrafya üzerine daha fazla detay verilmeli ve öğrencilerin farklı bölgelere eğlenceli geziler yapması sağlanmalıdır. Çocuklar için doğal tarih büyük bir öneme sahiptir. Tarih çalışmak, kendimizi sadece bu alanla sınırlayıp aşırıya kaçmadığımız takdirde faydalı, hoş ve kolaydır.[210]

La Chalotais'nin savunduğu bu eğitim sisteminde tarih ve coğrafya derslerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus bu derslerin yine ezberci bir yöntemle değil, çocuğun merak duygusunu harekete geçirecek bir biçimde öğretilmesidir. Bunun çözümü ise, ait olduğu çevreyi ve atalarından miras aldığı tarihi yaşayarak öğrenmesi için öğrencilerin sık sık tarihî ve coğrafi gezilere götürülmesinde yatmaktadır. Zira eğitim sadece okulda alınıp biten belli bir dönemi değil, aksine ömür boyu devam eden bir süreci kapsamaktadır. Sözü edilen bu geziler de yine günümüz öğretim ilkeleri içinde yer alan ve etkili bir öğrenme yöntemi olan yaparak yaşayarak öğrenmeye girmektedir. Çocukların yaparak yaşayarak öğrenmesi için uygulanan metotlardan biri olan gezi ve gözlemler bilgilerin kalıcılığını

[210] Guex, *a.g.e.,* 520-526.

sağlaması ve öğrenilen bilgilerin ezbere dayanmayıp mantığının anlaşılabilmesi için gereklidir.

10-17 yaş arası dönem klasik orta öğrenime ayrılmıştır. Onlar olmadan bilgeliğin tam olmadığı iki yaşayan dil, geleneksel öğretim programına eklenmiştir. Bunlar: Bilim için İngilizce, savaş için Almancadır. Fransızca dersi için ise, havada kalıp anlaşılmayan konulardan ve öğrencileri fikirlerini düşünmeden ifade etmeye alıştıran bazı etkinliklerden vazgeçilmesi tavsiye edilmiştir. Bunların yerine gençlerin yaşamından, günlük meşguliyetlerinden ve tecrübelerinden elde edilen ve iyi bilinen olguları koymak daha mantıklıdır. Turgot'nun da Chalotais ile benzer fikirleri vardır ve bir kamu tâlimâtı konseyi oluşturulmasını istemiştir. Vatandaşlık görevlerini incelemeyi diğer tüm çalışmaların temeli haline getiren Turgot; araştırmacıları, fizikçileri ve ressamları eğitmek için yöntemler ve kuruluşların olduğunu; ancak halkı eğitecek kişilerin olmadığını belirtmiştir. Bu düşünceler, demokratik ülkelerde Vatandaşlık Eğitimi adı altındaki sivil ve milli bir eğitimin başlangıcı sayılmıştır.[211]

Bu yıllarda gündeme gelen eğitimde yabancı dillerin öğretilmesi konusu ise ileride kültürel, bilimsel, teknolojik gelişmeleri yakından takip edebilmek ve çağdaş devlet olabilmek için dünyaya açılmanın gereği sayılacak; sadece yaşanılan ülkeyi tanımak için değil, farklı milletlerin kültürlerini, tarihini, edebiyatını öğrenmek ve dünyayı tanımak için de gereken şartlar arasında olacaktır.

Fransız İhtilâli'nden Sonra Fransa'da Pedagojik Hareket. XVIII. yüzyılda Fransız İhtilâli ile eğitimde eskiye nazaran büyük dönüşümler yaşanmıştır. Öyle ki Fransa'da, 1789 Fransız İhtilâli'nden önce eğitim alan kişi sayısı azdır, bu eğitim ise daha ziyade cemâat evlerinde verilmektedir. İhtilâl ile bilimin parlama umudu doğmakta ve eğitim din eksenli olmaktan çıkmaya başlamaktadır. Bu sayede eğitim, bilim ve aydınlanma büyük adımlar atarken, konuşma ve yazma sanatı kendini mükemmelleştirerek her biri kendi alanında en önde olma isteğiyle ilerlemeler kaydetmiştir. Bu ilerlemelerin kaynağı olan yer ise iletişim kolaylığı ve krallığın tüm bölgelerine yakın olması sebebiyle Paris'tir.[212]

---

[211] Guex, *a.g.e.,* 520-526.

[212] Jacques Necker, *De La Révolution Française*, 1. Cilt (Paris, 1797), 71-72.

Barnave, cemâatlerin varlığının 1789 İnsan Hakları Bildirgesi'ne aykırı olduğunu vurgulayarak şöyle demiştir:

> Yaygın eğitime gelince; eğitim, bu haktan yararlananların onu sevmelerini sağlamak için bu işi severek yapan erkekler tarafından verilmeli. Dinî emirler, sosyal düzen ve halkın mutluluğu ile bağdaşmaz; eğitim veren tarikatları kısıtlamak yerine bütün mal varlıklarına el koyarak kökten imha etmeniz gerekir.

Fransa ise tüm bu cemâatleri kaldırıp tamamlanmaya çalışılan yeni milli eğitim kurumlarının personelini eğiterek vatandaşlara özgürlük vermeyi düşünmüştür. Din kurallarını öğretmekle görevli cemâatler olan Lazaristler, Sulpistler, Kudistler ve Sorbonne toplumu 'iltica ve fanatizmin yuvası' haline gelmiştir. Gençler burada, kaynağında ilahiyatı öğrenecek ve bu yasadışı eğitimde öğrendiklerini toplumun tüm sınıflarına yaymak için gerekli yönlere dağılacaklardır.[213]

Fransa'da anayasa kurucuları Şubat 1790'da yayınlanan genelge ile eğitim adına önemli kararlar almışlardır. Diğer bir gelişme de dinî kesimlere ait kız okullarının kapanmasıdır. Sonrasında laiklik ilkesine uygun yeni eğitim programı oluşturulmuş ve yürürlüğe konmuştur. Yeni kurulan cumhuriyet okullarında okuma-yazma, aritmetik, dilbilgisi, basit ölçü birimleri, sanat bilgisi dersleri verilmiştir. Köy okulu öğretmeninin her pazar vatandaşı toplaması ve onlara genel bilgiler vermesi uygun görülmüştür. İlkokullar birinci kademe olarak nitelendirilmiş ve dört yıla yayılmıştır. 1793'e gelindiğinde ise öğrenim tamamen ücretsiz, aynı zamanda mecburi olmuştur. 1794 Lakanal Yasası ile ilkokul öğretmenlerinin, öğrencilerine Ulusal Sözleşme'nin kurallarına göre oluşturulan ve yayımlanan temel kitapları öğretmeleri ve bu eğitimcilerin öğrenci sayısına göre devlet tarafından maaş almaları uygun görülmüştür. Ayrıca 27 Ocak 1794 tarihli kararname ile Fransız dilinin ve insan haklarının tüm vatandaşlara öğretilmesi amacıyla üniversitelerde Fransızca öğretmeni yetiştirecek bölümler açılması kararlaştırılmıştır.[214] Fransa'nın içinde bulunduğu her türlü zorluğa rağmen meclis yine de siyasi ve sosyal reformlar yapmaya devam etmiştir. Ülkedeki birliği güçlendirmek ve millî bir eğitim oluşturmak için yüksek okullar, merkezî okullar (lise), hukuk, tıp, veterinerlik okulları, ilkokullar, sanat ve meslek konservatuarları,

---

[213] Aulard, "La Révolution Française et Les Congrégations," 17, 35-36.

[214] Révolution 1789-1799. *Ce Temps Des İnstituteurs.* Erişim Adresi: http://www.le-temps-des-instituteurs.fr/hist-revolution.html

enstitüler ve sanat zevkini canlandırmak için doğal tarih müzesinin kurulması gibi kararlar alınmıştır.[215]

Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897* adlı eserde, o yıllarda eğitimde yapılan yenilik ve gelişmeleri şöyle açıklamaktadır:

İlköğretim: İlkokul eğitimi, kimi zaman rahibin veya yardımcısının, kimi zaman da piskopos veya okul öğretmenlerinin görev yaptığı birçok okulda, köy ve şehirlerde, hemen hemen her yerde verilmektedir. Vakıflar sayesinde bu okullar neredeyse ücretsizdir. Vakıf gelirleri yetersiz olduğu zaman, 'okul hakkı' adında bir ücret öğrenciler tarafından ödenmektedir. Bunun dışında öğrenciler, tüm erkek ve kız yurtlarında (manastır); ister köy ister şehirde olsun yaşam şartlarına yetecek ücretsiz eğitim almaktadırlar.[216] Ancak, öğretmenler sefalet içindedir ve birçok komünde okul yoktur. 1833 Guizot Yasası ile ilköğretim düzenlenerek değerli kılınmıştır, ki halkın eğitimi ile çok ilgilenmeyen İmparatorluk ve Restorasyon dönemlerinden bu yana ilköğretimin gelişmesi istenmemiştir. Bunun sebebi Napoléon'un ve Restorasyon önderlerinin, kendi amaçlarına hizmet etmediğini görünce ilköğretimi ciddiye almamış olmalarıdır.[217]

Halk Eğitimi: Geçmişten günümüze kadar hiçbir araştırma yapılmaksızın, ilkokul eğitiminin ancak 1789'da başladığı ve önceleri halkın çocuklarının büyük bir kısmının cehalet içerisinde bırakıldığı kabul edilmiştir. Aksine, eski rejimin eğitimi hakkında yapılan araştırmalar XVII. ve XVIII. yüzyılda ilkokul eğitiminin görevliler tarafından çok iyi yürütüldüğünü ve 1789'dan sonra, İhtilâli izleyen yıllara nispetle öncesinde de sanıldığı kadar cahil insan olmadığını göstermiştir. Reims piskoposluğunda 517 kilisenin her birinin birer okulu vardır; Châlons sur-Marne piskoposluğu 379 kiliseden oluşmaktadır ve 379 karma okula, 95 kız okuluna sahiptir; okuma yazma bilen köylü sayısı % 80'i bulmaktadır. Toul piskoposluğunda ise 758 kilise ve 996 ilkokul vardır: Bu durum her yerde böyledir. Rahiplerin yakından denetlediği bu okullarda din, okuma-yazma, imlâ ve aritmetik kuralları öğretilmektedir.

Ortaöğretim ve Üniversiteler: Kamu eğitimi konusunda Fransa, en ünlü iki şehir olan Paris ve Toulouse'daki 24 üniversiteye bölünmüştür. Bu üniversiteler birbirinden

---

[215] Victor Duruy, *Histoire Générale: Suivie D'un Résumé. Des Principaux Événements De 1848 À 1905,* 489-490.

[216] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 40-41.

[217] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 550-551.

bağımsız olup genelde ilâhiyat, sivil haklar, sanatlar ve tıp olmak üzere dört fakülteye sahiptir. Bugün ortaöğretim olarak isimlendirdiğimiz eğitimin verildiği kolejler sanat fakültesine bağlıdır ve bu kolejler Fransa'da oldukça yaygındır. Genelde ücretsiz ve vakıfların desteğinde olan kolejlerin olmadığı hiçbir köy yoktur. 1788'de yazılan Fiefs sözlüğünde *(Dictionnaire des Fiefs),* Renauldon şöyle demektedir:

> Birçok asil, köylerde kamu okulları kurarak kralın gözüne girmiştir. Eğitimin bazen köylüyü akıl yürüten birine dönüştürdüğü, edindiği bilgileri onu köyün doktoru haline getirdiği ve köylülerin, efendisiyle rahibi eleştirdiği doğrudur; fakat diğer taraftan topraklarında okulların açılması ve bunun ortaya çıkaracağı büyük faydalar için efendiyi teşvik etmelidir. Bu nedenle, XVI. Louis yönetiminde her şehrin kendi okulu vardır.[218]

Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün (1811-1894) ortaöğretim ile ilgili şu sözleri de önem arz etmektedir*:*

> Yirmi dört milyon vatandaşın tarımla, 12 milyonun ise endüstri ve ticaretle uğraştığı bir ülkede tamirci, dokumacı veya marangoza değil, ahlakî ruhu geliştiren ikinci öğretime ihtiyaç var. Modern endüstri, özellikle de bizimkisi, geleneksel değerler kadar bilim ve sanat ile de yaşar: dolayısıyla, ruhu geliştirmeye, gelecekteki sanayicilerimizin yeteneklerini sadeleştirmeye çalışalım. Doğrudur, Fransızca dersleri hâlihazırda liselerimizde bulunmaktadır; fakat hali sefil ve utanç vericidir, bu yeni bir ruh gerektirir ve bunu yerleştirecek olanlar da yeni insanlardır. Biraz para ve çokça teyakkuz ile bu durumdan kurtulacağız.[219]

M. Taine'e göre, Fransa'da ihtilâl'den önce erkeklerin % 47'si, kadınların ise % 26'sı ilkokul eğitimi almıştır. Bu rakamlar gerçeğin çok altındadır. İhtilâl, monarşi zamanında halkın eğitimi için kurulan tüm bu kurumları yok edip yenilerini kurmuştur; ancak bu okullar için az çaba gösterilmiş veya hiç gösterilmemiştir. İhtilâlin, halkın eğitimine vurduğu darbe o kadar büyük olmuştur ki ihtilâlden 20 yıl sonra halk içerisinde imza atmayı bilen kişi sayısı bir istisnadır ve 20 yıl sonra 1869'daki resmî rakamlara göre erkeklerin % 37'si, kadınların da % 25'i ismini yazabilecek kapasitededir. 15 yıl içinde bu rakam erkeklerde % 90'a, kadınlarda ise % 85'e çıkmıştır.[220]

Üniversiteler için yapılan Kamu Talimatı 1 Mayıs 1802'de yeniden düzenlenmiştir. Fakat her üniversite ve eğitim kurumunun kendine özgü bir hayatı, bağımsızlığı ve özel yöntemleri vardır. Üniversiteler arasında bağlantı yoktur; doğrudan

---

[218] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,*40.

[219] Victor Duruy, *Notes et Souvenirs* (Paris, 1902), 197-198.

[220] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 40-41.

devlete bağlı değillerdir ve bugün olduğu gibi yönetim kadrosu devlet tarafından atanmamaktadır. İmparator, idarenin diğer kollarında kurduğu merkezileşmeyi eğitime de uygulamak istemiştir. Bu nedenle Fransa Üniversitesini, yani devlet adına yönlendirme yapmak veya tâlimat vermekle görevli memurların yer aldığı büyük bir kurumu yaratmıştır. Bunların tümü, imparatoru fakülte karşında temsil eden Milli Eğitim Bakanı'na bağlıdır. Milli Eğitim Bakanı Fourcroy, İmparatorluk Üniversitesi organizasyonunu hazırlamakla görevlendirilmiştir. Üniversite, öğretim ve halk eğitiminden sorumlu olan tüm kamu görevlileriyle yapılan tek kişilik toplantıda tüm eğitim seviyelerini belirlemiştir: ilk, orta ve yüksek. Bu sistemin başına ise, devlet adına verilen bütün kamu eğitimini, Yüksek Konseylerin yardımıyla gücü ve yönlendirmeyi temsil eden Üniversite Büyük Üstadı yerleştirilmiş ve özel üniversiteler kaldırılmıştır. Onların yerine Fransız İmparatorluğu, emperyal adalet mahkemelerinin sayısı kadar akademi açmıştır. Akademilerin her birine Üniversiteler Bakanı'na bağlı çalışan bir Rektör tayin edilmiş ve akademiler, üniversitenin büyük gücüne bağlı olan bu Rektör tarafından yönetilmiştir. Bir Akademik Konsey tarafından desteklenen Rektör, onu, ilindeki Müfettişler Akademisi'nin bölümlerinde temsil etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca üniversiteler toplantı tekeline sahip olmuştur. Her akademinin bünyesinde yükseköğretimden sorumlu bir Bilimler Fakültesi ve Sanat Fakültesi kurulmuştur. Ortaöğretim, liseler ve kolejlerde; ilköğretim ise ortak okullarda verilecektir. Bütün fakülteler, liseler, kolejler ve tüm okullar için tekdüze bir devlet eğitimi vardır.[221]

Bu yasanın ardından 1806'da eğitimi düzenlemeye karar veren ve sabit ilkeleri olan bir öğretim olmadığı sürece sabit bir siyasî devletin de var olamayacağını düşünen III. Napoléon, kendisi için önemli olan bu işle bizzat ilgilenmiş ve üniversitelerin düzenlenmesi Napoléon döneminin neredeyse tamamını meşgul etmiştir.[222]

Bu geniş kamu eğitimi sistemi 10 Mayıs 1806 Yasasıyla oluşturularak, 17 Mart 1808 ve 15 Kasım 1811 Yasalarıyla esas düzenine kavuşmuştur. Her şey ustaca birleştirilmiştir; ancak unutulan tek şey özgürlüktür.[223] Fransa gibi bir ülkede eğitim konusunda gerçek özgürlüğün var olabilmesi için ise devletin merkezî gücü, kilisenin disiplinli gücünü dengelemelidir. Bu düşünce Napoléon sayesinde, üniversitenin seküler

[221] Melin, *a.g.e.,* 204-205.

[222] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'Education*, 546.

[223] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 204-205.

karakterini koruma gereğini beraberinde getirmiş; bu da üniversitelerin sayılarını artırmaktan ziyade, onlara daha fazla otonomi vererek ve yüksek okulları güçlendirerek olmuştur.[224]

Bu yasadan uzun yıllar sonra Milli Eğitim Bakanı Duruy, eğitim konusuna ve eğitimde özgürlüğün önemine değinerek Fransa'yı harekete geçirmek isteyecek ve eğitimin bir ülkeyi nasıl kalkındırdığını ifade etmek için "Ben bir kaldıraç tutuyorum." sözlerini sık sık tekrarlarken bu kaldıracı tartarak yukarı yükseltecektir. Ona göre Fransa his ve içgüdü olarak bir demokrasi ülkesidir; ancak eğitim olmadan, kötü işleyen ve düzensiz bir demokrasiden başka bir şey olması mümkün değildir. Bu demokrasiyi kurumlarla, kanunlarla, özellikle de eğitim yoluyla oluşturulacak yeni gelenekler yoluyla ve en önemlisi de özgürlükle, ama daima özgürlükle düzenlemek gerekmektedir. İlişkilendirilmesi zor şu üç şeyi; *ilkeselliği, özgürlüğü* ve *demokrasiyi* ve bir araya getirilmesi zor şu dört şeyi bir araya getirmek gerekmektedir: 'ilkesellik, özgürlük, demokrasi, bilim' (*le principat, la liberté, la démocratie, la science*).[225]

Eğitimde yeniliklere devam edilen bu dönemde, ilköğretim hakkındaki yasa için 1832 Louis-Philippe Hükümetinde Milli Eğitim koltuğuna oturan François Guizot (1787-1874) neredeyse oy birliğiyle kabul edilen bir ilköğretim yasası sunmuştur. Bu yasa iki tür ilkokul oluşturmaktadır:

1. Köyler için: Temel eğitim kurumları ve bu okullarda din ve ahlâk bilgisi, okuma, yazma, temel matematik, ağırlık ve ölçü ondalık sistemi öğretilecektir.
2. Şehirler için: Daha yüksek okullardan oluşmaktadır. Temel eğitimi tamamlayacak tarih ve coğrafya bilgisi, geometri kavramları, lineer resim, fizik ve doğal tarih bilgisi verilecektir. Her şehir yerel bir komite ve bir ilçe komitesi gözetiminde bir kamu okuluna sahip olacaktır.

Öğretmen sabit bir ücret almalı ve buna her öğrenci aylık olarak katkı sağlamalıdır. Yerel kurullar fakir aile çocuklarını bu ödeme dışında tutmaktadır. Her bölgeye ilköğretim müfettişleri atanmıştır. Tüm bölgelerde öğretmenlerin eğitimi için bir 'Yüksek Öğretmen Okulu' kurulmalıdır. M. Guizot, ortaöğretim konusunda da bir öğretim yasası teklifi hazırlamıştır. Bir bakanlık krizi bunun onaylanmasına engel olsa da lise ve fakülte sayıları arttırılmıştır.[226]

---

[224] Duruy, *Notes et Souvenirs,* 46-47.

[225] Ernest Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy* (Paris, 1895), 137.

[226] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 473-474.

Condorcet, 20-21 Nisan 1792 tarihinde Yasama Meclisi'ne bir proje sunmuş ve Condorcet'nin raporu, Fransız İhtilâli'nin eğitim çalışmaları içinde en dikkat çekici olanı kabul edilmiştir. Condorcet'yi bu denli önemli kılan, halk eğitimini düzenlemesi değil, demokratik eğitimin en büyük teorisyeni olmasıdır. Halk okullarının sağlam temellerini atan Condorcet, eğitimin temel ilkelerini belirlemiş ve görüşleri büyük takdir toplamıştır. Raporun içerdiği ciddi sorunlar arasında eğitim ihtiyacı, eğitim özgürlüğü, devletin eğitim görevi, ücretsiz öğrenim, okuldan ayrıldıktan sonra yetişkin kursları gibi konular bulunurken; profesyonel ve teknik kurslar yoluyla eğitime devam etmek gerektiğini düşünen Condorcet, Fransızlar tarafından haklı görülmüştür. Ona göre, ilköğretimin amacı herkese bir vatandaş olarak ortak hakların ve özgürlüğün barışçıl şekilde kullanılması için gerekli bilgileri öğretmektir. İlköğretimdeki bu çalışmaların süresi dört yıl olacak ve çalışmalar; okuma, yazma, birtakım gramatikal kavramlar; aritmetik kurallar ve basit ölçme problemleri, ülkelerdeki üretimler hakkında genel açıklamalar ile sanat ve tarımın işleyişi, ilk ahlâkî fikirler ve onlardan türetilmiş davranış kuralları ve nihayet okullardaki çocuk kavramını yeniden anlamlandıracak toplumsal düzenin ilkelerini ihtivâ edecektir.[227] XIX. yüzyılda okul sonrası ilköğretimi devam ettirme gerekliliği, dönemin Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'un da meşgul olduğu öncelikli konulardan bir tanesi olmuştur. Bunun sebebini 1863'te yayımlanan ankette kendisi şöyle açıklamıştır: "Yetişkin eğitimi olmadan ilkokul, çocukların eline gürültüyle hışırdayan ve işe yaramaz bir enstrüman vermiş olmaktan öteye gidemeyecektir." [228]

Yüzyılın sonuna doğru, öğretmenleri yetiştirmek için 1794'te Yüksek Öğretmen Okulu kurulmuştur. Bu okulun ilk öğretmenleri arasında Monge, Lagrange, Laplace Laharpe, Daubenton Berthollet bulunmaktadır. 'École Polytechnique' (bugün Fransa'nın en seçkin üniversitesi) yine bu tarihte kurulmuştur. 25 Ekim 1795'te ilköğretim konusunda Lakanal ve Daunou'nun hazırladığı yasa ilk olarak; okuma, yazma, hesap yapma ve ahlâk unsurlarının öğretileceği ilkokulları; ikinci olarak edebiyat, resim, fizik ve matematik bilimlerinin öğretileceği ortaöğretimin yanı sıra günümüz fakültelerine denk gelen hukuk, edebiyat, bilim, güzel sanatlar ve tıbbın öğretileceği özel okulları kapsamaktadır.[229]

---

[227] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 536-538.

[228] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

[229] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 127.

P.C.F Donou, halk eğitiminin bilinçlenmesi üzerine *Denemeler* isimli yapıtta Fransız eğitim sisteminde üç ana unsurun toplumsal eğitimin gelişmesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Donou bu gelişimin, eğitimcilerin konferanslarla ve söyleşilerle halkı eğitmeleriyle; kütüphaneler ve kurumsal yapılanmalarla ve millî bayramların kutlanması ile gerçekleşeceğini savunmaktadır. Aynı yapıtta Lepelletier, Fransız İhtilâli'nin etkisiyle parlamentoya o dönemde verdiği kanun teklifinde tüm çocukların cumhuriyet değerleri üzerine yetiştirilmeleri gerektiğini, millî eğitimin herkes için eşit olmasını, ebeveynlerin çocuğu eğitiminden mahrum bırakamayacağını, millî eğitimin çocuğun bedenen kuvvetlendirilmesini sağlaması gerektiğini belirterek şöyle söylemiştir:

> Bütün çocuklar aynı okul çatısı altında toplanır. Eğitim süreci; beden eğitimi çalışmaları, el işi çalışmaları ve ders öğrenimi olmak üzere gün içerisinde üçe ayrılır. Erkek çocuklar okuma, yazma ve ölçüleri öğrenirler. Millî değerleri ve vatandaşlık bilgilerini edinirler. Kızlar da aynı şekilde bu çalışmalara katılır ve günün önemli bölümü el işi çalışmalarına ayrılır." [230]

Bu kanun teklifinin 1789 Fransız İhtilâli akabinde hazırlanması, ihtilâlin eğitim üzerinde nasıl bir etki ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

XIX. Yüzyılda Fransa Eğitim Sisteminin Genel Karakteri. XIX. yüzyıl, edebiyatta ve sanatta olduğu gibi pedagojide de bir rönesans, ilerleme, çalışma ve bilim çağıdır. Fransa'da XIX. yüzyıl ile birlikte eğitim giderek toplumsal bir problem haline gelmiş, yalnızca doğuştan veya maddi imkanlardan kaynaklanan imtiyazlı sınıfları değil; bir ihtiyaç, bir hak haline dönüşerek herkesi ilgilendiren bir konu olmuştur. XIX. yüzyıl, kamusal eğitimin bir yükümlülük ve bunun mantıksal sonucu olarak ücretsiz oluşunun yüzyılı olmuştur. Bu dönemde toplum, ihtilâlin demokratik ruhuna uyum sağlamayı bilmiş, eğitim genel ve sistemli bir hale gelmiştir. Bununla beraber her vatandaşın doğanın kendisine verdiği entelektüel güçten en yüksek faydayı elde etmesinin ve dolayısıyla ülkenin üretim toplamını ve aynı zamanda millî refahı artırmasının devletin çıkarına olduğu anlaşılmıştır. Bu sayede devlet kamusal eğitimle doğrudan ilgilenmenin, hatta ona rehberlik etmenin kendisinin bir görevi olduğuna ikna olmuş ve okul sayılarını artırarak faaliyet alanlarını genişletmiştir. Sadece okul açmakla kalmayan devlet, kurulan okulları düzenlemiş, korumuş ve gözetmiştir. Ücretsiz ve

[230] Baczko Bronislaw, (Ed.), *Une Éducation Pour La Démocratie: Textes et Projets De L'époque Révolutionnaire,* 17. Cilt. (Librairie Droz, 2000), 309, 377.

zorunlu kılınan eğitim herkes tarafından ulaşılabilir hale gelmiştir. Devlet, yalnızca erkek çocuklara verilen eğitimi değil, bundan böyle genç kızlara sunulacak eğitimi de düzenlemiştir. Kadının toplumdaki rolü daha iyi anlaşılmış, bu da onun gelecekteki istikameti ve onuru ile ilgili bir eğitimi temin etmiştir.[231] Fransa Milli Eğitim Bakanı Duruy'e göre, medenî bir toplumda yaşamayı herkesin istediği aşikârdır, bu nedenle aldıkları eğitim insanlara fayda sağlamalıdır. Ancak bu hem kadınlar hem erkekler için geçerlidir.[232]

Bakan Duruy'ün kızların okumasıyla ilgili düşünceleri şu şekildedir:

> En iyi kız eğitimi de olsa ilköğretimin ötesine geçemiyor ve kızların birçoğunun 16-18 yaşına kadar kaldığı bu okullarda tüm programlara rağmen kızlar okuma, yazma ve dört işlemden başka bir şey öğrenmiyorlar; köylerdeki sıradan okullarda öğretilen şey, tek kelimeyle budur ve gerçek olan şey, Fransa'da kızlar için ikinci öğretimin bulunmamasıdır. [233]

Pratik eğitim de derin reformlara maruz kalmıştır. Bu dönemin pedagojik anlayışına göre, öğretmenin görevi yalnızca bilimi iletmek ile sınırlı kalmamalı, öğretmen bir ruh inşâ etmeye, onu donatmaya, aynı zamanda, Montaigne'nin deyişiyle, 'onu işlemeye' çalışmalı; öğrencilere verdiği eğitim sırasında tüm bilimler ile psikoloji ve fizyolojinin yasalarına uyumlu hale getirilen metotları kullanmanın gerekliliğini hissetmelidir. Öğretmen, okulun her türlü faaliyetini desteklemek için, selefleri tarafından aktarılan tecrübeyi yabana atmamalıdır. Geçmiş çalışmalar onu cezbetmeli ve bunların üzerine derinlemesine düşünerek yorumlar yapmalıdır. Bacon ve Descartes tarafından önerilen; fakat gerçekte tümdengelim ve şekil adına epey ihmal edilmiş olan tümevarım yöntemi eğitimde daha geniş bir yer kaplamalıdır. Kişisel gözlem ve öğrencinin tecrübesi, kitaplardan çalışmanın ve öğretmenin otorite ile dayattığı bilginin yerini almalıdır. Bu akılcı yöntem, aklın somut gerçeklerden soyut ve genel kanunlara aşamalı olarak ilerlemesini mümkün kılacaktır. [234]

Bu dönemde öğretmenlerin okullarda verecekleri derslere de düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, Kraliyet Konseyi tarafından hazırlanmış bir programa sahip olmayan derslere giren öğretmenlerin her okul yılının sonunda, takip eden yıl için bu

---

[231] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 283-284.

[232] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

[233] Félix Dupanloup, *M. Duruy et L'éducation Des Filles: Lettre De Mgr. L'évêque D'orléans (Dupanloup) ÀUn De Ses Collègues* (Paris, 1867), 7-13.

[234] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 283-284.

derslerin detaylı bir programını hazırlayarak, bu programda ilk yıl ve ikinci yıl öğrencilerine verilen öğretimi farklı bir yolla belirtmeleri gerekmektedir.[235]

Eğitimin olmazsa olmazı pedagoji; ailelere, güncel basına, millet meclislerine nüfuz etmek için doğal alanı olarak benimsenen okuldan çıkmış ve bu sayede XIX. yüzyılın en mükemmel bilimi olarak kabul görmüştür. Tin bilimlerinin her alanında kaydedilen büyük ilerleme bu alandaki genel çalışmaları neredeyse imkânsız kılmış ve pedagojiye, öğrenciyi her yönden kusursuzluğa ulaştıracak özel eğitim öğretim yöntemlerini yaratma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu dönemin düşüncesine göre okul, çocuğa hayatta kalabilme gücünü sağlamak için onu pratik zekalı ve donanımlı bir insan olarak yetiştirmelidir. Bu yüzden bilimi yaygınlaştırmalı, güçlendirmeli ve uygulamalıdır. Yani modern eğitim, hayatın ihtiyaçlarını daima göz önünde bulunduran ve öğretim metotlarını buna göre düzenleyen bir karaktere bürünmüştür. XIX. yüzyılda erkek ve kız meslek okullarının ve meslekî eğitimin daha önce görülmemiş bir gelişme kaydetmesinin nedeni de budur. Uzun zamandır ihmâl edilen beden eğitimi dersi de bu yüzyılda hak ettiği değeri yeniden kazanmış ve bir jimnastik okulu kurulmuştur. Okullardaki mobilya, bina ve yöntemler fiziksel aktiviteler esnasında duyulan acıyı azaltıp öğrencinin bedensel ve ruhsal sağlığını koruyacak şekilde tanzim edilmiştir.[236]

Pedagoji bilimi sayesinde öğretmen yetiştirmek için açılan Yüksek Öğretmen Okullarındaki tüm öğretmenler önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu okullar yalnızca yeni öğretmenleri eğitmek amacına hizmet etmemiş, aynı zamanda verdiği pedagoji eğitimi ile eski öğretmenlerin bilgi ve tecrübelerini yüksek seviyelere taşımıştır.[237] Öğretmenlerin eğitimi için birçok Yüksek Öğretmen Okulu açılmasının yanı sıra, çıkarılan yasalarla 1848'den önce 20.000'den fazla okul kurulması sağlanarak ilköğretimde okuyan çocuk sayısı 1,5 milyon kişi artmıştır.[238]

Yine bu yüzyılda eğitim, çağın gereklerini karşılayabilmek ve çocuğun içinde bulunduğu yüzyıla uyum sağlayabilmesi için ölü dilleri arka plana atarak, bu dilleri yaşayan dillerle değiştirmiştir. Bu dönemde, genel olarak eğitim ve özellikle ilköğretim

---

[235] M. Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés Et İnstructions, Relatifs À L'enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires* (Paris, 1848), 66.

[236] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 284.

[237] Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés et İnstructions, Relatifs À L'Enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires*, 296.

[238] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 194 195.

derin bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel program şu üç kelimeyle özetlenmiştir: 'okumak, yazmak, hesaplamak.' Tarihi, yenilenmiş coğrafya bilgilerini, doğa bilimlerinin ögelerini, jimnastik ve el sanatlarını öğrenmek de önemlidir. Bunları yapabilmek için ise sadece bilginin varlığı yeterli değildir, bilgi aynı zamanda akla yön vermelidir. Ve öğretim bilgiyi iletmekle yetinemez; zihindeki düşünceleri harekete geçirerek gören, gözlemleyen, düşünen ve yaşama sebepleri olan bir insan oluşturmayı hedefler. Uzun yıllardan beri okullarda yalnız 'eski beşerî bilimlerin' verilebileceğine inanılmış; fakat artık 'yeni beşerî bilimlerin' onların yerini alacak nitelikte olduğu, bireyin ruhunu ve ahlâkî vicdanını oluşturan yüksek erdemi yaratabileceği düşünülmeye başlanmıştır.[239]

XIX. yüzyılda Fransa'daki okulların kademeleri; ilköğretim, ortaöğretim (ikinci öğretim) ve yükseköğretim biçimindedir. İlköğretimde, hem şehirlerde hem de taşrada karma eğitim uygulanmaktadır. Ortaöğretim, devletin kontrolündeki liseleri ve komünlerin kontrolündeki kolejleri; yükseköğretim ise Fransa Koleji'ni, fakülteleri ve Yüksek Okulu içermektedir.[240] İhtilâl önderleri tarafından sürekli talep edilen ve nihayet karara bağlanan ilköğretim, "İlkokulu olmayan tek bir komün, Yüksek Okulu olmayan tek bir bölüm kalmamalı" diyen Eğitim Bakanı Guizot sayesinde neredeyse eksiksiz olarak 28 Haziran 1833 Yasası ile ilk düzenlenmesine kavuşmuştur. İlk Fransız Yüksek Okulu 1810 yılında, Bas-Rhin Valisi olan Marnésia Kontu tarafından Strasbourg'da açılmıştır. 1830 yılında gençlerin eğitim kariyerine hazırlandığı bir düzine kurum vardır. 1848 İhtilâli'nin ardından bu sayı 47'ye yükselmiştir.[241]

Restorasyon yönetimi, X. Charles (1824-1830) Hükümetini uğraştıran eğitim sorunları ile alakadar olmuş, M. de Guernon-Ranville, Krala 1833 Yasası'nın neredeyse tüm içeriğini özetleyen bir rapor iletmiştir. Bu rapora göre öğrenciler okullara ücretsiz kabul edilecek, öğretmen maaşları artacak, komün kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda bölge ve devlet tarafından sübvansiyonlar verilecek, öğretmen yetiştirmek için model hazırlık okulları (yüksek ilköğretim okulları) oluşturulacak ve son olarak bütçedeki pay 50.000 franktan 300.000 franka yükseltilecektir.[242] İkinci Cumhuriyet devrinde, 1850 yılında M. de Falloux Yasası, 800 ya da daha fazla nüfuslu komünlere

[239] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'Education*, 284-286.

[240] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 334-335.

[241] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 283, 543, 547.

[242] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 206.

kız okulu bulundurma zorunluluğu getirirken; İmparatorluk bu sayıyı 1867 yılında 600'e indirmiştir.[243]

III. Napoléon, kamusal eğitime -en azından görünürde- açık bir özen göstermiştir. Devlete bağlı olan eğitimciler o güne kadar, özellikle de liselerde, zor koşullar altındadır; fakat Napoléon liberal fikirlere sahiptir. 1863'ten itibaren, eğitimin mümkün olduğu kadar toplumun tüm kesimlerine yayılmasını isteyen Bakan M. Duruy'ün idaresi altında eğitim daha iyi koşullara kavuşmuştur. Bu Bakan, müfredattan kaldırılmış felsefe gibi dersleri yeniden getirmiş, çağdaş tarih gibi hiç olmayan dersleri oluşturmuş, yabancı dil eğitimi gibi diğer konuları geliştirmiş, herkese açık konferanslar vermeyi tercih etmiş, halk kütüphaneleri kurmuş, öğretmenlerin çalışma şartlarını iyileştirmiş, kız okullarının sayısını artırmaya çaba göstermiştir. Ayrıca, ilköğretimin ücretsiz ve zorunlu olmasını istemiş; fakat bu büyük reform ancak III. Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir.[244]

Duruy, "Ben bir görev adamıyım, çünkü görevimi layıkıyla yerine getiririm, sağa sola bakmaz, her zaman aynı hızda yürür, vazgeçme ya da yorgunluk bilmem." sözleriyle belki de farkında olmadan ilköğretimin mutlak ücretsizliğine karşı bir argüman sunmuştur.[245]

Önceki yüzyıllarda okullarda görülen disiplin, sertlik, hoşgörüsüzlük ve şiddet de XIX. yüzyılda yumuşatılarak eğitim daha insancıl hâle getirilmiştir. Değeri anlaşılan insan onuru, beraberinde çocukların da onuruna saygı duymayı getirmiştir. İçinde bulunulan çağ, özgür insanların kanun ve otoritelere zorla değil, özgür irade ile tabi olmasını gerektirmektedir. Okul, çocuğun aklına ve görev bilincine hitap etmelidir. Daha da önemlisi çocuğun her yaşta mutlu olmaya hakkı vardır ve acımasız öğretmenlere artık tahammül edilmeyecektir. Uygar ülkelerdeki okul kanunları şiddet içeren cezaları yasaklamış ve cezaya başvuran öğretmene mahkemede yargılanma yaptırımı getirilmiştir.[246]

---

[243] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 697-698.

[244] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 221-222.

[245] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires*, (Kasım 30, 1895).

[246] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'Education*, 286-287.

28 Ocak 1866 tarihli *Le Moniteur de l'exposition universelle de 1867* gazetesi muhabiri M. Charles Cazalis, Bakan Duruy sayesinde ilerleme kaydeden o dönemin kültür seviyesini ve Duruy'ü şöyle yazmaktadır:

> İmparator, M. Duruy'ü Milli Eğitim Bakanı olarak atadığında, biz Devlet Başkanı tarafından verilen bu ödüllendirmenin üniversitenin en çalışkan ve eğitimli üyelerinden birine verilmiş olmasını Fransa'daki kamu eğitimi adına bir şans olarak görenler arasındaydık. Her gün başka bir alanda ilerleme kaydediliyor ve Fransa, eğitimin ilerlemesi için karşılıklı yardımın olduğu zengin bir toplum hâline gelmiş görünüyor. Herkesin oy kullanma hakkına sahip olduğu ülkede, yakında okuma yazma bilmeyen ve imza atamayan bir vatandaş kalmayacak. Şu anda, komünlerde 9000 okul kütüphanesi kurulmuştur. Bu kütüphanelerde 460.000 cilt kitap vardır, ki bunların 324.000 tanesini devlet vermiştir. İlkokullara yapılan yardımlar için 1865 yılında, önceki yıllara nazaran 2 milyon frank daha fazla harcanmıştır. 1850 yılında 4000 yetişkin sınıfı varken, 1865 yılında bu sayı 20.000'e çıkmıştır. Bu sınıflara 30-40 yaş arası insanların geldiği görülmektedir. Babalar oğullarıyla oturmak için okullara gelerek derslere mütemadiyen devam etmektedir. Vosges'de 84 yaşında bir adam, bu okullardan bir tanesinden faydalanarak kendi deyimiyle, torunlarından bir tanesinin evlilik sözleşmesini imzalayabilmek için yazmayı öğrenmek istemiştir. Önümüzde Milli Eğitimi Bakanlığının Yıllık Belleten'i duruyor, ilköğretimdeki gelişimi gözlemlemek isteyen herkesin, inisiyatif almayı ve bir milleti arkasında toplamayı bilen bir adamın yapabileceği katkılara şaşıracağını temin ederiz. Birçok zorlu koşulda M. Duruy tarafından elde edilen sonuçlar, onun çabalarını takdir edecek konumdakiler tarafından hayli önemsenmiştir. Kendini, her ânı zorlu ve meşakkatli bir göreve adamış olan bu Bakan, aynı zamanda karşılıksız iyilik yapan hayırsever, dürüstlükle ve sadâkatle akademik görevine bağlı, adil olacak kadar hakkaniyetli, cesur olacak kadar tarafsız bir insandır. Adaletsizlik, iftira ve kıskançlığın zihinlerimizde büyük bir yer işgal ettiği bir dönemde, kendimizi korkusuzca duygularımıza teslim edebileceğimize inandık. Bu örneği tamamen gönüllü biçimde, sistem tarafından yapılan eleştirilere doğru örnek teşkil etmesi ve iyi olana gözlerimizi kapatıp, yalnızca kötü olanın kavranması için veriyoruz. Yoluna çıkmış birden fazla engelin karşısında çalışmalarıyla duran ve Bakanlığı bırakmış bir adamın değerini bilmekte geç kalmayalım.[247]

Yine III. Cumhuriyet Dönemi'nde 1869'da, 100 kişiden yalnızca yedisi imza atmayı bilmekte, 1889 yılındaki resmî istatistiklere göre ise, 100 erkekten 87'si, 100 kadından ise 80'i okuyup yazabilmektedir. Son 20 yılda kamusal eğitimde görülen gelişme muazzamdır; okuma yazma bilmeyenler çok nadirdir. Bu sonucu getiren, kırsal bölgelerde dahi açılan çok sayıda okul ile eğitimi ücretsiz ve zorunlu hale getiren yasalardır. Fransa'da eğitim, 16 Haziran 1881 tarihli yasa ile tamamen ücretsiz olmuş, 28 Mart 1882 Yasası ile her baba, çocuğunu 14 yaşına kadar okula göndermekle veya bu eğitimi kendisinin sağladığını kanıtlamakla yükümlü hale getirilmiştir. Fakat aynı zamanda bu yasalar dinî kurumlar ve fikirlere yönelik mevcut düşmanlığa uyup eğitimi

[247] *Le Moniteur De L'Exposition Universelle De 1867,* No 4 (Ocak 28, 1866).

laikleştirmiş, öğretmenlere okulda dinî eğitim vermeyi yasaklamıştır. Yeni açılan eğitim kurumlarına dinî cemâatlerden personeller yerine laik düşüncedeki personeller atanmıştır. Zira yeni yasalar kamu okullarına dinî cemâatlerden öğretmenlerin görevlendirilmesini istememektedir. Böylece Fransa'da kamusal eğitim ücretsiz, zorunlu ve laik olmuştur. Hristiyan aileler, okulların laikleştirilmesini ve bunun kendilerine dayatılan bir zorunlulukla birleştirilmesini, aile reisi olarak haklarına ve özgürlüklerine çok ciddi bir saldırı olarak algılamışlardır. Çünkü o dönemde artık laik eğitimin olmadığı bir okul yoktur ve Hristiyanlar, çocuklarını eğitimin Tanrısız olduğu okullara göndermeye zorlanmışlardır, ki bu onların inancına aykırıdır. Onlar, Tanrının olmadığı bir eğitimin çocuklara gereken ahlâkî eğitimi vermekte yetersiz kalacağını düşünmektedirler, zira Tanrı fikri bütün gerçek ahlâkın temelidir. Ayrıca eğitimin yayılmasıyla birlikte, Fransa'daki suç oranlarının azalmaktan ziyade arttığını gösteren resmî istatistikleri de endişe ile okumaktadırlar. [248]

XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Eğitim Sisteminin Genel Karakteri

Tanzimat Dönemi ile birlikte, toplumun şekillenmesinde eğitimin belirleyici gücünün anlaşılmaya başladığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, yeni nesilleri dönemin değişmeye başlayan modern ve özgür bakış açısına göre yetiştirmek hedeflenmiştir. Eğitim sistemini bu bakış açısına göre tanzim etmek amacıyla Osmanlı devlet büyükleri birçok konuda Batılı ülkeleri, özellikle de Fransa'yı örnek almışlardır. Ancak Osmanlılar için bunu başarmak göründüğü kadar kolay olmamıştır; zira hem o zamana kadar devlet kontrolünden uzak, Şeyhülislâmlık ve vakıflar aracılığıyla yönetilen eğitim kurumlarının varlığı, hem bünyesinde birçok milliyetten, dilden, dinden insanları barındıran çok uluslu devlet yapısı Osmanlılarda eğitimin devlet denetimi altına alınarak merkezileştirilmesini zorlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri medreseler aracılığıyla süregelen kaliteli ve başarılı bir eğitim sistemi vardır. Din adamları tarafından ve geleneksel yöntemlerle verilen din ağırlıklı bu eğitim, ülkedeki Müslümanlara özgüdür. Analiz etme, anlama ve sorgulama gibi bilimsel metotlar yerine ezbercilik yöntemi ile ders veren bu okulların, dönemin şartlarına göre üstün bir eğitim sistemi olduğu da bir gerçektir. Ancak

[248] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 697-699.

yeniliklere karşı direnen ve çağın gelişmelerine ayak uyduramayan medreseler zamanla eski önemini yitirmeye başlamıştır. Her ne kadar bu kökleşmiş kurumların yerine modern okullar açılsa da medreseler kapatılmamış ve yapılan düzenlemelerle eski itibârına kavuşturulmak istenmiştir. Ancak, medreselerde yapılan reformların amacına ulaşamaması ve Tanzimat Dönemi'nde açılan modern okulların uyguladığı başarılı öğretim metotları medrese öğrencilerinin de bu modern okullara rağbet göstermesine neden olmuştur.

Güven, Osmanlı Devleti'nin eğitim anlayışının belirli bir hedefe yönelmiş olması, yönetimi, ordusu, silah ve teşkilât üstünlüğü, ilişkide bulunduğu ülkelerin eğitim sistemlerinin geri olması gibi hususları da belirterek tüm bunları Osmanlı Devleti'nin geri kalma sebepleri içinde saymış; sonuçta kendini Batı'dan soyutlayarak yaşayan Osmanlı Devleti'nin onlarla başa çıkamayacağını anladığını ve Osmanlı Devleti'ndeki Batılılaşma çabalarının adı konmamış bir biçimde başladığını belirtmiştir.[249]

Osmanlı Devleti'nde eğitimin toplumu dönüştürme işlevinden önce bizzat devletin kendisi dönüşüme uğramıştır. Bunda askerî ve siyasî olaylar etkili olmuştur. Aldıkları bir dizi yenilgiden sonra askerî yetersizliğini fark eden Osmanlı Devleti, 1776'lardan itibaren askerî okullar açmaya başlamıştır [250] : 1734'te askerî bir okul olan Hendesehane; Sultan I. Abdülhamit döneminde, 1775'te deniz subayı ve mühendisi yetiştirmek için Mühendishane-i Bahri-i Hümâyûn ve Sultan III. Selim döneminde Mühendishane-i Berri-i Hümâyûn açılmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmut döneminde, Batılı tarzda bir askerî tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye ve eğitim işleri için yeni kurumlar açılarak Osmanlı Devleti'nde modern eğitiminin temelleri atılmıştır.[251]

Alınan askerî yenilgilerin getirdiği hayal kırıklığı sonucu mevcut eğitim sisteminin sorgulanmasının yanı sıra; siyasî, sosyal ve düşünsel yönüyle dünya çapında hissedilen bir hareketin başlangıç noktası olan 1789 Fransız İhtilâli'nin de Tanzimat Dönemi öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı eğitim politikası ile bu dönemlerde açılan çağdaş okullar üzerinde yadsınamaz bir etkisi olmuştur. İhtilâlin getirdiği adalet, özgürlük, eşitlik gibi evrensel kavramların yankısı eğitimde de karşılık bulmuş; din

---

249 Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, 129-131.

250 Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler." *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 1.2. (2011): 9-22. Erişim Adresi: https://pegem.net/dosyalar/dokuman/122419-20110627174851-pegemegitimogretimdergisiyahyaakyuz-cilt1sayi2.pdf

251 Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 141-143.

ağırlıklı eski mektepleri bitiren kişilerden ziyade, Batı tarzı okullardan mezun olmuş ve Batı anlayışına uygun düşünebilen, laik, eşitlikçi ve yetişmiş kişilerin reformist düşüncelerle hayata geçirilen yeni kurumlarda görev alması Tanzimat'ın sunacağı yenilikler içerisinde sayılmıştır. Ancak, Fransız İhtilâli'nin getirdiği bu yeni fikir akımları Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı milletler ile Türklerin açtıkları okullardaki öğretim programlarını da etkilemiş ve zamanla bu okulların bir kısmı ideolojik fikirler aşılayan kurumlara dönüşmüştür. Okullarda öğretilen bu kavramlar Osmanlı topraklarındaki gayrimüslimlerin kafasında bağımsızlık fikrinin uyanmasına yol açmış, yabancı devletlerin kışkırtmaları ve bu topluluklara verdiği vaatler de zaman içerisinde her milletin Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteğini ve türlü taleplerini doğurmuştur.

Lale Devri'nde Osmanlı eğitimine getirilen en büyük yeniliklerden biri matbaa olmuştur. 1726 yılında İbrahim Müteferrika ile Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in oğlu Sait Efendi, Osmanlı Devleti'nde matbaayı kurmak için Şeyhülislam'dan din dışı kitaplar basmak koşuluyla fetva almışlar ve azınlıklardan sonra Müslümanlar da çok sınırlı olmasına karşın matbaayı kullanmaya başlamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti matbaayı Avrupa'dan çok geç almış, geleneksel hattatlık anlayışıyla eser yazma işi sürdürülmüş ve bu durum Osmanlı Devleti'ndeki düşünce ve eğitim çabalarının yayılmasına, Avrupa'daki bilgi ve yeniliklerin takip edilmesine, bilim ve eğitim hayatının gelişmesine engel olmuştur. Yine de matbaanın Osmanlı toplumu ve eğitimi üzerine olumlu etkileri görülmüştür: Önceden özel kişilerin elinde olan yüksek maliyetli kitap basımı ve yayımı matbaa sayesinde devletin eline geçmiş ve okullar için ders kitapları basılmıştır.[252]

Tanzimat Dönemi'ne doğru gelirken, Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sosyo-ekonomik ve siyasî yapısındaki değişim, idarede ve bürokraside büyük bir zihniyet dönüşümüne yol açmıştır. Bu yeni sistemde ise, kendini geliştiremeyip hâlâ eski sistemi ezbercilik yöntemiyle sürdürmeye çalışan medrese kökenli ulemâ sınıfının yeterli gelemeyeceği gerçeğinden hareketle, modern bir eğitim anlayışının gelişmesi için daha aydın bir bürokrat sınıfının varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Eğitimde çağdaşlaşma yolunda ilk adımların atıldığı dönem olarak gösterebileceğimiz Lale Devri sonrası ve Tanzimat Dönemi'nde eğitim sisteminde yapılan reformların kökenini bu düşünce biçimi oluşturmuştur.

[252] Güven, *a.g.e.,* 182-184.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti bir yandan çökmek üzere olan devletin kurtuluşu için çareler arayıp reformlar yapmakla uğraşırken, öte yandan kendini dış güçlerin Bâb-ı Âli'nin içişlerine müdahelesi ve ülkenin dağılma tehlikesi gibi büyük sorunların ortasında bulmuştur. Devletin ileri gelenleri, kendi çıkarları doğrultusunda ülkeyi parçalamak isteyen yabancı devletlerin yanı sıra, görevli Osmanlı Paşalarının farklı sebeplerle devlete karşı çıkardıkları isyanlarla da uğraşmıştır. Osmanlı Devleti, yapılması gereken reformlardan ziyade, mevcut gücünü daha çok bu isyanları bastırmak için kullanmış ve bu durum devletin içinde bulunduğu zor şartları daha da ağırlaştırmıştır. Bunlardan en önemlisi ve Osmanlı Devleti'ni bu dönemde en çok uğraştıran konu Fransa'nın da doğrudan müdâhil olduğu Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile yaşanan Mısır Sorunu'dur.

Devletin parçalanmaya doğru gittiği bu yüzyılda kendini toparlamaya çalışan ve yeniden ayağa kalkmak isteyen Osmanlıların içerde ve dışarda uğraştığı bu siyasî sorunlar devlet yetkililerinin ülkenin modernizasyonu için yapılması gereken yenilikleri ihmâl etmelerine neden olmuştur. Yine de Osmanlı devlet adamları her alanda uygulamaya çalıştıkları reformlar için çaba sarfetmiş; fakat yapılanlar devletin ilerlemesi için gerçek çözümler üretmekten ziyade yüzeysel kalmış ve kalıcı olamamıştır. Bunların yanı sıra özellikle eğitim konusundaki yeniliklere ülkedeki birçok kesimden tepkiler gelmiş, eski Osmanlı gelenek ve kurumlarını yaşatmak isteyen medreseliler ve ulemâ reformlara karşı çıkmışlardır. Reformist devlet adamları ve bunları destekleyen bir kitle ile çağdaşlaşma karşıtı dinî kesimin karşı karşıya gelmesi, ülkenin sosyal ve siyasal yapısını büyük ölçüde etkilemiş ve toplumsal bir bölünmeye sebebiyet vermiştir.

Fransız yazar Bianconi, *La question d'Orient dévoilée, ou la vérité sur la Turquie* adlı eserinde, Tanzimat Fermanı ile birlikte eğitimde modernleşmeyi destekleyen devlet adamlarından bahsederek, öte yandan bu yeniliklere gizli ya da aleni karşı olan taşkın sofuları eleştirmektedir. Bianconi'ye göre, kendilerinden çok bahsettiren ve siyasî olaylarda bazen araç olarak da kullanılan çoğu medrese mezunu bu kişiler sanıldığı gibi imparatorlukta bulunan halkların eşitliği ve medenî bir toplum yaratma konusunda samimi değildirler. Zeki ve hırslı bir devlet adamı olan Mithat Paşa'nın telkinleri ve talimatlarıyla hareket eden, imparatorluğun gücü ve hilalin prestiji için eski Türk ve din ilimlerinin öğretilmesinin gerekli olduğunu iddia eden sofular bu düşüncelerini halka da benimsetmeye çalışmakta ve bunun şeriata göre yönetilen imparatorluğun mevki ve onurunu korumak için gerekli olduğunu söylemektedirler.

Kimi önemli şahsiyetlerin koruması altına giren ve Osmanlı Devleti'nde ilâhiyat okuyan bu öğrenciler meslek olarak kadı ve müftülerin yerini almayı, meclise başkanlık etmeyi ve ulemâ olmayı istemektedirler.[253]

Fransız yazar M. Louis Bertrand, Osmanlı toplumu ve müslüm okulları (imam hatipler) hakkındaki araştırmaları sonucu 1909 yılında *La Revue des Deux Mondes (İki Dünya)* dergisinde şunları yazmıştır:

> Değerleri ne kadar? Pek az şey ... İlk bakışta düzenli, çağdaş bir öğretim veriyor gibi görünmektedirler: ilk ve orta öğretim, yüksek okullar, özel askerî okullar, sanat ve meslek okulları. Fakat bu okulların çoğu öyle sefil ki neredeyse hiç yok gibiler. Üstelik bunu söyleyen Avrupalılar değil, Türklerin bizzat kendisi...[254]

Osmanlı Devleti'nin genel yapısında görülen baskın din etkisi hayatın her alanını olduğu gibi eğitim politikasını, hatta okul binalarının dış görünüşünü dahi etkilemiştir. Öyle ki yasalar gereği, nüfusun tamamı aynı inanca sahip ilçe ve köylerde dine bağlı yapılarla birlikte okulların, hastane ve mezarlıkların ilk şekli bozulmamış, aynen korunmuştur. Bu tür yeni yapılar inşâ etmek gerektiğinde, dinî liderlerin veya ilçe yöneticilerinin onayıyla bu istek Bâb-ı Âli'ye bir kez sunulup bu konuda pâdişah iradesine uygun olarak yapılan planlar kabul edildikten sonra icra emri verilmektedir. Aksi durumda, saray belli bir süre içerisinde görüşlerini bildirmektedir. Eğer bir topluluk diğer dinî yapıları barındırmıyorsa, kamu işlerinde de dinin dışında hiçbir kısıtlamaya maruz kalmamıştır. Farklı dinlerin bir arada yaşadığı şehir, ilçe ve köylerde her topluluğun yasanın dışında kalan mahalleler için belirlenmiş ilkelere uygun olarak okul, kilise, hastane ve mezarlıklarını tamir edebilme ve yenileyebilme hakkı vardır.[255]

Fransız yazar M. De Salve Osmanlı eğitim sistemini eleştirerek, Avrupa'nın başka hiçbir başkentinde, ortak yaşanan bir kenti meydana getiren çeşitli grupların karakterlerinin İstanbul'daki kadar büyük farklılarla ayrılmadığını; başka ülkelerde bir bölgenin çocuklarını ve gençlerini ortak merkezlerde kaynaştıran ve ufuklarını genişletip aşamalı olarak sendika ve kardeşlik bağları oluşturan eğitimin, tam tersine Osmanlı toplumunda şimdiye kadar, bütün yakınlaşmaları uzaklaştırma eğilimi yarattığını söylemiştir. Bunun sebebi, farklı milletten olan her ailenin kendi anadilinde öğretim veren, dini geleneklerini ve siyasi bakış açılarını sürdürmek için çaba sarf eden

---

253 F. Bianconi, *La Question D'orient Dévoilée, ou La Vérité Sur La Turquie. Musulmans, Raïas Slaves et Grecs, Tcherkess Et Tziganes* (Paris, 1876), 40.

254 "Les Écoles Musulmanes,*" L'univers* (Eylül 22, 1909).

255 François-Alphonse Belin, *Etude Sur La Propriété Foncière En Pays Musulman, et Spécialement En Turquie (Rite Hanéfite)* (Paris, 1862), 169-170.

eğitim kurumlarını her şeye rağmen korumalarıdır. Bu ayrışma özellikle Hristiyan okulları ve Türk okulları arasında derinleşmektedir. Ancak istisna olarak birkaç Hristiyan öğrenci tıp fakültesine ve askerî okula girebilmiştir.[256]

Laik ve modern eğitim yolundaki böyle engellere rağmen Tanzimat ve Islahat Fermanı ile günün siyasi koşulları ve dengeleri de göz önünde tutularak yapılan reformlara uygun Batı tarzı, özellikle de Fransız okulları örnek alınarak yeni okullar açılmıştır. Türk okulları ilkokullar (mekteb-i iptidai), ortaokullar (mekteb-i rüştiye), kolej veya liseler (idadi) olmak üzere ayrılmış olup, bu kurumlardaki eğitim öğretim programı hemen hemen Fransa'nın okullarında uygulanan programlara eşdeğerdir. Tüm bunların yanı sıra Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün zorunlu eğitim, yetişkin sınıfları, kütüphaneler, kız eğitimi ilgili görüşleri ve çıkardığı eğitim yasaları da Osmanlılar tarafından değerli bulunmuş ve devletin izleyeceği eğitim politikasında Duruy'ün fikirleri ve kanunları yol gösterici olmuştur.

23 Haziran 1889 tarihli Fransız *Revue du Cercle militaire* gazetesi muhabirinin İstanbul'dan Fransa'ya yazdığı ve Osmanlı Devleti hakkındaki küçük bir tespitini anlatan mektup bir Fransız gözünden, Türklerin o dönemdeki dinî inançlarının sosyal, siyasî, askerî ve entelektüel hayatını nasıl etkilediğini az da olsa göstermesi yönüyle ilginçtir. Gazetede yer alan haberde muhabir öncelikle Fransa'ya Osmanlılar hakkında uzun süre bilgi ulaştıramadığı için muhatabından özür dilemekte ve bunun çok mühim bir sebebi olduğunu belirtmektedir. Muhabirin bu çok geçerli bulduğu bahane ise Osmanlı Devleti'nde Ramazan ayının başlamış olmasıdır. Mektupta, Ramazanın Osmanlılarda yeni siyasî düşüncelerin oluşması veya ordunun harekete geçmesi için elverişli bir dönem olmadığından, 1889'un 1 Mayıs'ında başlayan bu uzun bir ay boyunca İstanbul'da ve tüm kutsal İslam topraklarında entelektüel yaşamın askıya alındığından, gündüz oruç ve ardından Terâvih namazı; geceleri ise eğlenceden başka önemli bir işin yapılmadığından bahsedilmektedir. Habere göre, her akşam İmparatorluk Muhafız (1. Ordu Birliği'nin 2. Bölümü) taburları Yıldız Sarayı'ndaki iftara davet edilmektedir. Sultan, masasında Devletin bazı yüksek kıdemli memurlarını, bazen Asya ya da Afrika'dan gelen saygın Arap Şeyhlerini, zaman zaman da sadece o yıla özgü bir yenilikle bir Hristiyan büyükelçiyi davet ederek akşam yemeği vermektedir. Sabahları çok az bir kısmı açılmış olan Nazırlıklar öğle saatlerinde kapanır. Bu devlet dairelerinde doğru düzgün bir iş yapılmaz, hiçbir görev tamamlanmaz; hayat, derin bir uykudadır.

[256] Salve, L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 843.

Uyumayan tek şey ise gece yapılan şenlikler yüzünden uykusuz kalan Osmanlılardır. Kendilerine sorulan herhangi bir ciddi soruya Osmanlı yetkilisi dikkatsiz ve özensizce Türklere çok aşina olan şu ifadelerle hep aynı cevabı verir: "Bakalım!", "Bayramdan Sonra". "Hadi bakalım". Muhabir, mektubunu biraz da iğneleyici biçimde şöyle bitirmiştir: "Bakalım... Bayram'dan sonra göreceğiz... Ramazan'ın sefahatli gecelerini onurlu bir şekilde sona erdirecek olan bu üç günlük bayram kutlamalarını sabırla bekleyelim; belki de sonra sizinle iletişim kurmaya değecek ilginç bir haber bulabileceğim." [257]

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti için Batılılaşma düşüncesinin başladığı bir dönem özelliği taşımaktadır. Bu dönemde devlet yönetimi 'bakanlıklar' şeklinde örgütlenmeye başlamış ve bunun için gerekli olan memur ve bürokrat kadrosu yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu amaçla, medreselerin dışında ve Batı örnekli sivil okullar açılmıştır. Yeni açılan bu okullardaki dersler, eğitim ortamı, öğretmenlerin davranışları ve öğretim metotları Batı tipi anlayışa göre düzenlenmiştir. Bu yeni eğitim ortamının adına Osmanlıların bir kısmında genel olarak "Usûl-ü Cedîd" denmiştir. Geleneksel islâmî eğitim sisteminde bir reform çalışması olarak ortaya çıkan Usûl-ü Cedîd hareketi ilk önce bir ortaöğretim kurumu olan rüştiyelerde başlamış ve 1847'de İstanbul'da örnek olarak açılan beş rüştiyede uygulanmıştır. Getirilen birçok yenilikle beraber rüştiyelere ders materyali olarak harita girmiş ve çok geçmeden bu yeniliği engelleme girişimleri de baş göstermiştir. Bunun dine ve devlete zarar vererek, devleti geriye götüreceği ortaya atılmıştır. İlkokullarda da modern ders yöntem ve gereçlerini benimseyen Usûl-ü Cedîd hareketi, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar sıbyan mekteplerine girememiş; ancak daha sonra Osmanlı Devleti'ndeki ilköğretim kurumlarında da kendine yer edinmiştir. Sıbyan mekteplerindeki modernleşme hareketi diğer okullara nazaran daha zor ve zaman alıcı olmuştur. Sıbyan mekteplerinde Usûl-ü Cedîd hareketini başlatan Selim Sabit Efendi (1829-1910) Fransa'dan döndükten sonra (1862) Süleymaniye'de bir taş mektepte Usûl-ü Cedîd üzerine eğitim-öğretim vermeye başlamıştır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi ile ilköğretim okullarına tarih, coğrafya, matematik ve Usûl-ü Cedide veçhile Elifba derslerinin girmesi eğitimde yapılan yeniliklerin ilköğretimi de etkilediğinin kanıtı olmuştur. Usûl-ü Cedîd hareketinin kurucularından, en önemli savunucu ve yayıcılarından biri olan İsmail Gaspıralı, "Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle gazete çıkarmış, eserler yazmış ve geziler

[257] "Turquie-Lettre De Notre Correspondant," *Revue Du Cercle Militaire: Bulletin Des Réunions D'officiers Des Armées De Terre et De Mer (Revue Violette),* No 25 (Haziran 23, 1889): 584.

yapmıştır. Gaspıralı'nın amacı ise, Türk dünyasını yukarıdaki ilkesi doğrultusunda birleştirmektir.[258]

Tanzimat Dönemi Padişahı Sultan Abdülmecit, kamu eğitimi ile ilgili kaygılarını gidermek için 1845'te genel bir eğitim öğretim programı hazırlamakla görevli bir komite (Meclis-i Muvakkat) meydana getirmiş ve daha sonra devlet idaresinde önemli roller üstlenecek olan Fuad Efendi de bu komitenin öncüsü ve rehberi olmuştur. Bu komitelerin istişarelerinden kısa süre sonra önemli bir yasa çıkmıştır: 'Bir Osmanlı üniversitesinin kurulması ve devlet yönetimini camiden ayırarak olabildiğince çok sayıda okulu laikleştirme kararı.' Yine bu yasa kararlarına göre: Mektepler (ilkokul) devlet tarafından kurulur, ücretsiz ve zorunludur. Kurulmamış olan ortaokul, yine parasız olmalı ve yetişkin okulu olan (Mekteb-i Rüştiye) özel okullarda verilmelidir.[259] Bu kurul ayrıca kalıcı bir 'Eğitim Kurulu' oluşturulmasını kararlaştırmış ve 1846'da Meclis-i Maârif-i Umûmiye kurulmuştur. Bir eğitim öğretim programı hazırlamakla yükümlü Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin bir diğer görevi de ülkede kamu eğitiminin durumunu iyileştirmek için çözümler üretmek ve hükümete, Osmanlı Devleti'ndeki eğitimin muhtelif ihtiyaçları ile ilgili kapsamlı bir çalışma planı önermektir. Kurul, yükseköğretimde verilecek yeni öğretimin doğası ve buna uygun temelleri görüştükten sonra, üyelerinden Kemal Efendi'yi ilk ve orta okullarının genel müfettişi olarak atayıp Fransa, İngiltere ve Almanya'da yükseköğrenim organizasyonunu incelemekle görevlendirmiştir. Kemal Efendi, göreviyle ilgili araştırmalar yapmak üzere Paris'te birkaç ay kalmıştır. Öte yandan kurul Avrupa ülkelerinde, özellikle Fransa'da kurulan benzer okulların modelinde İstanbul'da kurulmuş ve Fransız yöntemleriyle donatılmış olan özel okulların durumunu da iyileştirmeye çalışmıştır. Bu okullar arasında; Sultan II. Mahmut tarafından, devlet dairelerine memur yetiştirmek için kurulan Ahmed Camiî ve Süleyman Camii (Mekteb-i Mearif) okulları; 1850 yılında Sultan Abdülmecit'in annesi tarafından kurulan, din ayrımı gözetilmeksizin en iyi eğitim araç gereçleriyle donatılarak ücretsiz eğitim veren ve rüştiye üstü bir okul olan Valide Sultan Koleji; tıp okulu, askeri okul, topçu ve mühendislik okulu, deniz okulu, veteriner okulu, tarım okulu ve öğretmen yetiştirmek için kurulan Darülmuallimin bulunmaktadır.[260]

---

[258] Mustafa Ergün ve Barış Çiftçi. "Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedid." *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* 9.15 (2008): 791-803. Erişim Adresi: https://leventeraslan.files.wordpress.com/2016/05/usulu-cedid.pdf

[259] Edouard Engelhardt, *La Turquie et Le Tanzimat, Ou Histoire Des Réformes Dans L'empire Ottoman, Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours* (Paris,1882-1884), 77.

[260] Jean-Henri-Abdolonyme Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 2. Baskı (Paris, 1853), 205-217.

16 Ekim 1869'da İstanbul'dan Fransa'ya yollanan mektup doğrultusunda 25 Ekim 1869 tarihli *Journal officiel de la République française. Lois et décrets. (Fransa Cumhuriyeti Resmî Gazetesi. Kanunlar ve Kararnameler)*'de yayınlanan haberde Osmanlı Devleti'nde yeni onaylanmış kamu eğitimi yasasının önemli paragrafları yazılıdır. Fransa Resmî Gazetesi'nde Osmanlı okullarının bölümleri hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Osmanlı okulları iki kategoriye ayrılır: Birincisi, özellikle hükümetin gözetiminde ve idaresindeki devlet okulları, ikincisi ise kişiler veya topluluklar tarafından kurulan ve idare edilen, hükümetin sadece kontrol ettiği özel okullardır. Devlet okullarında eğitim üç sınıfa ayrılır: 1) ilk eğitim, ilk ve orta okulda verilir. 2) İkinci eğitim, hazırlık okulları ve liselerde verilir. 3) Yüksek eğitim, hususi (özel) okullarda verilir. Bu şekilde, imparatorluktaki okullar beş sınıfa ayrılır: 1) ilkokul (sıbyan); 2) ortaokul (rüştiye); 3) hazırlık okulu (idadi); 4) lise (sultânî); 5) hususi okul (âliye).[261]

Bu okulların edebiyat kısmında dil eğitimi çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Arapça ve Farsça bilmek az biraz eğitimli her Türk için zorunludur. Öte yandan milliyetlerin çeşitliliği, Yunanca ve Bulgarca gibi yerel dillerin Trakya ve Makedonya'da eğitime dâhil edilmesini gerekli kılmaktadır. Ortaöğretimde yer alan Fransızca, Osmanlı Devleti'ndeki bütün ırkların ve her milletten yabancının birbiriyle anlaşabileceği ortak bir dil rolü oynamaktadır.[262] Osmanlı Devleti'nde, yaşayan Doğu dillerinin öğretimine yönelik verilen özel okul derslerinin de siyaset ve ticaret için büyük bir öneme sahip olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca Türkçe derslerine de özen gösterilmiş, 1867-1868 eğitim yılının birinci döneminde Perşembe ve Cumartesi olmak üzere haftada iki gün Fransız öğretmen Monsieur Barbier de Meynard'ın, Cevdet Efendi'nin yardımı ile ve Hümâyûn-nâme yoluyla Osmanlı tarihinden kesitler sunarak Osmanlı dilinin ilkelerini anlatacağı, konuşmalar yapıp resmî evrak çözümü üzerinde çalışacağı duyurulmuştur.[263]

Osmanlı Devleti'nde okulların ana hedefi gelecekte devletine yararlı olabilecek genç Osmanlılar yetiştirmektir. Öğrencilerin, uluslararası kültürün bilgilerini içeren bir

---

[261] "Lois et Décrets; Turquie," *Journal Officiel De La République Française,* No 294 (Ekim 25, 1869): 1387.

[262] Léon Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman* (Paris,1895), 28.

[263] "Loi Portant Qu'il Sera Établi Dans L'enceinte De La Bibliothèque Nationale, Une École Publique Destinée À L'Enseignement Des Langues Orientales 1795." *Ecole Spéciale De Langues Orientales, À La Bibliothèque Nationale,* No 8 (Kasım, 1867): 8.

veya daha fazla Avrupa dilini (diplomasi alanında ve uluslararası ilişkilerde gereklidir.) çok iyi bir şekilde öğrenmeleri, fen bilimlerinden (imparatorluğun bilimsel gelişimi için gereklidir.) anlamaları ve aynı zamanda temel ekonomi teorisiyle XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki pratiği (İmparatorlukta, gelecekte ekonomik durumların oluşturulması için gereklidir.) kavramaları hedeflenmiştir. Bununla beraber, Tanzimat Osmanlısı için yeni bir kimlik yaratmak, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı'nda belirtilen hedeflerden birisidir. Okullar yerel ayrılıkları aşan, Osmanlı Devleti'ne karşı bağlılık ve sadakât hislerini güçlendiren yeni Tanzimat ruhunu anlamayı teşvik etmek için gereklidir. Öğrencilerin sahip olduğu kişisel din, köken ve dil özelliklerinden önce bu gibi dayanışma duygularının gelmesini sağlamak asıl amaçtır. Bunlar, Osmanlı sivil okullarının entelektüel ve bürokratik kurucularının belirtilen hedefleridir.[264]

Ortaylı'ya göre ise Tanzimat tipi, günümüz toplumunda kendi kendini yetiştiren, eleştiren ve aydın insanın ilk örneğidir. Tanzimat insanının oluşumunda geleneğin payı vardır; ama geleneği değiştirme geleneği Tanzimatçılarla başlamıştır. Tanzimat eğitiminin en önemli girişimlerinden biri, ortaöğretim alanında İnas Rüştiyeleri açarak kız çocuklarının eğitim almasını sağlamak olmuş ve bu, XIX. yüzyıl sonunda kadınların da öğretmenlik mesleğine girişine olanak vermiştir. Tanzimat Dönemi'nin getirdiği diğer bir sosyo-kültürel değişim üst ve orta tabaka kadınının toplumsal hayata katılmasıdır.[265]

Bu dönemde, eskiden beri mahalle okullarında okuması gelenek haline gelen kızlar için cesurca bir atılım yapılmıştır. Kızların devam edeceği dikiş evi gibi ev işlerini öğreten sanat okulları ve rüştiyeler açılmasının yanı sıra kız öğretmen yetiştirecek okullar da açılmış ve bu okullar kadınlar arasında meslekleşmeye doğru giden yolun kapılarını aralamıştır.[266]

Yapılan reformların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin o dönem uyguladığı eğitim anlayışında 'eğitimde eşitlik ilkesi' de hassas bir konu olmuştur. Bunun nedenleri arasında Fransız İhtilâli ile ülkeye sızan ayrılıkçı fikirlerin gayrimüslim halk üzerindeki kışkırtıcı etkilerini eğitim yoluyla en aza indirmek ve 1839 Tanzimat Fermanı, özellikle

---

[264] Habıl Randı Deguilhem, "Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*,"* Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, (Ed.) (Phoenix Yayınevi, 2006) İçinde *Damas Au XIXe Siècle, Au Cosmopolitisme De L'esprit? Les Nouvelles Écoles Laïques De L'état Ottoman. Cahiers De La Méditerranée, (67),* (France, 2003), 165-176.

[265] İlber Ortaylı, "Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu," içinde *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu,* Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.) (Phoenix Yayınevi, 2006), 294-299.

[266] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 231.

1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslimleri ve Batılı güçleri memnun etmek gibi sebepler yer almaktadır.

Tanzimat Dönemi'nin son yıllarına doğru kabul edilen 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi de hem eğitimde gerçekleşmesi planlanan reformların maddeler halinde belirtilerek yasal bir zemine oturtulması, hem de eğitimde modernleşme adına yapılmak istenen yeniliklerin belirlenmiş olması yönüyle önemlidir. Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün kendi ülkesinde 10 Nisan 1867 tarihinde yürürlüğe koyduğu kanun örnek alınarak oluşturulan 1869 Nizamnâmesi, Fransız eğitim sistemindeki yeniliklerin Osmanlı eğitimine yansımalarını göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Nizamnâme'nin olumlu yönlerini vurgulayan birçok devlet adamı ve eğitimcinin yanında, bu yasanın Osmanlı eğitimi üzerinde çok büyük bir değişiklik yapmadığını, bazı maddelerinin sadece kâğıt üzerinde kaldığını düşünenler de vardır. Fransız yazar M. De Salve bunlardan birisidir.

Galatasaray Lisesi müdürlerinden Salve, *L'enseignement en Turquie: le Lycée impérial de Galata-Séraï* adlı eserinde 1869 Nizamnâmesi'nin en önemli maddelerinden olan şu maddelerini belirtmiştir:

1. Her mahalle veya köyde en az bir ilkokul; beş yüzden fazla evin bulunduğu yerlerde daha yüksek ilköğretim okulları kurulmalıdır.
2. Binden fazla ev bulunan her şehir bir lise, ilçesi bulunan her büyük şehir ise bir hazırlık okulu (idadi) ya da liseye sahip olmalıdır.
3. İstanbul'da bir devlet üniversitesi ve bir halk eğitim kurulu oluşturulmalıdır.

Salve, bu kanunun kendi içinde mükemmel, ancak ölü bir belge olduğunu, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine gerçek bir yenilik getirmediğini, yeni ilkokul, ortaokul veya liseler açılmadığını, eğitim alanında yeterli maddi kaynak ve öğretmenin bulunamadığını; özel okullara kabul edilen az sayıdaki öğrenci ve cami derslerine devam edenlerin yanı sıra, Türk çocuklarının sadece okuma, yazma ve aritmetik öğrenmeye devam ettiğini ve bu çocukların en temel konularda bile iyi olmadıklarını yazmıştır.[267]

[267] Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 836-853.

Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve Sonrası. Fransız yazar La Garde de Dieu, *De l'histoire de l'islamisme et de l'empire Ottoman* adlı eserinde Sultan II. Abdülhamit için şunları yazmıştır:

> Meşrutiyet Dönemi Padişahı Sultan II. Abdülhamit tahta oturduğunda ülke, tarihinin en ilginç dönemlerinden geçmektedir. Yeni Sultanın hayâli, İslami çalkantı ile Osmanlı hükümdarı olarak kaybettiklerini tekrar kazanmaktır. Bununla birlikte her yerde Müslüman halkların birliğini ve Hristiyanlığın tehditi altındaki Müslüman inançlarını savunmak için bir koalisyonun gerekliliğini telkin edince yüzlerce şeyh ülkeye yayılarak insanlara İslamiyeti ve İslam birliğinin önemini anlatmaya çalışmışlardır. Tercüman-ı Hakikat; Türk ordusunun Fransız ordusundan daha üstün olduğunu ileri sürerken, birçok gazete 'Bir İslam birliğinin Hristiyan dünyasını şaşırtacağını' yazmıştır ki, bu birlik Abdülhamit'in zihnindeki bir düşünceden ibarettir. [268]

Sultan Abdulaziz gibi Sultan II. Abdülhamit de Fransız eğitim sisteminden etkilenerek iptidai, rüştiye, idadi ve liseler ile Dârülfünûnda büyük reform hareketleri gerçekleştirmiştir.[269]

Hükümdârlığı I. ve II. Meşrutiyet Dönemi'ni kapsayan Sultan II. Abdülhamit'in eğitim öğretim alanında çıkarttığı yeni yasalarla, bu alanda geçmişte uygulanandan belirgin bir farklılık ortaya koyduğu ve önemli ilerlemelerin kaynağında yer aldığı kabul edilmektedir. Eskiden devlet bütçe kalemlerinde yer bile alamayan birçok eğitim öğretim kurumu maârife karşı özel bir ilgi duyan Sultan II. Abdülhamit sayesinde düşük bile olsa Milli Eğitimin normal bütçesi dışında devlet desteği ve tahtın özel gelirlerinden de pay almıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde özellikle başkentte olmak üzere tüm önemli şehirlerde ilkokullar açılmış ve bu okulların öğretmenleri Türkçenin temelini oluşturan Arapça ve Farsça kelimeleri çok iyi bilmelerinin yanı sıra aritmetik, coğrafya, tarih gibi temel bilimlere hâkim olanlar arasından titizlikle seçilmiştir. Bu dönemde eğitim veren erkek hazırlık okullarından mezun olanlar yabancı dil ve temel bilimler eğitimi veren üst sınıflara geçmektedir. Pera Avrupa Mahallesi'nin merkezinde bulunan ve çoğunluğunu Türkler ile ülkedeki Hristiyan nüfusun oluşturduğu Galatasaray Lisesi'nden Bâb-ı Âli'nin ve sarayın bazı yüksek görevlileri çıkmıştır. Yine bu dönemde genç kızlar için de okullar açılmış; aile büyüklerinin izin vermemesi, özel durumlar çıkması gibi sorunların ve Türk toplumunun özel taleplerinin önüne geçmek için eğitim zorunlu hale getirilmiştir. Eğitim alan kişi sayısını artırmak

---

[268] Dieu, *Histoire De L'İslamisme et De L'empire Ottoman,* 248-249.

[269] Suna Timur Agildere, « L'Éducation De L'Élite Féminine Dans L'Empire Ottoman Au XIXe Siècle : Le Pensionnat De Filles De Notre-Dame De Sion D'istanbul (1856)," *Documents Pour L'histoire Français Langue Étrangère Ou Seconde* (2012): 47-48. Erişim Tarihi: 14 Décembre 2019. Erişim Adresi: http://journals.openedition.org/dhfles/3163.

amacıyla öğrencilerin bu okullara ödediği miktar çok düşük tutulmuş, hatta bazen okullardaki eğitim ücretsiz olarak verilmiştir. Şu da bir gerçektir ki, hiçbir ülkede eğitim Osmanlı Devleti'ndeki kadar ucuz değildir ve Türk çocuklarının okula büyük bir sevinç ve istekle gitmeleri gerçekten görülmeye değerdir. Öğrenciler için sene sonunda yapılan yıllık sınavlara devletin ileri gelenleri de katılmakta ve bu sınavların sonunda en iyi okullarda en iyi öğrencilere ödüller verilmektedir. Sultanın da muhakkak temsil edildiği bu törenleri düzenlemek ve törenlere katılmak gerçekten zahmete değer bir iştir.[270]

Sultan II. Abdülhamit zamanında eğitimdeki reformları sayısal olarak ifade etmek gerekirse; 1867'den 1895'e değin, 28 yılda rüştiyelerin ve bu okullarda okuyan öğrencilerin dört kat artarak öğrenci sayısının 33.469'a yükseldiği görülmektedir. Ama bu artışa rağmen, Müslüman olmayanların rüştiyelerinde 76.359 olan öğrenci sayısı Müslümanlarınkinden iki kat fazladır.[271]

Sultan II. Abdülhamit döneminde basın da ilerleme kaydetmiştir. Daha önce İstanbul'da, eğitici olmayan çok az sayıda gazete yayınlanmakta ve bunlar da Avrupalı gazetelerin yayınladığı kısa makalelerin kötü tercümelerini, birkaç hikâyeyi, resmî işleri, atamaları ve bazı yerel haberleri içermektedir. Periyodik basın İstanbul dışındaki taşrada bilinmezken, Sultan II. Abdülhamit döneminde her şehir hem resmî bir gazeteye, hem de genel siyaset ve yerel yönetim konularını ele alan iki veya üç gazeteye sahip olmuştur.[272]

Cumhuriyet'in ilanından sonra ise yeni devletin siyasi düzeni şekillenmeye başlamış ve 3 Mart 1924'te TBMM iki önemli yasayı kabul etmiştir: Biri Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunu'dur. Buna göre bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış; ardından medreseler ve mahalle mektepleri kapatılmıştır. Ülkede artık tek tip eğitim yapılacak ve bu da laik eğitim olacaktır.[273]

Fransa Dışişlerinin, uluslararası ve diplomatik belgelerin aylık incelemelerine göre; 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra bir kısım din adamının sert direnişine rağmen Latin alfabesi kabul edilerek önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. Halk eğitimi, on yıl içinde kuvvetli bir ivme kazanmış ve yeni rejimle birlikte 11.000 ilköğretim okulu kurulmuştur. 1923 yılında 200.000 olan bu okullardaki öğrenci sayısı

---

[270] "Constantinople Moderne," *L'éducation Catholique: Revue De L'enseignement Primaire,* No 3 (Şubat 1, 1889): 42-43.

[271] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 87.

[272] "Constantinople Moderne," 42-43.

[273] Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 361.

1933 yılında 580.000'e yükselmiştir. Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü, 300 okul binasının açılması ve neredeyse buna eşit sayıda okul için temel taşların döşenmesi ile aynı zamana denk gelmiştir. Bu çabanın sonucunu istatistiklerle göstermek gerekirse; 1927'de okuyup yazabilen yetişkinlerin sayısı sadece 685.040 iken; 1932'de, temel dersleri almak için derslere katılan iki milyonu aşkın okuma yazma bilmeyen kişiden aynı yıl içinde 800.000 kişi sertifikalarını almıştır.

1913-1914 eğitim öğretim yılında ülke genelinde 41.895 kız, 181.384 erkek olmak üzere toplam 223.279 öğrenci ve 3413 okul vardır.

1923-1924 eğitim öğretim yılında ülke genelinde 62.954 kız, 273.107 erkek olmak üzere toplam 336.061 öğrenci ve 4894 okul vardır.

1931-1932 eğitim öğretim yılında ülke genelinde 191.814 kız, 350.322 erkek olmak üzere toplam 542.136 öğrenci ve 6713 okul vardır. [274]

Tablo 2

1923-1924 ve 1931-1932 Eğitim-Öğretim Yılı Öğrenci Sayılarının Okullara Göre Dağılımı

Okullar ve Öğrenci Sayıları	1923-1924 Eğitim Öğretim Yılı	1931-1932 Eğitim Öğretim Yılı
İlkokullar	336.061	542.136
Yüksekokullar	5905	30.316
Liseler	1241	6840
Meslek okulları	931	4155
Öğretmen okulları	2528	5293
Üniversite ve diğer yüksekokullar	2914	4853
Toplam	349.580 öğrenci	593.593 öğrenci

Kaynak: Affaires étrangères: revue mensuelle de documentation internationale et diplomatique, 1933, s. 562.

Tablo 2'de, Türkiye Cumhuriyeti'nde Fransa resmî makamlarının aylık incelemeleri sonucu ortaya konan 1923-1924 ve 1931-1932 eğitim-öğretim yılı öğrenci sayılarının okullara göre dağılımı verilmiştir. 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra geçen on yıllık süreçte tüm okul kademelerinde öğrenci sayılarının büyük bir hızla arttığı görülmektedir. Bu artışta, o dönemde büyük şehirlerin yanı sıra taşralarda ve köylerde de yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla bu okullardan daha çok kişinin

[274] "Activité Diplomatique Des Etats; Turquie - Dix Ans De République," 561-562.

faydalanabilmesi ve devletin yürüttüğü başarılı eğitim politikası sayesinde halkın, eğitimin önemi konusunda bilinçlenmesi etkili olmuştur. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan inkılapların bir parçası olarak 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü ve bu alfabenin genç nesiller arasında yayılması, ardından 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri'nin açılması da okuma yazma oranının artmasında pay sahibidir.

Selçuklular döneminden Osmanlı Devleti'nin çöküşüne ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ayak seslerinin duyulmaya başladığı döneme kadar eğitim sistemimiz birçok dönüşüme uğramış ve Batı'ya göre yetersiz kalmaya başlamasıyla kendini yenileme ihtiyacı hissetmiştir. Günümüz eğitim sistemimizin dayandığı temel değerleri anlayabilmek için öncelikle Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine tarihsel ve kademesel evreler halinde bakmakta fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nde Askerî Eğitim

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Batı Avrupa devletlerinin ilkelerini temel alan bir askerî organizasyon görece olarak yenidir. 1826'ya kadar Osmanlı Devleti'nin esas askerî gücü halen Yeniçerilerden -daimî piyade birliği- oluşur ki bu kurumun yapılanması, asker alımı, idaresi zamanın ihtiyaçlarıyla bağdaşmayan ve modası geçmiş bir bünyeye sahiptir. Bu birliğe, zeamet ve tımar adı verilen toprakların sahibi olan sipahiler tarafından tedarik edilen feodal askerler katılmaktadır. XVIII. yüzyılın son yıllarında Osmanlı askerî gücünün gerileyişini gören Sultanlar, orduya daha modern bir yapı getirmeye çalışmış ve bu yöndeki ilk girişim 1801 yılında Avrupaî fikirlere göre piyade, süvari ve topçu birlikleri oluşturan Sultan III. Selim tarafından yapılmıştır. Fakat Sultan II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen ilk denemelerde olduğu gibi Sultan III. Selim'in kurduğu Nizâm-ı Cedîd adındaki bu ordu modeli de çok kısa sürmüştür. Tüm güçlüklere rağmen Yeniçeri Ocağı'nı yok etme kararından dönmeyen ve bu sayede her türlü askerî reformun önündeki engelleri kaldıran Sultan II. Mahmut ise, o zamana kadar gerçekleştirilememiş bir işi başarmıştır. 16 Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden hemen sonra bir kararname ile askerî toprak, zeamet ve tımarlar da kaldırılmıştır. Yeniçeriler ve feodal süvariler haricinde eskiden var olan birlikler ise varlıklarını koruyarak yeni fikirlere göre yeniden yapılandırılmıştır. Zamanla bu reformun geçici bir tabiata sahip olduğu anlaşılmış ve Osmanlı ordusu tam anlamıyla

ancak 1843'te Sultan Abdülmecit döneminde diğer büyük Avrupa güçlerinin seviyesine gelebilmiştir. Bu yeniden düzenleme, Tanzimat Dönemi'nde Tanzimat Fermanı ile ilan edilen genel reform planının sonuçlarından bir tanesidir. Tanzimat Fermanı, orduya askerlerin alınma usûlünü tüm Müslüman nüfus arasında adil hale getirmek ve önceden erkekler tarafından ömür boyu yapılan askerî hizmet süresine bir sınırlama koyarak askeriyeyi düzenlemek için yeni temelller üzerinde bir ordu oluşturma ihtiyacını ortaya koymuştur.[275]

Tanzimat ve Islahat Fermanlarında öngörülen yeniliklerin birçok alanı kapsamasına rağmen reformlara ilk olarak askerî alandan başlanmıştır. Bunun en büyük sebebi ise Avrupa devletleri karşısında alınan yenilgilerin akabinde imzalanan ağır anlaşmalarla kaybedilen toprakların fazlalığıyla devlet bütünlüğünün tehlikeye girmesidir. Aslında Osmanlı ordusunun yetersizliği Tanzimat Dönemi'ne gelmeden çok daha önce farkedilmiş ve bu alandaki değişiklikler de 1839'dan önce başlamıştır. Kendini Batılı devletlerden her anlamda üstün görüp yenilmezlik inancı içinde olan Osmanlı Devleti, uzun yıllar bu inancını korumuş, ordusunda ve diğer sahalarda yenilik yapma yoluna gitmemiştir. Sultan III. Selim tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yeni bir ordu ve yeni bir düzen yaratma fikri ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü şartların farkına vardığını göstermesi bakımından önemlidir.

İmparatorluğun askerî yapılanması sebebiyle geçilen çeşitli aşamalar sonucu fark edilmiştir ki, 1843'te kurulan sağlam temeller sayesinde ordu, sonraki yarım yüzyıl boyunca, son 25 yılda çoğu Avrupa ordusu tarafından yapılan radikal değişiklikler kadar büyük reformlara ihtiyaç duymadan ayakta kalmayı başarmıştır. Askerî birliklerin meydana gelmesi için mükemmel şartlara sahip bir nüfusu olan Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın en iyi ordularından bir tanesini kurabilecek potansiyeli de vardır. Fakat, İmparatorluğun siyasî vaziyeti ve özellikle çeşitli milletlerin sosyal durumu ile yüksek memurlara atfedilen atalet gelenekleri imparatorluğun refahını düşünen hükümdarların iradesinin önüne geçmiştir. Bu durum, İmparatorluğun elde edeceği askerî gücün kuvvetlenmesini de önemli ölçüde yavaşlatmıştır.[276] 1848'de M. Viquesnel'in Osmanlı Devleti'ne yaptığı gezi sırasında verdiği bilgilere göre Osmanlı Devleti ve Fransa'nın daimî askerî gücü şöyledir: Osmanlı Devleti: 200.000, Fransa: 400.000 [277]

[275] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 36-43.

[276] Lamouche, *a.g.e.,* 43.

[277] Malte-Brun, *Géographie Universelle De Malte-Brun,* 353.

Osmanlı Devleti'nin askerî eğitimi incelendiğinde bu eğitimin çok küçük yaşta başladığı görülmektedir. 12 yaşına yaklaşan ve askerlik mesleğine girmek isteyen genç Osmanlılar, imparatorluğun tüm topraklarına yayılmış olan birçok Mekteb-i Rüştiye ve Mekteb-i İdadiye okullarında eğitime devam etmişlerdir. Bunlar, İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'de iki yıl eğitim aldıktan sonra ya piyade ya da atlı birliklerde teğmen olmak üzere mezun olmuşlardır. Genel Kurmayda çalışmak isteyenler okulda iki yıl daha eğitim görüp yüzbaşı rütbesiyle diplomalarını alırken topçu veya mühendis olmayı tercih edenler de Mühendishanede iki yıl daha okumuşlardır. Osmanlı ordusunun en saygın Müşirleri ve Paşaları, Gazi Ahmet Paşa, Gazi Osman Paşa, Recep Paşa, Ahmet Eyüp Paşa, Tevfik Paşa vs. savaş zamanında birliklerin başında bulunmuş ve eğitimlerini Osmanlı Devleti'ndeki askerî okullarda tamamlamışlardır.[278]

Subayların temini. Tanzimat Dönemi'ne kadar orduda subay ve uzman ihtiyacını özellikle Sultan II. Mahmut devrinde kurulan Harp ve Tıp okullarının sağladığı görülmektedir.[279] Bu Türk subayların temini ise, Fransa'da kullanılanlara benzer düzenlemelere dayanmaktadır. Teğmen yetiştiren iki farklı okul vardır: bir tanesi Piyade ve Süvari Okulu, diğeri Topçu ve Mühendis Okuludur. Atlı birliklerin subayları birbirinden farklı iki kökene sahiptir: Mektepliler ve alaylılar. Mekteb-i Harbiye'den gelenler mektepli diye adlandırılmıştır. 1895 yılında mektepli sayısı toplam subay miktarının ancak % 15'ini oluşturmaktadır. İsimlerinin yanında 'mektepten' ibaresinin konulduğu yıllık sınavlar sonunda mektepliler kurmay sınıfında ve özel hizmetlerde yoğun biçimde görev alırken, birliklerde sayıca daha azdırlar. Bir piyade sınıfında, bir taburun karargahındaki 16-18 subay arasından ancak iki ila dört tanesi askerî mektep çıkışlı bulunmaktadır. Osmanlı nüfusunun genel eğitim düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, alaylıların en ihtiyarlarının bile çoğunun sınırlı bir teorik bilgiye sahip olduğu farkedilmektedir. Bu yüzden Osmanlılarda askerî okulların sayısı artırılıp alaylıların sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Prensip olarak, teğmen rütbesini alabilmek için alt subay, zorunlu askerî hizmetin iki katı kadar, yani pratikte altı yıl çalışmak ve buna ilaveten tümen karargâhında alay komutanı, imam ve iki ön binbaşı veya yüzbaşıdan oluşan komisyon önünde gerçekleşen bir yeterlilik testini geçmek

[278] "Turquie-Lettre De Notre Correspondant," 584.

[279] Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 337.

zorundadır. Testler hem teorik hem pratik kısımdan oluşmakta; okuma, yazma, hesaplama, iç hizmet tüzüğü, mekân hizmeti, sefer hizmeti, refâkat okuluna kadar manevra, ilk taktik uygulamaları (adayın sınıfı konusunda) ve seferin güçlendirilmesi şeklinde yapılmaktadır.[280]

Buradan, Osmanlı ordusundaki askerlerin çoğunun herhangi bir askerî okul bitirmemiş ve bu alanda teorik eğitim almamış olduğu anlaşılmaktadır. Gerekli donanıma sahip olmayan bu askerler savaş konusunda önemli teknikleri bilmediği için, ordudaki genel bozulmalar da buna eklenince modern yöntemlerle eğitilmiş Batı orduları karşısında başarısızlığa uğramışlardır. Bu durum, yapılan ıslahatlarda en çok ve ilk olarak orduda yapılan düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.

Terfi. Kıta birlikleri, yüzbaşı rütbesine kadar terfi edebilirler. (süvari sınıfında sadece ön yüzbaşıya kadar). Daha üst rütbeler ordu birliklerinde ve general rütbesi tüm Osmanlı ordusunda görev yapabilir. Mektepli subaylar, bir rütbeden diğerine geçiş için herhangi bir sınava tabi tutulmazlar. Onların yükselişi hızlı olur (ki bu onların sayısının azlığı ve birlik kaynaklı subayların niteliksizliğiyle kolayca açıklanabilir). Her bir rütbede bekleme süresi şu şekildedir: teğmen, bir yıl; üstteğmen, iki yıl; yüzbaşı, üç yıl, ön binbaşı, beş yıl; binbaşı, beş yıl. Öte yandan birlik kaynaklı subaylar, yüzbaşı veya ön binbaşı rütbesine yükselebilmek için sınavlardan geçmek zorundadır. Bunların büyük çoğunluğu düşük rütbelerden ileriye gidemez; fakat Türk ordusunda subayların hizmetten ayrılma yaşıyla ilgili kesin bir kural olmadığı için bazen hiyerarşinin rütbelerini hızlıca yükselmiş genç subayların yanında yaşı rütbesinin gereklerini yerine getirmesine müsaade etmeyen yaşlı subaylar da görülebilir. Öte yandan, yaş sınırlamasının getirilmesi Türk ordusunun yapısında olumlu etkiler yaratabilir. Eğer bu önlem askerî okulların artışıyla desteklenirse ordu kadrolarının yenilenmesi ve gelişmesi sağlanabilir.[281]

Osmanlı Devleti'nde askerî ve sosyal alanlarda yapılan yeniliklere Fransa'nın da mühimmat, araç gereç, uzman sağlama gibi konularda önemli katkıları olmuştur. Osmanlı ordusunu modernize edebilmek için Fransız ordusundan Bonneval, Baron de Tott ve birçok uzman Osmanlı Devleti'ne gelerek askerî konularda fikirler vermiş,

[280] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 54-55.

[281] Lamouche, *a.g.e.,* 55-56.

askerî okullar açmışlardır. Bu kişiler, açtıkları okullarda bizzat kendileri de derslere girmişler ve bu okulların gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Fransız uzmanların açtıkları askerî okullardan bazıları daha sonraki padişahlar tarafından tekrar düzenlenerek eğitim vermeye devam etmiştir.

Sağlık Hizmetleri Subayları. Osmanlı ordusundaki doktorlar (tabip), eczacılar ve veterinerler (baytar) tamamıyla muharip birliklere benzetilmiştir. Rütbe isimleri aynıdır. Askerî yıllıkta doktorların ve veterinerlerin adları kıdemlerine göre diğer subaylarla birlikte yer almaktadır; şu kelimeler ancak kıyıda köşede görülebilir: doktor veya veteriner. Türk ordusunun doktorları ve eczacıları İstanbul Askerî Tıp Okulundan, veterinerler ise Piyade ve Süvari Okulu bünyesindeki veterinerlik okulundan çıkmaktadır. Doktorlara ek olarak, Osmanlı ordusu düşük rütbeli personellere de sahiptir ve bu personeller 'cerrah' olarak adlandırılır. Bunlar subay rütbesinde bulunur ve teoriden ziyade pratik bilgiye sahip tıbbi asistanlardır. Muharip birliklerin aksine, Osmanlı Sağlık Birliklerinde gayrimüslim subaylar da görev almaktadır.[282] 1856 Islahat Fermanı, hem Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin devlet dairelerine ve okullara girebilmelerine olanak sağlamış, hem de fermanda sözü geçen madde uyarınca Türk çocuklarına Avrupa bilim, kültür ve eğitimini tanıması için yeni imkanlar sunmuştur.[283] Müslim-gayrimüslim eşitliğinden söz eden 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra gayrimüslimler de birçok konuda Müslümanlar gibi muamele görme hakkı kazanmışlardır.

Genel Gözlemler. Kıta birlikleri ve kurmaylarda görev ve rütbe arasındaki ilişki Fransa'daki ile aynıdır; bu benzerliği neredeyse her zaman gözlemlemek mümkündür. Fakat öte yandan, yardımcı sınıfların ve hatta en önemsiz hizmetlerin bile abartıldığı görülmektedir. Doktorlar, eczacılar ve veterinerler muharip subaylarla aynı unvanlara sahiptirler, bazen atandıkları birliğin komutanıyla aynı rütbede, hatta daha üstte olabilirler. Buna rağmen askerî okullardaki öğretim personeline verilen aşırı değerin ve

[282] Lamouche, *a.g.e.,* 57-58.

[283] Şişman, "Mekteb-i Osmani (1857-1864), "84-118.

kimi öğretmenlerin sahip olduğu yüksek rütbelerin, bu kişilerin verdikleri derslerin önemiyle orantılı olduğu söylenemez.[284]

Osmanlı Devleti'nde eğitim alan kişi sayısının nadir bulunduğu bu dönemde doktor ve eczacıların görevlendirildikleri alay ve tabur karargâhlarında saygınlık görmeleri Osmanlı Devleti'nde bilime ve eğitime verilen önemin bir göstergesidir.

Askerî okullar. Osmanlı Devleti, ilköğretim çağında genç erkekleri alan ve onları Kurmay Okulunda verilen yükseköğretime yönlendiren çok yönlü bir askerî eğitim sistemine sahiptir. Askerî okullardaki eğitim ücretsiz olduğu için ailelerinin ekonomik durumu nasıl olursa olsun herkes askerî kariyere sahip olabilir. Türk askerî okulları resmiyette dinine bakılmaksızın her milletten Osmanlı vatandaşına açıktır; fakat pratikte gayrimüslim öğrenciler yalnızca hazırlık okullarına ve Askerî Tıp Okuluna kabul edilirler. [285]

Türk askerî okulları yüksek okul veya akademiden, liseden (idadi) ve hazırlık okulu veya askerî rüştiyeden oluşmaktadır. 1883 yılında İstanbul'da Askerî Rüştiye Mektebi veya hazırlık okullarında 2128 öğrenci ile 84 tane okul ve taşrada 20 okul vardır. Hepsinde Fransızca eğitim yapılır, öğrenciler dışarıda kalır, öğretmenlerin masrafları devlet tarafından karşılanır. İlk askerî okullardan bir tanesi olan Kuleli Lisesi'nin 19 öğretmeni ve 600 öğrencisi vardır. Okuldaki öğrenim üç yıl sürer ve tamamı Müslüman 200 öğrenci Pangaltı'daki Harp Okuluna, çeşitli dinlerden 400 öğrenci ise Askerî Tıp Okuluna devam eder. Kuleli Lisesinin bütün öğrencileri yatılı olup masrafları devlet tarafından karşılanır. Edirne, Bursa, Manastır, İzmir, Erzurum, Şam ve Bağdat'ın hepsinde bir Askerî İdadi bulunur; fakat hiçbiri Edirne'deki kadar önemli değildir. Buradaki askerî lisede sadece 52 öğrenci ile altı öğretmen bulunur.[286]

Hazırlık Okulları. İki kademe hazırlık okulu bulunmaktadır: Ortaokul ve askerî kolejler. 1850'den sonra toplam 28 adet askerî ortaokul (mekteb-i rüştiye-i askerîye) mevcuttur. Bunlardan sekiz tanesi İstanbul'da, diğerleri ise her birinde birer tane olmak

---

[284] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 59.

[285] Lamouche, *a.g.e.,* 59-60.

[286] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition de Paris, Temmuz 2, 1883).

üzere Edirne, Manastır, Selanik, Bursa, Üsküp, Erzurum, Şam, Beyrut, Halep, Trabzon, Erzincan, Sivas, Van, Harput, Diyarbakır, Bağdat, Kastamonu, Süleymaniye (Musul vilayeti), Sina (Yemen) ve Trablus'dadır. Okullardaki öğrenci sayısı 100 ile 600 arasında değişmektedir. Toplam öğrenci sayısı yaklaşık 4000'dir. Ortaokul öğrencileri üniforma giymektedir; fakat yatılı olmak zorunda değillerdir; askerî eğitim almazlar ve orduya katılma zorunlulukları yoktur. Rüştiye okullarının müfredatı, ilköğretim müfredatının gelişmişidir. Dört yıla yayılan dersler; dinî eğitim, hat, Türkçe-Arapça-Farsça dilbilgisi, coğrafya, aritmetik, geometriye giriş ve çizim derslerini içermektedir. Her okulun başında binbaşı veya ön binbaşı rütbesinde bir müdür vardır. Müdürün yanı sıra iç hizmetler ve öğrencilerin gözetiminden sorumlu iki ila beş kişi arasında değişen alt rütbeli subaylar bulunur. Öğretmenler (hoca) ya düşük rütbeli subaylardan (bazen ön binbaşı hatta binbaşı) ya da daha büyük oranda sivil öğretmenlerden oluşur. Askerî ortaokullar disiplinli olması ve aynı seviyedeki sivil okullardan daha iyi eğitim vermesi sebebiyle Müslüman aileler arasında çok popülerdir.[287]

Mezun olanları devlet kadrosunda önemli mevkilere getiren okulların başında gelen askerî okul, donanma okulu, topçuluk ve tıp okulunun her birine tamamen ücretsiz olan bir hazırlık veya idadi okulu eklenmiştir. Her ilde mahalle ya da cami mektepleri, bir rüştiye ve bazen de bir idadi bulunmaktadır.[288]

Askerî ortaokulların üstünde Askerî Kolejler (Mekteb-i İdadi) bulunur. Bunlar İstanbul, Edirne, Manastır, Bursa, Erzurum, Şam ve Bağdat'ta olmak üzere yedi adettir. İstanbul, Askerî Tıp Okuluna hazırlık okulu olarak hizmet veren bir koleje daha sahiptir. Buradaki askerî karakter ortaokula kıyasla çok daha baskındır; öğrenciler üniforma giyer, çok küçük istisnalar haricinde hepsi yatılıdır ve askerî eğitim alırlar. Osmanlı askerî kolejleri Alman ordusunun Cadet okulları (Cadets de l'armée allemande) ve Fransız askerî okulu Prytanée ile benzerlik gösterir, küçük bir farkla; askerî ortaokulların varlığı sebebiyle Türk kolejlerindeki öğrencilerin eğitim süresi yurtdışındaki eğitim kurumlarına kıyasla çok daha kısadır. Dersler üç yıl sürer ve Türk Dili ve Edebiyatı, Fransızca, Tarih, Coğrafya, Matematik (Fransa'daki hazırlık ve ortaokul matematik sınıflarına karşılık gelen bir programa göre), çizim dersleri öğretilmektedir.[289] İdadilerde ağırlıklı olarak verilen Fransızcanın yanı sıra İngilizce ve

[287] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 60.

[288] Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 840-841.

[289] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 60-61.

Almancanın da ders programına eklenmesi, bu okulların yükseköğretime öğrenci hazırlamayı amaçladığını akıllara getirmektedir.[290]

Öğretmenler çok çeşitli rütbeden subaylardan oluşur. (Son yıllıkta, İstanbul'daki Askerî Koleji'nin tarih öğretmeni bir albaydır.) Bazı yardımcı öğretmenler (hoca muavini) sivillerden oluşur. Her okul, bir müdür veya komutanın yönetimi altındadır. Bunların rütbeleri binbaşı ile albay arasında değişebilir ve ders müdürü (ders nazırı) adı verilen, genellikle derslerde de bulunan bir yardımcısı vardır. Bazen bu görevler okul komutanının görevleriyle karışabilir. Çeşitli sayılarda düşük rütbeli subay (taşradaki kolejlerde üç ila dört, İstanbul'da sekiz ila on arası) öğrencilerin gözetiminden ve askerî kumandanlığından sorumludur. Okul müdürleri İstanbul'da, iç hizmetin başı (dâhili müdür) olarak adlandırılan üst rütbeli subayın emri altındadır. İstanbul'daki kolejde istihdam edilen subay sayısı 47, Askerî Tıp Okulu Hazırlık Kolejinde (Mekteb-i İdadi-i Tıbbiye) 35 ve taşra kolejlerinde toplam 73'tür. (her bir kurum için 7-17 arası) İstanbul'daki iki kolejdeki öğrenci sayısı genelde 200-250 arasındayken, taşradaki kolejlerde bu sayı 80-140 arasında değişmektedir. Askerî kolejlerin amacı öğrencileri askerî okullara hazırlamak olmasına rağmen, okuldan ayrılan öğrenciler için askerî kariyer zorunlu değildir. Bunların çoğunluğu sivil yüksek okullara (siyasal bilgiler, tıp vs.) veya diğer kamu hizmetlerine kaydolurlar. Askerî kolejlerde, astsubayların genel eğitimlerini tamamlayarak teğmenlik rütbesine yükselebileceği bir yıllık özel dersler oluşturulmuştur. Bu kursların her biri 40-50 arasında öğrenci kabul eder ve bu da mevcut yedi okul için 300-350 öğrenci demektir.[291]

Salve'e göre, İdadinin programları, öğrencilerin daha sonra yerine getirecekleri görevler için gerekli bilgileri içermesine rağmen, ne yazık ki bu okullları bitiren ve sadece okuma yazma ve matematiği bilen gençlerin bilgi yetersizliği tüm emekleri boşa çıkarmaktadır.[292]

Kurmay Okulu. Askerî okulun en iyi mezunları doğrudan Kurmaylık Okuluna (Erkan-ı Harbiye Mektebi) girebilir. Bunun için sınavlardaki notları belli bir ortalamanın üzerinde olmalı ve sayıları mezun öğrencilerin % 10'unu aşmamalıdır. Öte

[290] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,*158.

[291] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 60-61.

[292] Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 840-841

yandan, Kurmaylık Okulunda Piyade ve Süvari Okulundan gelen öğrenciler de vardır. XIX. yüzyılın sonuna kadar Kurmaylık Okulunun mevcudu dönem başına 15-20 öğrenci olmuştur. Kurmay Okuluna girenler direkt olarak üst teğmen olurlar ve üç yıllık eğitimin ardından yüzbaşı rütbesiyle Genelkurmaylığa atanırlar. Müfredat şu dersleri içermektedir:

1.yıl: Taktik ve strateji, topografya, sefer tahkimatı, balistik, askerî tarih, yüksek cebir, analitik geometri, betimleyici geometri, askerî edebiyat.

2.yıl: Taktik ve strateji, sefer tarihi, Osmanlı İmparatorluğu ve komşularının coğrafyası, türevsel ve integral hesaplama, mekanik, askerî mimari, demiryolu, kimya, jeoloji.

3.yıl: Taktik ve strateji, kurmaylık hizmeti, kuşatma savaşı, askerî edebiyat tarihi, demiryolları ve telgrafların askerî kullanımı, askerî tarih, Avrupa'nın askerî coğrafyası ve istatistikleri, mimari, astronomi ve jeodezi (yerölçüm), mekanik Fransızca, Almanca veya Rusçadan bir tanesinin (öğrencilerin tercihine göre) eğitimi her üç yılda da ortaktır. Bazı derslerin öğrenimi Fransızca yapılır ve bu dilin öğrenimine özel önem gösterilir.

Dışarıda yapılan eğitim ise atış, topografik araştırmalar, eğitim gezileri, seferdeki kurmay görevleri vs. içerir. Kurmay Okulunun programının çok geniş ve çeşitli olduğu, subayları yalnızca kurmaylık görevlerine hazırlamayı değil, onların genel eğitimlerini tamamlamayı amaçladığı görülür. Okul komutanlığı ve öğretim personeli, Kurmay Okulunun yalnızca daha üst düzey bir bölümü olan askerî okul ile ortaktır.[293]

Deniz Mühendisi Mektebi (Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyun). Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk çağdaş okul Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyun (Deniz Mühendishanesi)'dur. Deniz Mühendishanesi, pozitif bilimlerin ve yabancı dillerin yer aldığı programı, uygulamalı dersleri, ders kitapları, araç gereçleri, yerli ve yabancı kitaplardan oluşan zengin kitaplığı, yabancı hocaların da yer aldığı öğretim kadrosuyla Osmanlı Devleti'nde Batı tarzında açılan ilk okuldur. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından 1870'te Çeşme Limanı'nda yakılması üzerine Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, yanan donanmanın yerine güçlü bir Osmanlı donanması yapma işine girişmiş ve bu donanmaya modern teknik bilgilere

[293] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 64-65.

sahip subaylar sağlamak üzere 18 Kasım 1775'te İstanbul'da Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyun açılmıştır. Okul, yabancı kaynaklarda 'Ecole de Théori', 'Ecole de Mathematiques', 'Chambre de Géométries' gibi adlarla geçmektedir. Okulun açılışında Baron Françoise de Tott'dan yararlanılmıştır. Mühendishâne-i Bahr-î Hümâyun'un öğrencileri okulun açılışında alınan çocuklar, askerî kurumlarda görevli gençler ve donanmada görevli subay ve denizcilerden oluşmaktadır.[294]

02 Temmuz 1883 tarihli Fransız *Journal des débats politiques et littéraires (Siyasi ve Edebî denemeler dergisi),* Osmanlı donanma okulları için şunları yazmıştır:

> İstanbul'da iki tane donanma okulu var; 200 öğrencili Kasımpaşa Hazırlık Okulu ve Halkalı Yüksekokulu. Tüm askerî denizcilik okullarında olduğu gibi bu iki okulda da yalnızca Müslümanlar bulunuyor, ki askerlik hizmetini yerine getiren yalnızca onlardır. Halkalı Okulunda İngilizce öğretilmekteydi; fakat Türkler tarafından yabancı öğretmenler çıkarıldı. Okul toplam on yıl sürüyor; dört yıl rüştiyede, dört yıl idadi veya lisede, iki yıl da öğrencilerin teğmen rütbesiyle mezun olduğu akademide. Söylemeye gerek yok ki, denizcilik okulundaki öğretim öğrencilerin pratik yapacağı gemileri içermiyor ve Halkalı'da öğrencilerin gerekli fiziksel çevikliği edinebilecekleri bir spor salonu bile göremiyoruz. [295]

Bu konuda Duruy, daha gelişmiş bir jimnastik eğitimiyle desteklenen ve okul müfredatlarına dâhil edilmesi gereken askerî talimlerin genç nesillerin daha güçlü ve diri olmalarını sağlayacağını belirtmektedir. Öyleki 1870 yılında askerlik hizmeti sonrası bir hitabet öğrencisi bir taşra ilinde polis teşkilatının eğitimden sorumlu olmuştur.[296]

Topçuluk ve Mühendislik Okulu (Mühendishâne-i Berr-î Hümâyun). Batı teknolojisinin okutulacağı, iyi organize edilmiş bir okula gereksinim duyulması üzerine ve Sultan III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd adıyla kurulan modern ordunun subay gereksinimini karşılamak için Fransa ve İsveç'ten subaylar getirtilerek 1795'te İstanbul'da Mühendishâne-i Berr-î Hümâyun (Kara Mühendishanesi) açılmıştır. Fransız etkisinin görüldüğü bu okulun Grand Encylopédie ile beraber içinde çoğu Fransızca 400 kitap olan zengin bir kitaplığı vardır.[297]

---

[294] Bilim, *Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması: Askeri Okullar,* 237-238.

[295] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition De Paris, Temmuz 2, 1883).

[296] "M. Victor Duruy," *Typographie Lahure* (Paris: Bibliothèque Nationale, 1876), 13.

[297] Bilim, *Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması: Askeri Okullar,* 237-239.

Topçuluk ve Mühendislik Okulu, Harbiye Nezaretine bağlı olup bu iki sınıfa subay yetiştirmekle görevlidir ve Büyük Topçuluk Ocağına bağlıdır. Resmî olarak İmparatorluk Kara Orduları Mühendislik Okulu, Mühendishâne-i Berr-î Hümâyun adı ile bilinen bu okul, İstanbul içlerindeki Humbarahane'de bulunmaktadır. Bilimsel metotlarla ders işlenen bu okuldaki eğitim dört yılın üzerinde sürer. Kamu İşleri Bölümü personelinin temin edildiği Sivil Mühendislik Okulu, Humbarahâne Okuluna bağlıdır. Üçüncü yılın sonunda sınavları geçen öğrenciler teğmen olarak atanırlar; dördüncü yıldan sonra üstteğmen rütbesiyle mezun olurlar. Bu nedenle dördüncü sınıf öğrencilerinin durumu Batı ordularındaki meslek okullarının öğrenci-subaylarının durumlarına benzer. Dört yıllık normal eğitim dönemine ilaveten dördüncü sınıf sınavlarını çok iyi notlarla geçen öğrencilerin kabul edildiği üç yıllık yüksek eğitim vardır. Buraya kabul edilen öğrencilerin miktarı okuldan mezun olan öğrenci sayısının % 10'unu geçemez. Üç yıllık yüksek eğitimi de tamamlayan üst teğmen-öğrenciler, anında yüzbaşı rütbesine terfi ederler. Humbarahane Okulunun mezun sayısı ortalama 30-40 öğrenci arasındadır ki, bunun 1/6'sı mühendis, geri kalanı topçudur. Okul personeli 48'i istihbarat olmak üzere toplam 71 subaydan oluşmaktadır.[298] 1883 yılında 27 öğretmen ve 90 öğrenciye sahip olan bu okulda Fransızca da öğretilmektedir. Bu okulun iyi bir nâmı vardır, eğitimi ciddidir ve öğretmenlerinin birçoğu Fransa'da veya Almanya'da eğitim almıştır. Tüm öğrenciler yatılı olup giderleri devlet tarafından karşılanmaktadır.[299]

Tıp Fakültesi (Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i Şahane, Askerî Tıp Okulu). Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı bir ordu kurulmuş ve bu ordunun sağlık hizmetlerinin karşılanması için modern bir tıp okulunun açılması gerekmiştir. 1827'de açılan Tıphane-i Amire adlı okulun öğrenim dili Fransızcadır. Bu nedenle ilk sınıf olan dördüncü sınıf programında Osmanlıca, Arapça, Fizik ve Kimyanın yanında Fransızca gramer, Fransızca kompozisyon ve Fransızca örnek metinler okutulmuştur.[300] Eğitim süresi altı yıl olan bu okulu bitiren tıpçı veya eczacılar yüzbaşı rütbesiyle sağlık birimleri bünyesinde göreve başlarlar.

[298] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 65-66.

[299] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition de Paris, Temmuz 2, 1883).

[300] Bilim, *Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması: Askeri Okullar,* 240.

Okuldan mezun olan doktorlar alay hizmetine başlamadan önce Kartalpaşa Askerî Hastanesinde (Üsküdar yakınlarında) iki yıllık pratik staj yaparlar. Bu okul her yıl ortalama 30 doktor veya askerî eczacı mezun verir. Toplam öğrenci miktarı 450-500 arasındadır.[301]

1883 yılındaki kayıtlara göre, Tıbbiyede 448 yatılı ve 44 dışarıda kalan eczacı bulunmaktadır. Altı yıllık öğretimi başarıyla bitiren her öğrencinin mezuniyet sonrasında staj yaptığı bir diğer hastane de Haydarpaşa Askerî Hastanesidir. Öğrenciler burada altı ay ile bir yıl arası staj ve az da olsa pratik yaparlar. Eczacılar üç yıl dışarıda pratik yapmadan okula kaydolamaz ve okulda üç yıl eğitim gördükten sonra askerî eczacı teğmen rütbesiyle mezun olurlar. Haydarpaşa Hastanesine bağlı ve neredeyse 200 öğrencinin üç yıl kaldığı bir eczacılık okulu daha bulunmaktadır. Bu çeşitli tıp okullarına Müslüman, Hristiyan, İsrailli öğrenciler ayrım gözetmeksizin katılabilir. Aranan tek şart Boğaz'daki Kuleli Lisesini bitirmiş olmak veya Galatasaray Lisesi çıkışlı olmaktır.[302]

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra izlenen eşitlik siyaseti gereği Tıbbiye, ırk ve dine bakılmaksızın tüm Osmanlılara açık tutulmuştur. Özellikle Kırım Savaşı sırasında okulda eğitim alan öğrencilerin yarısını Ermeniler ve Yunanlılar oluşturmuştur. Tıbbiyenin açılış konuşmasının sonunda, Sultan II. Mahmut şöyle demiştir:

> Yeni yöntemlerle tıbbın öğretileceği bir okul açma ihtiyacını fark ettikten sonra, M. Bernard'a ulaştım. Kendisi iyi bir öğretmendir. Derslerinden ve bilgisinden faydalanın! Dersler, dilimizi kullanmanın mümkün olduğu güne kadar Fransızca olacaktır.[303]

Türkçedeki bilimsel terimlerin, tıbbi veya bilimsel çalışmaların yok denecek kadar az olması Tıp Fakültesi öğretiminin 40 yıl boyunca Fransızca olarak verilmesinin doğru bir karar olduğunu göstermektedir.[304] Sultan II. Mahmut döneminde Dr. Bernard'ın Tıbbiye'de pozitivist eğitimin etkinliği noktasında rolü büyük olmuştur.[305]

Sultan II. Mahmut zamanında açılan Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i Şahane, Batılı anlamdaki ilk tıp okulu olması ve ordunun tabip subay ihtiyacını karşılaması dolayısıyla Osmanlı eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Askerî okullarda ve orduda yenilikler

---

[301] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 66.

[302] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition de Paris, Temmuz 2, 1883).

[303] Compagnie de Jésus. *Études (1897).* (Paris: Bureaux Des Études, Ocak, Şubat, Mart, 1912), 456.

[304] Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 841.

[305] Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 343.

yaparak askeriyeyi güçlendirmek için yapılan çalışmalar dâhilinde bu okulun açılması ve askerî bir tıp eğitimi vermesi ordunun modernleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Okulun öğretim dilinin Fransızca olması da dikkat çeken bir başka konudur. Okulun açılışında konuşan Sultan II. Mahmut, merak edenler için okulun eğitim dilinin neden Fransızca olduğuna değinmiş, Arapça yazılmış tıp kitaplarının çağın gerekleri karşısında yetersiz kaldığını ve Avrupalıların sürekli yeniledikleri modern tıp kitaplarıyla verilen eğitim sayesinde bir an önce orduya gerekli doktorların yetişeceğini söylemiştir. Tıbbiyenin dilinin Fransızca kabul edilmesiyle o dönemin şartlarına göre cesur bir atılım gerçekleştiren Sultan II. Mahmut, konuşmasında zaman içerisinde Fransızcanın yerini Türkçenin alacağını da belirtmiş ve 1866'da okulun eğitim dili Türkçe olmuştur. Bu okulun ders programından günümüz lisans seviyesinde bir okul olduğu ve yetiştirdiği öğrencilerin Osmanlı Devleti'nde tabip olarak göreve başlamalarından bugünkü üniversitelere denk bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i Şahane, bu yönüyle günümüz tıp fakültelerinin temelini oluşturmuştur.

Müzik Okulu (Muzika-i Hümayun). Sultan II. Mahmut zamanında çağdaş bir orduya yakışan modern bir bando takımı kurmak amacıyla Fransız bestecisi M. Mangel ile İtalyan bestecisi Guiseppe Donizetti Osmanlı Devleti'ne davet edilmiş ve 1831'de İstanbul Dolmabahçe'de Muzika-i Hümâyun adıyla bir musiki okulu açılmıştır.[306] Bu okul ile ilgili açıklanması güç olan şey, bando birliklerindeki olağanüstü subay miktarıdır, ki bunların arasında bazen üst düzey subaylar bile bulunur.[307]

Harp Okulu (Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Harbiye-i Şahane). 1835'te Sultan II. Mahmut döneminde Fransız Saint Cyr Askerî Akademisi örnek alınarak açılan bu okulda Fransız hocalar ve okulun eğitim seviyesini yükseltmek için Fransızca dersi vardır. Bu okulun kuruluş sebebi Mansure Ordusu'nun modern askerî ve teknolojik bilgilere sahip subay kadrosu gereksinimini karşılamaktır.[308] Teğmen

[306] Bilim, *Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması: Askeri Okullar,* 242.

[307] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 59.

[308] Bilim, *Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması: Askeri Okullar,* 244.

rütbesiyle mezun veren bu okulun adı Askerî Devlet Okulu ya da Piyade ve Süvari Askerî Okulu olarak da geçer. Öğrencileri piyade ve süvari sınıfı olurlar ve okula girer girmez bu iki sınıfa dağıtılırlar. Askerî okuldaki eğitim süresi üç yıldır. Eğitimin sonunda bitirme sınavını geçenler teğmen (mülâzım-ı sânî) olarak göreve başlarlar ve sınıflarına göre birliklerine dağıtılırlar. Sınavda başarısız olan öğrenciler çavuş rütbesiyle birliklere gönderilir ve diğer astsubaylarla aynı koşullarda terfi alırlar. Okuldaki eğitim süreleri sırasında öğrencilere ücret ödenir. Öğretim farklı silahların taktik ve kuralları, top, tahkimat, topografya, tarih, coğrafya, askerî edebiyat, askerî organizasyon, fizik, kimya, betimleyici geometri, trigonometri, çizim, Fransızca, Almanca ve Rusçadan (bu ikisinden yalnızca bir tanesi zorunludur) oluşur. Okulun ilk yılında tamamen bilimsel dersler verilir. Bazı dil öğretmenleri hariç, öğretmenlerin tamamı subaylardan oluşur. Öğrenci sayısı 500'ün üzerindedir. 1895'te mezun olan kişi sayısı 230'dur; fakat bu rakamlar o zamana kadar genelde 120-150 öğrenci arasında değişmiştir.[309]

Bu okul İstanbul'un banliyölerinde, Pangaltı'da hemen Pera semtinin üzerinde hizmet vermiştir. Sultan Abdülmecit'in yönetimi sırasında bir Fransız misyonuyla yeniden düzenlenmiş ve o tarihten beri neredeyse hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Genç Osmanlı subaylar bu okulda kaliteli bir eğitimden geçer, hızlı anlayıp çok iyi öğrenirler. Başka hiçbir ülkede bu kadar iradeli, zeki ve hafızası güçlü öğrenciler bulmak mümkün değildir. İyi öğrenciler yönetim tarafından, eğitim almaları için Batı'daki askerî okullara, özellikle Fransa'ya (ya da Almanya) gönderilirler.[310] Zira mektepliler diğer Avrupa subaylarıyla karşılaştırılabilecek ölçüde engin bilgilere sahiptir. Her yıl buradan ortalama 70 atlı asteğmen ve 500 piyade asteğmen mezun olur, çünkü Pangaltı Okulu her iki ordu için de ortaktır. Pangaltı'dan mezun olan asteğmen sayısı her geçen yıl azalmaktadır. Örneğin 1905 yılında sadece 58 mezun vermiştir. [311]

Okuldan gelen subayların yanında birçok alt derecede subay da mevcuttur. Bunlara 'alaylı' denir. Alaylılar, birliklerden seçilerek gelir ve subaylar arasında yerlerini alır; ancak bu seçim için belirleyici bir kural yoktur.[312] Alaylı ve mektepli sayısının hemen hemen aynı olduğu okulda subay rütbesindeki yaş ortalaması çok

[309] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 62-63.

[310] "Turquie-Lettre De Notre Correspondant," 585.

[311] "La Cavalerie Ottomane," *Revue De Cavalerie.* (Paris: Librairie Militaire Berger-Levrault, Nisan-Eylül, 1906): 552.

[312] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 54-55.

değişkendir. Bunların arasında saçları ağarmış teğmenlerin yanı sıra çok genç generaller görmek de mümkündür. Liyâkat usulü yapılan terfilere rağmen subayların çoğu yaşlıdır. 60-70 yaşlarında subaylar görmek ender rastlanan bir durum değildir. Herhangi bir yaş sınırı olmadığından daha geçkinlerine bile rastlanır.[313]

Bu okul, Fransız basınında da yer bulmuş ve 2 Temmuz 1883 tarihli *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* adlı gazetede şu gözlemler kaleme alınmıştır:

> İstanbul'daki Kara Harp Okulu, ki onun müdürü aynı zamanda İmparatorluk'taki tüm askerî okulların da müdürüdür, üç kısma ayrılır; piyade, süvari ve kurmay bölümlerinden mezun 500 Müslüman öğrenci, üç yıllık eğitimin sonunda yapılan sınavları geçip piyade veya süvari olarak yedek subay rütbesiyle orduya katılır. Kurmay olanlar ise, hususi okulda iki yıl daha kalıp yüzbaşı rütbesiyle mezun olurlar. Bu okullarda takip edilen program Avrupa'nınkiler ile neredeyse aynı olsa da sonuçlar birbirinden oldukça farklıdır; öğretmenlerin kapasitesi ve öğrencilerin uygulamaları genelde vasattır. Fakat Fransızca, askerî okullarda ciddi bir şekilde öğretilir, mezun subayların pek azı bu dile yabancıdır. Harp Okulunda aralarında Fransız Albay Lecoq'unda bulunduğu 27 öğretmen vardır. Harp Okuluna girebilmek için askerî lisede (idadi) okumuş olmak veya Galatasaray Lisesini bitirip giriş sınavını geçmek gerekir. Öğretmenler Askerî Tıp Okuluna (Tıbbiye) bağlıdır.[314]

1862'de askerlerden yaklaşık üçte biri birliğine okuma yazma bilmeden gelirken 1869'da, sadece beşte biri bu olumsuzluğu yaşamaktadır ve subaylar, astsubay kadrolarına alınırken bu konuda daha az sıkıntı çekmektedirler.[315]

Bianconi, *La Question d'Orient dévoilée, ou la vérité sur la Turquie.* adlı eserinde Osmanlı ordusunun eğitimsizliğinden bahsetmekte; eğer girebilseler, düşman bir ülkede Türk güçlerinin zorunlu olarak pasif bir role mahkûm olacağını ve şu an kendi ülkelerinde dahi savunmada kalmak zorunda olduklarını iddia etmektedir. Bianconi'ye göre, Türk subaylarının çoğu cahil, savaş sanatı konusunda hiçbir teknik bilginin ehli olmayan kişilerden oluşur ve bu kişiler jeodezi biliminden bihaberdirler. Meşhur Askerîye ve Halkalı okullarında bile hâlâ silah kullanma bilgisi ve temel askerî bilgileri almakla meşguldürler. Türk öğretmenlerin meslekî yetersizliği, yabancı hocaların derslerinin tam olarak tercüme edilmemesi ve iyi öğrencilerin cesaretinin adam kayırmacılık yüzünden kırılması yüzünden Osmanlı Devleti'ndeki askerî eğitim bulunduğu yerden daha öteye geçememektedir. [316]

---

313 "La Cavalerie Ottomane," 552-553.

314 *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition de Paris, Temmuz 2, 1883).

315 "Victor Duruy," 8.

316 Bianconi, *La Question D'orient Dévoilée, ou La Vérité Sur La Turquie. Musulmans, Raïas Slaves et Grecs, Tcherkess et Tziganes,* 140.

Fransız askerî dergisi *Revue du Cercle Militaire'*in 23 Haziran 1889 tarihli baskısında çıkan habere göre ise okuldan çıkma subaylar, Osmanlı ordusunda maalesef çok küçük bir azınlığı oluşturur; çünkü alaydan yetişme subayların sayısı ezici çoğunluğa sahiptir ve üzücüdür ki, bu alaydan yetişme subaylar çok cesur kişiler olsalar, her rütbede bulunsalar ve hatta paşa olsalar bile ne okuma ne de yazma bilmektedirler. Eskiden her birlikte askerî okullardan mezun olan genç subayların eğitimsiz meslektaşlarına ders verdikleri okullar kurulmuştur. Ancak üst yönetim hiçbir şekilde subaylara inisiyatif ruhu ve çalışma zevkinin kazandırılmasını teşvik etmediği için bu uygulama devam etmemiştir. Bu gazete haberinde, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin bitirme sınavlarını Ramazan ayının arifesinde tamamladıkları ve içlerinden 99'unun orduda görevlendirildiği belirtilmektedir. Buna göre: 13'ü genel kurmayda, 66'sı piyade ve 20'si atlı birliklerde görev almıştır. Aynı zamanda, Mühendishane (Özel Mühendislik Okulu)'den 20 kadar topçu subayı veya mühendis mezun olmuştur ve bu birlik yaklaşık 120 subaydan oluşmaktadır. [317]

Piyade ve Süvari Askerî Okuluna bağlı, Askerî Veterinerlik Okulu da bulunmaktadır. Dersler dört yıl sürer ve mezuniyet sınavını geçen öğrenciler veteriner yüzbaşı rütbesini alırlar. Askerî Okulun personeli (Veteriner Okulu dâhil) 97 subaydan fazladır; bunların 44'ü öğretmen (üç tanesi general) ve 45 tanesi yardımcı öğretmendir. Yönetim ve gözetim personeli, okul komutanı bir tümgeneralden (Servet Paşa); okul müdürü bir albaydan; veteriner albaydan; Veterinerlik Okulu müdüründen ve üst teğmen ile albay arasındaki rütbelerde bulunan 14 subaydan oluşmaktadır.[318] İlk kez 1842 yılında İstanbul'da açılan bu okul 1850 sonunda Fransız askeri veteriner hekim M. Dubroca başkanlığında yeniden düzenlenmiştir.[319]

Harbiye'nin gerçek anlamıyla modern bir askerî eğitim kurumu durumuna gelmesi uzun yıllar sonunda olmuştur. İlk zamanlarda daha çok piyade tâlimleri, istihkâm dersleri ve uygulamaları yapılmakta, askerî disipline önem verilmekte ve okulun camisinde beş vakit namaz kılınmaktadır. Süvari ve topçu tâlimleri ve öğretimi yoktur. Din dersleri ve Arapça da okutulmaktadır. Ancak 1846'dan sonra hendese, cebir, tamamı ve tafazulî hesap, mahrutiyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca okutulmasına başlanmıştır. Harbiyenin ilk öğretmenlerinin çoğu

317 "Turquie-Lettre De Notre Correspondant," 585.

318 Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 63.

319 Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 214.

Mühendishâne mezunları ile okul bölüklerinden yetişen subaylardır. Berkes, Harbiye'nin kuruluşunu çağdaşlaşma tarihinin belki de en önemli olayı olarak nitelendirmektedir. Bundan sonraki dönemlerde yaşanan önemli hadiseler; bu kurumun eğitiminin sağladığı askerî ve düşünsel etkiler, bu kurumun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu, mezunlarının askerî, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Berkes'e göre bu okul, kul sisteminin yok oluşu ile eski Osmanlı geleneğinden kopuşun yerine, Sultan II. Mahmut'un kurucusu olduğu yeni Osmanlı Devleti'nin toplumla devlet arasındaki ilk bağlantısını kuran kurum olduğu gibi, bu bağlantının zayıfladığı zamanlarda oynadığı rol ulusal birliğin gelişimine hizmet etmesinin yanı sıra Osmanlı Devleti'ne ve onun sembolü olan Osmanlı padişahlığına bağlılığını da en sonunda bu okulun yetiştirdiği Mustafa Kemal ile koparmıştır. Osmanlı Devleti'nde Harbiye ve ordu, siyasal olayların dalgalanmaları içinde aldığı rollerle Türk ulusal birliği ve bağımsızlığı lehine bu bağı ilk koparan kuruluş olmuştur.[320]

Mareşal Gouvion Saint-Cyr tarafından 6 Mayıs 1818'de Fransa'da kurulan *L'École D'Application d'État-Major,* bizdeki Mektep-i Harbiye niteliğinde askerî bir okuldur. Yönetimi bir kurula emanet edilmiştir ve yedi üyeden oluşmaktadır: başkan, başkomutan, eğitim müdürü, birlik komutanı, iç hizmet sorumlusu, okulun askerî kanadında görevli iki yüzbaşı, bir profesör ve yardımcısı.

Birinci sınıftan ikinci sınıfa geçecek her öğrenci tam notun 5/3'ünü oluşturacak notu toplamalı ve jüri karşısında başarılı olmalıdır. Mevsimlere göre her gün ez fazla 11, en az dokuz saat derslere ayrılmaktadır. Pazar ve bayram günleri tatildir. Yılın sekiz ayı iç çalışmalara, üç ayı dış çalışmalara ve son ay da yıl sonu sınavlarına ayrılmıştır. Genel Kurmay Komitesi karşısında verdikleri sınav sonuçları doğrultusunda öğrenciler hak sırasına göre okula kabul edilirler. Polytecnhique École'den gelenler ikinci birliğin başına yerleştirilirler. Öğrenciler iki birlik olmak üzere okulda iki yıl eğitim alırlar. Öğrencilerin eğitim ve çalışmaları ayrıntılı programlarla düzenlenmiştir.

Dersler şöyledir:

1. Piyade, binicilik ve topçuluk manevraları ve birliklerin hizmeti konusundaki düzenlemelerin bilinmesi.
2. Askerî yasama ve yönetim.
3. Askerlik sanatı, temel taktikler.

[320] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 193-194.

4. Astronomi, fizikî coğrafya ve istatistik.
5. Topografya, jeodezi ve arazideki uygulamalar.
6. Geçici ve daimî istihkâm.
7. Topçuluk.
8. Mimarlık ve makinelere uygulanan geometri.
9. Resim, özellikle manzara resimleri.
10. Almanca dili.
11. Binicilik.
12. Eskrim.

Genel Kurmay Uygulama Okuluna, Polytecnhique École'den gelen üç öğrenci, özel askerî okulundaki ilk 30 öğrenciden 22'si, en az bir yıllık deneyimi olan ve 21 yaşını geçmemiş 30 asteğmen yönlendirilmektedir.[321]

Osmanlı Devleti ve Fransa'daki bu askerî okullar karşılaştırıldığında eğitim sürelerinin farklı olduğu görülmektedir. Mekteb-i Harbiye'den 17 sene evvel açılmış olan 'L'École D'Application d'État-Major'u bitirebilmek için iki yıl olan eğitim zorunluluğu, Osmanlı Devleti'nde üç yıla çıkmaktadır. Her iki okulda da ortak olan, dersler arasında yabancı dil öğretiminin olmasıdır. Harbiye'de D'Application d'État-Major'dan farklı olarak bu yabancı dil Fransızca iken Fransa, Türkçe seçmek yerine ders müfredatına Almanca koymayı uygun görmüştür. Osmanlı Devleti'nin Fransızca dilini seçmesi o dönemin şartlarına göre gayet normaldir, nitekim bunda Tanzimat Dönemi'ndeki Osmanlı-Fransız yakınlaşmasının ve bu ilişkilerin yüzyıllar öncesine dayanmasının etkisi vardır. Dilin, bir ülkenin kültür ve medeniyetinde ne denli önem arz ettiği hesaba katılırsa Fransız izlerinin dikkat çektiği bir dönemde Osmanlı askerî okullarında öğretilen Fransızcanın tesiriyle bu ülkenin Batılı değerleri ve kültürünün de eğitime yansıması doğal karşılanacaktır. Bu gibi kültür aktarımları yoluyla, Tanzimat Dönemi'nde her sahada olduğu gibi eğitimde de Fransa'nın Osmanlı Devleti için model olduğunu söylemek mümkündür. Dil unsurunun yanı sıra, XVIII. yüzyılda istihdam edilen Bonneval ve Tott gibi uzman subayların Osmanlı ordusunu ve eğitimini güçlendirmek için yaptığı çalışmalar ve açtıkları askerî okullar ile başlayan bu etkileşim günden güne artarak Tanzimat Dönemi'ne kadar süregelmiştir.

İki askerî okul arasındaki bir diğer benzerlik ise okula kaydolan öğrencilerin eğitime başlar başlamaz iki gruba dağıtılarak iki farklı sınıfta eğitim almalarıdır. Yine

[321] Dumaine, J., *Manuel Réglementaire à L'usage Des Élevès De L'école D'application Du Corps D'état-Major* (Paris, Libraire Militaire, 1845), 28-48.

iki okuldaki öğrenciler eğitim öğretim yılı sonunda bitirme sınavına tabi tutulmakta ve sınav sonuçlarına göre birliklerine dağıtılmaktadırlar.

Tablo 3

Fransız ve Osmanlı Askerî Okullarının Öğretim İçeriği

Fransa 'L'École D'Application d'État-Major' 1818 Öğrenim süresi iki yıldır.	Osmanlı Devleti ' Mekteb-i Harbiye' 1835 Öğrenim süresi üç yıldır.
Dersler	*Dersler*
Askerî yasama ve yönetim	Askerî organizasyon
Askerlik sanatı, temel taktikler	Öğretim farklı silahların taktik ve kuralları.
Astronomi, fizikî coğrafya ve istatistik	Coğrafya
Topografya, jeodezi ve arazideki uygulamalar	Topografya
Geçici ve daimî istihkâm	Tahkimat
Topçuluk	Topçuluk
Mimarlık ve makinelere uygulanan geometri	Betimleyici geometri, trigonometri
Resim, özellikle manzara resimleri	Çizim
Almanca dili	Fransızca
Binicilik	-
Eskrim	-
Piyade, binicilik ve topçuluk manevraları ve birliklerin hizmeti konusundaki düzenlemelerin bilinmesi	-
-	Tarih Askerî edebiyat Fizik, kimya

Kaynak: Dumaine, 1845, ss. 1-127.

Tablo 3'te, Fransa askerî okulu *'L'École D'Application d'État-Major'* ile Osmanlı Devleti'nin askerî okulu Mekteb-i Harbiyenin karşılaştırmalı öğretim programı verilmiştir. Görüldüğü üzere derslerin çoğu ortaktır. Ancak her iki okulda da diğerinde olmayan farklı dersler mevcuttur. Osmanlılar, Fransa'daki bu okulun birçok dersini kendi müfredatına koyarken 'Piyade, binicilik, topçuluk manevraları ve birliklerin hizmeti konusundaki düzenlemelerin bilinmesi, Binicilik ve Eskrim, Jeodezi ve Astronomi' adlı dersleri almamıştır. Dönemin bazı Fransız yazarlarının Osmanlı askerî okullarında ve kurumlarında eksik gördükleri ve eleştirdikleri şey de tam olarak budur: Fransızlar, bu okullarda pratik derslerin teorik derslere nispetle ihmâl edildiğini ve Türk

askerlerinin askerlik için çok mühim olan jeodezi biliminden habersiz olduğunu düşünmektedir. Fransızlara göre, bu okullarda tatbik edilen eğitim, program ve yöntemler Fransa ile hemen hemen aynı olsa dahi Türk öğretmenlerin meslekî ehliyetlerinin ve öğrencilerin uygulamalarının yetersiz olması sebebiyle elde edilen neticeler birbirinden çok farklıdır.

Fransa; askerî alandaki yenilikleri sürdürebilmek ve bunun için gerekli olan askerî eğitimin kalitesini artırabilmek için tek bir okulla yetinmemiş ve dönemin ileri gelen isimleri krala, farklı eğitim teknikleri ve okul projeleri içeren taslaklar göndermişlerdir. Eğitim alma hakkının yalnızca asillere ve zenginlere ait olma düşüncesinin yıkılmaya başlamasıyla Fransa'da açılan okul sayıları da günden güne artmıştır. Osmanlı Devleti'nde ulemânın baskısı ve dinî eğitimden uzak yapıdaki askerî okullar ise, Tanzimat Dönemi ve devamında gelen Meşrutiyet Dönemi'nde başkent dışındaki yerlerde ve taşralarda da açılarak bilimsel eğitim vermeye başlayan sivil okulların öncüsü olmuş ve eğitimdeki reformların devletin geneline yayılmasına imkân sağlamıştır. Buradan, müsbet bilimlerin ve laiklik kavramının ilk başta Osmanlı fikir hayatında ve kurumlarında kendine yer açmaya başlamasında, ardından Osmanlı toplumunun da din dışı ve karma eğitime olan direncinin kırılıp çocuklarını kızlarla erkeklerin yan yana eğitim gördüğü okullara göndermesinde askerî okullar kanalıyla ülkeye giren hür düşünce biçiminin etkili olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatların ilk olarak askerî alanda ve askerî eğitimde yapıldığı göz önünde bulundurulursa askerî okullar bu yönüyle, Batılılaşmış devlet modeli için önemli bir görev üstlenmiş ve kurumların laikleşmesi askerî alandan başlayarak devletin neredeyse tüm kademelerine yayılmıştır.

Osmanlı Devleti, Fransa'dan aldığı fikirlerle orduyu ve toplumu modernize etmek için eğitime çok büyük yatırımlar yaparken, diğer taraftan Fransa, açtığı yeni okullarla eğitim sistemindeki reformlara devam etmektedir. 'L'École D'Application d'État-Major' den önce XVIII. yüzyılda Paris'te açılmış olan bir diğer askerî okul olan *l'École Militaire'de*, Fransa'nın askerî eğitiminde önemli bir görev üstlenmiştir. Orduda eski bir mühimmatçı olan Duverney 11 Ocak 1750'de, Fransa'daki asil gençlik için akademik bir kolejin kurulmasının faydalarını ve Fransa'da öğretimin yenilenmesi konusundaki yenilikçi fikirlerini XV. Louis'ye bildirmiştir.[322] Duverney, iyi bir eğitime

[322] *Archives Nationales, Mm. 656, Premier Établissement De L'hôtel De L'école Royale Militaire. Registre Des Différents Mémoires Présentés Avant et Après Cet Établissement. Mémoire No 1, 11 Janvier 1750; Etk.149, Passim.*

ihtiyaç duyan asillerin aldığı zaten çok sınırlı olan eğitimin, hâlâ barbar zamanların kabalığı niteliğinde olduğunu düşünmektedir. Okulun yedi sekiz senede zor öğrettiği dersler gerçek hayatta üç dört yılda unutulmakta ve böyle bir eğitim sistemi yalnızca zenginlere fayda sağlamaktadır. Bununla birlikte Paris'te, kilise ve manastırlar için öğrenci yetiştiren çok fazla kilise bulunduğunu da belirten Duverney, kara-deniz savaşı, politika, finans, polis, dış ticaret, hukuk alanlarında da eğitim ve bu bilimlerin gereksinim duyduğu uzmanlık derslerinin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Duverney'ye göre, her konudaki yeniliğin bir tehdit unsuru olduğu inancından ise vazgeçilmelidir. Duverney'ye göre çözüm, yedi veya sekiz yaşından itibaren 500 öğrenciyi bir kraliyet kurumuna yerleştirip; kalbi, ruhu ve bedeni eğiten muhteşem bir askerî kolej kurarak öğrencileri bu eğitim anlayışı içinde yetiştirmektir. Bu okulda; yaşayan ve ölü diller, din, ahlâk, kamu hakları, tarih ve coğrafya, matematik, topçuluk, denizcilik, siyaset ve iç güvenlik polisliği konularında dersler verilmelidir. Aynı zamanda, meslekî yönlendirme denilen uygulama da yapılmalıdır. Bu pilot okul şu anki ismiyle kamuoyunda büyük bir etkiye sahip olacak ve böylece geçersiz eğitim uygulamaları aydın bir yüzyılın utancı olmaktan çıkıp hızla yenilenecektir. XV. Louis, Paris'in projesinin araştırılmasını emretmiş ve Mmm. de Pompadour da Duverney'ye bu projenin hayata geçirilmesi konusunda kralın çok istekli olduğunu yazmıştır. Duverney'in projesi 10 Ocak 1751'de faaliyete geçirilebilmiştir. Babaları daha önce asker olan veya hâlâ muvazzaf olan 500 fakir öğrenci, inşaatı teklif halinde bulunan geniş bir yapıda eğitim alacak ve okulun ders programı bilim adamlarına danışıldıktan sonra oluşturulacaktır. Almanca dersi ve antlaşmaların dili olmasının yanında İtalyancanın öğrenimini kolaylaştıran Latince de şarttır. İkinci sırada İngilizce ve İspanyolca gelmektedir. Öğrencilere coğrafya, geometri, trigonemetri, daha sonra istihkâm, denizcilik, topçuluk, kamu ve özel haklar, askerî gereklilikler ve binicilik dersleri verilecektir. Doğal olarak eskrim yapacaklar ve bedenin asaletini ortaya çıkaran dans ve müzik de öğreneceklerdir. Okulun Akademik Kolej olan isminin Duverney'in 30 Kasım'daki ziyareti sırasında, Askerî Kraliyet Okulu olarak değiştirilmesine karar verilmiştir.[323]

[323] Robert Laulan, "La Fondation De L'école Militaire et Madame De Pompadour." ın: *Revue D'histoire Moderne et Contemporaine,* 21.Baskı. No 2 (Paris, Nisan-Haziran, 1974): 284-299.

Genel gözlemler. Osmanlı ordusunun tüm eğitim kurumları Askerî Okullar Genel Müdürlüğünün denetimi altındadır. 1895'te bu görev Tophane Müşiri Zeki Paşa tarafından yürütülmektedir. Onun ardından, Askerî Okullar Müfettişi (Mekteb-i Askerî müfettişi) olarak Alman askerî misyonunun başı Von der Goltz (Goltz Paşa) gelmektedir. Türk subayların eğitimi ise ülkedeki okullarda aldıklarıyla sınırlı değildir. Subayların belli bir kısmı ya Askerî Okullarda eğitim görmek için ya da kıtada pratik yapmak için her yıl yurt dışına gönderilir. Çoğunluğu Almanya'ya, 1800'lü yılların sonuna doğru bazıları ise Fransa'ya yollanmıştır.

Osmanlı askerî eğitiminin eleştirilebilecek tarafı, genel olarak pratiğin teoriye çok fazla feda ediliyor olmasıdır. Harp Okulunun ve Humbarahâne Okulunun en seçkin öğrencileri, yüzbaşı rütbesiyle hizmete başlayabilmek için öğrenimlerini uzatmaktadır. Bu da yeterince teorik bilgiye sahip olmadan okulu bitiren subayların yanı sıra; rütbece yükselmiş, mükemmel eğitime sahip; fakat pratik hizmetten yoksun subayların göreve gelmesine yol açmaktadır. Bu eksiklik, çeşitli okullardaki pratik uygulamaların sayısı ve önemi artırılarak kısmen giderilmiştir. Atılabilecek bir diğer kolay adım da, tıpkı pek çok yerde ve Harp Okulu'na öğrenci kabulünde olduğu gibi Kurmaylık Okuluna veya Mühendishanenin yüksek eğitimine yalnızca belli bir kıta hizmetine sahip öğrencilerin alınması olabilir. Ayrıca böyle bir sistem, okuldan mezun olan subayları, öğrendikleri bilgileri tartışmaya ve geliştirmeye teşvik etmek gibi bir avantajı da beraberinde getirebilir.[324]

Görüldüğü gibi, Osmanlı ordusunda yeni yetişecek subayların eğitimine büyük önem gösterilmiş ve son yıllarda iç tüzükte ve askerî okulların işleyişinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

Düşük rütbeler. Düşük rütbeler şunlardır: Başçavuş, Başçavuş Vekili, Çavuş, Çavuş Vekili. Bunlar astsubayları oluştururlar. Beylik Emini de aynı kategoridedir. Çavuş vekili ile er (nefer) arasındaki rütbede bulunan onbaşı, astsubay kabul edilmez. Düşük rütbelerin adları bütün sınıflarda aynıdır. Çavuş adayları her alayda ve bağımsız taburlarda bulunan okullarda eğitilir. Eğitim bir yıl sürer. Onların eğitimi askerî bilgi yanında, astsubaylık görevlerini (manevra ve atış kuralları, iç hizmet, sefer hizmeti), temel okuma-yazma ve dört işlemi içerir. Onbaşılar ve erler bir yıllık hizmetten sonra

[324] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 68-69.

bu okullara alınabilirler, fakat pratikte iki-üç yıldan önce okula giremezler. Astsubaylığın en üst rütbesine geçiş, yeterlilik sınavı ile olur. Maaşlar şu tarifeye göre düzenlenmiştir: Başçavuş, aylık 50 piastre (kuruş) veya 11 frank; Çavuş, aylık 40 kuruş veya 8.80 frank; Onbaşı, 30 kuruş veya 6.60 frank; Er, 20 kuruş veya 4.40 frank. Bu sayılara yemek dâhil değildir, yemek her zaman sağlanmaktadır. Rütbesine bakılmaksızın bütün askerlere karne ile 960 gram ekmek, 192 gram et, 156 gram pirinç, ilaveten tuz, yağ, yanıcı madde vs. dağıtılmaktadır. Maaşların düzensiz bir biçimde ödendiği bilinmektedir. Evlerine dönüş anında askerlere genelde nakit ödenirken geri kalanlara, sonradan vergiden düşebilecekleri fişler verilmektedir. Şu âna kadar Osmanlı Devleti'ndeki astsubayları maddi avantajlar ile ülkede tutmak kaygısı olmamıştır. Sıradan bir eğitime sahip olanlara bile açık olan subaylığa geçiş umudu, bu mesleğe bağlılık için yeterince cazip görülmüştür. O dönemde astsubaylıktan teğmenliğe geçiş daha zorlu kılınacağı için Osmanlı Devleti'nin astsubaylarla ilgili, birçok Avrupa ordusunda uygulamada olanlara benzer değişiklikler yapmak zorunda kalması muhtemeldir.[325]

Bazı askerî okullara girişte ve buradan mezun olduktan sonra orduda yükselebilmek için yapılan yeterlilik sınavları sadece sivil okullarda değil askerî kurumlarda da eğitimli olma şartının arandığını göstermektedir.

Askerî hizmet muafiyetleri. Osmanlı Devleti'nde askerî hizmetlerin kısmi veya tamamen muafiyetinin şartları Avrupa'nın diğer devletlerinden son derece farklıdır. Bu farklılıklar ülkenin siyasî durumu ve toplumsal yapısı ile ilgilidir. Sultan, uygun olduğunu düşündüğü kişiyi kararname ile askerî hizmetten muaf edebilir. Muafiyetler daha ziyade Sultanın kişisel hizmeti veya eviyle ilgilenen kişilere sağlanmaktadır. Genel itibariyle, kalıcı muafiyet için bu kişilerin imparatorluk hizmetinde en az 14 yıl çalışmış olmaları gerekmektedir. Dinî görevliler de bu görevin yalnızca bir unvan değil, gerçek bir hizmete karşılık gelmesi şartıyla askerlik hizmetinden muaftır. İlâhiyat okullarının öğrencileri (softa) ve İslam Hukuku öğrencileri (medaris), kura çekimini takip eden altı yılın her birinde, medresede öğretilen konularla ilgili yapılan sınavları başarıyla geçmeleri koşuluyla askerî hizmetten muaftır. Altıncı sınavın ardından Redif Teşkilatında görevlendirilirler. Devlet yüksek okullarının, tıp okulunun, mühendislik

[325] Lamouche, *a.g.e.,* 69.

okulunun, veterinerlik okulunun öğrencileri yaşıtları ile aynı zamanda kuraya girmelerine rağmen okullarını bitirip mezun olana kadar askere alınmazlar. Sonra devlet hizmetine girerlerse ikinci kategoride (ikinci kısım) görevlendirilirler. Sivil doktorlar ve veterinerler gerekli görüldüğünde askerî doktor veya veteriner olarak hizmet etmek üzere çağrılabilirler. Kanun tarafından askerlikten muaf kılınmış bir bölgede doğan bir genç, o bölgeye tanınan imtiyaz devam ettiği sürece askerlikten muaf olmaya devam eder. Eğer askerlik hizmetinin zorunlu olduğu bir bölgeye yerleşir ve orada evlenirse çocukları askerî hizmete alınır. Tersine, imtiyazsız bir bölgenin sakini askerliğin zorunlu olmadığı bir bölgeye yerleşir ve orada evlenirse, onun çocukları babalarının ikinci yerleşim yerine tanınan imtiyazdan faydalanır. Fransa'daki onbaşı ve erlerin kıdem şeritleriyle benzerlik gösteren astsubayların rütbeleri, sol omuzlarının yukarısında taşıdıkları şeritler ile ayrılır. Bu şeritler, sınıfın ayırt edici rengini taşıyan ipekten yapılmıştır (avcılar için yeşil, mühendisler için mavi, diğer birimler için kırmızı). Başçavuş dört; çavuş üç, Beylik Emini iki ve onbaşı bir şerit taşır. [326]

1883 yılında Askerî Soruşturma ve Reform Komisyonu bu okullarda yapılması planlanan reform önerilerini içeren bir rapor hazırlamıştır. Bu önerilere göre: Harp Okulundaki eğitim piyade ve süvari sınıfı için üç yerine iki yıl, kurmay sınıfının eğitimi ise iki yerine üç yıl olmalı; öğrenciler seçmeli olarak Fransızca, Almanca veya Rusça öğrenmeli; başkentteki lise sayısı sekizden 14'e çıkarılmalı, Manastır ve Edirne Askerî İdadilerinde Fransızca yerine Rusça dersi zorunlu olmalıdır. Zira Rusça tercüman eksikliği son savaşta ortaya çıkmıştır; sivil rüştiyelerin bir kısmı askerî rüştiyeye dönüştürülmeli; şu anda 14 yıl zorunlu hizmet yapan askerî okul mezunları, devlet tarafından giderlerinin karşılandığı yıl sayısının iki katı kadar görevde kalmalı; bundan böyle öğrenciler aktif göreve katılım şartı aranmadan askerî okullara alınmalıdır. Bu sayede redif ordusu korunmadan da yeterli sayıda subaya sahip olmak mümkündür. Bu subaylara yalnızca rediflere ihtiyaç duyulduğunda ödeme yapılacak ve böylece 5000 subay tasarrufu olacaktır. Fransız basını bu konuda Fransızların istediği şeyin, İstanbul'daki eğitim alanında her bir yabancı milliyetin sahip olduğu yeri ve bunların gelişimleri için ortaya konulan çabaları görmek olduğunu yazmıştır.[327]

[326] Lamouche, a.g.e., 81-82,173-174.

[327] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition de Paris, Temmuz 2, 1883).

Osmanlı Devleti'nde İlköğretim

Osmanlı Devleti, beraberinde birçok yeniliği getirecek olan 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce iç ve dış güçlerin baskısı altında yıkılma tehdidi ile karşı karşıyadır. Sultan II. Mahmut, ülkeyi Batı medeniyetine doğru yönlendirip 1826'da kaldırdığı Yeniçeri Ocağı ile eski moda, ilerlemeye engel tüm kurumlara son vermiş, liberal bir ruhla canlandırdığı Osmanlı Devleti'ni reform yoluna sokmuştur.[328]

Lale Devri'nde başlayan, yönetim de dâhil olmak üzere Batı'yı örnek alma ve modern kurumlar açma fikrinde model teşkil eden Fransa'nın Osmanlılar üzerinde birçok etkisi olmuştur. Yenileşmenin ancak eğitimin düzenlenmesiyle gerçekleşebileceğini düşünen Sultan II. Mahmut, okuma yazmayı artırmak için ilköğretime özel önem vermiş, 1824'de yayınladığı fermanla vatandaşların eğitilmesinin devletin bir görevi olduğunu söylemiştir. Bunun için yeni okullar açmasının yanında farklı yollarla da eğitimi ve halkın okur yazarlığını geliştirmeye çalışmıştır.

Halk eğitiminin yeniden yapılandırılmasının ardındaki fikrin destekleyicisi olarak, o dönemdeki basının toplumun eğitimine olan katkısı da önemlidir. Nitekim Fransızların Osmanlı Devleti'nde yayınladığı gazeteler halkın kültürlenmesinde ve okur yazarlık seviyesinin yükseltilmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Bu amaçla 1831 yılında Sultan II. Mahmut tarafından İstanbul'a çağrılan M. Blacque'ın çıkardığı ve Fransızca yayın yapan *'Le Moniteur Ottoman'* Osmanlı toplumunda eğitim seviyesini yükseltmesi ve ülkeye Fransız kültürünü yerleştirmesi bakımından önem arz etmektedir. Şayet o zamanlar ve Tanzimat Dönemi'nde zihinlere yeni bir istikamet verildiyse; Batı'nın fikirlerine ve ahlâkına yönelme olduysa, yabancı dilleri ve sonrasında sanat ve endüstriyi öğrenme arzusu arttıysa; öte yandan reformlar gerçekleştirildiyse; Tanzimat Dönemi'nin başında karşılaşılan zorluklar ortadan kaldırıldıysa; bütün bunlar üzerinde kısmen Avrupa'nın etkisi olsa da özellikle Fransız basınının İstanbul'daki etkisi çok büyüktür.[329]

Osmanlı Devleti'nde Lâle Devri'nde başlayan Fransa yakınlığının temelinde ise yalnız yenileşme isteği değil, Rusya'ya karşı Fransa'dan yardım ya da ittifak sağlama umudu da vardır. Fransa, Avrupa'da kurmuş olduğu politik denge sebebiyle ittifaka yanaşmasa da XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne uzman kişiler ve gerekli araçlar

---

328 Macler, "Foi et Vie," 262.

329 *L'athenaeum Français: Journal Universel De La Littérature, De La Science Et Des Beaux-Art,* No 33 (Paris, Ocak 1, 1853)

sağlama biçiminde yardım etmeye başlamıştır. Bu yardım Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı militer anlamda güçlendirme ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde ticaret üstünlüğü sağlaması gibi iki amaç gütmektedir. Reformlarda başarısız olma ihtimali ve sonuçta Osmanlı Devleti'nin bölüşülme riskini hesaba katarak kendi lehine olacak yolda Osmanlı Devleti'ne yardım sağlayan Fransa'nın kendisinin Osmanlı bölgelerine göz dikmiş bir devlet olduğu şüphelerini doğrulayacak olaylar ortaya çıktıkça da reformlara karşı direniş artmıştır. Bu durum, halk ve devlet katında çağdaşlaşmaya karşı en güçlü siyasa-din karışımı bir direnişin doğmasına neden olmuştur.[330]

Tanzimat Dönemi'nde ise, gerçekleştirilen reformların en önemli kısmını oluşturan maârifte modernleşme konusu eğitimin her kademesinde ele alınmış ve diğerlerine temel teşkil etmesi bakımından işe ilköğretim kurumlarından başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde bu dönemdeki ilköğretim kurumu mahalle ya da köylerde eğitim veren ve çocuklara İslamiyeti öğretmeyi amaçlayan Sıbyan mektepleridir. Osmanlı Devleti'nde yapılan bu yeniliklere ulemâ ve Şeyhülislâmlık karşı çıkarken, Fransa'da da reformları destekleyen Cumhuriyetçilere karşı kilisenin eğitim üzerindeki etkisinin azalmaması için mücadele veren din adamları tarafından bu reformlar tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Bakan Duruy, ilkokuldan yükseköğretime kadar geniş kapsamlı reformlar üzerinde kararlı bir şekilde çalışarak Fransız eğitim sistemini kalıcı bir şekilde değiştirmiştir.

XIX. yüzyılda Fransa'daki ilköğretim okullarına genel bir çerçevede bakıldığında Osmanlı Devleti'nin aynı yüzyıllarda yaşadığı mevcut durumlar ve benzer sorunlar dikkat çekmektedir. Üzerinde durulması gereken ve iki ülke için de eğitimde temel alınan öncelikli konu Fransa'da XIX. yüzyılın ilk çeyreğine, Osmanlılarda ise Tanzimat Dönemi'ne gelene kadar din merkezli eğitim veren kurumların ve cemâatlerin elinde olan eğitimi din baskısından kurtarıp, eğitimde özgürlük ilkesini önce düşüncelere ardından kanunlara yerleştirmek olmuştur. Gerçi Osmanlılar için eğitimin din eksenli olmaktan çıkması ve bu konuda gerekli adımların atılması görünürde Tanzimat Dönemi ile başarılmış olsa da laiklik ilkesinin eğitimde kabul görmesi gerçekte daha uzun bir zamana yayılmıştır.

Diğer önemli konu ise ilköğretim için açılan okul sayılarının bu yüzyılda iki ülkede de artması ve bu okullardaki öğretim programlarının yasalarla belli kurallara

[330] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*,79-80.

bağlanmasıdır. İlköğretim başta olmak üzere eğitimin tüm kademelerinde kayda değer gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Fransa'da 1867 İlköğretim Kanunu ile yeni yasalar yürürlüğe girmiş; Osmanlı Devleti'nde ise 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile eğitimde modernleşmeye gidilmiş, her mahalle ve köyde ihtiyaca göre sıbyan mektepleri kurulması ve ilköğretim yaşının düzenlenmesi ile ilgili kararlar alınmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki sıbyan mektepleri üzerinden şeyhülislamlığın elinde olan ilkokullar, Fransa'da ise daha çok ruhban sınıfının kontrolü altında kalmış ve ilköğretim Fransa'da da Osmanlı Devleti'ndeki gibi uzun yıllar ihmal edilen bir konu olmuştur. Çıkarılan önemli yasalarla ilköğretimde önemli değişiklikler yapma yoluna gidilen Fransa'da XVIII. Louis döneminde 1816 emri ile her kantonda ilkokullar için bir gözetim komitesi oluşturulmuş ve kantonun din adamı ve hâkimi bu komitenin bir parçası olmuştur. Birinci İmparatorluk, komünlerin bir okula ve öğretmen lojmanına sahip olacağını açıklayarak öğretmen seçimini belediye konseyine bırakmış ve öğretmen maaşının öğrencilerin ödeyeceği okul ücretinden karşılanacağını belirtmiştir. Louis-Philip döneminde, Guizot Yasası olarak da bilinen 1833 kanunu ile ilköğretimde ve eğitimin diğer kademelerinde önemli değişiklikler yapılmıştır.[331] Zira 1830 öncesinde hükümet insanların okuma yazma öğrendiği ve ruhban sınıfının kontrolünde olan ilköğretim okullarıyla ilgili çok fazla bir şey yapmamıştır. Haziran monarşisinin, Guizot'nun da desteğiyle ilköğretimi yaymak için ciddi çaba sarf etmesine rağmen bu gayretler de ne yazık ki ilgiyle karşılanmamıştır. II. İmparatorluk, Duruy'ün üstün çalışmaları sayesinde ilköğretimi içinde bulunduğu sefaletten çıkaracak; fakat ilköğretimin temeli ve onunla ilgili nihai kanunlar III. Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşecektir. O devirde yaşamış pedagoglardan Ferdinand Buisson (1841-1932), 'okul'derken, demokratik bir ülkede bu görevi yerine getirebilecek özgür bir eğitimin verildiği okulları kastetmektedir. Buisson'a göre ilköğretim yalnızca seküler olabilir; çünkü bu okullar sadece kilise üyelerini değil, tüm kiliselerin içinde bulunduğu geniş bir toplumun üyelerini yetiştirmektedir. Sadece ücretsiz olabilir; çünkü toplumsal hizmet haline geldiği için eğitim hiç kimsenin ayrıcalığı veya lütfu olamaz. Tüm çocuklar için zorunlu olmalıdır, zira eğitim toplum için yükümlülüktür; eğitim vermek ve eğitim almak reddedilemez.[332]

[331] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 697-699.

[332] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 546-553.

Milli Eğitim Bakanı Guizot'nun kabul edilen 28 Haziran 1833 tarihli yasasına göre ilköğretim iki dereceli olacaktır: temel ilköğretim ve yüksek ilköğretim. Bu kanun, her bir komünün en az bir erkek ilköğretim okuluna sahip olmasını emrederken kız okullarını ise teşvik etmekle yetinmiştir; fakat 1836'da kraliyet emri kız okullarına bir düzenleme getirmiştir. Böylelikle ilköğretimin yapılandırılmasındaki derin boşluğu fark eden Guizot yüksek ilkokulları oluşturarak eğitime büyük katkı sağlamıştır. Guizot'ya göre, bilimsel çalışmalarla hiçbir bağı olmayan toplumsal durumlara uygun; fakat devletin gücü ve huzuru için sayıları, faaliyetleri ve etkisi büyük önem arz eden ilköğretim ve kolejler (yükseköğretim) arasında bir ortaöğretim eksiği vardır. 1833 Yasası'na göre, her komünde okuma yazmadan fazlasının öğretildiği, öğretmenlerin uygun bir maaş aldığı ve ciddi bir eğitim verdikleri bir okul bulunma zorunluluğu getirilmiştir.[333] Yasaya göre ayrıca, durumu iyi olmayan öğrencilerin dışındakiler okul ücreti ödeyecektir.[334]

1800'li yıllarda Fransa'da bu şekilde ilköğretim lehine birçok kanuni düzenleme yapılıp eğitim din adamlarının elinden yavaş yavaş çıkmaya başladığı halde aynı dönemlerde Osmanlı Devleti'ndeki sıbyan mekteplerinde ise eğitim hâlâ din adamlarının denetimine tabidir. Osmanlıları gözlemleyen birçok Fransız yazar bu konuyla ilgili düşünce ve gözlemlerini anlatan yazılar yazmışlardır.

Sıbyan Mektepleri. XVII. yüzyıla kadar ilköğretim kurumu olarak sıbyan mektepleri dinsel yapılarla beraber Sultan ve vezir külliyeleri içinde yer almış ya da tek bir yapı olarak mahallelerde eğitim vermiştir.[335]

2 Temmuz 1883 tarihli Fransız *Journal des débats* gazetesi muhabirinin İstanbul'dan Fransa'ya yolladığı mektupta Türk eğitim kurumları sivil okullar ve askerî okullar olarak ikiye ayrılmış; ilköğretim kurumu olan sıbyan mektepleri şöyle tasvir edilmiştir:

Bu okullarda her şey Müslüman kökenli öğrenciler temel alınarak düşünüldüğü gibi müfredatları da Müslümanlara özgü hazırlanmış özel bir içeriğe sahiptir. Daha

[333] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 194-195, 243-244.

[334] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 697-699.

[335] Ayla Ödekan, "Türkiye Tarihi 3" içinde *Osmanlı Devleti 1600-1908* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1992), 376.

liberal diyebileceğimiz, öğretmen ve öğrencilerin ayrım gözetilmeksizin alındığı okullar da vardır. Bunlar arasında ilk sırayı alan ilkokullardan İstanbul'daki 18.000 öğrenci için 320 tane sayabilmek mümkündür. Sıbyan mekteplerinde çocuklar Kur'an okumayı, yazı yazmayı, biraz aritmetiği, coğrafyayı ve tarihi öğrenmektedir. Bazı okulların masraflarını devlet bütçesi üstlenirken, bazıları da velilerin maddi imkanlarına göre 5 ile 30 akçe arasında olmak üzere öğrenciler ya da halktan cömert kişilerce karşılanmaktadır. Bu okulların bir kısmı camiye bitişik inşâ edildiğinden imam, öğretmen görevini de icra etmektedir. Kızlara tahsis edilmiş ayrı bir sınıfın başında da kadın bir öğretici ya da yaşını almış bir imam bulunmaktadır. Aynı tarihli Fransız *Journal des débats* gazetesi muhabiri, sıbyan mektepleri ile ilgili diğer gözlemlerini şu sözlerle anlatmıştır:

> Mektebi ya da başka bir ifadeyle Selanik'in en önemli okulunu ziyaretimi anımsıyorum. Mobilyası sadece ayakları yerlere kadar uzanan bir kara tahta ve bankları olan bu yerde en az 150 kadar öğrenci vardı. 'Ya kitaplar?' diye sormuştum öğretmene. Bana 20 kadar sayfası olan bir defter gösterivermişti. 'İşte, tüm bunları ben yaptım. İçinde her şey mevcut, demişti.' Biliyordum ki o defterin içinde, Voltaire'in tüm eserleri tek bir cilt halinde vardı. Softaların aldığı eğitime gelince... Onlar da camilerde gerçekleşirdi. Sözcükler, sözcükler, yalnızca sözcükler... Aslında gerçekte tek bir sözcük kullanılıyordu. O da coğrafya öğretmeninin kabullendiği ve anlamını daraltıp sınırlayarak kullandığı 'dünya yuvarlaktır' sözüydü. Sayısı üç olan normal ilkokullarda ise her iki cinsiyetten Müslüman kökenli öğrenciler geleceğin öğretmenleri olmak için eğitim almaktaydı. Yetimhanede ücretsiz olarak 200'e yakın öğrenci barındırılırdı. Sultanın idaresi altında bulunan sivil yüksekokulun 200 kadar Müslüman ve Hristiyan öğrencisi ile 23 kadar öğretmeni vardı. Türk ve Fransız edebiyatı, tarih, coğrafya, politik ekonomi vs. dersleri görülürdü. Önümüzdeki seneden itibaren dersler ücretsiz olacaktır. [336]

Sıbyan mekteplerinde hem kızlar hem erkekler eğitim görmekte ve çocuklar burada okuma yazma ve dinî bilgiler öğrenmektedirler. Muallim ya da yardımcısı kalfa tarafından işlenen derslerde alfabe, Kur'an, Türkçe, değişik dinsel bilgiler, güzel yazı, okuma-yazma, gramer, hesap öğretilmesinin yanında atasözleri ve vecizeler de yer almaktadır. Bu okulların öğretim süresi daha ziyade çocuğun zekâ, çalışkanlık ve öğrencinin bitirmesi gereken kitapların tamamlanmasına bağlıdır. Bununla birlikte 1846 tarihli bir tezkireden sıbyan mekteplerinde öğretim süresinin dört yıl olduğu anlaşılmaktadır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde belirtildiğine göre erkeklerin yedi, kızların altı yaşından itibaren bu mekteplere devamı zorunludur.[337]

---

[336] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Edition De Paris, Temmuz 2, 1883).

[337] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 64-67.

Osmanlı Devleti ile Fransa eğitimindeki benzer nokta, ilköğretiminin kızlar ve erkekler için zorunlu ve ücretsiz oluşudur. Bunun yanı sıra devletin görevi artık sadece okul açmak değil, açılan bu okulların işleyişinden sorumlu olmak, onları koruyup kollamak ve onlara özen gösterip gelişimlerini sağlamaktır. Devlet bundan böyle erkeklerin yanı sıra kızların da eğitimiyle ilgilenmeye başlamış ve bu görevin sorumluluğuyla ücretsiz ve zorunlu eğitimi herkes tarafından erişilebilir kılmıştır.

Tanzimat Dönemi'ne kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi nadir bir olaydır. 1847'de yayınlanan *Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat* başlıklı belge, sıbyan mektepleri programına önemli dersler ve yenilikler getirmiş ve okuma yanında yazının da öğretilmesini bu mekteplerin amaçları arasında göstermiştir ki bu çok önemli bir gelişmedir. Öğretim yöntemi olarak öğrencilerin bilgi düzeylerine göre gruplara ayrılması uygun görülmüştür. Kız ve erkek öğrenciler karışık değil, kendi aralarında oturmaktadır. Öğretim hocanın ya da kalfanın her çocukla tek tek ilgilenmesi biçiminde (münferiden) yapılır ve sınıf geçme söz konusu değildir. Yalnızca dördüncü yıl sonunda okulu bitirme sınavı yapılır. Talimat, dört yıl olan sıbyan mekteplerinden sonra, eğitim süresi iki yıl olan ve yeni yeni kurulmaya başlanan rüştiye mekteplerini de zorunlu öğretim kapsamına almış, böylece toplam altı yıl zorunlu öğretimi getirmiştir. Bu, tâlimatın getirdiği çok önemli bir yeniliktir. Öyle ki, zorunlu öğretim II. Meşrutiyet ile 1913'te tekrar altı yıla çıkarılmış, Cumhuriyet Dönemi'nin başında beş yıla indirilmiştir. 1847 Talimatı, rüştiyelerin zorunluluk kapsamına alınmasına, 'sıbyan mekteplerinin dünya ve âhiret için yeterli bilgileri verememesini' gerekçe göstermiştir. Burada geleneksel sıbyan mekteplerinin, öğrencilerin dünyayı tanımalarında yetersiz kaldığının vurgulanıp, onların medreseler dışında yeni bir okul olan rüştiyelere gitmelerinin istenmesi, Tanzimat Dönemi'nin eğitime bakışını ve toplumsal yenileşme eğilimini de göstermektedir.[338] Bunların yanı sıra Nizamnâme, Müslüman olmayan topluluklar için kendi dinî ilmihâllerinin, o topluluğun dinî lideri nezaretinde öğretileceğini ve bu öğrencilerin kendi dillerinde öğrenim göreceğini belirtmektedir. Ayrıca, Müslüman ve gayrimüslimlerin dinî bayramlarından ve Sultanın tahta çıkışının yıl dönümlerinden başka tatil olmayacaktır. İlkokul bitirme sertifikasını alacak her öğrenci sınavsız şekilde ortaokula (rüştiye) girebilecektir.[339]

[338] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi,* 11. Baskı (Ankara: Pegem Yayınları, 2007), 160-163.

[339] "Lois et Décrets; Turquie," 1888.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde ilköğretimde sağlamaya çalıştığı modernizasyona ve okuma yazmanın artırılması için yaptığı çalışmalara rağmen Fransız yazar Ségur, *L'Orient défendu par la France* adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nde çok sayıda okul olmasına karşın Türklerin cahil kaldığını belirtirken kendisinin bu konuda haksız olmadığını şu sözleriyle ifade etmektedir:

> Dünyanın hiçbir yerinde ilkokul eğitimi bu imparotorlukta olduğu kadar yaygın değildir; ilkokulların sayısının çokluğunun yanında eğitim ücretsizdir ve hiçbir aile altı yaşından itibaren çocuklarını hangi bahaneyle olursa olsun okula göndermemezlik edemez. Nihayet İstanbul'da kamuya açık 40 kütüphane açılmıştır ve yükseköğretim için açılan okul ve kolejlerin sayısı da her gün artmaktadır. [340]

Berkes, Ségur'un Osmanlı Devleti hakkındaki bu düşüncesini bir nevi doğrular ve gerekçesini açıklar nitelikte, Tanzimat Dönemi'nde eğitimin çağdaşlaştırılması yolunda gösterilen tüm gayretlere rağmen dinî eğitimin ağır basması yüzünden en az başarının ilköğretim alanında gösterildiğinden bahsetmekte ve bunun başlıca nedenini de din alanında kalan ilköğretimin eğitimde yaşanan dönüşümlere tepki göstermekten ziyade bununla rekabet eder duruma gelmesi ve Tanzimat Dönemi'nin bu alanda sadece yüzeysel reformlarla yetinmiş olmasına bağlamaktadır. Sultan II. Mahmut zamanından beri eğitimin devletin görevi olduğu yaklaşımı benimsenmesine karşın, ilkokullar için medrese dışında öğretmen yetiştirme kursları ya da öğretmen yetiştirme okulları gibi bir fikir henüz doğmamıştır. İlkokullarda, modern eğitim almış öğretmenler yerine medreseden yetişme öğretmenlerin fazlaca olması sebebiyle bu okullar yine medresenin etkisi altında kalmışlardır. Bu durum Meşrutiyet Dönemi'nin ilk yıllarına kadar sürmüş; ancak zamanla geleneksel Sıbyan okulları mahalle mekteplerine dönüşmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi'ndeki Sıbyan okulları, Tanzimat Dönemi'nin okuryazarlığı artırma amacına hizmet ederken, kısa süre içinde bunlar birer küçük medrese durumuna gelmiştir. Tanzimat, hattâ Meşrutiyet dönemlerine kadar ilköğretimdeki ruh, medrese zihniyetini taşıyan imam ve hatiplerin etkisi altında kalmıştır. Öğretme yöntemlerinde, cezalandırma geleneklerinde, okutulan konularda geleneksellik, ezbercilik, korkutma, hoca otoritesi sürmüş ve ilköğretim ilk kez Meşrutiyet Dönemi'nde önem verilen bir eğitim kademesi olmuştur. [341]

---

[340] Ségur, *L'orient Défendu par La France, L'angleterre et L'autriche. Relation Complète De La Guerre D'orient Jusqu'à La Levée Du Siége De Silistrie*, 63.

[341] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 180-181, 230, 461.

Osmanlı Devleti'nde görülen bu durumu Fransa için de geçerli saymak mümkündür. Fransa'da da 1833'teki başarılı yasadan beri ilköğretimde büyük bir ilerleme kaydedilmemiş; okuma, yazma, hesaplama konusunda aynı program takip edilmiş ve dinî eğitime takviye olarak kutsal tarih öğretilmiştir. Hiçbir okula sahip olmayan binlerce komünde ve taşra bölgelerinde hükümetin ücretsiz eğitim için gerekli öğrenci sayısını yüksek belirlemesiyle çocukların büyük kısmı okuldan uzak kalmıştır. Diğerleri için ise okul süresi kısaltılmıştır, ki bu durum yetişkin okulundan alınması gereken eğitimden faydalanamama riskini doğurmuştur. Ülke genelinde okuma yazma bilmeyenlerin yüzde 27'sinden fazlasını oluşturan köylerde köy kütüphaneleri kurulamamıştır. Köylerdeki öğretmenler ise sefil şartlar içinde yaşamaktadır. Öğretmenlerden bazılarının maaşı 75 frank iken, 5000 öğretmenin her biri yıllık 400 franktan az kazanmaktadır. Kimisinin emeklilik hakkı bile yoktur, hiçbir öğretmene günlük bir frank dahi olsa emekli maaşı bağlanmamıştır.[342]

Osmanlı Devleti'nde ilköğretimin medrese etkisinden çıkıp çağdaşlaşmaya başlaması için Meşrutiyet Dönemi'ni beklemek gerekirken Fransa'da kamusal eğitimde gerçekleşen ilerlemeler ufak bir duraksamadan sonra yeniden hızlanmış, Duruy'ün ilköğretim adına ifade ettiği yenilikçi düşünceler ve bu yolda attığı adımlar hükümet ve toplum tarafından daha fazla destek görmeye başlamıştır. Kendisinden sonraki kademelerin ilk basamağını oluşturan ilköğretimin önemi gitgide artmış ve vatandaşların oy kullanma hakkı olduğu bir ülkede herkesin ne yaptığını biliyor olması, dolayısıyla eğitilmesi gerekmiştir. Fransa'da halkın eğitimi için III. Cumhuriyet'ten daha fazla şey yapmış bir yönetim daha yoktur. Restorasyon döneminde bu sayının yalnızca 50.000 frank olduğu III. Cumhuriyet döneminde ilköğretim için yıllık 100 milyon harcanmıştır. Her komünün biri kız, diğeri erkekler için en az iki okula sahip olması, bu okulların da sağlıklı, büyük ve iyi inşâ edilmiş olması istenmiştir. [343]

30 Kasım 1895 tarihli Fransız gazetesi *Journal des débats politiques et littéraires* de yayınlanan ve *'M. Jules Simon tarafından M. Victor Duruy'ün Yaşamı ve Çalışmaları Üzerine'* başlığı altında 30 Kasım 1895'te halka açık yıllık oturumda okunan tarihi bildiride bahsedildiğine göre, Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün eğitim ve ilköğretim hakkında önemli görüşleri vardır. İmparator III. Napoléon da ilköğretim ile ilgili şu formülü bulmuştur: "Tüm vatandaşların oy

[342] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 61-62.

[343] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 194 195, 243-244.

kullanma hakkına sahip olduğu bir ülkede herkes okuma yazma bilmelidir." Duruy, bu sözleri açıklamış ve görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

> Yalnız, böyle bir konuda okumaktan kastedilenin ne olduğunu anlamak gerekmektedir. Okumak; hesaplamayı, çizimi, şarkı söylemeyi bilmek değildir. Okumayı bilme zorunluluğunu ileri sürmek ve her çeşit şeyi bilme yükümlülüğü olarak sonuçlandırmak, bir yanılsamaya bağlanmaktır. Birçok şey öğrenmeye karşı değilim, eğitime karşı savaş açmıyorum; tam tersine, eğitimi anlatıyorum, eğitimi yayıyorum; fakat bana göre bir vatandaşı okumayı öğrenmeye zorlamak zorunlu ve vazgeçilmez değildir. Ben onu hecelemeyi öğrenmeye zorlayarak ona özgürlük aracı veriyorum. Onun özgür olmasını bekliyorum; çünkü onun üzerinde hecelemeyi dayatmak gibi bir hakka sahip değilim, zira bunun topluma bir faydası yoktur.[344]

'Zorunlu ve parasız eğitim ilkesi' ile 'herkesin oy kullanma hakkı olduğu bir ülkede zorunlu ilköğretim toplum için bir görev ve topluluk tarafından ödenmesi gereken bir borçtur.' anlayışı Napoléon tarafından bu şekilde kabul görmüş olsa da şiddetli tartışmalardan sonra Napoléon'un Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Ancak 1864-1867 yılları arasında okul sayıları katlanmış; açılan ilkokul sayısı 2167, okula başlayan öğrenci sayısı ise 227,884 kişi artmıştır. 1867'de kabul edilen büyük yasa şehirlerde 8000, taşrada ise 2000 okul kurmayı kararlaştırmıştır. Ve en önemli konulardan biri olan ücretsiz eğitim, yasal maksimum ücretsiz uygunluğun kaldırılması, 6098 belediyenin 8400 okulun ücretsiz olması için karar alması üzerine olağanüstü vergiler toplaması ve meyvelerini veren propagandalarla yaygınlaşmıştır.[345] Fakirlerin eğitimden mahrum kalmaması için 1881 ve 1882'den itibaren ilköğretim ücretsiz, zorunlu ve seküler hale getirilmiştir. Zira dinin yeri okul değil, kilisedir ve bir öğretmen dinin ve din adamının etkisinde olmamalıdır. III. Cumhuriyet çok sayıda yüksek ilkokul oluşturmuş ve buralarda temel komünal okullara nazaran daha kapsamlı bir eğitim verilmiştir.[346] 28 Mart 1882 tarihli yasanın 17. maddesi belki de bu kanunun en önemli noktasıdır: 'Her türlü devlet okulunda, öğretim yalnızca laik bir personele emanet edilmiştir.' Bu madde, ilköğretimin laikliği ile ilgili önemli bir kuralı belirtmektedir. [347]

Fransa'da ilköğretimde sağlanmaya çalışılan dönüşümler bazen yavaşlayarak da olsa istikrarlı biçimde ilerlerken Osmanlı Devleti de medreselerin ve ulemânın tepkisini

---

[344] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

[345] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 75-76.

[346] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 243-244.

[347] Eugène Brouard, *Essai D'histoire Critique De L'instruction Primaire En France: De 1789 Jusqu'à Nos Jours* (Paris, 1901), 258.

almamaya dikkat edip halk ve müesseseler arasında belirmeye başlayan düşünsel ve dinî bölünmeleri daha da derinleştirmemeye özen göstererek bu yenileşmelere devam etmiştir. Reformların yasal zeminde tatbik edilip hukuki kurallara bağlanması ve Fransa'dan alınan nizamnâmelerle desteklenmesi de hükümetin bu konudaki samimi tavrını göstermektedir. Sultan Abdülaziz döneminde, 1 Eylül 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ilköğretim Fransa'daki yasalar doğrultusunda düzenlenmiş ve biraz geriden de olsa ilköğretim konusunda da Fransa'nın yolundan gidilmiştir. O dönemde bilhassa ilköğretim hakkındaki fikirleri Osmanlıların eğitim anlayışının özüne de yerleşmeye başlayan ve Fransa'nın eğitimi konusunda en önemli isimlerin başında gelen Victor Duruy'ün çalışmaları Fransa imparatoru tarafından da desteklenmiştir.

1867 yılı Fransız İçişleri Bakanlığı Resmi Bülteni'ne göre, Fransa'da kabul edilen 10 Nisan 1867 tarihli ilköğretim yasasının ilköğretim ve öğretmenleri ile ilgili önemli maddeleri şunlardır:

Madde 1. 15 Mart 1850 tarihli yasanın 15. Maddesi uyarınca, 500 ve daha fazla nüfuslu her bir şehir, belediye meclisi tarafından kurulmadığı takdirde devlete bağlı en az bir kız okulu açmak zorundadır.

Bir öğretmenin düzenlediği herhangi bir karma okulda, belediye başkanının teklifi üzerine vali tarafından atanan bir kadın, kızların dikiş işlerini yönlendirmekten sorumludur. Maaşı belediye meclisinin kararından sonra vali tarafından belirlenir.

Madde 2. Her şehirde kurulacak kız ve erkek devlet okullarının sayısı belediye meclisinin kararı üzerine ilçe meclisi tarafından belirlenir.

İl meclisi, öğrenci sayısına göre asistan öğretmen (yardımcı öğretmen) görevlendirmek için gerekli olan kamu kız okullarını belirler.

15 Mart 1850 tarihli kanunun 34. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkrası kadın öğretmenlere uygulanır.

Konsey ayrıca belediye meclisinin kararı üzerine, şartlar nedeniyle bir veya daha fazla okulun Milli Eğitim Bakanı veya asistan öğretmenler tarafından açılabileceği durumları da belirler.

İlçe meclisi tarafından bu maddenin birinci, ikinci ve dördüncü fıkraları uyarınca alınan kararlar Milli Eğitim Bakanının onayına sunulur.

Madde 3. Her belediye, köy okulundaki öğretmen ve yardımcısına mobilyalı uygun bir ev; ayrıca tedavi imkânı sağlamalıdır.

Madde 4. Asistan öğretmenler iki sınıfa ayrılır. Birinci sınıfın maaşı 500 franktan, ikincisi ise 400 franktan az olamaz.

Madde 5. Kadın asistan öğretmenlerin maaşları 350 frank olarak belirlenmiştir. Bir mezra okulunda erkek ve kadın asistanların maaşı belediye meclisi ve il meclisinin kararı üzerine vali tarafından belirlenir.

Madde 6. Bir veya daha fazla asistanın bir okula bağlı olması durumunda il meclisi, belediye meclisinin teklifi üzerine, okul ücretlerinden elde edilen gelirin bir kısmının öğretmenlere maaş olarak ödenmesine karar verebilir.

Madde 7. Milli Eğitim Bakanı tarafından belirlenen bir ödenek belediye meclisine danıştıktan sonra ve valinin kararı üzerine ücretli veya ücretsiz bir yetişkin sınıfını yöneten öğretmenlere yıllık olarak verilebilir.

Madde 9. Bu kanun kapsamında ücretsiz eğitimin verildiği şehirlerde devlet okulu öğretmenlerinin maaşları;

1. 200 franklık sabit bir maaş;
2. Belirlenen bir ücret oranına göre, mevcut öğrenci sayısı göz önünde tutularak hesaplanan bir ücret, belediye meclisinin kararı üzerine vali tarafından öğretmenlere her yıl ödenir.

Madde 16. Fransa'nın tarihini ve coğrafyasını oluşturan unsurlar ilköğretimin zorunlu derslerine eklenmelidir.[348]

İlkokul eğitimine önemli değişiklikler getiren 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin sıbyan mekteplerine (Mekatibi Sıbyaniye) ilişkin temel hükümleri ise şunlardır:

Madde 3. Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle veya bir iki köyde en az birer Sıbyan Okulu bulunacaktır. Karma olan köy ve mahallelerde Müslüman ve Müslüman olmayan halkın çocuklarına mahsus okullar ayrı ayrı olacaktır.

Madde 4. Sıbyan mekteplerinin inşâ ve tamir masraflarıyla öğretmenlerin ödenekleri ve diğer masrafları aynı mahalle ve köyde bulunan cemâatler tarafından ödenecektir.

Madde 5. Sıbyan Okullarının ihtiyacı bulunan öğretmenler nizamnâmeye göre seçilecek ve tayin edilecektir.

Madde 6. Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi dört yıl olup şu dersler öğretilecektir: Yeni usul ile alfabe, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlâk üzerine yazılmış küçük kitaplar, İlmihâl, Yazı, Aritmetik, Kısa Osmanlı Tarihi, Kısa Coğrafya, Faydalı Bilgiler. Müslüman olmayanların çocukların bulunduğu sınıflarda bu dersler kendi dini

[348] Ministère De L'intérieur, France. "Loi Sur L'enseignement Primaire, (10 Avril 1867)" *Bulletin Officiel Du Ministère De L'intérieur,* No 6 (Paris, 1867): 169-171.

usüllerine göre ve kendi dilleri ile okutulacaktır. Okul süresinden sonra Kur'an ezberlemek (hıfzı Kur'an etmek) isteyenlerin okulda kalmaları arzuya tabidir.

Madde 9. Osmanlı Devleti'nde kız çocukları altı yaşından on yaşına, erkek çocukları yedi yaşından 11 yaşına kadar sıbyan okullarına devama mecburdurlar.

Madde 10. Bir mahalle veya köyde sıbyan okuluna gitmek için erkek ve kız, öğrenim çağında ne kadar çocuk varsa adlarını ve onların iaşesiyle mükellef olan ana ve babalarının isim listesini bildirir bir defter ihtiyar meclisi tarafından hazırlanmalıdır.

Madde 13. Okuma çağında bulunan çocuklardan ancak fizikî ve zihnî önemli kusuru olan çocuklar, ailesinin geçimini sağlamak zorunda olan fakir çocuklar, yılın belli zamanlarında çiftçilik ile uğraşan çocuklar, evi okuldan yarım saat uzakta olan çocuklar, evinde özel olarak okuyup yazma öğrenen çocuklar vs. zor kullanılarak okula gönderilemezler.

Madde 14. Sıbyan okulunda öğrenimini bitiren öğrenciler imtihan nizamnâmesi gereğince aldığı diploma ile imtihansız rüştiyeye kabul olunurlar.

Madde 15. Bir mahalle veya köyde bir cemâate mahsus iki sıbyan mektebi olduğu takdirde bu okullardan biri yine o cemâatin erkek çocuklarına, diğeri kız çocuklarına ayrılacaktır. Böyle bir ayırma yapmaya imkân görülmeyen yerlerde bağımsız bir kız sıbyan okulu açılıncaya kadar erkek sıbyan okullarına ilgili cemâatlerin kız çocukları da kabul olunabilir; ancak sınıfta karma olarak bulundurulamazlar.

Madde 16. Bağımsız olan kız sıbyan okullarının öğretmen ve dikiş ustaları kadın olacaktır. Fakat istenilen nitelikte kadın öğretmen yetiştirilinceye kadar yaşlı ve iyi ahlâklı erkeklerden öğretmen tayin edilebilir.[349]

1867'de Fransa'da ve 1869'da Osmanlı Devleti'nde kabul edilen bu iki kanun değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan büyük ölçüde etkilendiği, ilköğretim kurumlarını ve buralarda çalışan personelin haklarını bu nizamnâmeye göre düzenlediği görülmektedir. Bu kanunun en önemli maddelerinden olan 3. Madde gereği 500 ve daha fazla nüfuslu her şehrin bir ilkokul açma zorunluluğunu içeren maddeyi Osmanlı Devleti de uygulamış ve mahalle ya da köylerde sıbyan mekteplerinin kurulmasını yasalaştırarak eğitimi yaygınlaştırmak istemiştir. Bir diğer önemli husus da 9. Madde gereği, erkeklerin yanı sıra kızların da belli bir yaşa kadar sıbyan mekteplerine devamının mecbur tutulması; 15. Madde gereği, bir yerde iki Sıbyan

[349] Reşat Özalp ve Aydoğan Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı (Talim ve Terbiye Kurulu- Millî Eğitim Şûrası),* 1. Baskı (İstanbul: Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi, 1977), 549-552.

mektebi olması durumunda diğerinin kızlara ayrılacak olmasıdır. Bu maddeler, kızların okutulmasının hoş karşılanmadığı Osmanlı toplumunda Tanzimat Dönemi'nin bir başarısı olarak kız çocuklarının eğitiminin de önem kazanmaya başlaması açısından dikkate değerdir. Nizamnâme'nin diğer maddelerinde ise, ilkokul öğretmenlerinin mağdur olmaması için her iki ülkede de tedbirler alınmış ve öğretmenlik mesleğinin saygınlığı korunmaya çalışılmıştır.

Fransız yazar ve tarihçi Ubicini'ye göre, yapılan büyük değişikliklere rağmen Osmanlı Devleti'ndeki ilköğretimde eğitim geçmişte olduğu gibi okuma, heceleme, hesaplama özellikle de din ve ahlâk ilkelerinin bilgisiyle sınırlı kalmıştır. Tek önemli yenilik, çocuklara mahsus yeni yöntemlerin benimsenmesi ve Türkçe yazılmış küçük ilköğretim kitaplarının kabul edilmesidir. Mekteplerin ilkokullara dönüşmesi de devletin yaptığı reformların bir diğer sonucudur. 1851'de İstanbul'da her iki cinsiyetten toplam 22.700 öğrencinin okuduğu bu ilkokullardan 396 adet bulunmaktadır. [350]

XIX. yüzyılda Fransa'da kamuda yapılan düzenlemeler, demiryollarının tamamlanması ve ticaret antlaşmalarının imzalanmasından sonra imparator, halkın eğitiminde ve sosyal konularda bir ihtilâli gerçekleştirmek istemiş; eğitime verdiği önemin göstergesi olarak bu işi en iyi şekilde yürütebilecek kişiyi bulabilmek için her yerde araştırma yapmış ve uzun süre hiçbir emir ve talimat vermemiştir. Nihayet Milli Eğitim Bakanı olarak göreve getirilen Victor Duruy, kendisine serbest çalışma özgürlüğü verildiğini anlayınca sıkı şekilde bu işe sarılmış ve eğitimdeki hedefini ilk resmî söyleminde şöyle ifade etmiştir: "Okul mezunu değil, insan yetiştirmek." Duruy'ün Bakanlıktaki yönetim görevinin ruhu bu sözlerde canlanmış ve yarattığı etki eğitimin her alanında kendini göstermiştir. Halkın sağlıklı eğitimiyle cahilliğin, boş hırsların ve saçma düşüncelerin ortaya çıkardığı kötülüklerin bir kısmının önlenebileceğini düşünen M. Duruy bir seçmenin seçilen, bir işçinin patron, bir askerin subay olabileceğini ispatlamak ve Fransız toplumunun ihtiyacı olan eğitim kurumlarını düzenlemek için ilk önce ilköğretime el atmıştır. Böylelikle her yerde okul kütüphaneleri kurularak 13.000.000 kütüphanenin köylerde bir milyon cilt kitabı ödünç verebilmesi sağlanmıştır. Fakir ilçelere ücretsiz eğitim olanağı sağlanmasıyla Haziran 1869'da 3558 ilçede bu okullar hizmete girmiş ve 16.000 ilçe eğitimin ücretsiz olmasını onaylamıştır. Fakir çocukların eğitimsiz kalmaması için ise diğer ilçelerde önlemler alınmıştır. Unutmuş veya hiç almamış olanlara temel bilgileri vermek için

[350] Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 208-209.

öğretmenlerin olağanüstü fedakârlıkları sayesinde yüzbinlerce yetişkin akşam derslerine alınmıştır. 800.000 yetişkin ahlâkî veya meslekî gelişimlerine katkı sağlayacak faydalı bilgileri almak maksadıyla bu derslere katılmıştır.[351]

Fransa, 1850 ve 1867 eğitim yasalarından sonra 1882 ve 1886 yasaları ile ilköğretimde yeniden bazı değişiklikler yapmıştır. Zorunlu ilköğretim ile ilgili kabul edilen 28 Mart 1882 Yasasına göre ise ilköğretim müfredatı şu dersleri içermektedir: sivil ve ahlâk eğitimi, okuma, yazma, Fransız dili ve edebiyatının unsurları, coğrafya, bilhassa Fransa coğrafyası, özellikle Fransa'nın günümüze kadar olan tarihi, beşeri bilimler, fizik ve matematik bilimleri ile bu bilimlerin tarıma, hijyene, sanayi sanatlarına, el işçiliğine ve başlıca mesleklerdeki alet-edevatın kullanımlarına uygulanması, resim, modelleme ve müzik, jimnastik, erkek çocukları için askeri eğitim, kızlar için dikiş-nakış.

İlkokullar, ailelerin istemeleri durumunda okul dışında çocuklarına dinî bir eğitim verebilmeleri için pazar günü hariç haftanın bir günü tatil olacaktır ve dinî eğitim özel okullarda seçmeli olacaktır.

30 Ekim 1886'daki ilköğretimin düzenlemesi ile ilgili yasa ise şöyledir:

Madde 1. İlköğretim;

1. Anaokullarında ve çocuk sınıflarında,
2. Temel ilköğretim okullarında,
3. Yüksek ilköğretim okullarında ve ek ders olarak nitelenen temel okullara bağlı yüksek ilköğretim sınıflarında verilir.
4. El işçiliği dersleri 11 Aralık 1880 Yasasında tanımlandığı gibi ilköğretim okullarında verilir. Kamu Eğitimi Yüksek Kurulunun koyduğu özel kurallar, belirtilen bu farklı okullarda hangi derslerin okutulacağını belirler.

Anaokulları ve çocuk sınıfları:

Anaokulları her iki cinse ait çocukların ortaklaşa fiziksel, ahlâki ve zihinsel gelişimlerinin gerektirdiği ilk eğitim yerleridir.

Madde 1. Her iki cinsiyetteki çocukların kabul edilmesi için bunlar en az dört ve en fazla yedi yaşında olmalıdırlar. Bu çocuklar burada anaokulu eğitimiyle birlikte temel eğitime adım atmış olurlar.

Çocuk sınıfları anaokulu ve ilkokul arasındaki ara sınıfları oluşturur. Bunlar ancak temel bir ilkokula veya anaokuluna bağlı olarak çalışabilirler.

---

[351] "Victor Duruy," 8-10.

Madde 3. Belediye Başkanının imzaladığı ve herhangi bir hastalığı bulunmadığını, aşılarını yaptırdığını gösteren ve ilgili doktorun resmî imzasının olduğu bir sertifikayı ibraz edemeyen hiçbir çocuk ilkokula kabul edilmez.

Madde 4. Anaokullarında ve çocuk sınıflarında şu eğitimler vardır: Oyunlar ve şarkılar eşliğinde hareketler, ilk ahlâk kurallarının öğretimi, el becerileri, en çok kullanılan bilgiler, dil çalışmaları, hikâyeler, ilk resim, okuma, yazma ve hesap eğitimi.[352]

Tablo 4

Fransız ve Osmanlı İlköğretim Okullarının Öğretim İçeriği

Fransa 'İlköğretim Okulları'	Osmanlı Devleti 'Sıbyan Mektepleri'
Dersler	*Dersler*
Okuma	Yeni usul ile alfabe, okuma
Beşeri Bilimler	Faydalı Bilgiler
Sivil ve ahlâk eğitimi	Ahlâk üzerine yazılmış küçük kitaplar
Yazı	Yazı
Fizik ve matematik bilimleri ile bu bilimlerin tarıma, hijyene, sanayi sanatlarına, el işçiliğine ve başlıca mesleklerdeki alet-edevatın kullanımlarına uygulanması	Aritmetik
Tarih, bilhassa Fransa'nın günümüze kadar olan tarihi	Kısa Osmanlı Tarihi
Coğrafya, bilhassa Fransa coğrafyası	Kısa Coğrafya
Kızlar için dikiş-nakış	Kız sıbyan okullarında dikiş-nakış
Fransız dili ve edebiyatının unsurları	-
Jimnastik	-
Erkek çocukları için askerî eğitim	-
Modelleme ve Müzik	-
Resim	-
-	Tecvit
-	İlmihâl
-	Kur'an-ı Kerim

Fransa için Kaynak: Brouard, 190, ss. 299-303.
Osmanlı Devleti için Kaynak: Özalp ve Ataünal, 1977, ss. 549-552.

[352] Brouard, *Essai D'histoire Critique De L'instruction Primaire en France: De 1789 Jusqu'à Nos Jours*, 299-303.

Tablo 4'te Fransa'da 28 Mart 1882 Yasasına göre belirlenen ilköğretim müfredatı ile Osmanlı Devleti'nde 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin sıbyan mekteplerine ilişkin belirlemiş olduğu dersler yer almaktadır. Buradan hareketle, iki ülkede birçok dersin ortak olduğu söylemek mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan farklı olan en belirgin yönü dersler arasında dinî içerikli olanların ağırlık göstermesidir. Fransa'da ise dinî eğitim ilkokullarda zorunlu olmayıp ailelerin isteğine bağlıdır. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın aksine çocuğun bilişsel ve fiziksel gelişimlerine destek veren resim, müzik, modelleme gibi sanatsal derslerin ve beden eğitimi dersinin olmayışı da dikkat çekmektedir.

Eğitim konusunun büyük bir ciddiyetle ele alındığı Osmanlı Devleti ve Fransa'da ilkokullarda yapılmak istenen reformların temelinde laiklik ilkesinin okullarda uygulamaya konulması ve öğretimin bu ilke doğrultusunda yapılması yer almaktadır. Fransa'da bir rahip ya da öğretmenin verdiği ilköğretim derslerini Osmanlı Devleti'ndeki sıbyan mekteplerinde bir imam ya da imamın din bilgisi kuvvetli eşi ya da kızı öğretmektedir. Fransa, tarikatlar tarafından yürütülen eğitimin yerine artık devlet kontrolünde olan bir eğitimin yolunu açarak okulları cemâatlerin ve kilisenin etkisinden kurtarmak istemiş; aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de şeyhülislamlığın elinde olan okullar devlete bağlanmış ve okul programlarında dinî eğitimin yoğunluğu azaltılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, okullarda dinî eğitim verilmeye devam etmiş ve 1869 Nizamnâmesi ile gayrimüslimler için de okullar açılması hükme bağlanarak farklı milletlerden öğrencilere de eğitim alabilme olanağı tanınmıştır. Bu iki ülkenin o dönemdeki düşünce yapısına göre okulların gerçekten özgür olması demek, öğretimin ve öğretmenin herhangi bir dine bağlı kalmadan bütünüyle samimi bir tarafsızlık içinde olması ve buralarda yetişen çocukların özgür düşünebilmesi anlamına gelmektedir. Bu da ancak eğitimin laik olması ile mümkün görünmektedir.

İki ülkede de eğitimin hem kız hem erkekler için zorunlu ve ücretsiz oluşu ilköğretime getirilen yeniliklerdendir. Aynı şekilde, okuma hakkından eskiden olduğu gibi yalnızca büyük şehirdekiler değil, taşra ve köylerde oturan fakir çocukların da ücretsiz faydalanması sağlanmış ve eğitimin yaygınlaştırılması istenmiştir. Osmanlı Devleti'nde kızlara ilköğretim mecburiyeti ileriki yıllarda getirilecek olsa da, belli bir yaştan sonra okutulması uygun bulunmayan kızların da bu okullara erkeklerle beraber gidebilmeleri geleneksel Osmanlı toplumunda başarılması zor gibi görünen önemli reformlardandır. Kız ve erkekler için Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde bahsi geçen

ilköğretim zorunluluğu 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî Anayasası'nda da yer alarak resmî bir boyut kazanmıştır.

Hem Fransa hem Osmanlı Devleti'nde dönemin getirdiği, insana ve insanî değerlere önem verme, kişi haklarına, haysiyetine ve özgürlüğüne saygılı olma, en nihayetinde çağdaşlaşma düşüncesinin hayata geçirilmesiyle eğitimdeki uygulamalar da bu anlayışa göre tanzim edilmiştir. Fransa'da XVI. yüzyıl fikir adamlarının başlattığı ve çocuğun da bir birey olarak toplumda kabul görmesi gerektiği düşüncesi Osmanlı Devleti'nde daha ziyade XIX. yüzyılda Tanzimat Dönemi ile benimsenmeye başlamıştır. Fransa'daki okullarda cezalar yumuşatılarak öğrencilere şefkatle yaklaşılmaya çalışılmış, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de sıbyan mekteplerinde disiplin ve korkutma aracı olarak kullanılan falakaya son verilmiştir. İlkokullarda cezaların kaldırılması ya da sözlü olacak şekilde hafifletilmesinin yanında hem Fransa hem Osmanlı Devleti başarılı ve örnek davranış sergileyen çocukları ödüllendirme usulünü başlatarak, okulu çocukların gözünde sıkıcı ve baskı yaratan bir yer olmaktan kurtarıp, okulu çocuklara sevdirmek istemişlerdir.

Fransa'da 1789 İhtilali'nin getirdiği insan onuruna duyulan saygı, toplumsal eşitlik, İnsan Hakları Bildirgesi'nde sözü geçen ırk, yer, cinsiyet ulus farkı gözetilmeksizin insanların doğuştan eşit ve bireysel özgürlüğe sahip olduğu; kimsenin dini ya da inancı gereği yargılanamayacağı gibi evrensel ilkeler toplumun farklı alanlarını etkilediği gibi eğitime de yansımıştır. Bu ilkeler önce Fransa'da, devamında bu ülkeyi örnek alan Osmanlı Devleti'nde eğitimin özgürleşip çağdaşlaşması yolunda önemli rol oynamıştır. Eğitime getirilen yeniliklerin esas amacını teşkil eden ve 1789 İhtilâli'nden alınan üç fikir aynı zamanda Osmanlı Devleti ve Fransa için eğitimin temeli olmuştur: ücretsiz, laik ve zorunlu ilköğretim.

Osmanlı Devleti'nde Ortaöğretim

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar ortaöğretim kademesinde hiçbir gelişme olmamıştır. Yalnızca 1839'da Sultanahmet camisinde 'Adlî Maârif Okulu' adı altında bir ortaokul açılmış, bu okul daha sonra ikiye bölünerek ikincisine 'Ulûm-ı Edebiyye' adı verilmiştir. Bu okulların yaptığı iş, okur yazar memur yetiştirme işidir. Yararlı İşler Meclisi'nin eğitimle ilgili projesinde ilk gayenin dünya işlerinde başarı sağlamak olduğu söylendiği, bol bol bilim, maârif, fen ve sanayiden söz edildiği

halde ilköğretimde kabul edilen ilke din eğitimi; ortaöğretimde ise memur yetiştirme işi olmuştur. İlköğretimde din kültürü dersi verilip, yüksek okullarda fen ve meslek konuları okutulduğu için din alanına bırakılan ilköğretim yüzünden askerlik, mühendislik, tıp alanlarında yüksek düzeyde eğitim görecek gençlerin gidecekleri yol kapanmıştır. Hatta üniversite kurulmak istendiğinde bile alınabilecek öğrencilerin çoğu medrese öğrencileri olmuştur. Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerinin çok azı bu dönemde açılan Maârif Okulu ve Edebî Bilgiler Okulundan yetişmiştir. Bu okulların birincisi daha çok mülkiye memurları, ikincisi hariciye memurları yetiştirmiştir. İkincide asıl eğitim dil eğitimidir. Öğrenciler Arapça ve Fransızcadan başka tarih, coğrafya ve siyasal bilimler okumuşlardır. Bu iki okul uzun süre Sultan II. Mahmut zamanındaki basit yapılarıyla kalarak çok sonraları gelişmiş ve Sultan II. Abdülhamit zamanında kurulan Mülkiye Okulunun temeli olmuşlardır. Asıl rüştiyelerin, idadi ve sultânî gibi diğer ortaöğretim kurumlarının açılması ve çoğalması ise Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşmiştir.[353]

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Hükümeti'nin taşrada da yeni eğitim kurumları açmasıyla birlikte özellikle kültürel alanda reformların etkisi iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştır. Bu kurumlardan bazıları 1840'lardan itibaren eğitim vermeye başlayan ve devlete bağlı olan mekteplerdir. Eğitimde laiklik ilkesinin temel alınmak istendiği bu kurumlardan yetişen nesillerin gelişen dünya içerisinde yerlerini alması amaçlanmaktadır. Bu okullarda verilen eğitim Osmanlı topraklarında yaşayan belirli bir dinî zümreye değil, bilakis herkese açıktır. Ancak diğer taraftan bu okullar din eğitimine ve eğitimcilerine de karşı değildir. Tam tersine önemli Müslüman düşünürler çocuklarının yabancı okullara gitmesinden ziyade bu okullarda eğitim almasını desteklemişler, hatta Müslümanlar bu okulların yönetiminde bulunmuşlardır. Bu okulların varlığı 1839 tarihinde yayınlanan Tanzimat Fermanı'na dayanmaktadır. Zira Haklar Bildirgesi niteliğinde olan Tanzimat Fermanı, Osmanlı topraklarında yaşayan herkese dinî, kökeni, dili, ırkı ne olursa olsun eşit davranmayı öngörmektedir. Buna karşılık, kişilerin de devlete karşı askerlik görevi, vergi verme ve devletin bekasını gözetme gibi ödevleri bulunmaktadır. [354]

---

[353] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 183-184

[354] Randi Deguilhem, « Damas Au XIXe Siècle, Un Cosmopolitisme De L'esprit ? Les Nouvelles Écoles Laïques De L'état Ottoman », *Cahiers De La Méditerranée*, 67 (2003): 165-176 Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019. Erişim Adresi: http://journals.openedition.org/cdlm/129

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, dışarıdan sık sık para ve eğitim desteği alan Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların özellikle de Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin ortaöğretim kurumları bünyesinde model eğitim uygulayan okulları hızla gelişmiştir. Türkler başta bu okullara ilgi duymasalar da Müslüman olmayanların eğitim sistemlerindeki gelişmeler Türkleri harekete geçirmiş ve Mithat Paşa gibi bazı devlet adamları Hristiyan, Müslüman her inançtan öğrencinin birlikte okuyabilecekleri bir okul kurmak için adımlar atmışlardır. Sadrazam Âli Paşa da 1860'ta okullara azınlıkları çekmeye çalışarak, bu azınlıkların devlete olan bağlılıklarını artırmaya yarayacağını umduğu karışık öğrencilerden oluşan resmî Türk okulları kurmak istemiştir.[355]

Fransa'da ise Osmanlı Devleti'ne benzer biçimde, eğitimi ortaöğretim kurumlarında da dinin egemenliğinden kurtarma amacı güdülmeye başlamış, din ağırlıklı eğitim veren okullar ruhban sınıfının kontrolünden çıkarılmaya çalışılmıştır. Louis-Philip Hükümeti, ruhban sınıfı ve özellikle Cizvit tarikatına (Les Jésuites) karşı eski kraliyet kolejlerini (yeni adıyla liseleri) desteklemiş, hatta bu okulların yenilerini bile kurmuştur. Zira buralarda orta sınıfın gençleri yetişmektedir.[356]

8 Haziran 1833 Yasasından önce Fransa'da birçok aile oğullarının, bir kısmı gereksiz ve bütünüyle yetersiz bir eğitim almasından ve hayatlarının birçok yılını mesleklerinde yardımcı olacak bilgiler edinmek yerine daha sonra unutacakları antik dilleri öğrenmeye harcamalarından şikayetçidir. İşte 1833 Yasası bu talihsiz durumu yüksek ilköğretimi (Ecole Primaire Supérieur) (ortaöğretim) oluşturarak çözmeye çalışmıştır. Yüksek ilköğretim, ilköğretim şeklinde isimlendirilmesi sebebiyle çok sayıda ailenin önyargı duyduğu bir kurum olmasına karşın çok faydalı olmuş; ancak bu önyargı, okulun sunabileceği hizmetlerin faydasını büyük oranda azaltmıştır. Yasanın ilanından sonra çıkartılan kararnamelerle birçok bölgede Chaptal Koleji, Paris'teki Turgot Okulu, Ivry Meslek Okulu, Passy'deki Hrıstiyan Doktrini Kardeşleri Okulu gibi kuruluşlar oluşturulmuştur. Bunlar halihazırda hissedilen ortaöğretim ihtiyacını karşılamış ve 40.000'den fazla öğrenci bu okullarda, ilkokuldan daha iyi, klasik ikinci öğretimden daha farklı, onları sanayi ve ticarete hazırlayan ve sonuçları takdir edilen bir eğitim almıştır.[357]

---

[355] Roderic Davison, *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim,* (Çev.) Mehmet Seyitdanlıoğlu. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 679.

[356] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 194.

[357] Victor Chauvin, *Revue De L'instruction Publique, En France et Dans Les Pays Étrangers,* No 12 (Paris, Haziran 22, 1865).

Ancak 1833'teki eğitim yasasından sonra Fransa'daki ortaöğretimde ikilik oluşmuş, ilköğretimin devamında dördüncü yıldan sonra bir yanda bilimleri hor gören bilimsel eğitim, diğer yanda ise edebî eğitim ortaya çıkmıştır ki o da harfleri, tarihi hor görerek şüpheci yaklaşmış ve bu anlayış, çağdaş döneme kadar hüküm sürmüştür. Felsefe düşman kabul edilerek mantığa indirgenmiş ve okumak isteyen herkese aynı eğitim dayatılmıştır. Çiftçilerin çiftçi olmak isteyen çocuklarına, sanayicilerin sanayici olmak isteyen kızlarına, geleceğin hakimlerine tek tip bir eğitim sunulmuştur.[358] 1833 Yasasının birinci maddesi özel ortaöğretimin esas hedeflerini belirtmekte ve gerçek eğitimin aslî temeli olan ahlâkî ve dinî eğitimi ön plana çıkarmaktadır. Bununla beraber özel ortaöğretime şu dersleri getirmektedir: Fransız dili ve edebiyatı, tarih ve coğrafya; uygulamalı matematik; fizik, mekanik, kimya, doğal tarih ve bunların tarım ve sanayiye uygulanması; lineer çizim, muhasebe ve kitap bakımı. Aynı madde özel ortaöğretimin; bir veya daha fazla yabancı dil, yasamanın genel nosyonu, endüstriyel ve kırsal ekonomi ve hijyen; süs ve taklit çizimi, vokal müzik ve jimnastik derslerini içerebileceğini de belirtmektedir. [359]

Ancak ilkokul ve ortaokullar için eğitim özgürlüğünü getiren ve kamusal eğitimle ilgili yapısal bir yasa olan 13 Mart 1850 Yasası [360] ve 1867'de büyük yasanın kabul edilmesi ile 1858-1869 tarihleri arasında 33.638 adet yetişkin sınıfı, 1865'te 1853, 1869'da 12.713 adet okul kütüphanesi kurulmuş ve bu arada 937.000 cilt kitap dağıtılmıştır. Ayrıca, ortaöğretim için o zamana kadar süregelen bilimsel ve edebî eğitim ikiliği kaldırılmıştır; çünkü bu sistem beraber olması gerekeni ayırmaktadır. Oysa istenen şey en üst düzey akla ulaşmaktır. Bu sayede felsefe, sosyal bilimlerde hak ettiği yere konmuş; çağdaş tarih ve ekonomi müfredata girmiştir, ki burada amaç eski kültüre hayatın gerçeklerini ekleyerek eski kültürün devamını sağlamaktır. Bakan Duruy; klasik ya da özel tüm kolejlere zorunlu müzik, çizim ve beden eğitimi derslerini koymuş, fizik eğitimine önem vermiş ve haftalık çalışma gününü azaltmıştır.[361]

Bunların yanı sıra sanayi mesleklerinde, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında gerekli bilgilere sahip kişilerin kolayca seçilebilmesi için M. Duruy 1865'te özel ortaöğretimi kurmuştur. Öğrencilerin; yaşayan dilleri, kitap kullanımını, muhasebeyi, tarih ve coğrafyayı, sivil hat unsurlarını, fizik ve benzeri bilimlerin uygulanmasını

[358] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 62-63.

[359] Victor Chauvin, *Revue De L'instruction Publique, En France et Dans Les Pays Étrangers.*

[360] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 32.

[361] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 69-70,79-80.

öğrendikleri bu eğitim düzeni yabancı ülkelerle rekabeti karşısında Fransa'nın mücadele etmesini sağlayacak olan sınıf üretiminin gücünü artırma amacı gütmektedir. Bu eğitimin önemli kısmını oluşturan ekonomi eğitimi, kanlı ayaklanmalara kolaylıkla yol açabilecek tehlikeli ütopyaları akıllardan silmeyi hedeflemektedir. Böylece, dilekçesini yazamayacak bir seçmenin, muhasebesini ve yazışmalarını yapamayacak bir çiftçinin, kış gecelerinde güzel kitaplar okuyamayacak köylü ve işçinin Fransa'da kalmaması ve nihayetinde her bireye kendi şartlarını iyileştirmesi için gerekli olanakları sunmak, M. Duruy'ün 21 Haziran ve 10 Nisan 1867'de sunduğu ve oy birliğiyle onaylanan iki büyük yasanın amaçları arasında yerini almıştır.[362]

Duruy, Fransa'daki ortaöğretim ile ilgili şunları söylemiştir:

> Fransa dünyanın gerçek ahlâkî merkezi olduğundan, liberal meslekleri dolduran, doğal nitelikleriyle doğuştan veya talihleriyle toplumun önde gelen kesimlerini oluşturan varlıklı ailelerinin çocuklarının da edebiyat, fen bilimleri, felsefe veya tarih ile genel kültürü almalarını temin edelim, ki bu sayede diğerlerini istemeyen ve her yeri idare eden bu demokrasiye meşru bir dengeleyici vermekten kaçınan insanların ortasında aristokratik zekayı güçlendirelim.[363] Şayet genişletilmiş ve onurlandırılmış ilköğretim ve yaygın ikinci öğretim vasıtasıyla (bugün yüksek ilköğretim denilebilir) insanların ahlâkî düzeyini artırıyorsak; aynı zamanda güçlü bir biçimde oluşturulmuş klasik ikinci eğitim vasıtasıyla ve uykusundan uyandırdığımız yükseköğretim vasıtasıyla burjuvazininkini de artıralım. İnsanlar yükseliyor, burjuvazi durmuyor, zira durmak, düşmek anlamına gelecektir.[364]

Osmanlı Devleti ve Fransa eğitimde uyguladığı reformları sürdürmekle birlikte her iki ülkede de ortaöğretim kademesindeki gelişmeler ilköğretimdeki gibi hızlı ve kolay olmamış; ortaöğretim kurumlarının hizmete girip sağlıklı eğitim vermeye başlaması için uzun yıllar beklemek gerekmiştir. İki ülkede de getirilen yasalar ve çıkarılan kanunlarla eğitim konusu titizlikle ele alınmış, ilköğretime kazandırılan yenilikler kadar olmasa da zamanla ortaöğretimde de büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. İki ülke de uygulanan ve eğitimin çağdaşlaşmasında önemli rolü olan Duruy'ün 1867 tarihli kanunu ileriki yıllarda daha da geliştirilerek ortaöğretime yeni düzenlemeler getirilmiştir. Duruy'ün eğitimin her kademesinde olduğu gibi ortaöğretimde de attığı önemli adımlar Türkler için de örnek teşkil etmiş ve devletin önemli isimlerinin bu alanda yenilikçi fikirler üretmesine ve Fransa modelli ortaöğretim kurumlarının açılmasına katkı sağlamıştır.

---

362 "Victor Duruy," 10-11.

363 Duruy, *Notes et Souvenirs*, 197-198.

364 Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 550-551.

Osmanlı eğitim sisteminin XIX. yüzyılda yaşadığı bu dönüşümler Bâb-ı Âli'nin o dönem içinde bulunduğu siyasi koşulların ağırlığına rağmen gerçekleşebilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde; Fransız İhtilâli'nin getirdiği milliyetçilik akımının etkisiyle bağımsızlık hayâli kuran gayrimüslimlerin ayaklanmaları, ülkedeki maddi manevi gerilemenin yarattığı olumsuz hava sonucu halkın çıkardığı iç isyanlar, kaybedilen savaşlar sonunda imzalanan ağır antlaşmalar ve büyük toprak kayıpları, kapitülasyonlar ve Sanayi Devrimi yüzünden dibe vurmuş Osmanlı sanayisi ve ekonomisi gibi birçok sorun dikkati çekmektedir. Tüm bunlar karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü korumak için büyük çaba sarf etmiş ve bu konuda yabancı ülkelerden, özellikle Osmanlıların bütünlüğünü diğer büyük güçlere karşı korumaktan yana olan Fransa'dan zaman zaman yardım istemiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Fransız Hükümeti'nin birçok ilke doğrultusunda desteklemeye söz verdiği ve Fransız Mareşal Soult'un Aralık 1839'da açıkladığı gibi Fransız Hükümeti de, güçler dengesinin önemli bir unsuru ve barışın korunması için bir emniyet olarak gördüğü mevcut Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün ve bağımsızlığının sürdürülmesinde kararlılığını bildirmiştir.[365] 1854'lü yıllara gelindiğinde Fransa, Osmanlı-Kırım Savaşı sonucunda paylarına düşecek mirası elde etme arzusu güden devletlere, özellikle Rusya'ya karşı ''Hasta Adam'' olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur.[366] Aynı şekilde Fransa, bu tarihlerde yeniden gündeme gelen kutsal yerler sorunu ile ilgili olarak, Rusya kendisine Osmanlı Devleti'ne sonradan kabul ettirebilecekleri kararlar almayı teklif ettiğinde bunu müttefikine ihanetin suç ortağı olmak şeklinde değerlendirdiği için redderek sadâkatini dile getirmiş ve böyle bir antlaşmayı sadece Bâb-ı Âli ile yapabileceğini söylemiştir.[367]

Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Rus savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçişine izin veren 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmış; ancak öteden beri Rusların Boğazlar'a inmesini istemeyen Fransa, bu niyetle Osmanlı Devleti'ni bu anlaşmanın iptali için ikna etmeye çalışmıştır. XVIII. yüzyıldan beri Fransa'yı İstanbul'da temsil eden güçlü elçiler boğaz geçişini

[365] Dino, *Chronique De 1831 À 1862 / Duchesse De Dino; Publ. Avec Des Annotations et Un İndex Biographique,* 466-468.

[366] Berstein ve Milza, *Nationalismes et Concert Européen 1815-1919* (Paris, 1922) ve René Girault, *Peuples et Nations D'europe Au XIX. Siecle.*

[367] Ségur, *L'orient Défendu par La France, L'angleterre et L'autriche. Relation Complète De La Guerre D'orient Jusqu'à La Levée Du Siége De Silistrie,* 11.

güçlendirmek maksadıyla Karadeniz'de ticaret gemilerinin dolaşım hakkını elde etmek için çaba harcamışlar; fakat bunu başaramamışlardır.[368] Akdeniz'e inerek topraklarını genişletmek isteyen Ruslar ile yapılan 1853 Kırım Savaşı'nda Fransa, İngiltere'yi de yanına alarak Osmanlı Devleti'ni desteklemiş ve Kırım Savaşı'nın kazanılması ile 1856'da Islahat Fermanı'nı ilan eden Osmanlı Devleti müslim-gayrimüslim eşitliği adına büyük bir adım atmıştır. Doğu'da Hristiyanların kaderini iyileştirerek Hristiyan dünyası önünde Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan halkların ibadet özgürlüğünü teminat altına alan bu fermanın ilanından ve fermanı imzalayan güçlere bu ilanın bildirilmesinden sonra bu devletler Osmanlı vatandaşları arasındaki ilişkilere müdâhil olmaktan uzak durmuşlardır. [369]

Avrupa'nın hasta adamı olarak görülen Osmanlı Devleti'nde yönetimin merkezileştirilmesi, devletin modernizasyonu ve toplumun Batılılaştırılması için Devletin yardımına gelen müttefiklerinin aracılığına ve Türklerin buna rıza göstermesi için bu Devleti teminatı altına alan büyük devletlerin desteğine ihtiyaç vardır. Bu görevi yerine getirecek olan Fransa tarafından yapılan liman, demiryolu, Fransız öğretmenlerin desteğiyle açılan Galatasaray Lisesinin kurulması, Fransa modelinde açılan yeni öğretim kurumları ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne birçok konudaki yardımı da devletin modernizasyonuna katkı sağlamıştır.[370]

Rüştiyeler. Sıbyan mekteplerinden daha iyi öğretim veren üst sınıfları oluşturmak ve ilkokullara öğretmen, Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara ise okur yazar öğrenci yetiştirmek düşüncesiyle 1838'de rüştiye okullarının (Mekâtibi Rüştiye) açılması kararlaştırılmıştır.[371] Rüştiyeler, 1853'te taşralarda da kurulmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nin sonuna doğru 1874 yılında, o zamana kadar açılmış olan 18 rüştiyede toplam 1859 öğrenci ile 166 muallim ve hademe bulunmaktadır. Rüştiyeler arasında, Sultan Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem tarafından 1849 yılında İstanbul'da yaptırılan ve asıl adı Valide Mektebi iken Meclis-i Vâlâ tarafından Darulmâarif denilmesi uygun görülen okul da önemlidir. Rüştiye mekteplerinden üstün olan bu okul,

368 "Société Française D'histoire D'outre-Mer. / Société Des L' histoire Des Colonies Françaises," 301-302.

369 *Le Traité De Paris. Appel Aux Puissances Cosignataires*, 6.

370 Yves Vanel, "Académie Du Var," 350.

371 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 183-184.

okuma yazma ile bazı fenler öğretmeyi amaçlamış, bu suretle hem açılması kararlaştırılan Dârülfünûna talebe, hem de hükümet dairelerine memur yetiştirecek şekilde tertip edilmiş ve programı da ona göre hazırlanmıştır.[372] Rüştiyeler, sıbyan mekteplerinden daha üstünmüş gibi görünse de eğitim programı ve anlayışı yönünden çok büyük bir farklılık gösterememiştir. 1852 salnamesine göre tüm ülkedeki rüştiyelerin sayısı 60, buralarda okuyan toplam öğrenci sayısı ise 3371'dir. Oysa sadece İstanbul medreselerinde 16.752 ve yine İstanbul'daki gayrimüslim okullarında kız erkek karışık 19.348 öğrenci; 1872'ye gelindiğinde ise İstanbul'da 18 rüştiye ve 1859 öğrenci vardır. Bu sonuç, rüştiyelerin ve buralarda okuyan öğrenci sayısındaki artışın çok yavaş olduğunu göstermektedir.[373] Bu dönemde Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklere karşı çıkan kişilerin tutumları da rüştiyelerin böyle sönük kalmasına sebep olmuştur. Örneğin Damat Sait Paşa, rüştiye okullarındaki coğrafya derslerinde öğrencilere gösterilen haritaların gavur icadı olduğunu söyleyerek padişâha şikâyette bulunmuş ve şeriatın bu durumu onaylamadığını belirtmiştir.[374]

Kızlar için 1859'da İstanbul'da Sultanahmet Kız Rüştiyesi açılmış olsa da, taşradaki kız rüştiyelerine kadın öğretmen bulmanın zorluğundan dolayı kız rüştiyelerinin hem İstanbul'da hem taşradaki asıl gelişmesini görmek için Sultan II. Abdülhamit devrini beklemek gerekmiştir. Kânûn-ı Esâsî ile kızlar için mecburî ilköğretimin Anayasa metnine konmuş olması devletin kızların eğitilmesine ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.[375]

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin ortaokullar (rüştiyeler) ile ilgili maddeleri şöyledir:

Madde 18. Nüfusu 500'ü aşan bütün kasabalarda; eğer ahali münhasıran Müslüman ise Müslüman rüştiye, ahali Hristiyan ise Hristiyan rüştiye bulunacaktır. Eğer nüfus karışık ise Müslümanlar için ayrı, Hristiyanlar için ayrı bir rüştiye olacaktır.

---

[372] Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* 1–2. Cilt (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 447-448.

[373] Sina Akşin, "Türkiye Tarihi *3*," İçinde *Osmanlı Devleti 1600-1908* (*İstanbul: Cem Yayınevi*, 1992), 376.

[374] Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihi," içinde *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1988), 186.

[375] Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5*(1), (1990): 146-149.

Madde 26. Ortaokul bitirme sertifikasını alan her öğrenci idadilere sınavsız giriş hakkına sahip olacaktır. Başarılı olamayanlar istedikleri takdirde bir yıl daha okulda kalabilecektir.[376]

Nizamnâme'nin 23. maddesine göre eğitimi dört yıl sürecek erkek rüştiyelerinin programı şöyledir: Din dersleri başlangıcı (Mebâdi-i ulûm-i diniye), Türkçe gramer (Lisan-ı Osmanî kavâidi), İmlâ ve Yazı, Arapça ve Farsça gramer (Mebâdi-i kavâid-i Arabiye ve Farisiye), Aritmetik (İlmî hesap), Resmî Hattı (Tersimi hutut), Geometri başlangıcı (Mebadii hendese), Defter tutmak usûlü, Genel tarih ve Osmanlı tarihi, Coğrafya, Beden eğitimi, mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, halkı ticaret ile uğraşan şehirlerde kabiliyetli öğrencilerden isteklilere dördüncü yılda Fransızca dersi.

Nizamnâme'nin 27. maddesine göre kız rüştiyelerinin programı şöyledir: Din dersleri başlangıcı (Mebâdi-i ulûm-i diniye), Türkçe gramer (Lisan-ı Osmanî kavâidi), Arapça ve Farsça gramer (Mebâdi-i kavâid-i Arabiye ve Farisiye), Tahrir (İmlâ ve İnşa), Seçme edebi parçalar (Müntehabat-ı edebiye), Ev idaresi (Tedbir-i menzil), Özet halinde tarih ve coğrafya (Muhtasar Tarih ve Coğrafya), Hesap ve Defter tutmak usûlü, Yardımcı nakış resmi (Nakşa medar olacak derecede Resim), Dikiş (Ameliyât-ı hiyatiye), Müzik (Musikî-mecburi değil).

Bu derslerden mezheplerle ilgili bilimler her milletin ana dili ile anlatılacak ve bunların kendi lisanları da öğrencilere okutulacaktır.[377]

Rüştiye okullarının bakımı, öğretmenlerin maaşları, öğrencilerin kullanımı için kitap ve çalışma araçlarının satın alınması gibi konular ulemânın yetki alanı dışında bırakılarak devletin sorumluluğu altına alınmıştır.[378]

Osmanlı Devleti'nde eğitim veren ve iptidailerle idadiler arasında yer alan rüştiyelerin kademe ve öğretim içeriği yönüyle bir benzeri de Fransa'da ilköğretim ile ortaöğretim kurumları arasında bulunan ve ara öğretim kurumları olan '*Ecole primaire supérieur'* denilen Yüksek İlkokullardır.[379]

---

376 "Lois et Décrets; Turquie," 1388.

377 Özalp ve Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı (Talim Ve Terbiye Kurulu- Millî Eğitim Şûrası),* 553-555.

378 Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 210.

379 Engin Deniz Tanır, "Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016): 51.

Fransa'nın mevcut eğitim sisteminde ilköğretim ile özel kurumlarda ya da devlet kolejlerinde verilen ortaöğretim arasında bir eğitim seviyesi bulunmamaktadır. Bu eksiklik, ilköğretimin dar sınırlar içinde kalması ya da öğrencilerin hazırlıksız bir şekilde ortaöğretime gitmesi gibi olumsuz sonuçları doğurmakta; aynı zamanda öğrencileri son derece maliyetli olan klasik ve bilimsel eğitime mahkûm etmektedir. Bundan dolayı, Fransız halkının çok büyük bir kısmı mutlak hakkı olan bilgiden, entelektüel ve ahlâki kültürden yoksun kalmaktadır. Bu durumu düzeltmek için Écoles Primaires Supérieures (Yüksek İlkokullar) okullarının oluşturulması ve zorunlu kılınması gerekmiş ve 28 Haziran 1833 tarihli yasanın 10. Maddesi, ilkokuldan bağımsız olarak her şehrin, kasabanın ve nüfusu 6000 kişiyi aşan yerlerin bir École Primaire Supérieure okuluna sahip olması şartını getirmiştir. Ancak mecburi olmasına rağmen bu yasadaki 10. Maddenin hükümleri yalnızca büyük şehirlerde uygulanabilmiştir.

Yüksek ilköğretim kurumlarının idari ve pedagojik organizasyonu ilk olarak 18 Ocak 1887 ve 21 Ocak 1893 tarihli kararname ve daha sonra önemli değişiklikler getiren 26 Temmuz 1909 tarihli kararname hükümlerine dayanmaktadır.

Buna göre École Primaire Supérieure kurumlarının eğitimi;

1. École Primaire Supérieure okullarında,

2. İlköğretim okullarında tamamlayıcı dersler olarak verilir.

Tamamlayıcı dersler, bir ilköğretim okulunun derslerine eklenir ve aynı yönetim altında verilir. Tamamlayıcı derslerde öğrenim süresi bir yıldır.

29 Aralık 1888 tarihli okul yönetmeliğine göre;

Madde 1. École Primaire Supérieure öğretimi en az iki yıllık bir eğitimden oluşur. Hiçbir öğrenci, bulunduğu yılın 1 Ekim'inde 12 yaşında değilse ve ilköğretimi bitirdiğine dair bir sertifikası yoksa bir École Primaire Supérieure'e kabul edilemez.

Madde 5. (26 Temmuz 1909 tarihli kararname ile değiştirilmiştir). Herkese açık ve ücretsiz olmasına rağmen ilköğretim okulları sadece burada verilen eğitimi başarıyla takip edebileceği öngörülen öğrencilere açıktır.

Madde 6. Her sınıfın maksimum ders süresi bir buçuk saati aşamaz. İki ardışık ders saatinden sonra her zaman 10 ila 15 dakikalık bir tenefüs verilir.

Madde 47. (4 Ağustos 1903 sayılı kararname ile değiştirilmiştir).Yazılı ve sözlü sınavlar aşağıdaki gibidir:

Yazılı sınavlar:

1. Yazım diktesi ve ardından metnin içeriği ile ilgili sorular.

2. Yazma (bu test için yazım diktesi kullanılacaktır).
3. Aritmetik bilgi.
4. Fransızca kompozisyon.

Bu testler aynı gün yapılır.

Sözlü sınavlar:

1. Dilbilgisi ve cümlenin analizi üzerine sorularla açıklamalı okuma.
2. Aritmetik ve metrik sistemle ilgili sorular.
3. Fransa'nın tarihi ve coğrafyası hakkında sorular.
4. Ahlak ve yurttaşlık eğitimi hakkında sorular.
5. Fizikî bilimler ve doğa bilimleri hakkında sorular.

Sorular, École Primaire Supérieure'de öğretilen konularla ilgili olmalıdır.

École Primaire Supérieure'de eğitim aşağıda sıralanan dersleri içermektedir. Bazıları tüm bölümler için ortaktır, bazıları ise belirli bölümlere özeldir.

Ortak Dersler: Ahlak; Yurttaşlık eğitimi; Fransız dili ve güzel edebi eserlerin okunması; Modern diller; Ulusal tarih ve genel tarih kavramları; Fransa coğrafyası ve kolonileri ve genel coğrafya kavramları; Uygulamalı aritmetik; hızlı hesaplama; cebir ve geometri; Kimya, fizik ve doğa bilimleri kavramları; Pratik hijyen kavramları; Yazma; Çizim ve modelleme; Şarkı; Jimnastik ve erkekler için askerî hazırlık egzersizleri.

Özel Dersler: Politik ekonomi ve ortak hukukun temel kavramları; Endüstri, ticaret ve tarım için teorik ve pratik dersler, örneğin mekanik, teknoloji, endüstriyel kimya, endüstriyel elektrik; teorik tarım, tarım kimyası; mal, nakliye ve gümrük; Daktilo ve yazma; Genel muhasebe, defter tutma (satış ofisi); Geometrik çizim, sanat çizimi, modelleme; Erkekler için atölye, laboratuar, tarım ve bahçe işleri; Kızlar için bebeklerin bakımı, ev işi; çamaşır yıkama ve ütü; giyim (kesim, dikiş ve bakım), yemek pişirme, daire, bahçe ve çiftlik bakımı.

Perşembe veya Pazar günleri ders yapılmaz; ancak Perşembe sabahı elişi, çizim, şarkı söyleme, jimnastik gibi egzersizlerle geçirilir.[380]

[380] Institut Français De L'Éducation, *Primaires supérieures (écoles),* L'Édition Électronique. Erişim Tarihi: 15.01.2020. Erişim Adresi: http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3442

Tablo 5

École Primaire Supérieure ve Erkek Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği

Fransa 'École Primaire Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Erkek Rüştiyeleri'
Eğitim süresi üç yıldır	Eğitim süresi dört yıldır
Fransız dili ve güzel edebî eserlerin okunması	Türkçe, Arapça ve Farsça gramer, Seçme edebî parçalar
Fransa coğrafyası ve kolonileri ve genel coğrafya kavramları	Coğrafya
Uygulamalı aritmetik, hızlı hesaplama, cebir ve geometri	Hesap
Ulusal tarih ve genel tarih kavramları	Genel tarih ve Osmanlı tarihi
Yazı	İmlâ ve Yazı
Jimnastik	Beden eğitimi
Genel muhasebe, defter tutma	Defter tutmak usûlü
Fizik, kimya ve doğa bilimleri kavramları	-
Çizim ve modelleme	-
Şan	-
Ahlâk	-
Pratik hijyen kavramları	-
Erkekler için askeri hazırlık egzersizleri	-
Yurttaşlık eğitimi	-
Özel dersler	
Temel yurttaşlık kavramları, Politik ekonomi ve ortak hukukun temel kavramları	-
Endüstri, ticaret ve tarım için teorik ve pratik dersler	
Modern diller	-
Teorik tarım	-
Mekanik	-
Daktilo ve yazma	-
Atölye, laboratuvar, tarım ve bahçe işleri	-
Geometrik çizim, sanat resim, modelleme	-
Teknoloji	-
Tarımsal veya endüstriyel kimya	-
Mal, nakliye ve gümrük	-
Tarım kimyası	-
Ticari coğrafya	-
Endüstriyel elektrik	-
-	Din dersleri başlangıcı
-	Resmî Hattı

(Devam ediyor)

Tablo 5 (Devam)

École Primaire Supérieure ve Erkek Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği

Fransa 'École Primaire Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Erkek Rüştiyeleri'
-	Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil
-	Halkı ticaret ile uğraşan şehirlerde kabiliyetli öğrencilerden isteklilere dördüncü yılda Fransızca dersi

Fransa için Kaynak: Institut Français de l'éducation, 2020, *Primaires supérieures (écoles).*
Osmanlı Devleti için Kaynak: Özalp ve Ataünal, 1977, ss. 553-555.

Tablo 5'te Fransa'daki École Primaire Supérieure ve Osmanlı Devleti'ndeki erkek rüştiye okullarının öğretim içerikleri karşılaştırılmıştır. Buna göre dil dersleri, coğrafya, matematik, tarih, yazı, beden eğitimi ve defter tutma gibi temel derslerin her iki ülkede de ortak olduğu görülmektedir. Ancak dikkat çeken nokta, Fransa'daki okullarda bölüme göre değişen özel ders çeşitliliği sebebiyle ders sayısının Osmanlı Devleti'ne kıyasla çok daha fazla olması ve bu derslerin daha ziyade meslekî bilgi ve beceri gerektiren alanlarda yoğunlaşmasıdır. Rüştiyelerde verilen din derslerinin École Primaire Supérieure'de olmamasını ise Fransa'nın, eğitimi dinin etkisinden kurtarma çabalarının bir sonucu ve pozitif bilimlere verdiği önemin bir göstergesi saymak mümkündür. Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile her ne kadar Fransa gibi eğitimde özgürlük ve bilimsel eğitim düşüncesini hayata geçirme niyetinde olsa da bu fikrin Osmanlı kurumlarına yerleşmesi zaman içerisinde olabilmiştir.

Tablo 6

École Primaire Supérieure ve Kız Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği

Fransa 'École Primaire Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Kız Rüştiyeleri'
Eğitim süresi üç yıldır.	Eğitim süresi dört yıldır.
Fransız dili ve güzel edebî eserlerin okunması	Türkçe, Arapça ve Farsça gramer, Seçme edebî parçalar

(Devam ediyor)

Tablo 6 (Devam)

École Primaire Supérieure ve Kız Rüştiyelerinin Öğretim İçeriği

Fransa 'École Primaire Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Kız Rüştiyeleri'
Fransa coğrafyası ve kolonileri ve genel coğrafya kavramları	Özet halinde coğrafya
Uygulamalı aritmetik, hızlı hesaplama, cebir ve geometri	Hesap
Ulusal tarih ve genel tarih kavramları	Özet halinde tarih
Yazı	Tahrir (İmlâ ve İnşa)
Çizim ve modelleme	Resim (Nakşa yardımcı olacak derecede)
Şan	Müzik (mecburi değil)
Jimnastik	-
Fizik, kimya ve doğa bilimleri kavramları.	-
Pratik hijyen kavramları	-
Özel dersler:	
Genel muhasebe, defter tutma	Defter tutmak usûlü
Endüstri,ticaret ve tarım için teorik ve pratik dersler	
Geometrik çizim, sanat, resim, modelleme	Yardımcı nakış resmi
Bebek bakımı; Ev, bahçe ve çiftlik bakımı; Yemek pişirme; Çamaşır yıkama ve ütü; Giyim (kesim, dikiş ve bakım) Ev işi	Ev idaresi
Ticari coğrafya	-
Teknoloji	-
Temel yurttaşlık kavramları, Politik ekonomi ve ortak hukukun temel kavramları	-
Moda	-
Daktilo ve yazma	-
-	Dikiş (Ameliyât-ı hiyatiye)
-	Din dersleri başlangıcı

Fransa için Kaynak: Institut Français de l'éducation, 2020, *Primaires supérieures (écoles).*
Osmanlı Devleti için Kaynak: Özalp ve Ataünal, 1977, ss. 553-555.

Tablo 6'da Fransa'daki École Primaire Supérieure ve Osmanlı Devleti'ndeki kız rüştiye okullarının öğretim içerikleri karşılaştırılmıştır. Burada en önemli nokta, Osmanlı Devleti'nin de Fransa gibi bu okulları erkekler ve kızlar için iki kısma ayırması ve derslerin de buna göre belirlenmiş olmasıdır. Her iki ülkedeki kız okullarında

Türkçe, matematik, tarih, coğrafya, resim, müzik ve defter tutma gibi derslerin yanı sıra kızların ileriki hayatlarında işlerine yarayacak ev idaresi ve dikiş gibi önemli derslerin de öğretim programında ortak olduğu görülmektedir.

Arada farklılıklar olmasına karşın, hem erkek hem kız rüştiyelerinin kuruluş biçimlerine ve okulların derslerine bakıldığında Osmanlı Devleti'nde bir ara öğretim kurumu olan rüştiyelerin Fransa'da aynı eğitim kademesinde bulunan École Primaire Supérieure'den etkilendiğini söylemek mümkündür.

1870 yılında Fransa'da yalnızca 10 adet École Primaire Supérieure okulu vardır. École Primaire Supérieure beklenildiği kadar büyük başarılar elde edememiş ve 1870-1880'li yıllarda çıkarılan yasalarla yenilenme çabası içine girmiştir.[381]

Osmanlı Devleti'nde farklı nezaretlere bağlı olan teknik okullar arasında ise maden ve ormancılık okulu, tarım ve veterinerlik okulu, birçok meslek okulu (sanayi mektebi), öğretmen okulları, işitme-konuşma engelliler okulu vs. yer almaktadır.[382]

Tanzimat Dönemi'nde açılan okullar Müslüman ve gayrimüslim halka yönelik olup ilkokuldan sonra gelen ortaokullar ücretsizdir. Sıbyan mektebinden çıkan çocuklara yönelik eğitim verilen rüştiye mektebinde Arapça imla, din tarihi, Osmanlı tarihi, genel tarih, coğrafya, aritmetik ve geometri dersleri okutulsa da bu kurumların sayısal istatistikleri çok da iç açıcı değildir; 1851'de Mekteb-i Rüştiye okulları Osmanlı Devleti'nin tamamında sadece altı adet olup, bu okullara 870 öğrenci gitmektedir. Bunların üzerinde medreseler bünyesinde bulunan ve birçok bölüme ayrılan şu okullar da vardır:

1. Devletin sivil görevlerinde çalışacak gençler için Sultanahmet ve Selim camilerindeki iki ortaokul (kolej).
2. Diplomasi ve idarenin yüksek branşlarını öğrenmek için 1850'de kurulan Sultan Ana koleji.
3. Köy okullarına örnek teşkil eden düz bir okul.
4. Sultan II. Mahmut'un kurduğu Galatasaray Tıp Okulu.
5. İmparatorluk Askerî Okulu.
6. İmparatorluk Topçu Koleji
7. Denizcilik Koleji
8. Ziraatçiler Koleji

[381] Wikipedia, *Enseignement Primaire Supérieur*. Erişim Tarihi : 15.01.2020. Erişim Adresi : https://fr.wikipedia.org/wiki/Enseignement_primaire_sup%C3%A9rieur

[382] Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 28.

9. Veterinerlik Koleji [383]

Fransız eğitimci Salve-Villedieu'nün *Création du lycée de Galata-Séraï à Constantinople, sous les auspices du gouvernement Français* adlı eserinde belirttiğine göre, rüştiyelerde verilen eğitim ilköğretimden daha ileride olmayıp neredeyse onunla aynı sayılabilecek kadar basit düzeydedir. Öğrenciler Türkçe okuma yazma, Osmanlı tarihi ve coğrafyası ile ilgili kavramlar ve bunların yanında basit hesap işlemleri görmektedir. Bu öğrenciler 16-17 yaşına geldiklerinde ise, kapsamlı bir fen bilimleri dersi dahi almış olmadan ve ilköğretimden getirdikleri zaten yetersiz olan bilgilerin üstüne fazla bir şey koyamadan ailelerine geri dönmektedirler.[384]

Fransız *Études (1897)* dergisinin yazısına göre ise, rüştiye okullarındaki öğretmenler genelde medrese mezunu olup bunların çoğu eskiden kalma bilgi ve inançlarla doludur. Bu öğretmenler, Batı kaynaklı bilgileri küçümsemekte ve çok uzun zaman önce değil, hatta yakın bir tarihte bile öğrencilerine şöyle demektedirler: "Yeryüzünün yuvarlak olduğu ve güneşin etrafında döndüğü söylendiğinde itiraz etmeyin; ancak yine de buna inanmayın." Aynı dergi yazısı şöyle devam etmektedir: "Bu öğretmenler dünyanın düz olduğu konusunda şüphe bile etmezler, ki eski Asya'daki inanca göre dünya, birkaç boğa boynuzu üzerindeki büyük bir kaplumbağanın sırtına kurulmuştur."[385]

Geleneksel ve basit yöntemlerle dinî eğitim veren sıbyan mekteplerinin üzerinde bir okul olan rüştiyelerin açılması Tanzimat Dönemi genel eğitim politikasına uygun bir düşünce tarzıyla gerçekleştirilmiş ve eğitimde ilerlemeler kaydedebilmek için atılan adımlarda rüştiyeler önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı-Fransa etkileşimi sayesinde açılan yeni öğretim kurumları, özellikle rüştiyeler için gerekli olan ve modern bir anlayışla eğitim verebilecek öğretmenlere duyulan ihtiyaç, Osmanlı Devleti tarihinde öğretmenlik kavramının bir meslek olarak kabul görülmesinin de başlangıcı olmuş; modern usullerle öğretmen yetiştiren ve ilk öğretmen okulları olan Darülmuallimlerin kurulmasına olanak sağlamıştır.

---

383 Malte-Brun, *Géographie Universelle De Malte-Brun,* 454-455.

384 Ernest De Salve-Villedieu, *Création Du Lycée De Galata-Séraï À Constantinople, Sous Les Auspices Du Gouvernement Français,* (Ed.) Alexandre Mouttet (Paris, 1892), 349-350.

385 Compagnie de Jésus. *Études (1897),* 462.

İdadiler (Hazırlık okulları). Bu isim başlangıçta Harp Okulu ve Askerî Tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845'te bunlar ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. O zaman, programları rüştiyelerden pek farklı olmayan idadilere alınan öğrencilerin yaş aralığı 11-14'tür. Öğretim sürelerinin üç sınıfı mahallerinde, dördüncü ve son sınıfı da birleşik olarak İstanbul'dadır. İstanbul'da ilk açılan idadî Nisan 1845 yılında kurulan Mekteb-i Fünûn-ı İdadidir. Mektebi Harbiye öğrencilerinden sınav sonuçlarına göre orta düzeyde bulunanlar bu okula alınmıştır.[386] Din, kültür ve fen derslerine önem veren idadiler, devlet tarafından gece öğretimine de başlatılmış ve eğitim ücretsiz yapılarak yoksul çocuklara da eğitim imkânı tanınmıştır.[387]

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre,

Madde 33. İdadiler karma olacak ve ortaokulu bitiren Müslüman-Gayrimüslim öğrencilerden oluşacaktır.

Madde 34. 1000 haneden daha kalabalık şehirlerde yerel şartlara uygun olarak idadi okulu bulunacaktır.

Madde 38. İdadilerde eğitim üç yıl sürecek ve öğrenciler şu dersleri alacaktır: Türk edebiyatı ve mektup üslubu, Fransız dili, Osmanlıca dilbilgisi, retorik, politik ekonomi, coğrafya, evrensel tarih, doğal tarih, cebir, aritmetik ve defter tutma usulü, geometri ve ölçme, fizik, kimya, resim.[388]

22 Eylül 1909 tarihli Fransız *L'Univers* gazetesindeki habere göre, Kudüs'te iki okulu ziyaret eden yazar M. Louis Bertrand'ın ortaöğretimler ve idadiler ile ilgili gözlemleri şu şekildedir:

> Kendiliğinden, İdadinin müdürü bana okulu ziyaret etmemi teklif etti. Her ne kadar verilen eğitim ileri seviyede ilköğretimin, hatta sıradan ilkokul eğitiminin üzerinde olmasa da bu kuruma İdadi (ortaokul) ismi verilmişti. Seviyenin düşük olması belki de okulu yöneten kişinin hatası değildi. Buradakiler arasında Müslüman ve Kıbrıs kökenli olan bir memur bana Türk memurlarının genel ortalamasından daha kültürlü, daha aydın ve liberal göründü. Ülkesinde eğitim alıp çalışmış, akıcı konuştuğu İngilizceyi orada öğrenmiş, hatta iyi derecede Fransızca da biliyordu. Dilimizi öğrenmeye hevesli olduğu için Saint-Etienne Okulundaki Dominikenlerden ödünç kitap alıyor ve onların konferanslarına katılıyordu. Birlikte sohbet ederken bazı ifadelerin anlamını bana sormak için konuşmayı sık sık kestiği oluyordu. Sonra cebinden bir sözlük çıkarıp benim açıklamalarımla sözlüktekilerin uyuşup uyuşmadığını kontrol ediyordu. Bir gün,

---

386 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 166.

387 Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 158.

388 "Lois et Décrets; Turquie," 1388.

> önümde kitabını karıştırırken kapakta XIX. yüzyılın önemli Fransız Başbakanlarından Léon Gambetta[389]'nın Fransızca meşhur formülünün yazdığını gördüm: 'Anti-klerikalizm[390] bir ihracat ürünü değildir!' Dilimizde, Fransa ve sizin için daha önemli deyimler varken, niçin bu kötü cümleyi oraya yazdınız?" diye sordum. "Bu bana çok özel geldi." dedi. Bu düşünceye ne kadar itiraz ettiysem de muhatabımı ikna edemediğimi hissettim. Kalbinin derinliklerinde, dine zarar veren bu olayda Fransa'nın da suç ortaklığı ettiğine inanıyordu. [391]

Sultânîler. XVIII. yüzyılda devlet, ulemâ sınıfını yetiştirmekle görevli addedilen medreselerin yanına yükseköğrenimde askerî okulları, tıp fakültelerini ve mühendislik okullarını kurmuştur. 1839'dan itibaren Tanzimat Dönemi ile birlikte mevcut yönetim, gelenekselleşmiş dinî kurumlardan farklı olarak rüştiyeleri de açmıştır. Tüm bunlar 1860'lara gelindiğinde Osmanlı Devleti'ndeki eğitimin çok yönlü olduğunu gösterse de ilkokul ve yükseköğrenim arasında birbirini takip eden aşamalı bir eğitim sisteminin varlığından söz edilemez. Öyle ki bu ayrılık Osmanlı Devleti'nde bulunan din merkezli okulların olduğu kadar yabancı tebaalara ait okulların da kendi içinde kopuk kaldığını, yani devletin bir eğitim politikası olmadığını göstermektedir. 1850-1860 yıllarındaki okullar reformlara ve Tanzimat yönetimi anlayışına uygun perspektifte nitelikli insan yetiştirememektedir.[392] Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Kırım Muharebesinden sonra ilan ettiği 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda yapılması öngörülen ıslahat programının uygulanması ile ilgili somut adımlar atılması gerekmiştir.[393]

Yapılması planlanan bu yeniliklere paralel olarak, fermanda geçen 'Osmanlı uyruğu herkes, devlet okullarının yönetmeliklerindeki koşulları yerine getirerek askerî ve mülki okullara kabul olunur.' cümlesinden hareketle Osmanlı topraklarında yaşayan

---

389 *Léon Gambetta (1838-1882):* Fransız siyaset adamı. Fransa'da III.Cumhuriyet'in kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır.

390 *Anti-klerikalizm:* Kamusal ve politik yaşam veya bir kişinin günlük hayatı üzerindeki kurumsal dinî güçlere ve etkilere karşıt olan tarihi bir harekettir. Bu hareket, sadece sekülerlikten daha aktif ve partizan bir tavır ister ve hatta bazen kilise mülküne zarar vermek veya çalmak gibi şiddetli tavırlar alabilir. İngilizce kökenli bir sözcük olan *clericalism*, *kilisenin nüfuzu/yasası* anlamına gelmektedir. Bundan yola çıkılarak esasında Hristiyanlık ve kilise karşıtı bir hareket gibi algılansa da günümüzde her türlü dinî baskıya karşı bir hareket olma niteliğini kazanmıştır. (Kaynak: Vikipedi, Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Antiklerikalizm)

391 "Les Écoles Musulmanes,*" L'univers* (Eylül 22, 1909).

392 Georgeon François, "La Formation Des Élites À La Fin De L'empire Ottoman: Le Cas De Galatasaray." in: *Revue Du Monde Musulman et De La Méditerranée*, no 72, Modernités Arabes et Turque: Maîtres et İngénieurs. (1994): 15-25. Doi: Https://Doi.Org/10.3406/Remmm.1994.1649

393 Sungu, Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu, 315.

her milletin eşitlik çerçevesinde devlet kademelerinde görev alabilmesi ve yüksek öğretime gerekli aydın öğrenciler yetiştirmek için rüştiyelerin üstünde eğitim veren okullar açılması düşünülmüştür. Fransa Hükümeti de Şubat 1867'de Bâb-ı Âli'ye verdiği notada Osmanlı Hükümetinin azınlık okullarına kamu bütçesinden yardım ödeneği vermesini, azınlıkların eğitimden yoksun kalmamaları için belli başlı taşra merkezlerine orta eğitim kurumları açmasını istemiştir.[394] Bu notanın ardından nihayet 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ve Maârif Nazırı Saffet Paşa'nın (1815-1883) çalışmaları sayesinde ortaöğretim kademesinde yaşanan bu sıkıntılı duruma son verilmiştir. Bu kanunun olgunlaşması ve açığa çıkışı çok yavaş olsa da Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar eğitim artık bu çerçevede ele alınacaktır. Kanun, rüştiyelerin ve idadilerin üzerinde yer alarak ortaöğretimin üst basamağını teşkil edecek olan altı yıllık sultânîlerin ve bunun da üzerinde üniversitelerin il merkezlerinde açılmasıyla eğitim kademelerinin tamamlanmasını hedeflemiş[395] ve nihayet ilk ve gerçek anlamdaki tek sultânî olan Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultânî) açılmıştır.

Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultanî). Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ardından yeni okulların kuruluşu ile ilgili olarak Osmanlı yönetiminin Paris'te dağınık halde bulunan Osmanlı öğrencilerini toparlamak ve onların iyi derecede Fransızca öğrenmelerini sağlamak amacıyla açtığı ve büyükelçiliğe bağlı bir okul olan Mekteb-i Osmani, maddi imkânsızlıklar nedeniyle birkaç sene sonra lağvedilmiş ve bu olay İstanbul'da, daha az maliyetli olan bugünkü ismiyle Galatasaray Lisesi o dönemdeki adıyla Mekteb-i Sultan-i Osmanlı'nın kurulmasına vesile olmuştur. Diğer taraftan III. Napoléon, dönemin Osmanlı Hükümetini reform hareketlerinden dolayı desteklemiştir. 1867 tarihinde Sultan Abdulaziz'in Fransa ziyaretiyle iki ülke arasındaki etkileşim iyice somutlaşmış ve bu ziyaretin sonunda bir Osmanlı-Fransız lisesinin kurulması kararlaştırılmıştır.[396] 1868 yılının başında Sadrazam Âli Paşa ve Hariciye Nazırı Keçecizade Dr. Fuat Paşa; Fransa Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün desteğiyle Fransız Büyükelçi Bourée ile görüşerek Pera'da askerî amaçla inşâ edilmiş güzel bir binada modern bir kurumun hayata geçirilmesi için anlaşmaya varmışlardır. Bu yapının

[394] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları,1991), 74.

[395] François, "La Formation Des Élites À La Fin De L'empire Ottoman: Le Cas De Galatasaray,"15-25.

[396] François, *a.g.e.,* 15-25.

kurulmasındaki iki düşünceden ilki yabancı dilde yeni bir öğretimin tesis edilmesi, ikincisi yerli halkın içindeki farklı milletlerin hoşgörü temelinde kaynaşması ve tüm vatandaşların kamu görevlerine erişebilmesinde eşitliği sağlamaktır.[397]

Ernest de Salve-Villedieu'nün *Création du lycée de Galata-Séraï à Constantinople, sous les auspices du gouvernement Français* adlı eserinde belirttiğine göre Fransa, Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da bir askerî misyon bulundurmakla beraber Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinde kendi kendilerine barış içinde gelişecek okullar açmayı düşünmekte ve bu okulların Fransa'ya sempati duyan nesiller yetiştirmesini ummaktadır. Yabancıların yerini alacak yerli öğretmenler buralarda yetişecek ve bu öğretmenler, özlemini çektiği milliyet duygusuna kavuşacaklardır. Buradan çıkan öğrenciler de görev aldıkları kamu, sanayi, sanat gibi alanlarda entelektüel ve ahlâkî seviyeyi daha yukarılara taşıyacaktır. Fransa'nın bu iyi niyetli düşüncelerini hayata geçirememiş olmasına karşın Galatasaray Lisesinin kuruluşuna öncülük eden bu fikir hem Fransa hem de Osmanlı Devleti açısından önemli ve millîdir. Bu liseyi tasarlayan ve gerçekleştiren düşünceler ise Fransa cephesinde M. Bourrée ve Duruy, Osmanlı Devleti'nde ise Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın onuru olarak kalacaktır. Galatasaray Lisesinin aileler üzerinde yarattığı olumlu etkiler ve okulun her geçen yıl gelişmesi de övgüye değerdir (Aix, 15 Şubat 1892).[398]

Duruy'ün Osmanlı Devleti'ne verdiği eğitim raporundaki tavsiyeler doğrultusunda 1 Eylül 1868'de açılan ve ilköğretim ile yükseköğretim arasında dinler ve milliyetler arası bir ortaöğretim kurumu niteliğinde olan Galatasaray Lisesindeki eğitim, din adamı olmayan kişilerce verilse de dersler dışında Müslüman öğrenciler okulda mescide, Hristiyan ve Yahudi öğrenciler de Galatasaray yakınlarındaki kilise ve havralara gidebileceklerdir. Okula ücretli olarak her milletten öğrenci alınmakla birlikte, Osmanlı Hükümeti hesabına 150 Müslüman, 150 de Müslüman olmayan öğrenci okutulacaktır.[399] Hoşgörü ruhu, okulun alışkanlıklarına o kadar nüfuz etmiştir ki her gün farklı dinlere sahip çocuklar arkadaşlarının arasında ibadetlerini özgürce yerine getirmişler ve bu durum orada geleceğin farklı ırklarının kaynaşacağının en kesin

[397] Caroline Piquet, "Jacques Thobie, Les Intérêts Culturels Français Dans L'empire Ottoman Finissant. L'enseignement Laïque et En Partenariat, Peeters, Leuven, 2009, 461 P." *Revue Des Mondes Musulmans et De La Méditerranée* 129 (2011).

[398] Salve-Villedieu, *Création Du Lycée De Galata-Séraï À Constantinople, Sous Les Auspices Du Gouvernement Français,* 362.

[399] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 242-243.

kanıtlarını gören Fransızların çok hoşuna gitmiştir.[400] Okulda Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı yapılmaması 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda belirtilen ve çağdaş medeniyetin en büyük ilkelerinden olan sivil, dinî ve siyasî eşitlik anlayışına uygundur, ki Islahat Fermanı bu ilkelerin tüm Osmanlı tebaası için geçerli olduğunu söylemiştir. [401] Zaten İstanbul Fatihi'nin kurduğu ve Türk imparatorluğunda yüzyıllardır barış içinde yaşayan toplumların din işlerine karışılmaması öteden beri Osmanlı Devleti'nin temel ve geleneksel sistemi olmuştur.[402] Fransa'ya göre, Batılı güçlerin baskısıyla gerçekleşen 1839'daki Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanı veya Osmanlı reformları her alanda Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında eşitliği sağlamalıdır.[403]

Tüm bunların yanı sıra okula alınan öğrencilerin sosyal kökeni de önem arz etmiştir, çünkü okul paralı olup ücretleri yüksektir. Devlet buna 500.000 frank kaynak aktarmış, idare ve eğitimin önemli bir kısmı Fransız Milli Eğitimin Bakanlığının görevlendirdiği kişilere emanet edilmiştir. Okulda eğitim Fransızca olacak ve edebiyat, tarih, coğrafya, temel matematik, fizik ve beşerî bilimler, Türk dili, Arapça ve Farsça dersleri okutulacaktır. Bunlara ek olarak Latince ve Yunanca dersleri de vardır. Birinci yılda Müslümanlar, öğrencilerin % 43'ünü, Ermeniler (Gregoryen ve Katolik) % 21'ini; Yunanlılar ve Yahudiler ise % 12'sini teşkil etmektedir.[404] Aslında bu kurum maddi olarak diğer okulların hepsinden daha ucuza mal olmuştur ve bir öğrencinin ortalama harcaması Fransa'daki liselerden ve Paris'teki Mekteb-i Osmani'den daha azdır.[405] Gregoryen Ermeni, Rum, Musevi, Bulgar, Latin Katolik, Ermeni Katolik gibi birçok farklı dinden öğrencinin olduğu okulda Müslümanlar 147, Gregoryen Ermeniler 48, Yunanlılar 36, Bulgarlar 34, Museviler 34, Latin Katolikler 23, Ermeni Katolikler 19 olmak üzere toplamda 341 öğrenci bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca 40 tanesi Fransızcayı yeteri kadar bilmekte, 60'ı anlamadan yalnızca okuyabilmekte, geriye kalan 241 kişi ise hiç Fransızca bilmemektedir. Bu olumsuz koşullara rağmen okulun

---

400 Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 845-847.

401 Belin, *Étude Sur La Propriété Foncière En Pays Musulman, et Spécialement en Turquie (Rite Hanéfite,* 163.

402 *Le Traité De Paris. Appel Aux Puissances Cosignataires*, 6.

403 Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1992), 377- 378.

404 Thobie, Les Intérêts Culturels Français Dans L'empire Ottoman Finissant. L'enseignement Laïque et En Partenariat, 120.

405 Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 845.

mevcudu hızla artmış; öğrenci sayısı açılıştan bir ay sonra 430'a, ilk eğitim öğretim yılının sonunda yaklaşık 530'a, bir yıl sonra yani 1870'in sonunda 640'a yükselmiş ve tüm bunlar, okulun öğrenci sayısının günden güne artacağına dair ümit vermiştir.[406] Uygulanan öğretim programı, öğrencilerin karma sınıflarda okuması ve öğrenci sayısındaki bu sürekli artış Mekteb-i Sultânî'nin eğitiminin kolejlerden daha iyi ve Avrupa müfredatına daha uyumlu olduğunun ispatıdır.[407] Galatasaray Lisesine her milletten böyle yoğun bir talebin olmasını, Osmanlı toplumundaki yüksek kesimden insanların çocuklarını değişen ve gelişen dünyanın sosyo kültürel ihtiyaçlarına ve beklentilerine göre yetiştirmek istemesiyle açıklamak mümkündür. Zira bu dönemde Fransızca dünya dilleri arasında hâkimiyetini sürdürmekte, diplomatik ve uluslararası ilişkilerde ilk sırada yer almaktadır.

Öğretmenler Müslüman-Türk, Ermeni, Rum, Fransız, İngiliz ve İtalyan asıllıdır. Ulemâ arasından Müslüman çocukların okula verilmesine karşı resmî bir muhalefet gelmemesine karşın birçok aile başlangıçta tereddüt yaşamış; lisenin bir Fransız fikri olmasına, özellikle eğitim dili olarak Fransızcanın kullanılmasına karşı bir hoşnutsuzluk belirmiştir.[408] Zira Türkler bütünüyle olmasa da Batılı eğitimi, bilhassa Fransızların eğitim modelini kabul etmişler; ancak bünyesinde dinî etkiler bulunduranlardan uzak durmuşlardır. Çocuklarını gönderdikleri bu okullarda da yalnızca Batılı eğitimin model alındığı ve laik olan derslere rıza göstermişlerdir.[409]

Katolikler de memleketteki bütün dinlere mensup unsurları yan yana getirip hepsine aynı himayeyi gösteren bir müesseseye çocuklarını göndermek istememiş ve değişik milletlerin bir arada bulunmasının çocuklarının ahlâkını olumsuz yönde etkilemesinden çekinmişlerdir. Galatasaray Lisesi açılmadan önce Papalık Makamı, çıkardığı emirnâmeler ile Katolik ailelerine çocuklarını bu okula yazdırmayı yasaklamış ve aksi halde kilisenin korumasından mahrum kalacaklarını duyurmuştur. Bu savunma birkaç ay sonra yenilenerek halka tekrar ilan edilmiştir.[410] Ancak tüm bunlara rağmen Galatasaray Lisesi hızla gelişip başarılı bir kurum olmuş, birkaç yıl içinde hukuk, ekonomi ve mühendislik bölümlerinin de okula katılmasıyla âdeta bir üniversite haline

---

406 Salve-Villedieu, *Création Du Lycée De Galata-Séraï À Constantinople, Sous Les Auspices Du Gouvernement Français,* 355-356.

407 Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 28.

408 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 242-243.

409 Roderic Davison, *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim,* çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 679.

410 Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 845-847.

gelmiştir. 'Hukuk'un ilk olarak 1874'te okutulduğu müessese Galatasaray Lisesi olmuştur. Lisenin ilk müdürü, Fransız Hükümetinin seçip gönderdiği Ernest de Salve-Villedieu, ondan sonraki müdürlerin ikincisi Ermeni, üçüncüsü ve dördüncüsü Rumdur. Daha sonra müdürler 1895-1896 yıllarındaki bir Rum müdürden sonra hep Türkler arasından gelmiştir.[411]

Galatasaray Lisesi üç bölüme ayrılmış ve mezunları için üç çeşit şehadetnâme düzenlenmiştir. Bölümlerden ilki Türkçe olmak üzere burada dersler yalnızca Türkçe yapılmış ve bu dersler dönemin en yetkin Türkçe, Arapça ve Farisi hocaları tarafından verilmiştir. Bölümde fizik, kimya, matematik gibi bilimsel dersler yoktur ve bu bölüm çok rağbet görmemiştir. Buradan ilk 50 sene içinde mezun olanların sayısı tahmini 176 kişidir. Bu sayı yıllara paylaştırıldığında sene başına düşen mezun öğrenci sayısının çok az olduğu görülecektir. İkinci şehadetnâme yalnızca Fransızca, üçüncüsü ise Türkçe ve Fransızca bölümünden mezunlara verilmektedir. Mektebin ilk kuruluşundan itibaren 1918 I. Dünya Savaşı sonuna kadar Fransızca şubesinden mezun olan kişi sayısı 425 olup bunların 35 tanesi Müslüman, 390 tanesi ise çeşitli din ve mezheplerden oluşan gayrimüslimlerdir.[412]

Bernard Lewis, *The Emergence* isimli yapıtında Galatasaray Lisesinin yönetici, diplomat ve Avrupa gündemini bilen yetkilileri yetiştirme ihtiyacının giderilmesinde Osmanlı döneminde etkin rol oynadığı kadar, modern Türkiye'nin oluşumunda da önemli bir payı olduğunu söylemektedir. Yabancı dilde eğitim veren ve sonradan taşralardaki tüm liseler için rol model haline gelen bu lise, yeni bir öğretim programı sunarak farklı etnik kökenlere sahip unsurları kaynaştırmış ve yönetimde nitelikli insan yetiştirecek şekilde öğretime başlamıştır. Tüm bunların yanında, Galatasaray Lisesi topluma örnek olduğu kadar bazı kesimlerce çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi bir yazısında bu Fransız lisesini ikinci imparatorluk diyerek eleştirmiş, hatta bir Fransız öğretmenin, dersinde Osmanlıları barbar diye nitelemesi bu okulun şimşekleri üzerine çekmesi için yeterli olmuştur. Diğer taraftan okulda Müslüman olmayan öğrenci sayısının Müslümanlara oranla fazla oluşu da eleştiriler arasındadır. Nihayetinde bu lisenin iki temel amacı vardır: Birincisi nitelikli devlet adamı yetiştirmeye destek vermek, ikincisi de toplumu bütünleştirmektir. [413]

---

411 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 242-243.

412 Emin Âli Çavlı, *"Bizde İlk Lise Açılalı 90 Yıl Oluyor: Galatasaray."* (1959). Erişim Adresi: https://core.ac.uk/download/pdf/38307249.pdf

413 François, "La Formation Des Élites À La Fin De L'empire Ottoman: Le Cas De Galatasaray," 15-25.

2 Temmuz 1883 tarihli Fransız *Journal des Débats Politiques et Littéraires (Siyasi ve Edebi Denemeler Dergisi)* Galatasaray Lisesinin, ülkenin tartışmasız en önemli eğitim kurumu olduğunu belirtmektedir. Bu lisenin o zamanki müdürü Müslüman, müdür yardımcısı ise Fransız M. d'Hollys'dur ve her ikisi de gayret ve iyi niyetle doludur. Fransa Büyükelçilerinden M. Bourée'nin etkisiyle kurulan bu lise; 400'ün üzerinde öğrenciye sahiptir. Müslüman veya Hristiyan hemen her öğrenci yıllık 1000 frank öder, 49 öğretmeni vardır ve bunların 25 tanesi Fransızca derslerine girer. Galatasaray Lisesinde öğrencilerin Fransızca öğrenmeye başladığı küçük bir hazırlık okulu bulunmaktadır. Söz konusu lise, Fransa'daki liselerle müfredatının aynı olduğu; ancak ek olarak Doğu dilleri eğitiminin verildiği altı yüksek sınıfı içermektedir. Bir sınıftan diğerine geçiş, öğretmen komisyonu önünde yapılan çok ciddi bir sınav sürecinin ardından gerçekleşir. Altıncı ve sonuncu sınıfın ardından öğrenciler sözlü ve yazılı Bakalorya sınavından geçer, ki o diploma Fransa'da da geçerlidir. Yazılı sınavlar; Fransızca bitirme tezi, Latin versiyon, trigonometri, betimsel geometri, fiziksel ve doğal bilimler üzerinedir ve bunun dışında adaylar Türkçe, Arapça, Farsça kompozisyon ve Türkçe hat yazarlar. Sözlü sınavlar da bir o kadar zordur. Yine de tartışmasız her yıl bu liseden mükemmel eğitim almış gençler mezun olmaktadır.[414]

Victor Duruy *Notes et souvenirs 1811-1894 (Notlar ve Hatıralar)* adlı eserinde, Galatasaray Lisesi hakkındaki düşüncelerine ve 26 Ağustos 1866 tarihinden itibaren Fransa Kralına ve İmparatoriçeye bu lise ile ilgili yazdığı mektuplara yer vermiştir. Duruy, 26 Ağustos 1866 tarihli ilk mektupta III. Napoléon'a şöyle demiştir:

> Uzun zamandır, belki de gerçekleştiremeyeceğim bir proje üzerinde çalışıyorum: Bükreş, İstanbul, İzmir, Hatay ve Tunus'ta Fransız kolejlerinin düzenlenmesi... Bunlar, Doğu Akdeniz çevresinde, etrafına Fransız ahlâki üstünlüğünü yayacak merkezî okullar haline gelebilir. Ortada konumlanan Atina Okulu; bilimsel tatbiki yapabilir, sınavları, notlarının verilişini gerçekleştirip bu projeye ivme kazandırabilir. Bütün okullar, doğudaki Fransa Üniversitesinde olduğu gibi, hepsi oluşturuluncaya kadar kimse fark etmeden sessizce kurulabilir. Doğu, pozitif bilimlere ve yaşayan dillere ihtiyaç duyuyor, bu kolejlerin vereceği eğitim tam da budur. İstanbul adına Paris'te bulunan Türk Büyükelçi böyle bir kurumun açılmasını büyük bir istekle talep ediyor. Sultanın Maârif Nazırının da aynı isteği paylaştığını gördüm; bizim büyükelçimiz de bunu bütün gücüyle desteklemeye hazırdır.

Bir diğer mektupta Duruy, 1869'da Doğu yolculuğuna başlayan Fransız İmparatoriçeye yazdığı mektupta şunları dile getirmiştir:

Hanımefendi,

---

414 *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Édition De Paris, Temmuz 2, 1883).

Majesteleriniz İstanbul'a gitmek zorunda olduğundan, dikkatinizi İstanbul merakına çekmeme izin veriniz: Galatasaray Fransız-Türk okulu... Bu okulu kurabilmek için dört yıl boyunca hayalet gibi çalıştım. Okul, geçtiğimiz eylül ayından bu yana açık olup ilk etapta 530 öğrenci kaydolmuştur ve bunların 500'ü şimdiden Fransızca anlamaktadır. Dün trende, yakın bir zamanda orayı ziyaret eden bir İngiliz beyefendisinin okuldan korkuyla karışık bir hayranlıkla bahsettiğini duydum. Bütün çalışanları Fransız olan bu okul şayet desteklenirse, doğuda Fransız ahlâki propagandasının merkezi haline gelecek ve Osmanlı Devleti için de kendisini tehdit eden ihtiraslara karşı bir savunma aracı olacaktır; çünkü bu kurumun kuruluş amacı Batı'nın uygulamalı bilimlerini Osmanlı Devleti'ne ithal etmek ve yaymaktır. Galatasaray Lisesinin parlamasıyla birlikte okul birkaç yıl içerisinde Devletin ana şehirlerine sömürgeler gönderecektir. Bu durumda Doğu Akdeniz Bölgesi, Fransa'ya hiçbir maliyeti olmadan Fransız yerleşimlerinin çemberi içinde kalacak, dolayısıyla getirisi büyük olacaktır. Geçen perşembe İmparatoriçeye bu kurumdan ve bu kuruma yüklediğim büyük umutlardan bahsetmediğim için hayıflanıyorum. Bu, benim en sevdiğim işlerden bir tanesidir. Rusları memnun etmek için (Nuncio'nun itirafı), Roma bu kurumu aforoz etti. Bu, çift taraflı bir hatadır: ilk olarak, yazılı emir aptalcaydı; ikinci olarak ise bu çok büyük bir kusur olduğu için Galatasaray Lisesinde yalnızca tek bir Katolik öğrenci kaldı. Uğursuz yılın felaketleri bütün umutlarımı söndürdü; fakat Galatasaray Lisesi hâlâ devam ediyor. Ortaokul dersleri, Yunanca veya Latince olmadan genç kızlar tarafından Sorbonne'da ve Özgür Üniversite Öğretmenleri Derneği tarafından 44 şehirde kuruldu. İmza. V. Duruy...

Duruy, aynı eserde Galatasaray Lisesi ile ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Bâb-ı Âli ile yapılan müzakereler başarılı oldu. Sultan Abdülaziz bu yeni kolejin kurulması için İstanbul'un en güzel yerinde, Marmara Denizi'nin üstlerinde, Prens adalarının karşısında, Asya kıyısında çok muazzam bir bina tahsis etti. Giderleri Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanacak olan bir okul müdürü ve öğretmenler Fransa'dan gönderilecek. Sultanın fermanının belirttiğine göre, Türk idari sistemine girebilmek için Galatasaray Lisesi diploması şartı aranacak. Fransa'ya bir kuruş bile gideri olmayan bu kurumu Ocak 1870'te ziyaret ettiğimde tamamen refah içinde olduğunu, her millet ve dinden 500'den fazla öğrencinin teneffüslerde gerçek kolej öğrencileri gibi herhangi bir tartışma veya münâkaşa yaşamadan birlikte oynadıklarını gördüm.[415]

Galatasaray Lisesinin ilk müdürü Fransız M. de Salve, 1871 yılında dönemin Maârif Nazırı Saffet Paşa'ya yazdığı *Sur L'État de L'Enseignement au Lycée de Galata-Sérai* başlıklı resmî raporda şunları söylemiştir:

Ekselans,
Programları, oluşumu, eğitim ve teminatları yakından incelendiğinde, Galatasaray Lisesinin geçici bir kuruluş olmadığı; hem günümüz hem de geleceğin taleplerine, ihtiyaçlarına sağlıklı ve tatmin edici bir cevap vereceği ve bu alandaki bir eksiği kapattığını söyleyen Alman Koleji Müdürü D. Brenecke'in bu sözleri gerçekte abartılı ve şüpheli olabilir; ancak Sultan Abdülaziz, Galatasaray Lisesini kurarak tüm Batı'nın hayranlığını kazanmıştır. Lisenin mevcut olağanüstü düzeni ve burada ortaya çıkan aydın düşünceler

[415] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 271-275.

sayesinde bu kurumun Batı'da bir benzeri daha yoktur. Bugün, orta öğrenimlerinin sonuna gelen bu gençler dünyaya yayılacak ve Bâb-ı Âli'ye olsun, özel askerî okullar, tıp, köprü ve yol, su ve orman, ticaret, sanayi alanlarına olsun, önlerine çıkacak çeşitli iş sahalarına girmek için en uygun biçimde hazırlanmış olacaklardır. Okulu gururla bitirip gençliklerinin geçtiği bu kurumun doğal savunucuları olacaklar ve buradaki dostları başarılarını alkışlamak için onları uzaktan takip edeceklerdir. Umarız içlerinden bazıları ülkelerinin gururu olur. Bugün eğitim süreci tamamlandı, geriye onu daha ileriye taşıyarak geliştirmek ve çocuklara çalışma ve bilgelik aşkını vermek kalıyor. Çünkü bu ikisi dâhili olduğu kadar harici olarak da her sevincin temelini oluşturur. Artık düzenli bir şekilde mezun olanların yerini yeni nesiller alacak. Okuldan mezun olan öğrenciler yıldan yıla daha da artacak ve hayata daha iyi hazırlanmış olacaklar. Kişiliklerinin sağlıklı gelişimini görecekler ve başlangıçta benimsemeleri gerektiğini düşündükleri yabancılık duygusu aşamalı bir şekilde sona erecek. Yolu açtıktan ve onu terimizle ıslattıktan sonra arkamızda çok iyi ve sürdürülebilir bir iş bırakabilirsek, görevimizi layıkıyla yerine getirmiş olmanın gururuyla içimizi büyük bir memnuniyet duygusu kaplayacaktır." [416]

Salve, *Revue Des Deux Mondes'de* yazmış olduğu makalede ise Galatasaray Lisesinin açılması ve sonrasında yaşananlar ile ilgili düşüncelerini şöyle kaleme almıştır:

> Okul yeni açıldı ve yönetim kendisini, öngörülmesi imkânsız olan ve okulun yapısını gözler önüne seren birçok detay ve utançla mücadele ederken buldu: Kur'an, birlikte alınan abdestleri emrediyor ve birçok durumda hamam mecburiyetini getiriyor, ayrıca takvimi her yıl değişen Ramazan ayı boyunca tüm gün yiyecek ve içeceklerin tüketimini yasaklıyor. İstanbul'daki zaman hesaplaması Batı'da olduğu gibi değil: Türkler günü bölmek için sadece güneş zamanını kullanıyorlar ve Hristiyanlar henüz Gregoryen takvimini kabul etmediler. Cuma Türkler, cumartesi Yahudiler, pazar günleri ise Hristiyanlar tarafından kutlanıyor. Millî ve dinî bayramlar ne farklı dinlerde ne de aynı dinin çeşitli mezheplerinde benzer değil. Yemek alışkanlıkları Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için çok başka. Sık sık çatışan ihtiyaçların karmaşasında kolayca gözlemlenebilecek ortak ve tek tip bir kuralın izini sürmek zorlaştı. Liseye yerleştirilen bazı öğretmenler kökenlerinin farklılığı, bireysel görüşleri ve değişik karakterleri yüzünden diğerleriyle pişmanlık duyacakları çatışmalar yaşayabilirler. Bunların arasında Türkler, Fransızlar, Ermeniler, Yunanlılar, İtalyanlar ve İngilizler var. Tüm bu olumsuz koşullara rağmen lisenin mevcudu hızla arttı ve elde edilen sonuçlar da mutluluk verici oldu. Üçüncü sınıftan itibaren 1871 Temmuz ayında, Fransız komisyonu önünde yapılan bir sınavla sekiz öğrenci liseden Fransız bakalorya diplomasını alarak lisans derecesinde mezun oldu. İlerleyen yıllarda da benzer sonuçlar elde edildi. Başlangıç noktası ve kaydedilen ilerlemeyi dikkate alırsak kazanılan başarıyı ölçebileceğiz. Oysa bu başarıları öngörmek ve umut etmek başlangıçta imkansızdı. Genel olarak eğitimin birçok bölümünde ve özellikle de Fransız dili ve taklit sanatlarında kaydedilen ilerleme tüm beklentilerin üstünde oldu. Hangi

[416] Rapport Adressé À Son Excellence Savfet Pacha, Ministere De L'ınstruction Publique; 'Sur *L'état De L'enseignement Au Lycée De Galata-Sérai,'* (Constantinople, Typographie et Lithographie H. Cayol, 1871), 4-8.

milletin çocuklarının en zeki ve daha iyi davranış gösterdiğini bilmek gerekirse; önce Bulgarlar, sonra Ermeniler, Türkler, Yahudiler ve nihayet Yunanlılar. [417]

M. de Salve, yıllar sonra yazdığı makalede 1870 yılında çıkan Beyoğlu yangınının lisenin mesut hayatını sona erdirdiğini, ardından gelen Prusya savaşı ile Osmanlıların Fransızlara olan davranışlarında büyük değişiklikler görüldüğünü, askerî memuriyetlerine son verildiğini, Fransızcanın birçok okuldan kaldırıldığını, Tıbbiyenin dilinin Fransızca olarak devam etmemesinin kararlaştırıldığını ve Fransızcanın okullarda ölü bir dil konumuna geldiğini yazmıştır. Bu irticai faaliyetlerin devam etmesi, okulu kuran Sadrazam Ali Paşa'nın genç yaşta ölmesi ve Galatasaray Lisesinde görevli Fransız memurlarının istifa etmesiyle de okulun öğrenci sayısının giderek azaldığını belirtmiştir.[418] 1870-1871'den sonra Türklerin çoğunluğu ele geçirmesiyle Fransız hocaların çoğu ve Fransız müdür M. De Salve liseden ayrılmak zorunda kalmıştır.[419]

Savaşın arifesinde, emekleme aşamasındaki bir adım olan Galatasaray Lisesi, Tanzimat Dönemi'nden günümüze kadar gelen bir başarı sayılmıştır. Yoğun Fransızca dersleri, Batı usulü modernleşme, birlikte yaşam tarzı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında lisenin temel taşlarını oluştururken, öğrencilerin özellikle İstanbul'dan gelmelerine rağmen zorunlu yatılı oluşu ise ev ortamı ruhunun oluşmasına katkı sağlamıştır. İstanbul Tütün İdaresi Müdürü İsmail Cenani, 1908 yılında Galatasaray Lisesinin Fransız İhtilâli düşüncelerinin Türk gençliğinin entelektüel oluşumu üzerindeki etkilerini hatırlatarak, yurttaşlarının Fransa'ya karşı minnettarlığını sunmuş ve Fransa'yı çağdaş özgürlüğün sıradan bir toprağı, acı çeken ve bağımsızlık uğruna çalışanlar için misafirperver bir vatan olarak betimlemiştir. Lisenin eski mezunlarından Abdurrahman Şeref'in 1910 yılında Galatasaray Derneğini kurması da önemlidir. Bu dernek tarafından her yıl düzenlenen geleneksel 'pilav günü' Türkiye'deki, Fransa'daki ve diğer ülkelerdeki eski öğrencileri bir araya getirmektedir.[420]

Bir Osmanlı müessesesi olmasına karşın öğretim programlarında Fransız eğitim anlayışının ve eğitim bilimcilerinin etkili olduğu bu lisede Fransızcanın zorunlu öğrenimi, Fransız temelli öğretim sistemleri, idareci ve öğretmen kadrosunun çoğunun

---

417 Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 846-850.

418 Sungu, Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu, 344-345.

419 Bianconi, *La Question D'orient Dévoilée, Ou La Vérité Sur La Turquie. Musulmans, Raïas Slaves et Grecs, Tcherkess et Tziganes,* 51.

420 Thobie, Les Intérêts Culturels Français Dans L'empire Ottoman Finissant. L'enseignement Laïque et En Partenariat, 143.

Fransız olması ülkede yaşayan farklı milletten insanları kaynaştırmak, onlara Fransız kültür ve dilini öğreterek tek bir ruh haline getirmek için mükemmel bir fırsat olmuştur. Nitekim dönemin önde gelen Fransız devlet ve fikir adamlarının ısrarla üzerinde durduğu ve kendi ülkelerinin yararına bulduğu bu yakınlaşmanın Osmanlılar için de olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmüştür. Osmanlı Devleti'nin sarsıntılı günler yaşadığı ve devletin yavaş yavaş parçalanmaya doğru gittiği bir dönemde eğitim konusunun arka plana atılmayıp bu alanda önemli adımlar atılması da dikkate değerdir.

Bununla birlikte okuldaki farklı milletlerin çocuklarını Osmanlılık ideolojisi etrafında birleştirmek de Osmanlı devlet adamlarının bir diğer amacıdır. Ancak okuldaki bu durum ile ilgili olumsuz bir görüş vardır ki, o da Galatasaray Lisesinin zamanla devrimci fikirlerin beşiği haline gelmesi ve çeşitli milletlerden oluşan bu öğrencilerin Osmanlı Devleti'nin parçalanması için bölücü hareketler içine girmeleridir. Kışkırtma ve telkinlere açık olan genç yaştaki öğrencilerin okulda kendi dinî propagandalarını yapmaya çalışan kişilerin etkisinde kalmaları ve bu kişilere destek vermeleri ülke için bir tehlike oluşturmuştur. Özellikle de buradan mezun olan ve Osmanlı tarihinde kritik görevlerde bulunacak bazı kişilerin Osmanlı Devleti aleyhine siyasi ve yıkıcı çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.

Açılmasında etkin olan ilerici fikirleri de hesaba katarak eğitimde benimsediği modern dünya görüşü ve hedefleriyle hizmet veren bu okul dönemin şartları göz önüne alındığında devrim niteliğinde bir girişim olarak değerlendirilebilir. Kuruluşundan bu yana önemli alimler yetiştirmiş olmakla birlikte, din adamlarına teslim edilmiş ve geleneksel yöntemlerle sürdürülen Osmanlı eğitiminin izlerini taşıyan genç beyinlerin bu istikametteki düşünme biçimleriyle hayata atılacağı ve devlet teşkilatında görev alacağı bir İslam ülkesine din ve devlet işlerinin ayrı tutulduğu bir öğretim programı aracılığıyla sunduğu laik eğitim anlayışı, Galatasaray Lisesinin o dönemde eğitime getirdiği büyük bir yeniliktir.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitimin müspet bilimler yoluyla dar kalıplardan çıkarak evrensellik kazanabilmek için verdiği kurtuluş mücadelesinde bu lisenin pay sahibi olmasının yanında; eğitim konusunun Batı'ya nazaran geri kaldığı İslam devletlerinde yabancı dilde eğitim veren, Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber okuyabileceği bir okul hayal dahi edilemezken Galatasaray Lisesinin entelektüel, lisan bilen, müspet bilimlere hâkim, aydın görüşlü nesiller yetiştirmeyi hedeflemesi, üstelik bunu var olduğu topraklarda iç içe geçmiş olan din ve eğitim unsurlarını birbirinden kesin çizgilerle ayırarak yapması da önemlidir. Bunu başarırken de yalnızca öğretim programı

ve ders saatleriyle sınırlı kalmayıp öğrencilerine özgür ve yaşadıkları çağın ilerisinde düşünmeyi, dinî-politik görüş ayrılıklarına karşı durmayı hatta onlarla bütünleşebilmeyi, farklılıklara saygılı olma ve kardeşçe yaşamayı, her şeyden öte insanların düşüncelerine saygı duymayı aşılamayı amaç edinmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde Fransa devlet adamlarının etkisiyle ve modern Fransız kurumlarının ruhuna uygun bir zihniyetle açılan Galatasaray Lisesi, eğitiminde ve yönetiminde sahip olduğu özerk ve eşitlikçi yapısıyla da laiklik kavramının eğitim boyutunda kurumsallaşmış bir hüviyet kazanmasına katkıda bulunmuş ve günümüze kadar varlığını koruyabilen köklü bir kurum olmayı başarmıştır. Kendi alanında tek olmasının yanında farklı milletlerin çocuklarını eşitlik ilkesi çerçevesinde biraraya getirerek birleştirici bir misyon üstlenen ve Osmanlı Devleti'nin eğitim tarihinde en önemli yapı taşlarından biri olan bu lise, günümüzde hâlâ kalitesini ve saygınlığını koruyan bir eğitim yuvasıdır.

Osmanlı Devleti'nde Yükseköğretim

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik gücünü neredeyse tamamen yok eden askerî ve diplomatik başarısızlıklar neticesinde Bâb-ı Âli, devletin temelinin sarsıldığının ve yıkılmak üzere olduğunun farkındadır. Diğer ülkelerle Bâb-ı Âli aleyhine imzalanan antlaşmaların maddeleri yabancı devletlere Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma ve Sultanların otoritesini sınırlama hakkı verse de Osmanlılar bunu engellemek için türlü çarelere başvurmuşlar; fakat bu ülkeler karşısında eski güçlerine kavuşmayı başaramamışlardır.

Bu yıllarda Avrupa'nın, özellikle Fransa'nın gözünde Osmanlılar artık kendi kendine yetemeyen zayıf bir imparatorluğun parçasıdır. Araplar daha baştan askerlik hizmetinden kaçmıştır. Anadolu'nun fakir Türkleri ise, İslam birliğini kanları ve hayatları pahasına savunmaya devam etmektedir. Osmanlı Devleti, hükümdârların tecrübesizliklerinden çok çekmiştir. Zevkleri ve pahalı hevesleriyle hazineyi boşaltmışlar ve devlet işlerini ihmâl etmişlerdir. Fakat bunlardan daha da önemlisi, birçok iç ve dış koşulun devletin varlığını tehdit etmesi ve merkezî otoritenin sarsılmasıdır. Sultan II. Abdülhamit dönemine gelinceye kadar mutlak dahi olsa,

Sultanın gücü Nazırlar eliyle yerine getirilmekte, bu Nazırlar hükümette içişleri ve dışişlerinin yürütülmesinde aktif rol oynamaktadırlar. [421]

Osmanlı Devleti için 1800'li yıllarda büyük bir sorun olan müslim-gayrimüslim eşitliği konusu da büyük devletlerin her fırsatta Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesi için bir bahane olmuştur. Fransız *Mémoires de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie* (Savoy Sanatları ve Edebiyatı, Bilimler Akademisinin Hatıraları)'a göre, Tanzimat Dönemi'ne gelene kadar gayrimüslimlere tanınan, kişinin ve evin dokunulmazlığı gibi birçok hak kimi Müslüman adalet görevlileri tarafından hiçe sayılarak Müslüman olmayanlara her konuda adaletsiz davranılmış, hatta bu kişiler en kötü saldırılara maruz kalmıştır. Ancak bu durum, imparatorluğun teokratik anayasasının mantıksal sonucudur; Sultanın adaleti, ülkesinde yaşayan tüm dinler için değil; yalnızca temsilcisi olduğu dinin inananları içindir. Farklı kökenlere sahip iki uygarlık arasındaki çatışmanın getirdiği bu durum, Osmanlı kurumları teokratik niteliklerini koruduğu sürece ne yazık ki devam edecektir. Ancak Avrupa ile ilişkilerin çoğalmasıyla Batı kaynaklı fikirlerin zaman içerisinde imparatorluğa sızması, bu dinî otorite anlayışını giderek laikleştirmiş, Sultanların konumlarını komşu oldukları Avrupa hükümdarlarına yaklaştırma ve ülkeyi Batı'nınkine benzeyen sivil kurumlarla donatma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Yasanın bu şekilde laikleştirilmesi ise özellikle 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'nı ilan eden liberal Sultan Abdülmecit'in eseridir. İkincisini takiben, Fransız yasalarının hükümlerine benzeyen bir Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu ve Medeni Kanun çıkarılmıştır. İmparatorluktaki tüm halkların ırk ya da dinine göre ayrım yapılmaksızın eşitliği ve aynı temelde tüm sivil ve askerî görevlere kabul edilmeleri 1856 Islahat Fermanı ile açıkça ilan edilmiştir. Böylece dinî hukuktan bağımsız, seküler bir hak yaratılmış ve o zamana kadar siyasî ve ekonomik anlamda tüm dinî yaşam kurallarını belirleyen Kur'an, yalnızca dinin temeli olan kutsal bir kitap rolüne düşürülmüştür.[422]

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile hem yeni reformlar öngörülmüş hem de Osmanlı Devleti'ndeki tüm halkların eşitliği adına ilkeler belirlenmiştir. Bununla birlikte Bâb-ı Âli, devletin bütünlüğüne zarar veren müslim ve gayrimüslimlerin çıkardığı isyanların önünü kesmek için devletin siyasî otoritesini her alanda güçlendirmek ve diğer alanlarda uygulanan devlet kontrolüne benzer biçimde eğitimin

---

421 Dieu, *Histoire De L'islamisme et De L'empire Ottoman*, 253-257.

422 "Mémoires De L'académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie." *Académie Des Sciences, Belles-Lettres et Arts De Savoie*, 34-40.

de merkezî bir denetime tabi tutulmasını istemiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının eğitimde yaratmak istediği değişim, okullarda düşünce özgürlüğünü kısıtlayan ve eğitimin bağımsızlığını yok eden her şeyi eğitimden uzak tutmak olmuştur. Kişilere dayatılan siyasi veya dinî doktrinlerin aksine müslüm-gayrimüslim ayrımı yapılmadan din ve vicdan hürriyetine dayalı, devlet gözetiminde, özgür, demokratik, laik ve bilimsel eğitim bu dönemin genel hedefleri arasındadır.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlılar, Batı'daki eğitim anlayışının değişip gelişmesiyle eğitimin önemini kavramaya başlamış ve bunun sonucunda Batı ilmine yönelerek eğitimde pozitif bilim anlayışını hâkim kılmaya çalışmışlardır. Bu düşünce tarzı da devletin ileri gelenlerini çağdaş bir eğitim kurumu açma fikrine itmiş ve eskiden beri yüksek tahsil kurumu sayılan, ancak içerdiği öğretim programıyla bu alanda yetersiz kalan medreselerden bağımsız ve devlete bağlı bir üniversite açılması düşünülmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı topraklarında bir üniversite açılması ihtiyacının ortaya çıkmasında ileri düzeyde eğitim almak isteyen öğrencilerin Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya yönelmelerini ve buralarda devletin aleyhindeki yıkıcı fikirlerden etkilenmelerini önleme niyeti de vardır. Medreselerin eski itibarını ve gücünü kaybettiği bir döneme denk gelen üniversite açma fikri medrese öğrencilerinin de yeni kurulan modern anlayıştaki bu okullara talep göstermesine fırsat vermiştir. Eğitim kademesinin denk olması bakımından medreselilerin en çok tercih ettikleri okul ise yeni açılan üniversite yani Dârülfünûn (Fenler Evi) olmuştur. Dinî nitelikli bir eğitimden soyutlanarak açılması tasavvur edilen bu üniversiteye verilen isim de Dârülfünûna yüklenen bu seküler karakterle paraleldir. Pozitif bilimlere dayalı eğitimin amaçlandığı 'Fenler Evi,' kendi niteliğini adıyla çarpıcı bir biçimde ifade eden 'bilimlerin kapısı' mânâsına gelmektedir.

Devlet ve din işlerini ayırırken Şeyhülislâmlığın gücünden dolayı din alanına bıraktığı ilköğretimin tersine, Sultan II. Mahmut'un yükseköğretim alanındaki tutumu, açılması planlanan üniversiteyi şeriatın etkisinden uzak tutmak olmuştur. Yükseköğretim alanında kalan Mühendishâne, yeniden kurulan Tıbbiye ve Harbiye arasında Padişahın özel ilgi gösterdiği bir okul olan Tıbbiyenin kuruluşuna ve gelişmesine ulemâdan hiçbir engel gelmemekle beraber ulemâ katkı bile sağlamıştır. Belki de bu yüzden Tıbbiye, hem hekimliğin geleneğini kuran hem de özgür düşüncenin yuvası haline gelen bir okul olarak Tanzimat Dönemi'nde Batı düşününün ilk yansımalarının görüldüğü yer olmuştur. Tıp Okulunda öğretim dili olan Türkçenin

Fransızca ile değiştirilmesi, Arapça eğitim veren medreseler dönemi için bitiş, çağdaş yükseköğretim dönemi için ise başlangıç kabul edilmiştir.[423]

Osmanlı Devleti'nde bir yükseköğretim oluşturma fikri XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmut ile başlamış olmasına karşın Fransa daha erken davranmış ve Kurucu Meclis, 3-14 Eylül 1791 tarihli yasa ile tüm Fransız vatandaşları için ortak bir halk eğitimi sağlamayı öngörmüştür. Bu fırsatı Fransa Cumhuriyeti'nde yaşayan herkese eşit biçimde sunabilmek için Yüksek Okul (École Normale Supérieure) kurulması da bu ilkenin ilk sonucu olmuştur.[424] Yasaya göre kolejler de üniversitenin yetki alanına tabi olmalı ve Paris Üniversitesi ülkedeki eğitimin merkezinde yer almalıdır. [425]

Bu kararnamenin bazı önemli maddeleri şöyledir:

Madde 1. Daha önce bilimsel eğitim almış kişiler ülkenin her yerinden çağrılacak ve bunların eğitim görmesi için Paris'te, alanlarında en yetenekli profesörlerin ders vereceği bir Yüksek Okul kurulacaktır.

Madde 4. Yüksek Okula alınacak öğrenciler 21 yaşından küçük olamaz.

13 Ocak 1795'te yayınlanan yönetmeliğe göre Yüksek Okulun organizasyonu şöyledir:

Madde 2. Okulun çalışmaları aşağıdaki şekilde olacaktır:

Dersler: Matematik, fizik, betimsel geometri, doğal tarih, kimya, tarım, coğrafya, tarih, ahlâk, gramer, analitik düşünme, edebiyat.

Madde 3. Yüksek Okulun öğretmenleri ülkenin en seçkin bilginlerinin, sanatçılarının, edebiyatçılarının çağrıldığı ve öğrencilerin huzurunda yapılacak konferanslar düzenleyecektir.

Madde 4. Konferanslar genelde ülkedeki okullarda kullanılacak temel kitapların okunması ve tartışılması üzerine olacaktır.

Madde 5. Öğrenciler çalışma ve araştırmalar için kütüphanelere, gözlemevlerine, doğal tarih ve sanat müzelerine, sanat ve zanaat konservatuarları ile bu amaca yönelik yerlere gidecek ve öğrencilerin buralara girişi her zaman serbest olacaktır.

Madde 10. Okulda gerçekleşecek dersler, tartışmalar ve konferanslar stenografik bir dergide toplanacak ve bu dergi ulusal konvansiyon üyelerine, öğretmenlere, okulun

---

[423] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 184-186.

[424] "École Normale Supérieure (Paris; 1794-1985). Règlements, Programmes et Rapports / Ecole Normale." (Paris, 1837), 1.

[425] "Université De France, Ecole Normale Supérieure. Séance De Rentrée. Inauguration Dans Le Nouvel Établissement De La Rue D'ulm," (Paris, 1847), 5.

öğrencilerine dağıtılacak; bürokrasideki kişilere, bakanlara, konsoloslara ve yabancı devletlerin temsilcilerine yollanacaktır.[426]

Napoléon'a göre kolejler, liseler ve fakülteleri içeren Fransa Üniversitesi (İmparatorluk Üniversitesi), prestije ve birtakım ayrıcalıklara sahip olmalı, ayakları Kolej sıralarında, başı ise Senato'da bulunmalıdır. Okullar, askerî eğitime benzer biçimde ve katı bir disiplinle yönetilmelidir. Her gücün karşısında duran ve rekabeti yok eden üniversite ise zaten eğitim üzerinde tekel konumundadır. "Benim bir fakülte oluşturmaktaki ana amacım fikirleri yönlendirme aracına sahip olmaktır." diyen Napoléon insanların ve zihinlerin tek hâkimi olarak kalmak niyetindedir. [427]

Fransa'da XIX. yüzyılın başında Napoléon'un düzenlemeye çalıştığı eğitim kurumlarının Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile yerleşmeye başladığını ve XX. yüzyılda Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri'nde de bu dönüşümün devam ettiği görülmektedir. Bu görüşe paralel olarak, Tanzimat Dönemi'nin durağan değil dinamik bir karaktere sahip olduğunu düşünen Fransız yazar Vapereau'ya göre, Tanzimat kesin bir düzen değil; her gün devam eden ve Osmanlı Devleti şartlarının izin verdiği ölçüde devletin iç rejimine getirdiği tüm gelişmelerle birlikte ilerleyen bir dönemdir. Hatta bu reformlar devletin o yıllar gündemindeki en büyük sorunlardan biri olan Türk-Mısır sorununa, halkın tepkisine, içerde ve dışarda giderek artan zorluklara ve utançlara rağmen başarılmıştır.[428]

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden önce eğitimde millî bir birliğin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile bu birliğin Osmanlı Devleti'nin tüm eğitim kurumlarında tam anlamıyla tesis edildiğini söyleyebilmek de güçtür. Tanzimat Dönemi boyunca başta yükseköğretim ve ortaöğretim olmak üzere pozitivist ve materyalist Batı fikirlerinin benimsenip ders metotlarının buna göre biçimlendiği okulların yanında eski önemini yitiren geleneksel okullar da yaşamaya devam etmiştir. Açılacak yeni okullardaki öğretimin dinden uzaklaşması sonucu yüzyıllardır sahip oldukları ayrıcalıklardan taviz vermek istemeyen din adamları ve ulemâ sınıfı ise bu kurumların varlığına gizli ya da aleni biçimde karşı çıkmışlardır.

---

426 "École Normale Supérieure (Paris, 1794-1985). Règlements, Programmes et Rapports / Ecole Normale," 1-4.

427 Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 544.

428 Vapereau, *Dictionnaire Universel Des Contemporains: Contenant Toutes Les Personnes Notables De La France et Des Pays Étrangers*, 5

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel yönden buhranda olduğu bir dönemde başarılan ve başta eğitim olmak üzere adalet, hukuk, ticari vb. sistemlerini yenileyen reformist atılımlar da gelecekteki büyük ıslahatlar için sağlam bir temel hazırlamıştır. Devletin dinini muhafaza etmekle beraber, bu reformlarla sağlanmak istenen şey dinî dogmalardan uzak, seküler ve demokratik Osmanlı kurumları yaratmaktır. Dinin toplumları ayakta tutma ve aynı dine inanan insanlar arasındaki sosyal bağları güçlendirme gibi bir işlevi de vardır. Hele ki Osmanlı Devleti gibi gücünü İslamiyet'ten ve şeriat kanunlarından alan bir devlette dinin geri plana atılması toplumun ve devletin birliğini yok etmekle eşdeğerdir. Bu sebeple okullarda din motifli eğitimin etkisinin azaltılarak laiklik ilkesinin eğitimde benimsenmesi Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birdenbire uygulamaya konulan belirgin bir dönüşümü değil, aksine tedrici bir biçimde önce devlet kurumlarında ardından Türk toplumunda kabul gören soyut bir süreci ifade etmektedir. Yaşanan bu değişim sürecinde, var olan köklü okullardan vazgeçmeden çağdaş bir eğitimin sağlanabilmesi için Osmanlı Hükümeti'ni destekleyen Fransa Hükümeti ve muhafazakâr Osmanlı toplumunun kendi içinde verdiği yenilik mücadelesini besleyen Fransız kültürü de önemlidir.

Atina Üniversitesi öğretim üyesi Théodora Cavoura-Sissoura bir makalesinde bu konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Cavoura-Sissoura, Osmanlı Hükümeti'nin Tanzimat Fermanı'nı ısrarla uygulama isteğinin kökeninde batılılaşma hareketini destekleme düşüncesinin yattığını belirtirken, diğer taraftan da Batı'nın bu reform hareketlerinin gerçekleştirilmesini talep etmesinin temelinde aslında Osmanlı Devleti'ni laikçilerin sayesinde ekonomik olarak kontrol altında tutmak olduğunu öne sürmektedir.[429]

Osmanlı Devleti'nde laik eğitim veren bir yükseköğretim açma düşüncesi bir nevi ulemâ ile reformların başkenti İstanbul arasındaki mücadeleyi doğurmuştur. Ayrıcalıklı bir kuruluş olan ulemâ tarafından uzun yıllar yönetilen eğitim işlerini tekeline almayı isteyen hükümetin, ulemâ ile rekabet edebilmek ve medreselerle savaşabilmek için bütün güçlerini toplaması gerekmiştir.[430]

Daha önce Osmanlı Devleti'nin gündeminde olmayan modern bir yükseköğretim açma konusu Sultan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi ile yeni yeni önem kazanmaya başlarken, Tanzimat Dönemi'nin amaçları arasında yer alan ve başta eğitim gelmek

[429] *Le Mouvement De Réformes Au XIX. Sıècle: Les Tanzimat Dans L'empire Ottoman.*

[430] Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 210.

üzere Osmanlı kurumlarını modern bir anlayışla yeniden yapılandırma ideali sonucunda medreselerle yaşanan mücadeleden yıllar önce Fransa, bir üniversite açmak için girişimlere başlamıştır. Fransa'da Osmanlı Devleti'ne göre çok daha erken bir dönemde doğan yükseköğretim düşüncesiyle çıkarılan yasalar yeterli görülmeyerek zaman içerisinde bunlara eklemeler ve düzenlemeler getirilmiştir. Şu da bir gerçektir ki, Osmanlı Devleti'nde medrese ile çağdaş eğitim kurumları arasındaki mücadelenin bir benzeri de Fransa'da yaşanmıştır. Yıllarca devletin kurumları üzerinde söz sahibi olan Katolikler, 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra eski gücünü kaybetmeye başlamış ve siyasî ve dinî özgürlüğü meşrulaştıran İhtilâl'den sonra laikliği anayasal ilke olarak benimseyen Fransa'da kilise ile laik eğitim kurumları arasında bir çatışma baş göstermiştir. İhtilâl sonrasında Kurucu Meclis devletin dinini belirten hükmü anayasadan kaldırmış ve dinî özgürlük ilkesini kabul etmiştir.

Fransız İhtilâli'nin getirdiği önemli fikirlerden biri de eğitimin doğuştan sahip olunması gereken doğal bir hak olduğudur. İhtilâlin temel düşünceleri arasında yer alan eğitim hakkı, vatandaşlarının tüm haklarını koruyup kollamakla yükümlü tutulan devletin görevleri arasında sayılmıştır. Bu doğrultuda Fransa hükümdarları gerek yükseköğretimde gerek diğer eğitim kademelerinde değişikliğe giderek eğitimle ilgili yeni yasalar çıkarmış, birçok yeni okul açmış, bunları cemâatlerin ve kilisenin kontrolünden kurtarıp kendi denetimlerine tabi tutmuşlardır. Bu durumun, Fransız İhtilâli'nin etkisinde kalan Osmanlı Devleti'ne yansıması ise, tıpkı Fransa'da olduğu gibi devletin modern eğitim kurumları açması ve okullar üzerinde ulemânın egemenliğine son verip bu okulları kendi kontrolüne alması şeklinde olmuştur.

Fransa'da 1791 Yasası yeniden ele alınmış ve 10 Mayıs 1806 Yasası ile bütün vatandaşlar için geçerli olan eğitim ilkesini tam anlamıyla yerine getirmek isteyen İmparatorluk Hükümeti, yalnızca öğretmenlik eğitimi ile halk eğitiminden sorumlu olan Üniversite adı altında bir kurum yaratmıştır. 17 Mart 1808 Kararnamesi ise üniversite teşkilatının bütün bölümlerini düzenlemiştir. Bu kararnamenin en önemli maddelerinden biri, üniversite personelinin ve profesörlerinin yenilenmesidir.

17 Mart 1808 tarihli kararnamenin XIV. başlığına göre,

Madde 110. Paris'te, yatılı bir Yüksek Okul kurulacak, bu okul en fazla 300 gence edebiyat ve bilim alanında eğitim verecektir.

Madde 111. Akademi müfettişleri liselerde sınavlar ve yarışmalar yapacak; başarılı, iyi ahlâklı ve en az 17 yaşında olan belirli sayıda öğrenci seçecektir.

Madde 112. Okula giriş sınavlarında babaları ya da yasal vasileri tarafından temsil edilen bu gençlerden üniversitede en az 10 yıl kalmayı taahhüt etmeyenler okula yatılı olarak alınmayacaktır.

Madde 113. Bu adaylar Fakülte derslerinin yanı sıra Fransız Kolejinin, Politeknik Okulunun ya da doğal tarih müzesinin derslerini takip edecektir.

Madde 114. Adaylar bu derslerin yanında, yatılı okullarda en eski ve en çalışkan öğrenciler arasından seçtikleri kişilerden yardım alıp öğrendikleri konuları tekrar edecekler; yukarıda belirtilen özel okullarda fizik ve kimya deneyleri ve öğretmenlik eğitimi konusunda uygulamalar yapacaklardır.

Madde 118. Yatılı okulda çalışmalar iki yıl sürecek, adaylar bu esnada Paris'teki Edebiyat ya da Fen Fakültelerinden derece almak zorunda olacaklar ve akademideki kadrolarda görevlendirilmek için akademinin Büyük Üstat'ı (Le Grand-Maître) tarafından göreve çağrılacaklardır.

Madde 119. Yüksek Okulun giderleri için yıllık 300.000 Frank tutarında fon oluşturulacaktır. [431]

30 Mart 1810 Yasası, okulun organizasyonuna birtakım değişiklikler getirmiştir: Okulda yönetim ve disiplin yönünden neredeyse manastır hayatını andıran sıkı ve katı kurallar vardır. Dışarı çıkmak için tüm özel izinler yasaktır. Öyleki, İmparator bir nevi laik ve evlenmemiş bir cemâat yaratma düşüncesindedir. Oysa eğitimde bu fikrin tam tersine özgürlük, çeşitlilik, karşılaştırma ve eleştiri olmalıdır. Okul, Edebiyat Fakültesi ve Fen Fakültesi olarak ikiye ayrılmıştır. Fen Bilimlerinde, sene başından itibaren matematikçiler ve fizikçiler olarak sınıflandırma yapılmıştır. Edebiyat Fakültesinde ise gramer, beşerî bilimler, felsefe gibi uzmanlıklar bir araya getirilmiştir. Eğitim süresi iki yıl olan okulun birinci yılında her iki bölüm için genel revizyon ve tamamlayıcı üniversite çalışmaları, bakalorya hazırlığı; ikinci yılda lisans için hazırlık, öğretim yöntem ve tekniklerinin uygulanması söz konusudur.[432]

Büyük Üstat'ın önerisi üzerine İmparatorluk Üniversitesi Konseyi tarafından 30 Mart 1810 Yasası ile Yüksek Okullara getirilen düzenlemelerden bazıları şunlardır:

Madde 49. Derslerin ilk ayları lisede yapılan çalışmaların genel bir tekrarına ayrılacaktır.

---

[431] "École Normale Supérieure (Paris; 1794-1985). Règlements, Programmes et Rapports / Ecole Normale," 4-6.

[432] "Université De France, Ecole Normale Supérieure. Séance De Rentrée. Inauguration Dans Le Nouvel Établissement De La Rue D'ulm," 12-13.

Madde 51. Lisans düzeyindeki tüm adaylar ilk yıl eğitimlerini genel ve uygulamalı fizik üzerine alacaklardır.

Madde 52. Özellikle matematiğe yatkın olanlar diğer derslerin yanı sıra ilk yıl diferansiyel analiz ve integral; ikinci yıl mekanik ve astronomi dersi de göreceklerdir.

Madde 53. Fizik bilimlerine yönelecek olan öğrenciler fizik derslerinin yanı sıra ilk yıl kimya, mineraloji ve jeoloji; ikinci yıl botanik, toprak fiziği, zooloji ve psikoloji dersleri alacaklardır.

Madde 57. Fakülte profesörlerinin dersleri dışında süresi, sayısı, içeriği ve tarzı yönetim tarafından belirlenen konferanslar da olacaktır.

Madde 59. Konferanslarda Edebiyat Fakültesinin öğrencileri klasik yazarların eserlerini açıklayıp analiz edecek ve birbirlerine sordukları güç sorulara cevap vereceklerdir. Öğrenciler ayrıca bu yazarların kompozisyonlarını, çevirilerini, konuşmalarını, tanımlarını, yorumlamalarını anlatacak; tarihî hikâyeler, Latince parçalar; felsefe, tarih ve dilbilgisi konularında da açıklamalar yapacaklardır.

Madde 60. Fen Fakültesi öğrencileri ise konferanslarda bu alandaki derslerin temel zorluklarını tartışacak; farklı çözüm yollarını mukayese edecek; daha önce yayınlanmış rapor ya da yazıları okuyacak; fizik ve kimya derslerindeki deneyleri tekrar edeceklerdir.

Madde 63. Edebiyat Fakültesindeki lisans ve doktora adayları, lisans için Latince yazmak, tartışmalarında ve yazılı kompozisyonlarında Latinceyi sıkça kullanmak ve doktoralarını Latince savunmak zorundadırlar.

Madde 64. Her üç ayda bir Fen ve Edebiyat Fakültelerinde dönüşümlü olarak genel bir ders tekrarı yapılacaktır.

Madde 66. Edebiyat Fakültesindeki egzersizler klasik yazarların tanıtılması, tarihi ve felsefik soruların açıklanması üzerine olacak ve bunlar Fransızca ya da Latince olarak sözlü veya yazılı yapılacaktır.

Madde 67. Fen Fakültesindeki egzersizler, belirlenmiş öğrencilerin teoriler ve çözüm bekleyen sorunlar üzerine birbirlerine sorular sorması şeklinde olacaktır.

Madde 70. Bu egzersizlerin bir devamı olarak her pazar günü saat 09.00'dan 11.00'e kadar büyük bir ayin ve dinî eğitim yapılacaktır.

Madde 71. Öğrenciler 1 Nisan-30 Eylül arası sabah 05.00'de, diğer aylar da 06.00'da kalkacaklardır.

Madde 72. 15 dakika içinde hazırlanıp özel salona geçerek hep birlikte dua edeceklerdir.

Madde 73. 08.30'a kadar sürecek dersin ardından saat 09.00'a kadar kahvaltı yapılacak; saat 13.30'a kadar ders; saat 15.30'a kadar öğle yemeği ve rekreasyon (etkinlik); saat 20.00'ye kadar ders ve konferanslar; 21.30'a kadar akşam yemeği ve rekreasyon olacak ve sonra dua edip yatılacaktır.

Madde 74. Saat 22.00'de bütün ışıklar kapanmış olacaktır.[433]

Madde 75. Öğrencilerin temel görevi dine, hükümdara ve hükümete daima saygı duymak, uysallık ve bağlılık içerisinde üstlerine itaat etmektir. Bu görevlerden birini ihlâl eden öğrenci, hatasının ağırlığına göre cezalandırılacaktır.

Kraliyet Halk Eğitim Konseyi'nin onayıyla 14 Aralık 1815, 30 Ekim 1830, 19 Ağustos 1836 gibi farklı tarihlerde Yüksek Okul için yeni düzenlemeler getirilmiştir. 30 Ekim 1830 ve 11 Kasım 1831'de yapılan değişikliklerin bazı maddeleri şunlardır:

Madde 1. Yüksek Okul üç yılı kapsamaktadır.

Madde 2. Öğrenciler, ilk yıl aralarında ortak derslerin olduğu Edebiyat ve Fen Fakültesi olmak üzere iki farklı bölüme ayrılacaktır.

Madde 3. Edebiyat Fakültesinin birinci yılında lisedeki çalışmaların genel bir revizyonu yapılacaktır. Yunan ve Latin dili ile edebiyatı ve grameri öğretilecek, Yunan klasik yazarlar ile Fransızcadan bu dillere çevrilmiş eserler incelenecektir. Tarih dersi verilecek ve bu ders kronolojik olarak önemli tarihî olayları, gelenekleri, sanatları, dinleri ve eski toplulukların bilgisini içerecektir. Ayrıca felsefe, matematik, genel fizik, doğal tarih ve bilimsel kavramlar öğretilecektir. Öğrenciler her alan için sene sonunda genel müfettişler ve bakan tarafından atanan yetkililer tarafından yapılan sınavlara girerek bir üst sınıfa geçecek ya da okuldan ayrılacaklardır.

İkinci yıl, öğrencilere daha yüksek ve kapsamlı bir eğitim vermeyi ve sahip oldukları bilgileri en üst noktaya taşımayı hedeflemektedir. Yunan ve Latin edebiyatı ve tarihi, bu dillerle ilgili çeviri ve analiz çalışmaları, Fransız edebiyatı ve tarihi, felsefe tarihi gibi dersler verilecektir. Öğrenciler yıl sonunda derslerdeki bütün konulardan kraliyet konsey üyeleri, eğitim müfettişleri ve bakan tarafından seçilen yetkililerin karşısında sınava tabi tutulacaklardır. Başarılı olanlar üçüncü sınıfa geçecek, başarısızlar ise okuldan ayrılacaktır.

Üçüncü yılda, öğrenciler artık geleceğin öğretmenleri olarak görülecek ve yaptıkları çalışmalarla uygulama gereken belirli alanlarda uzmanlaşacaklardır. Şimdiye kadar ortak olan dersler öğrenciler için daha özel hale getirilecek ve her öğrenci kendi

[433] "École Normale Supérieure (Paris, 1794-1985). Règlements, Programmes et Rapports / Ecole Normale," 1-6.

yeteneklerine uygun çalışmalara katılacaktır. Eski ve güncel tarih, felsefe, retorik, beşeri bilimler, Fransa, Yunan ve Latin edebiyatı incelemeleri, diğer ülkelerin edebiyatları gibi dersler olacak ve öğretmenler bu konularda konferanslar vereceklerdir.

Madde 20. Fen Bilimleri Fakültesinde dersler tüm öğrenciler için ortaktır.

Madde 21. İlk yıl analitik geometri ve haftada bir gün konferans, kimya, cebirsel analiz ve cebirin geometriye uygulanması ve haftada iki gün konferans, astronomi, olasılık hesaplamaları, botanik; ikinci yıl infinitesimal analiz, fizik, mineraloji, bitki bilimi, resim, mekanik, fiziksel manipülasyon, kimyasal analiz, zooloji, karşılaştırmalı anatomi ve psikoloji olacak; üçüncü yılda öğrenciler matematik alanında çalışmalarını sürdürürken fizik, kimya, doğal tarih alanlarında kendi yeteneklerine göre özel çalışmalar yapabileceklerdir. Dersler devam ederken öğretmenler programa göre ve belirlenen günlerde konferanslar verecektir. Sene sonunda öğrenciler Edebiyat Fakültesinde olduğu gibi Paris'te sınavlara girecek ve başarılı olanlar bir üst sınıfa geçerken başarısızlar okuldan ayrılacaktır.[434]

Fransa ve Osmanlı Devleti karşılaştırıldığında iki ülke de ortak olan nokta, ilköğretim ve ortaöğretimdeki düzenlemelerden sonra ele alınan yükseköğretimin başlangıçta din etkisinde kalmış olması ve belki de bu nedenle kendilerini yeterince geliştirme fırsatı bulamamasıdır. Fransa'da kilisenin egemenliğinde ve ruhani bir boyutta eğitim veren kurumların Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı ise, genelde külliyelerin içinde hizmet veren, ağırlıklı olarak İslam şeriatının öğretildiği, dogmatik, ezberci, kendini çağın gereklerine göre yenileyemeyen ve artık beklentileri karşılayamayan medrese kurumlarıdır.

Bununla beraber, Fransa'daki yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin dine, imparatora bağlı olup itaat etmesi çok önemli görülmüş ve bunun eksikliği öğrencilerin okulda ceza almalarına yol açacak başlıca sebep sayılmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'ndeki medreselerde de dindarlık, iyi ahlâk ve tevazu örneği olan müderrislere ve Bâb-ı Âli'ye saygı duyulması Devlete ve Sultana sadâkatin ifadesi sayılmış ve derslerin içeriği İslamiyetin öğretilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Yükseköğretimde din konusunun Fransa'daki eğitim yasalarıyla resmiyet kazandığı da görülmektedir. Öyleki 1810 Yasası ile üniversitedeki yatılı pansiyonun kuralları belirlenirken sabah güne dua ile başlanıp akşam dua ile bitirilmesi ve her pazar büyük bir ayin ve dinî eğitim yapılması kararlaştırılmıştır.

[434] "École Normale Supérieure (Paris, 1794-1985). Règlements, Programmes et Rapports / Ecole Normale," 10-42.

Fransa ve Osmanlı Devleti'ndeki reformist hükümet devletin geleceği için, okulları yalnızca bilgi aktaran bir yer olarak görmeyip eğitime, ülkenin gelecekteki liderleri ve üst düzey yetkilileri olacak gençleri güzel ahlâklı, vatanına ve hükümdara bağlı, değerlerine ve inançlarına sahip çıkan, hocalarına saygılı ve derin bir kişisel sorumluluk duygusu taşıyan dürüst vatandaşlar olarak yetiştirme misyonunu yüklemiştir. Ancak iki ülkenin birbirine olan bu benzerliğinin yanında, dinden bağımsız olması düşünülen Dârülfünûn zamanla bu özelliğini yitirerek din adamlarının müdahalesine maruz kalmış ve yaşadığı olumsuz durumlar sonucu kapanmıştır. Fransa'daki yükseköğretim kurumu ise açılış amacına uygun hareket etmiş, sürekli yenilenen yasalarla okulun öğretim programı modernleşmiş ve okul günden güne gelişerek her anlamda gerçek bir üniversiteye dönüşmüştür.

Fransa'da yükseköğretimde görülen yoğun din etkisine rağmen III. Napoléon ve Bakan Duruy'ün çabaları sonucu bu kurumda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Zaman açısından bakıldığında Osmanlı Devleti yükseköğretim konusunda Fransa'ya göre geç davranmış olsa da iki ülkede de benzer olan sorun, eksikliği hissedilen yüksek eğitimi o günün şartlarına göre vermeye çalışan okulların yükseköğretimin seviye ve öğretim metotlarından geride oluşu ve bu kurumların eğitimsel açıdan içinde bulunduğu uygunsuz koşullardır.

Fransa'da 1833'teki önemli yasadan sonra her biri diğerine yabancı, yan yana dört fakülteye ayrılmış olan yükseköğretimdeki fakülteler arasında ortak ilke, ortak amaç gibi paylaşımlar olmadığından tıp okulları ve hukuk okulları arasında da bir iş birliği yoktur. Bu iki okul arasında bir iş birliği yaratmak için tüm usta öğretmenler, öğrencilere sadece skolastik idarecilik gibi pratik sanatları öğretmektedir. Edebiyat Fakültesi öğrencisizdir ve bu fakülte bazen belâgatlı veya nüktedan; çoğu zaman ise yüksek sesle atıp tutan kişilerin anlattıklarını dinleyen vasat kişiler için bayağılaştırılmıştır. Ne öğrenciye ne de işe yarar bir laboratuvara sahip olan Fen Fakültesi ise boş laboratuvarlarla pasifleştirilmiştir. Fen ve Edebiyat Fakülteleri ölü gibidir. Her yerde inanılmaz bir araç gereç ve kitap kıtlığı olduğu halde hiçbir yerde bilimsel bir organizasyon ve gerekli teçhizat yoktur. Strasbourg Üniversitesi Rektörü, yıllık sadece 100 frank kredisi olan Edebiyat Fakültesinin sefaletini rapor etmiştir. Fransa Koleji'ndeki Claude Bernard, okulun büyük isminin cazibesine kapılıp gelen yabancıları, çalıştığı sıradan salonda ağırlamaktan utanç duymaktadır. Her yer böyle çirkin binalarla doludur. Kimsede araştırma, merak duygusu kalmamıştır, insanların çoğu kayıtsız, miskin ve uyuşuktur; nadiren bazılarının dikkate değer çabaları

olmaktadır. Edebiyat Fakültesine gelen öğretmenlerin çoğu, lisede ders vermenin zorluğu, yorgunluk veya gırtlak hastalığı gibi sebeplerle mi gelmişlerdir? Peki yükseköğretimi içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtarmak adına ne yapılması lazımdır? Bu okulları baştan yaratmak için gerekli mâli destek ve araçlar bulunsa bile, bunları değerlendirebilecek kapasitedeki uzmanlar nasıl sağlanacaktır? [435]

Osmanlı Devleti'nde ise yükseköğretim sayılan kurum medreselerdir. Ancak medreseler verilen eğitim yönüyle kamu eğitiminden ziyade dinidir. İster Mısır'da isterse Osmanlı Devleti'nde olsun kütüphaneler de aynı şekilde olup din görevlilerine emanet edilmiş ve çoğu zaman ibadethanenin ek bir binasında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kayıtlarına göre, Temmuz 1861'de İstanbul ve ilçeleri Galata, Üsküdar ve Eyüp'te 9915 erkek öğrenci ve 6782 kız öğrencinin eğitim aldığı 279 medrese bulunmaktadır.[436] Osmanlı Devleti'ndeki medreselerin yüksek öğretimine gelince, öğretilen derslerin sayıca fazla ve soyut olması sebebiyle bu okullar sınırlı sayıda öğrenciye hizmet vermektedir ve tekrar bir düzenlemeden geçirilmesi ise neredeyse imkansızdır. Öyle ki, ulemâ cemiyetinin eğitim üzerinde eskiden beri süregelen tekelini yumuşak bir geçiş yapmadan, aniden yıkmak da kolay değildir. Yapılan yeni yasalarla, Sultan II. Mahmut'un yönetiminde kurulan özel okulları geliştirmek, iyileştirmek ve özellikle de devlet görevlerinde yer alacak gençlere yönelik açılan Sultanahmet ve Süleymaniye camilerinin okullarının ve bununla birlikte tıp okulu ve askeri okulların açılması söz konusudur. Yine de belirtmek gerekir ki tüm bu önlemler uzun süre taslak olarak kalmıştır.[437]

Medreselerin öğretim yöntemi yalnızca o ana kadar yazılmış büyük İslam alimlerinin kitaplarını yani binlerce yıllık İslami birikimi ezberlemek suretiyle öğrenilmesi üzerine kurulmuş olup yeni eserler ve düşünceler üretmekten uzak bir yapıdadır. Buralarda daha ziyade Kur'an, Arapça, hadis, tefsir, fıkıh gibi dersler okutulmakta ve akli bilimlerden ziyade nakli bilimler aracılığıyla öğretim yapılmaktadır. Şeyhülislamlığa bağlı olan bu okullardaki eğitim ne bilimsel bir nitelik taşımakta ne de mezunları arasından kimyager, fizikçi, bilim adamı gibi meslek sahipleri çıkmaktadır. Selçuklular döneminden itibaren eğitime verilen önemin en

[435] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 63-64.

[436] Belin, *Étude Sur La Propriété Foncière En Pays Musulman, et Spécialement en Turquie (Rite Hanéfite)*, 81-83.

[437] Engelhardt, *La Turquie et Le Tanzimat, ou Histoire Des Réformes Dans L'empire Ottoman, Depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours,* 77.

önemli göstergelerinden sayılan medreseler gelişen çağa ayak uyduramayıp kendini yenileyememiş ve zaman içinde bozulmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine büyük darbe vurmuştur. Fransa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de mevcut yükseköğretim kurumları birçok yönden yetersiz görülmüş, bu eksiklik her iki ülkede de modern ve gerçek bir yükseköğretime giden yolu açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yükseköğretim kurumu olan medreselerin bu alanda yetersiz kalması karşısında devletin ileri gelenleri bu soruna farklı çözüm yolları aramışlardır. Aynı şekilde Fransa'da yükseköğretimin yaşadığı tüm olumsuzlukların içinde M. Duruy, 1861 yılının şubat ayında öğretmen okulunda okutman ve Paris Akademisinin müfettişi; 1862 şubatında ise genel müfettiş olarak atanmış ve aynı yıl Politeknik Okulunda yeni kurulan tarih bölümünün başkanı olmuştur. Bakan M. Duruy, yükseköğretimle ilgili yapılması gereken ilk işin gerekli araçları temin etmek ve Paris'te ya da taşrada yaşayan kişiler arasından Sorbonne'da ya da Fransa Kolejinde, Gözlemevinde veya Müzede çalışabilecek matematikçi veya helenist, fizikçi veya sinolog, kimyacı veya Roma uzmanı, doğacı veya hukukçu uzmanlar sağlamak olduğunu düşünmüştür. M. Duruy bazı araştırma laboratuvarlarını, amfi ve kitapları tahsis edip programı şöyle tanımlamıştır: "İstediğiniz gibi çalışın." Bütün bunlardan tek bir okul yapmış ve bu okula 'Yüksek Çalışmalar Uygulama Okulu (EPHE, École Pratique des Hautes Études)' adını vermiştir. Ayrıntılı ve bir o kadar pratik olan, doğa ve araştırmalar üzerine çalışan bu okul,[438] beş kısma bölünmüştür: matematik bilimleri; fizikokimya bilimleri; doğa bilimleri; tarihî ve filolojik bilimler ve din bilimleri.[439]

En orijinal olanı Tarihsel ve Filolojik Bilimler Okuludur, ki Sorbonne'a, üniversite kütüphanesinin odalarına kurulmuştur. Ancak o kadar küçüktür ki, kitaplara çarpmadan veya dokunmadan bir yere bakmak, hareket etmek mümkün değildir. Her şeye rağmen okul kısa sürede başarıyı yakalamıştır. Laboratuvar çalışanlarının yanı sıra eleştiri ve metot hakkında meraklı öğrenciler, gerçek bilginin peşindeki araştırmacılar kişisel çabalarıyla tarih ve filoloji derslerini doldurmuştur. Küçük odalarda önemli buluşmalar gerçekleşmiş; Bourget, Hanotaux, Graux gibi isimler buralarda birlikte çalışmışlardır. Kayıt için herhangi bir seviye aranmadığı için Longnon adlı genç bir işçi bile okula kaydolmuş ve daha sonra Fransa Kolejinde öğretmen ve enstütü üyesi olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla, Duruy sayesinde her gün ilerleme kaydeden, önyargı

[438] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 64.

[439] Sénat France (Raymond Poincaré adına, Albert Métin ve René Renoult), *Impressions: Projets, Propositions, Rapports,* no 150, Projet De Lois (Paris, Imprimerie Du Sénat, 1914), 133.

engelini aşan yüksek eğitimin evrimi başlamıştır. O dönem için uzak bir hedef olarak görünse dahi, Fransa'da yüksek eğitim bilimin ışığında gelişecektir. [440]

Hem Fransa hem Osmanlı Devleti'nde yapılmak istenen şey yükseköğretimin canlandırılması, bu okullarda öğrencilere modern eğitim metotları eşliğinde evrensel bir öğretim programının sunulması, yükseköğretim kurumlarının bilimsel ve toplumsal bir kimlik kazanmasıdır. Bunun gerçekleşebilmesi için de her şeyden evvel bu müesseselerin dinin esaretinden kurtarılıp özgürleştirilmesi ve devlete bağlı hale getirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde dinî eğitim veren medreselerin yerini alacak olan üniversitenin başlıca amaçlarından biri de budur.

2 Temmuz 1883 tarihli Fransız *Journal des Débats* gazetesi muhabirinin İstanbul'dan Fransa'ya yolladığı raporda medreseler şöyle betimlenmiştir:

> Medreseler, bir çeşit ilahiyat fakültesi niteliğinde olup öğrencileri olan sofular burada 8 ile 18 sene kadar kalarak Arapça, din bilimleri ve Kur'an şeriatı öğrenmektedir. Bu okullar Şeyhülislam'a bağlıdır. Medreseler, Sultanların bağışlarıyla ya da zenginlerin yardımlarıyla ayakta durmaktadır. İstanbul'da 120 kadar büyük camiye bitişik olarak yapılmış medreselerden en önemlileri arasında Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Sah-ı Semân medresesi gösterilebilir. 50 kadar softayı içinde barındıran bu medreseye kıyasla diğerlerinde sadece 6 ile 20 kadar softa bulunmaktadır. Bu softalar Ramazan ayı boyunca şehirlerde dolaşıp yüksek sesle Kur'an okuyarak bağış toplamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu medreseler çok farklı bir zamanı andırır. Örneğin Fatih Sultan Mehmet'in medresesinin yalnızca giriş bölümünden oluşan dörtgen formda bir yapısı, içeri bakan ve tam ortada kemerlerin bağlandığı fıskiyesi olan bir avlusu vardır. Bu galeriye her biri üç ile dört metre kenar uzunluklarına sahip kubbeyle yükseltilmiş ve her birinde bir softanın yattığı hücreler açılır. Mobilyalar en basitindendir: Kalaslar üzerine konuluvermiş bir yatak, bir mangal ya da telimsi bir nesne, mutfak işleri için ise kazılardan çıkarılmış demirden bir adet mumluk... Kitaplara gelince... Yedi sekiz adet broşür, Kur'ran tefsiri ya da şeriat ilimleri geleceğin hukukçularının ya da din alimlerinin kütüphanesini oluşturur.[441]

Rüştiyelerin üstü bir seviyede olan ve camiye bitişik yapılan medreselerde Türkçe, Arapça, felsefenin yanı sıra teoloji ve çok az da tarih bilgisi öğretilmektedir. Bu okullar ücretsiz olup dersler genellikle Arapça olarak verilmekte ve fen bilgisine ait hiçbir konu içermemektedir. Ayrıca medeni hukuk ve Kur'an'ın temeli olan dinî hukuk da öğretilir. Osmanlı Devleti'nde hem medreselerin hem de hocaların çok değerli olduğu aşikardır. Öğrencilerin çoğu, Ramazan ayı boyunca farklı köy ve kasabalara giderek camilerde dini vaazlar vermekte ve para kazanmaktadır. Medreselerde ücretsiz

[440] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 81-86.

[441] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Édition de Paris, Temmuz 2, 1883).

olarak konaklayan öğrenciler bu cami okullarına 16-18 yaşında girerek 15 yıl boyunca okumakta ve 30-35 yaşında okulu bırakmaktadırlar. Mezun olan çok sayıda öğrenci kadılık, müftülük veya müderrislik kadrosuna girmektedir. 1876 yılında İstanbul'da yaklaşık 500 tane medrese bulunurken bunların 17 tanesi Edirne'dedir.[442]

Osmanlı Devleti'nde medreseler yoluyla ve Şeyhülislamlığa bağlı olarak verilen yüksek eğitimde herhangi bir eğitim özgürlüğünden bahsedilemezken; bu durum yıllar önce benzer şekilde Fransa'da yaşanmıştır. Kamusal eğitimin yapısıyla ilgili bir yasa olan 13 Mart 1850 Yasası, Fransa'daki ilk ve orta okullar için eğitim özgürlüğünü getirmiş, fakat asıl getirmesi gereken yere özellikle de yüksek eğitime getirmemiştir. 1850 kanunundaki bu tutarsızlığı gören Duruy, Krala, 13 yıldır vaat edilen bu saçma düzenlemenin yüksek eğitimin üzerinde bir yük olduğunu ve bu yasanın, öğretilen bilgilerin yasalara ve anayasaya aykırı olup olmadığına karar vererek serbest okullara denetim getirdiğini söylemiştir. 1867 yılında Senato'da, 1850 Yasasının özgürlüğü sadece ilk ve orta eğitime verdiğini; ancak aynı yasada yükseköğretim için de bir taahhüt bulunduğunu söyleyen Duruy, yüksek okulların özgürlüğünü kabul etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. 1850 Yasası yükseköğretimle ilgili bir başka kanunun ilanına olanak sağlamıştır. Duruy'e göre bu özgürlüğün her beşerî şey gibi avantaj ve dezantajları vardır. Bunlar, ultra-liberal dersler karşısında oluşması muhtemel Katolik derslerdir; ancak kimya, fizik gibi dersler cumhuriyetçi veya ruhani olmamalıdır. Öte yandan, özgür kürsülerin rekabeti sayesinde yükseköğretimde birçok açıdan eksik olan ortamı yaratmak mümkündür. Bu, insanoğlunu yeniden keşfetme, yeni bilimler üretme veya eskilerini geliştirme şeklinde olabilir.[443]

Duruy'ün, eğitimde ortaya attığı fikirler ve gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikler arasında özgür eğitim ilkesi dikkat çekmektedir. Nitekim halkın özgür olabilmesi için öncelikle düşüncenin yani eğitimin özgürleştirilmesi ve geleceğin vatandaşlarını bu eğitim anlayışıyla yetiştirmek gerekmektedir. Bu şekilde tasarlanan eğitim modern toplumun ilkeleriyle uyumlu olacak ve dinî baskılardan, dogmalardan, farklı engellemelerden kurtularak bağımsızlığını kazanacaktır. Tıpkı Fransa gibi Osmanlı Devleti'nde de eğitimde özgürlük fikri günden güne önemini artırmış ve Tanzimat Fermanı ile başlayan eşitlik, adalet gibi kavramların bir sonucu olarak yükseköğretim de dâhil açılan çağdaş okulların temel esaslarından olmuştur.

---

442 Salve, "L'enseignement en Turquie: Le Lycée Impérial De Galata-Séraï (1829-1971)," 836-853.

443 Duruy, *Notes et Souvenirs*, 22.

Fransa'da mevcut anayasaya göre iki büyük ortak güç vardır: Devlet ve kilise; ilki genel fayda ve bilimin ilerlemesi için okula ihtiyaç duyarken, ikincisi kendi inançlarını ve etkisini yaymak istemektedir. Kilise ve onun muazzam kaynakları karşısında, ki bunlar onun karakterini, güçlü organizasyonunu, üyelerinin heyecanını, dinî toplulukların aktif propagandasını güçlendirecektir, yalnızca izole edilmiş vatandaşlar kalacak, mücadele imkânsız olacak ve özgürlük ortadan kalkacaktır. 57 fakülte ve 600 öğretim üyesinin 1869 yılı hazinesine maliyeti yalnızca 50.000 ya da 60.000 franktır. Oysa Fransa, edebî ve bilimsel itibarı için daha fazlasını ödeyebilecek kadar zengin bir ülkedir. Bu sebeple, bu yetersiz bütçeyi artırmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu sayede üniversite tamamen bilimsel menfaatler çerçevesinde daha fazla desteklenecek; ya siyasî ya dinî tutkularla ya da örneğin bireylerin olduğu kadar toplulukların da faydasına olan yabancı eğitim gibi, devletin mücadele etmesi gereken ticari kaygılarla kızışmış bir rekabet oluşacaktır. [444]

Bu çalışmalarla yetinmeyen Duruy, 1867'de senatoya iki yasa teklifinde bulunmuştur: biri devletin imkânlarını yeniden düzenlemek, diğeri de yüksek öğrenimde özgürlüğü sağlamaktır. Bilim, güçlü araştırmalarla desteklenmediği sürece Fransa'nın eğitim gücünün yetersiz kalacağını düşünen M. Duruy, bu amaçla Yüksek Öğrenim Okulunu kurmuş, bu okul birkaç yılda Fransa'nın sayılı kurumlarından biri haline gelmiş ve yurtdışından da övgüler almıştır. Uluslararası Viyana Jürisi 1873'te ilk defa verdiği onur ödülüne bu okulu layık görmüş ve Paris Belediye Kurulu da 50.000 franklık bir yardımı onaylamıştır.[445]

III. Cumhuriyet, yüksek eğitimi yani fakülteleri geliştirmiştir. Bilimin gerektirdiği dersler ve okullar oluşturmuş, her yerdeki çalışmaları ücretsiz ve daha aktif hale getirmiş ve son olarak, üniversiteye kendi kendini yönetme hakkı vermiştir. Bunun anlamı üniversitenin, kendisi tarafından seçilecek Akademik Konsey, Fakülteler Genel Konseyi ve Kamusal Eğitim Yüksek Konseyi tarafından yönetilmesidir. [446]

Fransa'da üniversitelerin düzenlenmesi, geliştirilmesi ve özgürleştirilmesi için bu şekilde reformlar devam ederken Osmanlı Devleti'nde ise Sultan Abdülmecit döneminde eğitim ve öğretim programını düzenlemek için 1845'te Padişahın isteğiyle özel bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyon bir Dârülfünûn ve yeni ortaokulların

---

444 Duruy, *Notes et Souvenirs*, 46-47.

445 "Victor Duruy," 11-14.

446 Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 243-244.

açılmasını kararlaştırmıştır. Kanunun yayınlanmasından sonra çıkarılan bir hat ile milli eğitim işlerinin yürütülmesi ve kontrolü için 'Meclis-i Daimî-i Maârif-i Umumiye' kurulmuştur. Bu meclis ilk, orta ve yükseköğretim okullarını medresenin himâyesinden kurtararak devletin otoritesi altına almaya çalışmıştır.[447]

Meclis-i Daimî-i Maârif-i Umumiye, kurulması planlanan Dârülfünûnun ilk amacını, devlet görevlerini en iyi şekilde icra edebilecek memurlar yetiştirmek olarak belirlemiştir. Okumak isteyen herkese gerekli eğitimin verileceği ve bütün giderlerini devletin üstleneceği bu üniversite, öğrencilerin yatılı kalıp aynı zamanda çalışabilecekleri bir yer olarak tasarlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan Dârülfünûn fikri halkın eğitim konusu dâhilinde ele alınmış ve birçok bilimin öğretileceği bir okul olarak düşünülmüştür. Okulun kurulma hazırlıkları devam ederken Daimî Maârif Meclisi tarafından alınan karara istinaden Dârülfünûnda okutulacak ders kitaplarını hazırlamak için 1851'de Encümen-i Daniş adlı bir kurum açılmış; ancak bu kurum kendisinden beklenen vazifeyi yerine getirememiş ve Dârülfünûn açıldığında burada okutulmak üzere hazırlanmış tek bir eser dahi bulunamamıştır.[448]

Sadrazamlık görevinde bulunan Mustafa Reşit Paşa, Paris'te elçi olarak bulunduğu vakitte Fransız Akademisini (Académie Française) çok beğenmiş ve 1851'de Fransız Akademisinin modeline benzer bir Osmanlı Akademisi kurulması fikrini gerçekleştirmek istemiştir.[449] Richelieu'nün önerisi, kralın ve meclisin onayı ile 1637 yılında kurulan Académie Française'in üyeleri bilim adamları ve edebiyatçılar arasından seçilmektedir. Kurumun amacı Fransızca ile ilgili bilimsel çalışmalar yapmak, kitaplar yayınlamaktır.[450] Académie Française'in en önemli görevi ise, olabilecek en dikkatli ve verimli şekilde Fransız diline bazı kurallar koymak, onu saf ve etkileyici kılmanın yanında sanat ve bilimi ele alabilecek duruma getirmektir. Bu görev 'sözlük, gramer, edebiyat, şiir' gibi dört farklı alanda ortaya çıkarılan eserler yoluyla kendini göstermiştir.[451]

---

447 Karal, "Osmanlı Tarihi," 182.

448 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun, *İstanbul Ansiklopedisi*" (1994): 1-2. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/36506396/dar%c3%bclf%c3%bcnun

449 Compagnie de Jésus. *Études (1897),* 456.

450 Cahit Bilim, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2 (1985):89. Erişim Adresi: http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/TEZLER_YOK_GOV_TR/198532_cahitbilim.pdf

451 Défense de la langue française, *Académie Française,* Erişim Adresi: http://www.academie-francaise.fr/linstitution/les-missions, Erişim Tarihi: 13.01.2020

Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle açılan Encümen-i Daniş de tıpkı Académie Française gibi Osmanlı Devleti'nde eğitim seviyesini yükseltecek tarzda kitapların yayınlanması veya çevirisi yoluyla Türk edebiyatı ve dilinin ilerlemesi üzerine çalışmak, dili sadeleştirmek ve eğitimi teşvik etmek amacıyla kurulan bir bilim akademisi niteliğindedir.[452]

Encümen-i Daniş, kendisine yüklenen görevi tam anlamıyla başaramamış olsa da açılış amacı ve çalışma sahasının Tanzimat Dönemi'nin genel yapısına uygun olması bakımından önemlidir. Öyle ki modern eğitime verilen önemin bir göstergesi olarak açılan ve Académie Française tarzında düşünülen Encümen-i Daniş, ders kitapları ve halkın genel eğitimi için kitaplar hazırlamak, Türkçeye bilimsel eserler çevirmek gibi amaçlarla faaliyete başlamıştır.[453]

Vatandaşın kültürlenmesinin önem kazandığı bu yüzyılda, 1863 yılında dönemin sadrazamı Keçecizâde Dr. Fuat Paşa, Dârülfünûn binasının yapımı sürerken, bitmiş olan bazı odalarında halka açık konferanslar verilmesini istemiştir.[454]

Dârülfünûn 1863 tarihinde, Avrupa'da tahsil görmüş olan Kimyager Derviş Paşa'nın fiziğe dair konferansı ile açılmış ve ardından Ahmet Vefik Efendi tarihe, Hekim Salih Efendi de nebatata dair konferanslar vermişlerdir. Daha sonra Mehmet Cevdet Efendi tabiî coğrafyaya, Müneccimbaşı Osman Saib Efendi de astronomiye dair konferanslar vermeye başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda bu konferanslar halka açık biçimde süregelmiş ve birçok Osmanlı bilgini ilmî konularda halkı aydınlatmıştır. Bu bina içinde bir kütüphane kurulmuş, hayırsever birisi bu kütüphaneye çeşitli dillerde 4000 cilt kitap bağışlamış ve Avrupa'dan özellikle Fransa'dan çok sayıda fizik, kimya, astronomi âletleri ve maden örnekleri alınmıştır.[455] Ayrıca Fransa'dan aynen alınıp tercüme edilen hümanist ve pozitivist felsefe kitapları da Tahsin Efendi'nin müdürlüğü sırasında bu kütüphaneye getirilmiştir.[456]

1865 senesinde Dârülfünûn, eğitim verdiği Ayasofya'daki binadan Çemberlitaş'ta tahta yapılı Nuri Efendi Konağına taşınmış, bir müddet sonra bu konak içindeki 4000 ciltlik kütüphanesiyle yanmış ve derslere ara verilmiştir. 1869'da tekrar kurulan Dârülfünûna müracaat eden 1000 kişiden imtihanla seçilen 450 öğrencinin çoğu

452 Ubicini, *Lettres Sur La Turquie*, 215.

453 Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 342.

454 İhsanoğlu, "Darülfünun," 1-2.

455 Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* 550-555.

456 Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 130.

medrese talebesi oldukları ve o sırada Ramazan dolayısıyla cerre gittikleri için Dârülfünûnun açılması ve derslerin başlaması bunların cer'den dönmesine bırakılmış, öğrenciler gelene kadar geceleri halka açık dersler ve müspet bilimler alanında konferanslar devam etmiştir. Öğrenciler cerden dönünce, 1870 yılında Sadrâzam ve bütün Nazırların hazır bulunduğu törenle Dârülfünûn, Maârif Nazırı Saffet Paşa'nın bir nutkuyla açılmıştır. Dârülfünûnun açılışında, Fransa'da müsbet bilimler öğretimi yapmış olan Tahsin Efendi Türkçe, Afganlı Cemaleddin Efendi Arapça ve muallimlerden Aristokli Efendi Fransızca birer nutuk söylemiş, Murat Molla tekkesi şeyhi Arif Efendi de bir dua okumuştur.[457]

Fransa'da yükseköğretim için yapılan ilk yasalardan olan 13 Ocak 1795 tarihli yasada bile konferanslar özellikle vurgulanmış ve bu yasa sayesinde hem üniversite hocaları hem de öğrenciler tarafından verilmesi istenen konferanslar resmî bir nitelik kazanmıştır. Ülkedeki önemli bilginlerin ve entelektüel kişilerin de dinleyici olarak çağrıldığı konferanslarda bilimsel ve edebî bilgiler verilmesinin yanı sıra öğrencilerin birbirlerine sordukları zor sorularla bütün öğrencilerin eleştirel tartışma ve muhakeme yapması amaçlanmıştır. Böylelikle modern dünyanın gereği olan asri, sorgulayan, tartışan bir kuşak yetiştirilmek istenmiştir. Edebiyat ve Fen Fakültelerinde eğitim programına bir ders olarak konulan konferansların dersin ağırlığına bağlı olarak haftada bir ya da iki gün yapılması zorunlu tutulmuştur. Bu sayede öğrenciler derslerde öğrendikleri faydalı bilgileri, deneyleri ve çalışmalarını sergileme imkânı da bulacak, bahsettikleri alanda yaşanan problemlere çözümler üretmeye çalışacak ve bilime katkı sağlayacaklardır. Osmanlı Devleti de tıpkı Fransa gibi yükseköğretimde konferanslara önem vermiş ve Dârülfünûnun açılışı da bu konferanslarla olmuştur. Sadece öğrencilerin değil halkın da eğitilmesinin gerekli görülmeye başladığı Tanzimat Dönemi'nde yapılan bu konferanslarla eğitimin yaygınlaşması ve vatandaşların bilinçlenmesi istenmiş ve konferanslar halka açık olarak yapılmıştır. Büyük Osmanlı alimlerinin konuşmacı olarak katıldığı bu konferanslara halkın gösterdiği yoğun ilgiyi de devletin ulaşmak istediği hedefe yaklaşıldığının bir göstergesi saymak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni hazırlarken ve yüksek öğretimde yapacağı modernizasyonu planlarken hem 1867'de çıkardığı kanundan hem de yükseköğretimle ilgili düşünce ve çalışmalarından etkilendiği Fransız Bakan Duruy, kendi ülkesinde eğitim konusunda döneminin en ayrıcalıklı ve başarılı kişisidir.

[457] Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* 550-555.

Fransa'da Duruy'ün ismiyle bağdaştırılan dört reform vardır: yetişkin sınıfları, kız okulları (1837 Yasası), özel ikinci öğretim ve Yüksek Çalışmalar Okulu. İlk iki yetişkin okulu 1820'de açılmıştır. 1830'da yetişkin okulunda yaklaşık 300 erkek ve 100 kadın bulunmaktadır. 1848'de 6913 derslik, 113.000 öğrenci vardır. 1848 Devrimi'ni ve III. Napoléon döneminin ilk kısmını takip eden yıllar yetişkin okulları için bir düşüş dönemidir. Duruy, bu okulları kurmak ve öğrencileri buralara teşvik etmek için tüm gücüyle çaba sarf etmiştir. En çalışkan olanlara ödüller; en gayretli öğretmenlere sübvansiyonlar vermiştir. Paris'te yetişkin eğitimi için iki kuruluş vardır: Politeknik Kuruluşu ve Filoteknik Kuruluşu (L'Association Polytechnique ve L'Association Philotechnique). Duruy, bu okullara yer ve destek sağlamıştır. Bakanlıktan ayrıldığında 800.000'den fazla öğrenci yetişkin okullarında kayıtlıdır. İlk ve ortaöğretim için birçok yenilik yapan Duruy, yükseköğretim kurumlarını içine düştükleri kötü durumdan kurtarmak ve yükseköğretimi ilerletmek için çeşitli önlemler almıştır. Bu kadar derin bir yara için radikal bir çözüm gerektiğini düşünmüş ve böylece Yüksek Çalışmalar Uygulama Okulunu (EPHE) kurmuştur. Bütün bu çabalara rağmen daha yapılacak çok şey vardır; çünkü Fransızların halen kayda değer bir kısmı okuma yazma bilmemektedir. Gençliğini yurtdışında geçirdiği için eğitim konusuna yabancı olan ve üniversiteyi çok genel şekilde bilen III. Napoléon da, kamusal eğitimin gelişimini desteklemiş; Fransa'nın onuru ve talihi adına çok önemli bir kurum olan yükseköğretimin gelişmesi için önerilen ve topluma borcu olarak gördüğü tüm bu önlemleri kabul etmiştir.[458]

Fransa'da üniversitelerin gelişimi için bu şekilde girişimlerde bulunan ve büyük yol kat eden Duruy'ün etkisiyle Osmanlı Devleti'nde hazırlanan ve birçok yeniliği kapsayan 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde dinler ve milliyetler arası ortaöğretim okulları açılması, fen, tarih, hukuk, idare okutacak bir üniversite kurulması, genel kitaplıklar kurulması gibi yenilikler de bulunmaktadır. Bu kanun gereğince resmen kurulacak üniversitede Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakülteleri olmak üzere üç fakülte bulunacak, dersler Türkçe olacak; ancak gerekli dersler yabancı hocalar tarafından Fransızca olarak verilecektir.[459] Bu nizamnâme ile ilk kez Batılı eğitim modeline uygun bir okul açılması planlanmış, nizamnâme 51. Madde ile en çok Dârülfünûna yer vermiş ve bu okulun açılmasında Fransız etkisi önemli olmuştur.

[458] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

[459] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 237.

Derslerin Fransız modeline göre oluşturulmasına rağmen Felsefe ve Edebiyat Şubesinde Şark dillerinden Arapça, Farsça yanında Batı dillerinden Fransızca, Yunanca ve Latince dersleri vardır. Hukuk Şubesinde aynı şekilde İslam hukukundan Fıkıh derslerinin yanında Fransız Medeni Kanunu, Roma Hukuku ve Milletlerarası Hukuk dersleri yer almıştır.[460]

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 79. ve 80. Maddesine göre İstanbul'da bir Osmanlı Üniversitesi kurulacak ve bu üniversite; Felsefe ve Edebiyat, Hukuk, Tabiiye ve Matematik olmak üzere üç şubeden oluşacak; 88. Maddeye göre, 16 yaşını bitirmiş kişiler okula sınavla girebilecek ve dersler halka açık olacaktır.

1869 Nizamnâmesi'ne göre Dârülfünûnun bölümleri ve dersleri şöyledir:

81. Madde: Felsefe ve Edebiyat Bölümü: Psikoloji, insan bedeninin yapısı, mantık, din felsefesi, ahlâk, hukuk, tarih, Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunan ve Lâtin dilleriyle belli başlı dillerin uygulanmasına dair genel gramer, aruz vezni, umumî tarih, eski eserler, eski paraları tanıma dersleri.

82. Madde: Hukuk Bölümü: Fıkhın muameler bahsi ve fıkıh usûlü, Roma hukuku, Fransızların insan hukuku kanunu, adi hukuk ile ilgili mahkeme usûlleri, kara ticareti, deniz ticareti, devletin ceza kanunu, cinayet mahkemesi usûlü, mülk hukuku ve milletler hukuku.

83. Madde: Matematik ve Tabii Bilimler Bölümü: Kozmografya, fizik, kimya, jeoloji, madenler ilmi, botanik, zooloji, geometri, trigonemetri, geometrinin cebire uygulanması, geometrik çizimler, simetri, türev ve entegral, uygulanmış mekanik, tabiat ilimleri tarihi, matematik, arazi ölçmesi dersleri okutulacaktır.

84. Madde: Dârülfünûnda okutulacak dersler Türkçe olacak ve Türkçe anlatmaya iktidarlı öğretmenler (muallimler) yetiştirilinceye kadar Fransızca anlatılmasına müsaade edilecektir.

85. Madde: Her bölümün öğretim süresi mezuniyet diploması alacaklar için üç, profesör (müderris) olacaklar için dört yıl olacaktır.[461]

Osmanlı Devleti'nde 1869 Nizamnamesi'ne göre Dârülfünûnun ve Fransa'da 1830-1831 Yasasına göre École Normale Supérieure (Yüksek Okul)'ün öğretim içerikleri karşılaştırmalı olarak şu şekildedir:

---

460 İhsanoğlu, "Darülfünun," 2.

461 Özalp ve Ataünal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı (Talim ve Terbiye Kurulu- Millî Eğitim Şûrası),* 555-556.

Tablo 7

Fransız ve Osmanlı Yükseköğretim Okullarının Öğretim İçeriği

Fransa 'École Normale Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Dârülfünûn'
Edebiyat Fakültesi *Dersler*	*Felsefe ve Edebiyat Fakültesi* *Dersler*
Umumî Tarih (Önemli tarihî olaylar, gelenekler, sanatlar, dinler ve eski toplulukların bilgisi)	Umumî Tarih
Latin ve Yunan dili ve edebiyatı, grameri, tarihi, klasik yazarları ve Fransızcadan bu dillere çevrilmiş eserlerin analizi	Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunan ve Lâtin dilleriyle belli başlı dillerin uygulanmasına dair genel gramer, aruz vezni
Bilimsel kavramlar	-
Fransız edebiyatı ve tarihi	-
Retorik	-
Diğer ülkelerin edebiyatları	-
Beşeri bilimler	-
Genel fizik	-
-	Eski eserleri ve eski paraları tanıma dersleri
-	İnsan bedeninin yapısı
-	Hukuk
-	Ahlâk
-	Mantık
Fen Bilimleri Fakültesi *Dersler*	*Matematik ve Tabii Bilimler Fakültesi* *Dersler*
Matematik	Matematik
Zooloji	Zooloji
Botanik	Botanik
Fizik	Fizik
Analitik geometri	Geometri, Trigonometri
Mekanik	Uygulanmış mekanik
Mineraloji	Madenler ilmi
Astronomi	Kozmografya
Cebirsel analiz ve cebirin geometriye uygulanması	Geometrinin cebire uygulanması
Toprak fiziği	Jeoloji
İnfinitesimal analiz, fiziksel manipülasyon, kimyasal analiz	-
Olasılık hesaplamaları	-
Resim	-
Karşılaştırmalı anatomi ve psikoloji	-
Doğal tarih	-

(Devam ediyor)

Tablo 7 (Devam)

Fransız ve Osmanlı Yükseköğretim Okullarının Öğretim İçeriği

Fransa 'École Normale Supérieure'	Osmanlı Devleti 'Dârülfünûn'
Fen Bilimleri Fakültesi *Dersler*	*Matematik ve Tabii Bilimler Fakültesi* *Dersler*
-	Geometrik çizimler
-	Simetri
-	Türev ve entegral
-	Tabiat ilimleri tarihi
-	Arazi ölçmesi

Fransa için Kaynak: École Normale Supérieure, 1837, ss.10-42.
Osmanlı Devleti için Kaynak: Özalp ve Ataünal, 1977, ss.555-556.

Tablo 7'de Osmanlı Devleti ve Fransa'daki yükseköğretim kurumlarının dersleri karşılaştırılmış ve iki üniversitede bazı derslerin ortak, bazılarının ise farklı olduğu görülmüştür. Fransa'da 1795 tarihli yasada ders çeşitliliği fazla değilken sonraki yıllarda çıkartılan yasalarla üniversite Edebiyat Fakültesi ve Fen Fakültesi olarak ikiye ayrılmış ve ders sayıları da bölümler ve öğrencilerin yetenekleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Yalnız burada Fransa'ya göre farklı olan şey, Dârülfünûnda Fen ve Edebiyat Fakültelerine ilaveten Hukuk Fakültesinin de bulunmasıdır.

Her iki ülkede de Edebiyat Fakültesinde yabancı dillerin öğretilmesine önem verildiği görülmektedir. Özellikle Fransızca, Yunan ve Lâtin dillerinin grameri, edebiyatı, yapısal özellikleri, bu dillerde yapılmış çevirilerin ve yazılmış eserlerin incelenmesi gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca diğer kültürlerin dilleri ve edebiyatlarına da zaman zaman yer verilmektedir. Buradan her iki ülkenin de sadece kendi dil ve kültürlerini değil, özellikle Batı edebiyatının kaynağı sayılan ve mitolojik ögelerin bulunduğu Yunan ve Latin edebiyatlarını ve tarihini yetişecek gençlere öğretmek istediği sonucu çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Batı edebiyatlarının, felsefesinin, filozof ve yazarlarının analiz edilmesi, önemli kişilerin fikirlerinin tartışılıp yorumlanması üniversitede okuyan genç insanların özgür düşünmesini sınırlayan dogmatik fikirlerden kopmasına yardımcı olmuştur. Bu öğretim yöntemi, öğrencilerin üzerinde Batı tarzı eleştirel bir ruh oluşturmuş, bu da devletin ve dinin birbirinden ayrılarak Osmanlı eğitiminin modernleşmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti ve Fransa'da tarih, felsefe, mantık gibi dersler de Edebiyat Fakültesinde ortaktır. Yalnız

Fransa'daki felsefe dersinin yerini Osmanlı Devleti'nde dinî felsefe almıştır. Bu değişiklikten, modern bir kurum olan Dârülfünûnun eğitim içeriğinde İslâmî öğeler bulunması gerektiği ve pozitif bilimin yanında İslâm şeriatı bilgisinin de verilmek istendiği anlaşılmaktadır. İleriki yıllarda Şeyhülislâmlık, medreselerin gücünün zayıflayacağı ve eğitim kurumlarının İslam inancının etkisinden kopacağı gibi endişelerle bir Osmanlı üniversitesinde Fransızca, Yunanca, Latince gibi yabancı dillerin Arapça ve Farsçanın yerine geçmesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Fen Fakültesinde ise fizik, kimya, jeoloji, mineraloji, botanik, zeoloji, geometri, geometrinin cebire uygulanması, türev ve entegral, uygulanmış mekanik, tabiat ilimleri tarihi, psikoloji, matematik, çizim gibi bilimsel dersler Fransa ve Osmanlı Devleti'ndeki iki üniversitede de vardır. Ancak Fransa'da fazladan karşılaştırmalı anatomi, infinitesimal analiz, kimyasal analiz, fiziksel manipülasyon gibi derslerin olmasının yanı sıra haftada bir ya da iki gün verilmesi mecbur tutulan konferanslar da ders müfredatı içinde sayılmaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki üniversite Fransa'dan çok sonra açılmış olmasına karşın gerek kuruluşu gerek bölümleri ve bu bölümlerde okutulan dersler açısından Fransa ile arasında benzerlikler bulunmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde müspet bilimlerin önem kazanması ve Fransa tarzı bir üniversite kurulması yönünde atılan adımlar hiç kuşkusuz Osmanlı bürokrasisinde ve Türk toplumunda zihniyetlerdeki büyük bir değişimin sonucudur. Bu değişim de eğitim öğretim sisteminin geçirmeye başladığı bir evrime vesile olmuş, Osmanlı eğitim anlayışı bilimsel metotlara ve çağın gereklerine göre yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır.

İkinci öğretim yılı 22 Ocak 1871'de başlayan Dârülfünûnun 1872'de 100, 1873'te 73 öğrencisi vardır. Kurumun 1873'te kapatıldığı anlaşılmaktadır. 1874'te Galatasaray Sultanîsi içinde, medrese çevrelerinden uzakta, üç mektep (şube) halinde tekrar açılmıştır: a) Hukuk Mektebi b) Turuk ve Maâbir (Yollar ve Köprüler) Mektebi (Mühendislik Mektebi) c) Edebiyat Mektebi. Bu kurum da 1881'de kapanmıştır. [462]

Fransız Bakan Duruy'ün, raporunda kurulmasını tavsiye ettiği ve büyük bir törenle açılan Dârülfünûn ne gerçek bir üniversite olarak çalışma imkânı bulmuş, ne de nasıl kapandığı tam olarak bilinmiştir. Gösterilen sebepler arasında Osmanlı Devleti dışında ismi duyulmuş bir Cemalettin-i Afganî olayı vardır. Afganî'nin, Dârülfünûnun açılışında sanat üzerine konferans verirken peygamberliği de bir sanat olarak nitelemesi

[462] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 169-171.

büyük tepki toplamış ve Şeyhülislâmlık tarafından konferanslar iptal edilmiştir.[463] Zaten medrese ve ulemâ kendi himayelerinde bulundurdukları medreselere rakip olarak gördükleri Dârülfünûnun kurulmaması için başlangıçtan beri direnmiş ve bu kurumun açılışı diğer öğretim kurumlarına göre daha zor olmuştur. Bu önemli sebebe kaliteli öğrenci, hoca, eğitim materyali bulunamaması ve maddi olanaksızlıklar da eklenince Dârülfünûn kapanmaya mecbur kalmıştır.[464]

Tanzimat Dönemi'nde eğitim öğretim veren İstanbul'daki yüksek okullar ise şöyledir:

Hukuk Okulu (Hukuk Mektebi); mezunlarını idari düzenin görevlerine hazırlamak için tasarlanmış Siyasal Bilimler Okulu (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane) ve Tıp Okulundan (Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye) oluşmuştur.[465]

Hukuk Okulu, Adliye Nezâretine bağlıdır. Okul üç yıl sürer ve ücretsizdir. Buradan mezun olan öğrenciler avukat veya hâkim olurlar. Dersler Türkçedir; fakat özel Fransızca dersleri de vardır.[466]

Mekteb-i Mülkiye, ilk sivil yüksek okulu olup 1859'da kurulmuştur. Kaymakamlık ve müdürlük gibi idarî görevler yapacak memurlar yetiştirmek amacındadır.

Sivil Tıp Okulunun 500 kadar öğrencisi vardır ve bunların bir kısmı okulda aldıkları eğitim sonunda kamuda iş bulabilmektedir. Ücretsiz olan bu okulun öğrenim süresi dört senedir.[467] Mayıs 1867'de Askerî Tıbbiyenin içinde hizmete başlayan ve sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin öğrencileri ve mezunları da mesleklerinin yanında fikir ve siyaset alanında önemli etkinlikler göstermişlerdir. Tanzimat Dönemi'nde yüksek okullar arasında yer alan Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin öğrencileri ve mezunları Mutlakiyet Dönemi ve sonrasında mülkiye ve tıp alanları dışında da etkili olmuş, Türk fikir hayatının gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.[468]

---

463 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 238.

464 Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 161.

465 Lamouche, *L'organisation Militaire De L'empire Ottoman*, 28.

466 *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Édition de Paris, Temmuz 2, 1883).

467 *Journal Des Débats Politiques Ee Littéraires* (Édition de Paris, Temmuz 2, 1883).

468 Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 170-171.

Bunların dışında, Tanzimat Dönemi'nde 1855 yılında kurulan ve eski adı Muallimhâne-i Nüvvâb olan Mekteb-i Nüvvâb (Nâibler Okulu- Kadı Mektebi)[469] ise, Müslüman dinî mahkemelerinin hâkimlerini yetiştiren bir okuldur. Öğretmenlerinin hepsi ulemâdan oluşur ve okulda Şer-i Hukuk (Kur'an), Fetvalar ve Türk Medeni Hukuku (Mecelle) öğretilir. Şeyhülislâmlık'a bağlı Mekteb-i Nüvvâb'ı bitiren öğrenciler, Şeyhülislam tarafından dinî hakimlik (kadılık) görevini yerine getirecekleri vilayetlere gönderilirler. Osmanlı Devleti'ndeki sanat ve meslek okullarının ise 16 öğretmeni ile 320 kadar tamircilik, odunculuk, marangozluk, kordonculuk ve litografyacı alanlarında öğrencisi vardır. Bu okullarda Arapça, Türkçe ve Farsça dilleri öğretilir.[470]

Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı, diğer alanların yanı sıra bilhassa yüksek eğitim okullarında (özellikle Tıp ve Harp Okulunda) doğan ve 'Jön Türk' akımı olarak adlandırılan siyasi muhalefette duyulan ilk seslerin, kendilerine sunulan birçok inayete rağmen yükseköğretim gençliği arasından çıktığı iddia edilmektedir. Bunun sebebi olarak ise, okulda verilen ve devlete bağlılık ruhunu besleyecek yönetim şekline karşın, etkileri önceden tahmin edilemeyen ve siyasetle ilgisi olmayan Fransızca, matematik, fizik, biyoloji, iktisat, tarih gibi derslerin öğrencilerin zihninde yeni ufuklar açması gösterilmektedir.[471]

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise, Dârülfünûn konusunda eskiden beri hüküm süren kaos sona ermiş ve bu kurum doğrudan Millî Eğitim Bakanlığına bağlanarak eski Dârülfünûnun yerini yeni bir üniversite almıştır.[472]

Açıldığı günden beri gerçek bir üniversite gibi hizmet veremeyen, talihsizliklerle dolu eğitim yıllarının sonunda kapanmaya mecbur kalan Dârülfünûn, Osmanlı Devleti'nin tarihinde basit bir okul değil; muhafazakâr Osmanlı kültüründen Batılı tarzda bir eğitim anlayışına yönelişin izlerine rastlanabilecek bir üniversitedir. Diğer öğretim kademelerinde olduğu gibi yükseköğretimde de Fransa'dan etkilenen Osmanlı Devleti Dârülfünûnu tasarlarken Fransız eğitim yasalarından ilham alarak bunları kendi bünyesine uygun hale getirip uygulamaya çalışmıştır. Duruy'ün 1867 kanununun

---

469 İlhami Yurdakul, *"Mekteb-İ Nüvvâb",* TDV. İslâm Ansiklopedisi, Cilt. Ek-2., (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2016), 242-243. Erişim Tarihi: 16.12.2019 Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-nuvvab

470 *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Édition de Paris, Temmuz 2, 1883).

471 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 238, 367, 389-390.

472 "Activité Diplomatique Des Etats; Turquie - Dix Ans De République," 562.

benzeri olan bir nizamnâmede belirtilen hususlara göre tanzim edilen Dârülfünûn'da, yine Duruy'ün kanununda belirtilen yükseköğretimde kütüphanelerin kurulması fikri Osmanlılar tarafından da uygulanmış ve Dârülfünûnda binlerce kitapla dolu bir kütüphane oluşturulmuştur. Okulda bazı derslerin Fransızca olması da okulun Fransız kurumlarından ne derece etkilendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kurulmasındaki gaye medreselerden farklı daha modern ve bilimsel bir eğitim vermek ve medreseler gibi Şeyhülislâmlık makamına değil, devlete bağlı bir okul yaratmak olan Dârülfünûnu bu yönüyle Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin ilk adımlarından saymak mümkündür.

Sultan II. Mahmut'un zihninde yarattığı Avrupai tarzda bir üniversite modeli ve bunun gerçekleşmesi için de dinden bağımsız olmasını istediği Dârülfünûnun kapanması ise belki de bu amaçtan tamamen uzak bir sebep yüzünden olmuştur. Üniversitede verilen halka açık konferanslarda peygamberlik ile ilgili söylenen bir ifadeye ulemânın tepkisi sonucu konferansların iptal edilmesi ve akabinde kapatılan bu okulun kapanırken bile dinî etkiden uzak kalamaması Osmanlı Devleti'ndeki din unsurunun eğitim kurumları üzerinde egemenliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

Tanzimat Dönemi'nde Dârülfünûnun açılması ve yine aynı dönemde kapanmasından sonra Meşrutiyet'e kadar yeniden bir üniversite kurma girişiminde bulunulmamış ve Dârülfünûn 1872'de Sultan II. Abdülhamit tarafından Dârülfünûn -u Şahane ismiyle tekrar açılmıştır. 1933 reformuyla İstanbul Üniversitesi'ne dönüşen Dârülfünûn günümüzde hâlâ eğitim vermektedir.

Osmanlı Devleti'nde Öğretmen Yetiştiren Kurumlar

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları eğitimin her kademesinde kendini gösterirken öğretmen yetiştiren kurumlar adına da birçok başlangıç ve yenilik yapılmış; eğitimde gerçekleştirilmek istenen temel amaç medrese etkisinden uzak, devlet kontrolünde, çağdaş eğitim veren okullar kurmak ve bu okullarda geleceğin aydın görüşlü insanlarını yetiştirmek olmuştur. Öğretmenlerin görevleri esnasında takındığı tutum ve davranışlarının olumlu olması, derslerin çoğunlukla pozitif bilimlere dayalı olması ve eğitimin dinin yoğun etkisinden korunması da bir diğer gayedir. Bu hedef doğrultusunda açılması planlanan ya da açılan okullarda görev alacak kişileri bu düşünce tarzı ve inançla eğitim verecek öğreticiler

olarak hazırlamak gerekmektedir. Öğretmen yetiştirmenin ne kadar ciddi bir mesele olduğunun anlaşıldığı ve diğer meslek dalları gibi öğretmenliğin de meslekleşmeye başladığı bu dönemde öğretimin Batılı tekniklerle yapılması için açılan Rüştiye, İdadi ve Sultânîlerde okuyan çocuklara Tanzimat anlayışıyla eğitim vermek amaçlanmıştır. Bu anlayışın kaynağını ise, başta Fransızca olmak üzere yabancı dillerin öğrenilmesi yoluyla Batılı devletlerin her alanda ilerlemesini yakından gözlemlemek ve Batı'dan alınan modern yöntemlerle Osmanlı Devleti'nde ıslahatlar yapmak düşüncesi oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi'nden önce devletin gündeminde olmayan öğretmen yetiştirme düşüncesi, ortaöğretim okulları olan rüştiye mekteplerini açma aşamasında ortaya çıkmıştır. Ancak rüştiyelere alınması planlanan öğretmenleri yetiştirecek kişilerin çoğunun medresenin elinden çıkma öğrenciler olması ve modern eğitim görmüş kişi sayısının ilk ve ortaöğretim öğretmenlerini yetiştirmekte kullanılacak kadar çok olmaması sebebiyle öğretmen yetiştiren bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur.[473] Bununla birlikte, sıbyan mektebinde biraz okuma yazma öğrenmiş ve medresenin en alt seviyesinden ayrılmış hocaların yeterli gelmeyeceği düşüncesinden hareketle Batılı anlamda ve daha ileri düzeyde modern eğitim almış öğretmenlerin yetiştirilmesi zaruri olmuştur.[474]

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi ile gündeme gelen öğretmen yetiştirme düşüncesi Fransa'da daha erken başlamış ve III. Napoléon'un bizzat meşgul olduğu bir konu olmuştur. Bu okulların açılmasında amaçlanan hedefler benzerlik göstermekle beraber Fransa'ya nispetle Osmanlı Devleti'nde bu fikirlerin yerleşmesi uzun zaman almıştır. Her iki ülkede de eğitilecek öğretmenlerin bilgili ve iyi ahlâk sahibi olmasına dikkat edilmiş ve yetişecek olan gençlerin onlara emanet edileceği fikrinden yola çıkılarak öğretmen yetiştiren okulların ders programları titizlikle hazırlanmıştır.

III. Napoléon, hem kamusal eğitim hem de halkın eğitimiyle ilgilenmiş ve 1875'ten sonra her bölgede kadın ve erkek öğretmenler için İlk Yüksek Öğretmen Okulları oluşturulmuştur. İki Yüksek Okul olan Saint Cloud ve Fontenay, bu okullara öğretmen sağlamıştır.[475] Fransa Üniversitesi, İlk Öğretmen Eğitim Okullarının (Yüksek

[473] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 230.

[474] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,*187.

[475] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 243-244.

Okullar) kuruluşundan önce bu kurumların yerine getirmesi gereken hizmetlerin doğası ve görevlerinin önemine değin ve bu görevi yerine getirecek idealist, yetenekli öğretmenler yetiştirmek için alınması gereken önlemler üzerine uzun müddet çalışmıştır. Açılması planlanan Öğretmen Eğitim Okullarının, eğitimin gelişimi üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olacağına inanılmıştır. Taşralarda da açılması düşünülen bu okulların misyonu, tüm insanlar için gerekli olan ahlâki bir eğitimle donanmış öğretmenler yetiştirmektir; ki bu sayede onlar da öğrencilerini saygılı çocuklar ve iyi aile babaları haline getireceklerdir.[476]

Osmanlı Devleti'nde ise Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin 25 Temmuz 1847 tarihli bir mazbatasında 'Sıbyan mektepleri ile onların üstündeki rüştiye mekteplerinde öğrenciler toplam en çok dokuz yıl kalabileceğinden bu öğrencilerin zamanlarının boş yere geçirilmemesi için öğretim yöntemlerini bilen yetkin öğretmenlere ihtiyaç vardır.' maddesi rüştiyelere alınacak öğretmenlerin mesleki özelliklerini ve bu öğretmenlere duyulan ihtiyacın sebebini belirtmektedir. Aynı mazbatanın bir diğer maddesi olan 'Eğitim ve öğretim yöntemlerini bilen bilgili öğretmenlerin yetiştirilmesi, eğitim alanındaki düzenlemeler içinde en önde gelen bir husustur.' ifadesi eğitim konusunun devlet tarafından ne kadar önemsendiğini ve eğitimin öğretmenler sayesinde ilerleme kaydedeceğini göstermektedir. Bu amaçla, ilk kez bir erkek öğretmen okulu olarak Darülmuallimîn, Mekâtib-i Umumiye Nezaretinin başına getirilen sonra birkaç kez Maârif Nazırlığı yapan Ahmet Kemal Efendi'nin öncülüğü ile 16 Mart 1848 yılında İstanbul Fatih'te açılmıştır. Bu okula sonraları Darülmuallimîn-i Rüşdî de denmiştir. Okulun ilk müdürü olan Ahmet Cevdet Efendi (1822-1895) Darülmuallimîn için yazdığı 1 Mayıs 1851 tarihli Nizamnâme'de, bu okulun rüştiye mekteplerinin 'ruhu' olduğunu söyleyerek okulların can damarını 'öğretmenler' in meydana getirdiğini belirtmiş, öğretmenlerin ise kendilerini yetiştiren meslek okulları sayesinde bu onurlu göreve nail olabildiklerini vurgulamıştır.[477]

Darülmuallimîn öğrencileri o sırada başka kaynak bulunmadığından medreseliler olsa da bu öğrencilerin her Ramazan ayında gerçekleştirdiği ve öğretmenliğe yakışmayan 'Cer' (taşraya gidip para karşılığında dinî vaaz vs. vermek) sistemi yasaklanarak öğretmen adaylarının saygınlığı korunmaya çalışılmıştır. 1869 tarihli

[476] Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés et İnstructions, Relatifs À L'enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires*, 1-2.

[477] Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam*, Vol. 20, No 20, (2006): 17-58. Erişim Adresi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1335/15452.pdf

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile öğretmen yetiştiren kurumların kendi arasında derecelendirmeye gidilmesi ve bunların tek bir çatı altında toplanması uygun bulunmuştur. Bu sebeple İstanbul'da büyük bir Darülmuallimin oluşturulması düşünülmüş ve bu okul Fen ve Edebiyat kollarına ayrılmıştır. Yeni açılan bu büyük okulun Rüştiye şubesi 1870 yılında, İdadi şubesi 1874 yılında eğitime başlamış ve mevcut olan Sıbyan şubesi de 1874'te açılan bu büyük okula bağlanmıştır. 1876 Kânûn-ı Esâsî'den sonra bu okulun Rüştiye şubesine ilk başta konulan; fakat daha sonra kaldırılan 'Usul-i Tedris' dersi yeniden eklenmiştir.[478]

Fransa'daki öğretmen okulu olan Öğretmen Yüksek Okulunun ise ilk başlarda fiziki durumu ve dersleri şu şekildedir:

Üniversitenin kurulduğu 17 Mart 1808 tarihli kararname şöyle demektedir:

Madde 107: Üniversite tarafından öğretim işinin yalnızca okuma, yazma ve basit hesaplamayı bilen, kolay iletişim kurabilen ve tüm insanlar için kesinlikle gerekli olan bu temel bilgilere sahip öğretmenler tarafından yerine getirilmesi için gereken önlemler alınacak ve öğretmenleri ilkokullarda görev yapabilecek şekilde eğitmek için her akademide bir veya daha fazla sınıf kurulacaktır. Buralarda okumayı, yazmayı ve hesaplamayı öğretmek için en doğru yöntemler kullanılacaktır. Bu amaçla 1811'de Strasbourg'da akademi rektörünün ve bölge valisinin girişimiyle 17 Mart 1808 tarihli kararnamenin 107. ve 108. Maddeleri gereğince Bas-Rhin İlkokul Öğretmeni Sınıfı adı altında bir kurum açılmıştır: Bu kurumda 16-30 yaşları arasında 60 bursiyer ve 20 tam yatılı, 20-30 çeyrek yatılı, 20-50 tanesi ise yarı zamanlı olmak üzere çok sayıda yatılı öğrenci vardır. Burs miktarı bölgenin komünleri arasında nüfusları, gelirleri, okul sayısı ve önemi oranında dağıtılmıştır. Eğitim süresi dört yıldır ve Fransız-Alman dilleri, coğrafya, aritmetik, temel fizik, kaligrafi, çizim, müzik ve şarkı söyleme, en iyi öğretim metotları, tarım kavramları ve jimnastik içermektedir. Bu yüksek sınıflar devletin ruhunu yansıtan, ahlâki prensiplere sahip, düzgün alışkanlıklarla eğitilmiş ve hem bu meziyetlerini hem de gerekli bilgileri gençlere iletmekte mahir öğretmenler yetiştirmek için kurulmuştur. Haziran 1830 Devrimi de kamusal eğitim için diğerlerinden çok daha verimli ve başarılı sonuçları olan üçüncü çağı başlatmıştır. Buna göre bir okulun kuruluşu şu şekildedir:

1. Madde: Her bölge, kendisinin de içinde bulunduğu bir ve daha fazla komşu bölgeyle bir araya gelerek bir İlk Yüksek Öğretmen Okuluna sahip olmak zorundadır.

[478] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 187.

2. Madde: İki ya da daha fazla bölge ortak bir Yüksek Öğretmen Okuluna sahip olmak isterse genel konseyler bu birleşme için karar almalıdır.

3. Madde: Bu konuda genel konseylerde alınan kararın kopyası anında Millî Eğitim Bakanlığına her valinin kendi fikri ile birlikte gönderilmelidir. Bu aşamadan sonra birleşim, eğer gerekirse Bakanlığın raporu üzerine Kraliyet kararnamesi ile onaylanır.

4. Madde: Bölge, Yüksek Öğretmen Okulunun kuruluşu için uygun biçimde düzenlenmiş bir yer ayarlamalıdır.

5. Madde: Yüksek Öğretmen Okulunun mobilyası, yatak, yemek araç-gereçleri, yurtların döşenmesi için gerekli tüm diğer araçlar ve yemekhane bölge tarafından sağlanmalıdır.

6. Madde: Yüksek Öğretmen Okullarının kâr amacı gütmeden taşra komünlerindeki okullarda ders vermek isteyen genç insanlara ulaşmasına imkân sağlamak için her türlü eğitim aracı, mesela öğrencilerin günlük kullanımı için kitaplar, çizim ve matematik için elzem nesneler, kâğıt, kuş tüyü, mürekkep vs. giderleri bölge tarafından karşılanmak üzere öğrencilere ve öğretmenlere ücretsiz olarak sağlanmalıdır.

7. Madde: Giderleri bölge tarafından karşılanmak üzere Yüksek Öğretmen Okul binalarına öğretmen ve öğrencilerin kullanımı için bir kütüphane kurulmalıdır.

8. Madde: Bölge ayrıca Yüksek Öğretmen Okullarına, öğrencilere fiziki bilimler ve doğal tarih kavramlarının kazandırılması için gerekli olan günlük kullanıma uygun fizik aletleri, kimya araç-gereçleri, mekanik modelleri ve tarımsal aletler, mineraloji, botanik ve zooloji koleksiyonları sağlamalıdır.

9. Madde: Müdürün, asistan öğretmenlerin, öğretmenlerin, yardımcı öğretmenlerin, gözetmenlerin ve kapıcıların maaşları bölge tarafından karşılanmalıdır.

10. Madde: Bölge, ayrıca tüm okulun idaresi için gerekli ofislerin giderlerini karşılayacaktır.[479]

Osmanlı Devleti ve Fransa'daki öğretmen yetiştiren kurumlara alınacak öğrencilerde aranan şartlar, okulun öğretim programı, bölümleri, ders materyalleri ve okulların genel yapısı ise şu şekildedir:

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin çıkarılmasıyla kız sıbyan ve rüştiye mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimat adı verilen okul açılmış ve bu okulun sıbyan bölümünün süresi üç yıl olarak belirlenmiştir. Okul 1870'te

[479] Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés et İnstructions, Relatifs À L'enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires*, 2-12.

Maârif Nazırı Saffet Paşa tarafından yapılan ve İslam'da kadınların eğitimine önem verildiğine, bunun engeline dair bir hüküm bulunmadığına değinen konuşmasıyla açılmıştır. Darülmuallimat ve kız liselerinin mezunları, II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılan İnâs Darülfünûnunun (kız üniversitesi) da ilk öğrencilerini oluşturmuştur. 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından önce bazı illerde özel ana okullarının açılması ve sayılarının her geçen gün artmasıyla anaokullarına öğretmen yetiştirmek maksadıyla 1914-1915 öğretim yılında Darülmuallimata Ana Muallim Mektebi eklenmiş ve uygulama yapılabilmesi için de bir ana okulu açılmıştır. Okul öncesi alanda öğretmen yetiştirme böylece başlamıştır.[480]

Kadın öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimatın açılması uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde ihmâl edilen kızların eğitimi konusunun Tanzimat Dönemi ile birlikte önem kazanmaya başladığının göstergesidir. Bu dönemin önemli devlet adamları gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse Müslüman ülkelerin ilerlemesi için kızların yetiştirilmesine önem vermiş ve kadınların da meslek hayatında yer almaları gerektiğini savunmuşlardır. Bu sayede toplumdaki rolü sadece basit sıbyan mekteplerini bitirip kendini evine ve çocuklarına adamak olan Türk kadınının da tahsil yapması resmî bir hüviyet kazanmış, birçok kadın derneği açılmış, kadınların hakları ve sosyal hayattaki statüleri farklı bir gözle değerlendirilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştirme konusu ilk önce ilköğretimde ele alınmıştır. Özellikle Darülmuallimin-i Rüşdi gibi okullar diğerlerine örnek teşkil etmiş ve rüştiyeler modernleşme konusunda Batılı eğitimin temsilcisi olmuştur. Sayıları gittikçe artan rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için 1848'de Darülmuallimin-i Rüştiye; yeni açılmakta olan İbtidâî adı verilen okullara öğretmen yetiştirmek için de 1868'de İstanbul'da Darülmuallimin-i Sıbyan kurulmuştur. Bu okullar daha sonra taşrada da açılmıştır. Başlangıçta eğitim süreleri bir yıl olan bu okulların temel dersleri arasında matematik, tarih, coğrafya, yazı ve okuma öğretimi gibi dersler vardır. Bu dönemde en önemli düzenlemelerden birisi 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile öğretmen okulları ve bunların programları konusunda önemli yasal düzenlemelerin getirilmesidir. Ayrıca, öğretim yöntemleri dersinin bazı okullarda olup diğerlerinde olmayışı ders programlarının esnek olduğunu ve okul müdürlerinin ders programlarını belirlemedeki rolünü göstermektedir. [481]

---

[480] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 191.

[481] Güven, *a.g.e.,* 187-191.

1876'da bölümlerine göre öğretmen okullarının ders programları şöyledir:

Sıbyan Şubesi: Usul-i tedris (öğretim metodu), Türkçe, Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Hendese, Farisî ve yazı.

Rüştiye Şubesi: Arapça ve çeviri, Farsça, Hesap, Cebir, Tarih, Coğrafya, Türkçe, Resim, Yazı.

İdadi Şubesi: Cebir, Hesap, Usul-i Defteri, Mantık, Ecnebi Lisanı, Tarih, Türkçe inşa (kompozisyon), Belagat (konuşma), Kozmografya, Hendese, Tabii bilimler, Hıfzıssıhha.

Kız öğretmen okullarında aynca Tedbir-i Menzil (ev ekonomisi), Dikiş, Nakış, Terzilik dersleri vardır. Fakat, Tanzimat Dönemi'nin öğretmen yetiştirme politikası, ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılamakta çok yetersiz kalmıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nde bulunan 10.000'in üzerindeki sıbyan okulu ve sayıları giderek artan rüştiyelerin öğretmen ihtiyacını her yıl ancak beş on kişi mezun verebilen öğretmen okullarının karşılaması imkansızdır. Vilayet merkezlerinde öğretmen okullarının açılması Sultan II. Abdülhamit'in İstibdat Dönemi'nde olmuştur.[482]

Bunların yanında, İstanbul Darülmuallimini yatılı hale getirilmiş ve burada Terbiye-i Bedeniye Mektebi, beden eğitimi öğretmenlerini yetiştiren şube olarak başkentte açılmıştır. Darülmuallimin ve muallimatlarda öğrencilerin pratik yapmaları önemli görülmüş ve dersler arasında uygulama ile ilgili olanlara yer verilmiştir. Darülmuallimin veya muallimata bağlı uygulama okullarında öğrenciler bir çeşit staj da yapmaktadır. Maârif Nezareti, Darülmualliminin kuruluş amacını medreselerden farklı yöntemlerle eğitim sunmak ve bu eğitimde Türkçeye daha fazla yer ayırmak olarak açıklamıştır. Bu sebeple Darülmualliminlerde Türkçeye büyük önem verilmiştir. Ders programlarının oluşumunda öğrencilerin ilgi alanları dikkate alınarak programın, öğrencileri sıkmayacak şekilde hazırlanmasına özen gösterilmiştir. Modern yöntemlerle eğitim veren Darülmuallimin ve Darülmuallimatta kullanılan materyaller de özenle seçilmiş ve Darülmualliminde gösterilen ve sosyal bilimlere ait dersler için gereken bazı ders araç gereçleri Avrupa'dan, bilhassa Paris'ten temin edilmiştir. Ekim 1865'te 10.000 frank ücretle Paris'ten Türkçe harita ve atlas ile küre gibi eşyalar satın alınmıştır.[483]

---

[482] Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi,* 80.

[483] Taşer, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi, 10,43,130-131.

Ülkenin önemli mevkilerinde yer alacak kişilerin bu görevlere hazırlanırken Fransa modelli eğitim araç gereçleriyle öğretim görmeleri Fransa'nın o dönemde Osmanlı Devleti üzerindeki ağırlığını göstermektedir.

Darülmuallimin ve bünyesindeki okullarda biri yazılı diğeri sözlü olmak üzere senede iki sınav düzenlenmekte ve sınıf geçmek için beş ve üzeri bir not almak gerekmektedir. İlk açıldığı yıllarda Darülmuallimine girmek isteyenler için herhangi bir okuldan mezuniyet şartı aranmamış, sadece basit düzeyde okuma, yazma, hesap bilmek yeterli görülmüştür. İlerleyen zamanlarda Arapça kelime bilgisi ve Farsça dilbilgisinin öğrenilmiş olması ve bu dillere her yönden hâkim olma zorunluluğu getirilmiştir. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne göre ise, Darülmuallimine girmek isteyenlerin rüştiye, idadi veya sultânî şehadetnâmesini veya mülazemet rûsunu göstermesi gerekmektedir. Bu belgeleri gösterenler sınavsız olarak okula alınırken; Şehadetnâme veya mülazemet rûusu olmayanlar bir kurul önünde yapılan sınavla derecesine göre gündüzlü olarak kabul edilmektedir.[484]

Fransa'da ise Yüksek Öğretmen Okullarındaki eğitim dönemi iki yıla ayrılmıştır. Fakat, gözetim komisyonunun kararı üzerine Milli Eğitim Bakanı bazı Yüksek Okullarda eğitim süresini üç yıla sabitlemiştir. Öğretim metotları ve eğitim ilkeleri şöyledir: Ahlâki ve dinî eğitim, inandıkları dine göre Yüksek Öğretmen Okullarının öğrenci-öğretmenlerine kanun tarafından tanınan çeşitli dinlerin bakanlıkları tarafından verilecektir. Hesaplamaya giriş, ağırlık sistemi ve ölçüler eğitimi öğrenci-öğretmenlere Yüksek Öğretmen Okulunun ilk yıllarında eksiksiz biçimde öğretilecektir. Haftalık iki ders olacak ve okul yılının ilk on ayı boyunca her biri iki saat uygulanacak; öğrenciler ders aralarında önceki dersin notlarına ve verilen problemlerin çözümüne en az bir saat ayıracaktır. İlk 40 haftanın ardından tatile kadar kalan zaman öğretmenlerin yönlendirmesi altında ve dersin amacı üzerine tahtada yapılan sınavlarda kullanılacaktır: Tüm öğrenciler, biri diğerinin yerini alacak şekilde sırayla sınava tabi tutulacaktır.

Haftalık her biri iki saat süren iki geometri dersi vardır. Okul yılının ilk 30 haftasında bu dersler arasında en az bir saatlik çalışma olacak ve tatile kadar kalan zaman, tahtada öğretmen gözetiminde yapılacak sınavlarla geçecektir.

Fiziksel sınavların öğretimi çok ileri seviyede ve çok bilimsel olmamalıdır: bunların tek amacı geleceğin öğretmenlerine, yönlendirmesi kendilerine bırakılacak olan ilkokullarda en faydalı şekilde kullanacakları makûl miktarda bilgi vermektir.

---

[484] Taşer, a.g.e, 130-145.

Tarih ve coğrafya kavramlarının öğretimi yalnızca özet ve giriş şeklinde verilmelidir.

Tarım, her gün daha büyük bir ilgi ve genel bir dikkat odağı haline gelmektedir. Bu yüzden taşra komünlerinin öğretmenlerine yalnızca tüm sanatların öğretimini değil, tarımı da öğretmekte büyük yarar vardır. Bunların öğretim metotları ve eğitim ilkeleri Yüksek Öğretmen Okulunda öğretilen tüm dersler arasında en önemlisidir.[485] 1867'de kabul edilen büyük yasa ile her şehirde 8000, taşrada ise 2000 okul kurulması kararlaştırılmış, öğretmen okullarındaki eğitim yeniden düzenlenmiş ve o bölgedeki okulun bir çeşit model çiftlik haline gelmesi amacıyla tarımsal deneyler için okullara tarla sağlanmıştır.[486]

İki ülkede de öğretmen adaylarına verilen derslere bakıldığında ortak hedefler göze çarpmaktadır. Öncelikle çocukların, kendini ait olduğu toplumun ilerlemesine adamış öğretmenler tarafından eğitilmesi her iki ülke için de önemlidir. Derslerin içeriği de bu amaca göre düzenlenmiş ve milletlerin benlik oluşumunda önemli olan ana dil, tarih ve coğrafyanın öğretimine önem verilmiştir. Bunların yanında diğer dillerin eğitimi de mühim görülerek çağdaş bir eğitim için gerekli şartlar oluşturulmak istenmiştir.

İlköğretimin başarısı kamusal eğitimin diğer tüm kademelerinden daha fazla olarak ilköğretimi veren öğretmene bağlıdır. Fransa'daki ilkokulların geleceği Yüksek Öğretmen Okullarında hazırlanmaktadır. Bu sebeple müdür, görevini büyük bir heves ve gayret içinde yerine getirmelidir. Yine de müdür hiçbir zaman unutmamalıdır ki, Yüksek Öğretmen Okullarının amacı öğretmen, özellikle de köy okulları için öğretmen yetiştirmektir: onların tüm bilgileri sağlam ve pratik olmalı, zor koşullara rağmen insanlara fayda sağlayabilecek bir öğretim tekniği içermelidir. Şu şartları taşımayan hiç kimse öğrenci-öğretmen olarak kaydedilemez:

1. Kayıt döneminde 16-25 yaşları arasında bulunmak.
2. İyi davranışını tasdik eden belge ve öğretmenlik göreviyle çelişen bir engele sahip olmadığını ve çiçek aşısı veya hastalığı geçirdiğini belirten doktor raporu sunmak.

[485] Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés et İnstructions, Relatifs À L'enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires*, 16-65.

[486] Lavisse, *Un Ministre: Victor Duruy*, 76.

3. Düzgün okuyup yazabildiğini, dilbilgisi ve hesaplama kavramlarına hâkim olduğunu, inandığı dinle alakalı yeterli bilgi sahibi olduğunu kanıtlayan sınav veya test sonucunu sunmak.[487]

Louis-Philip döneminde kabul edilen ve Guizot Yasası olarak da bilinen 1833 Kanunu'na göre öğretmenler, ilçe komitesinin tercihiyle belediye konseyi tarafından görevlendirilecek ve atamaları bakan tarafından yapılacaktır.[488]

Osmanlı Devleti'nde öğretmen yetiştiren okullardan mezun olanların ve o dönemdeki okulların sayısal verilerine bakıldığında; 1860'lı yıllarda ülkede 12.000'den fazla sıbyan mektebi olduğu ve o tarihlerde henüz ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar açılmadığı için buralarda imamların öğretmenlik yaptığı görülmektedir. 1868'de açılan Darülmuallimîn-i Sıbyan'ın 1875 yılında öğrencisi en fazla 25'tir. Bu rakamlardan, ilkokul öğretmeni olarak yetişenlerin mevcut eski hocalar içinde çok küçük bir miktarı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Rüştiye, İdadi ve Sultânîler için yetişen öğretmenler de az sayıdadır. 1871'de Darülmuallimînin üç şubesinde 100 maaşlı ve 100 maaşsız olmak üzere toplam 200 öğrenci vardır. Darülmuallimîn mezunlarının 1874'te sayıları ülke genelinde 300'ü aşan rüştiye mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılaması mümkün değildir. Darülmuallimatın ise 1871'de öğrenci sayısı 37, 1872'de 39'dur ve 17'si o yıl mezun olarak İstanbul içine atanmıştır. Darülmuallimat, 1870'teki açılışından itibaren 1895 yılı dâhil toplam 302 mezun vermiştir. Bunun yanı sıra ilk Milli Eğitim Nazırı Abdurrahman Sami Paşa (1794-1882), 1860'ta öğretmene ihtiyaç bulunduğu ve Darülmuallimîn mezunlarının sayıca ve bilgice yetersiz yetiştiği gerekçesiyle İstanbul dışında sekiz rüştiyeye bu okulun dışından sınavla öğretmen atamıştır. Bunun üzerine Darülmuallimîn öğrencileri ve öğretmenleri Sadrazama verdikleri dilekçeyle, usulsüz yapılan bu atamaların nizamnâmeye ters düştüğünü ve haksızlığa uğradıklarını söylemişler; ancak olumlu sonuç alamamışlardır.[489]

Fransa'da ise, Milli Eğitim Bakanı Duruy'ün 1867 tarihli kanunundan önce seküler okullarda toplam 2688 yardımcı öğretmen bulunmakta ve bunlar toplamda 1.054.092 frank almaktadırlar. Bir asistan öğretmene ise ortalama 392 frank düşmektedir.

---

[487] Allard, *Recueil Méthodique Des Lois, Ordonnances, Règlements, Arrêtés et İnstructions, Relatifs À L'enseignement, À L'administration et À La Comptabilité Des Écoles Normales Primaires*, 85.

[488] Melin, *Histoire Contemporaine 1789-1897: Programme Du 28 Janvier 1890, Classe De Philosophie,* 697-699.

[489] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 187-188.

1863 yılında yapılan hesaplamada,

3054 kadın öğretmen 100 ile 350 frank arası almaktadır.

1709	-	-	315 ile 400	4763
850	-	-	401 ile 450	
934	-	-	450 ile 500	1784

Toplam... 6547

O yıllarda, mesleğinde iyi bir öğretmen en yüksek üniversite mevkilerine kadar ilerleyebilmektedir.

Bir öğretmen maaşı, 2000 ile 3000 frankı bulmaktadır.

Başmüfettiş, 2600 frank.

Normal Okul müdürü, 3600 frank.

Akademi müfettişi, 5500 frank.

İlköğretim genel müfettişi, 8000 frank almaktadır.

Özel Eğitim ile ilgili 1865 Yasası öğretmenlere ortaöğretimde çalışma kapılarını açarken öğretmenler mesleklerinde yükselip, sayıları 5000'i bulan lise ve kolejlerde çalışabilmişlerdir.[490]

Fransa'da 21 Ocak 1893'te gelen kararname ile ortaöğretim öğretmenlerinin eğitimine özen gösterilmiş, lise ve üniversitelerin öğretmenlerini yetiştirmek için Yüksek Öğretmen Okulu (École Normale Supérieure)'da büyük bir reform yapılmıştır. Teorikteki pedagoji yöntemlerini en iyi şekilde pratiğe dökebilecek yollar araştırılmış ve bulunmuştur. Bundan böyle Yüksek Öğretmen Okulu, geleceğin öğretmenlerine daha iyi koordine edilmiş profesyonel bir eğitim sağlayabilmek için Paris Üniversitesi ile birleşecektir. Başlangıçta kendisine verilen ve öğretmenleri ortaöğretime hazırlama misyonunu giderek kaybeden Yüksek Öğretmen Okulu, ülkeye yok denecek kadar az pedagog yetiştirmesine karşın; bilim adamları, tarihçiler, yazarlar ve filozoflar yetiştirmiş; entelektüel, bilgili ve parlak bir aristokrasi oluşturmuştur. Ancak bu kurum gelecekte, 1808 kararnamesinin tanımladığı gibi gerçek bir eğitim kurumuna dönüşecek, öğretmenler yalnızca bilimsel veya edebî kültür değil, aynı zamanda güçlü bir pedagojik ve profesyonel eğitim de verecektir.[491] Ayrıca 9 Ağustos 1898 tarihli kanun ile laik

[490] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 209, 250.

[491] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'éducation*, 554.

personelin eğitilip istihdam edilmesini sağlamak için Yüksek Öğretmen Okulları organize edilmiştir.[492]

Osmanlı Devleti'ndeki öğretmen yetiştiren okullar 1908 Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar din etkisindeki ilköğretim ile yükseköğretim arasında kalmıştır. Bu okulların medreselerden tek farkı, bunlara genel fen dersleri konması, din derslerinin hafifletilmesi, okul yönetiminin, medreselerin bağlı olduğu Şeyhülislâmlık'a değil, Maârif Nezaretine bağlanmasıdır. Amacı rüştiye okullarında modern eğitim verecek öğretmenler yetiştirmek olan bu kurumlara rağmen rüştiye okullarında hâlâ eski usûl din ve ahlâk kitapları okutulmuş, asıl amaç ise yüksekokullara daha çok sayıda öğrenci sağlamak ve orta kuşağın okur yazarlık seviyesini artırmak olmuştur. Sultan II. Abdülhamit dönemi, yeni bir öğretmen tipinin ortaya çıktığı ve öğretmenlik mesleğinin toplumda önem kazandığı bir devir olmuştur. Bu alandaki önemli isimlerden Mustafa Satı Bey (1880-1969), 'terbiye fennî' adıyla bilinen ve psikoloji bilimine dayalı sayılan bir öğretmen fenni görüşünün öncüsüdür. Bu dönemde okullardaki eğitim anlayışı da değişmeye başlamış, öğretmenin görevinin sadece okutmak ve ezberletmek, dayak atmak olmayacağı; düşünce, ahlâk ve hayat felsefesi bakımından yeni neslin örnek alması gereken kişi sayılacağı fikri kabul görmeye başlamıştır. Elişi, oyun, beden eğitimi, müzik, yürüyüş dersleri de okullara yine ilk kez bu dönemde girmiştir.[493]

Darülmuallimindeki öğretimin Fransa'daki öğretmen okullarıyla benzerlik göstermesi, bu kurumun öğretim biçiminin Osmanlı Devleti'nin kültür ve eğitim yapısına göre uyarlanarak Osmanlılar tarafından örnek alındığını da ortaya koymaktadır. Her iki öğretim kurumunda da ortak olan hedef, toplumun milli benliğini, kültürel ve ahlâki değerlerini dönemin gerektirdiği devlet politikası doğrultusunda öğrencilere yansıtacak öğretmenler yetiştirmektir. Bir diğer benzerlik ise, iki ülkede de öğretmenlik mesleğinin olmazsa olmazı pedagoji dersinin öğretmen yetiştiren okullarda en önemli dersler arasında yer almasıdır. Zira hem Osmanlı Devleti hem Fransa'da ulaşılmak istenen hedefler için gerekli olan eğitim, pedagoji biliminin ışığında ve pedagojik öğretim teknikleriyle ustaca verilmek istenmiştir. Fransa'da pedagoji ismi verilen ders, Osmanlı Devleti'nde bu bilimi içeren *Usûl-i İfade ve Talim* dersidir. Diğerlerinde olduğu gibi öğretmen yetiştiren kurumlarda da Fransa'nın bilimsel eğitim öğretim

[492] Brouard, *Essai D'histoire Critique De L'instruction Primaire en France: De 1789 Jusqu'à Nos Jours*, 267.

[493] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 231,453-454.

yöntemlerini alan Osmanlı Devleti'ndeki bu çabalar yenileşme ve çağdaşlaşma niyetinin ispatı olması açısından önemlidir.

Tanzimat Dönemi'ne gelinceye kadar öteden beri medreseye emanet edilmiş olan eğitim sistemiyle yetişmiş kişilerin, kendilerinden sonrakilere medresede aldıkları eğitim ve dünya görüşüyle sınırlı bir eğitim vermelerinin ve bu eğitimin yıllar boyu hiçbir değişikliğe uğramadan, kendini yenileyemeden yeni nesillere aktarılmasının normal karşılandığı görülecektir. Ancak Tanzimat Dönemi'nde açılan modern okullarda ders verecek öğretmenlerin, gelişen ve değişen çağın koşullarına uygun bir yaklaşımla öğretim yapmaları gerektiğinden bu öğretmenlerden beklenen görev çocuklara sadece okuma, yazma ve hesaplamayı öğretmek değil, onların zihinlerine nüfuz ederek bilinçli, sorgulayan ve özgür vatandaşlar olmalarını sağlamaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için de Darülmuallimin ve Darülmuallimattan mezun öğretmen adaylarının bu yüksek şuurla kendilerini bu önemli göreve adamaları ve yetişecek yeni kuşağı, ilerde bir ferdi olacakları Türk toplumunun gelişmesinde ve çağa ayak uydurabilmesinde üzerlerine düşecek vazifelerin farkında olarak eğitmeleri gerekmektedir. Darülmuallimin ve Darülmuallimatlar sayesinde öğretmenliğin bir meslek olarak toplum içinde ilk kez kabul ve saygınlık görmesi ve beraberinde bu mesleği icra eden öğretmenin de hak ettiği değere kavuşması, elde edilen bu sonucun söz konusu okulların açılış gayesiyle uyumlu olduğunun kanıtıdır. Ahmet Cevdet Efendi'nin, öğretmenin ve öğretmenlik mesleğinin onurunu korumak için belirlediği ilkeler ve bu alanda yaptığı çalışmalar da dikkate değerdir.

Tanzimat Dönemi'nde, ülkenin gençlerini yetiştirecek kişilerin ilk kez medrese dışından seçilmek istenmesi ve bu kişilere mesleğin gerektirdiği dersleri en yeni usullerle öğretme amacının güdülmesi öğretmenlik mesleğine yüklenen anlamın dinle olan bağlantısından uzaklaştığını ve yavaş yavaş değişmeye başladığını ortaya koymaktadır. Darülmuallimlerin yanı sıra Darülmuallimatların da açılması, Osmanlı toplumunda belli bir yaştan sonra okumasına izin verilmeyen kızların öğrenimlerini sürdürerek öğretmenlik mesleğine girebilmeleri ve ilerleyen yıllarda çeşitli görevlere getirilmeleri kadınların özgürleşmesi yolunda atılan önemli adımlardan sayılmalıdır.

Hem Osmanlı Devleti hem Fransa'da öğretmenin icra ettiği görevin ve çocuklara verdiği öğretimin yanı sıra modern ve aydın bir toplumun temsilcisi olan öğretmene farklı sorumluluklar yüklenmiştir. İçinde bulunulan dönemin getirdiği çağdaşlaşma düşüncesinin bir gereği olarak, bu sorumlulukların en başında önce kendisinden başlayarak her açıdan donanımlı bir nesil yaratmak için gerekli bakış açısını eğitim

yoluyla öğrencilerine kazandırmak gelmektedir. Bu amaca ulaşmak için öğretmen, okullarda öğrendiği teorik bilgiden ziyade davranışları ve hayata bakışıyla öğrencilere ve topluma örnek olmalıdır. Öğrencilerini milliyetlerine, dinlerine ya da mezheplerine göre ayırmadan, onlara dini dogmaları dayatmadan eğitim vermeli ve mesûl olduğu bu kişileri ülkelerine faydalı birer vatandaş olarak yetiştirmeye çalışmalıdır. Bilimsel eğitim zaten düşünceyi esir alan dinî dogmaları değil, akla ve ilme göre sürdürülen eğitimi esas almaktadır. Öğretmen, işte bunun için eğitimde laiklik ve eşitlik anlayışını benimsemeli ve bu doğrultuda eğitim öğretim vermelidir. Zira devletin görevlendirdiği öğretmen, tabi olduğu bu kurumun bir memuru olarak devleti temsil etmektedir. Laik bir devlet ise hiçbir dini taşımaz, vatandaşların inançlarını onların özel hayatlarına dair bir konu olarak kabul eder ve bütün dinlere karşı eşit mesafededir.

Tanzimat Dönemi'nde, eğitimin kilit unsurlarından olan öğretmen yetiştirme konusunun ele alınması ve okullarda verilen eğitimin kalitesini artırmak için bu öğretmenlerin Fransa örnekli çağdaş öğretim programlarıyla eğitilerek göreve hazırlanmaları günümüz modern öğretmen yetiştirme eğitimine başlangıç teşkil etmesi bakımından da önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitimi

Tanzimat döneminde gündeme gelen önemli bir konu da Osmanlı Devleti'ndeki kızların eğitimidir. Bu dönemde yavaş yavaş ortaöğretim okullarının açıldığı, bununla birlikte kızların da ortaöğretime girmeye başladığı görülmektedir.[494] Osmanlı Devleti'nde 1858'de Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesinin açılışına kadar kız çocuklarının okutulması işiyle meşgul olunmamış ve kızlar biraz Kur'an okuyup, namazda okunacak sûreleri ve duaları ezberledikleri sıbyan mekteplerine devam etmekle yetinmişlerdir. Buralarda kızlarla erkek çocuklar bir arada okudukları için uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde kızların tahsil derecesi sıbyan mektebi derecesini geçememiştir. İlk kız rüştiyelerinde kızları okutacak kadın muallim bulunmadığı için nakış haricindeki dersleri erkek muallimler okutmuş ve bu durum kız rüştiyelerinin gelişimini

[494] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 230.

yavaşlatmıştır. Kızların da memuriyet hayatına atılması ve mesleklerde görev alması ancak Sultan II. Abdülhamit zamanında mümkün olmuştur.[495]

Kız rüştiyelerinin kuruluşu da 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile mümkün olmuştur. 16 Ekim 1869'da İstanbul'dan iletilen ve Fransa Cumhuriyeti Resmî Gazetesi *Journal officiel de la République Française*'in kanunlar ve kararnameler kısmında Osmanlı Devleti'nde yeni onaylanmış kamu eğitimi yasasının (Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi) hükümetin nezaretinde ve idaresindeki devlet okulları bünyesinde bulunan kız okulları ile ilgili maddeleri şöyledir:

Madde 15. Eğer bir mahalle veya köyde aynı topluluğa ait iki adet ilkokul varsa ve yerel şartlar müsaade ediyorsa, bu okullardan bir tanesi erkek diğeri kız öğrencilere tahsis edilecektir.

Madde 16. Kız okullarının öğretim personeli (mürebbiye ve dikiş görevlisi) kadın olacaktır. Bununla birlikte, gereken donanıma sahip mürebbiyeler bulunana kadar yaşça büyük ve iyi ahlâklı erkek öğretmenler görevlendirilecektir.

Madde 27. Kız ortaokulları: Büyük şehirlerde, ahali münhasıran Müslümanlardan oluşuyorsa Müslüman kız öğrenci okulu, ahali münhasıran Hristiyanlardan oluşuyorsa Hristiyan kız öğrenci okulu bulunacaktır. Nüfus karışık ise iki toplumun da ayrı okulları olacaktır.

Madde 28. Kız ortaokullarının görevlileri kadın olacaktır.

Madde 29. Kız ortaokullarında eğitim dört yıl olacak ve şu konuları içerecektir: Temel dinî bilgiler, Türkçe dilbilgisi, Arapça ve Farsça dilbilgisine giriş, heceleme ve edebî denemeler, ahlâk gelişimi, ev ekonomisi, tarih ve coğrafyaya giriş, aritmetik ve kitap bakımı, imitasyon çizim ve suluboya, dikiş, müzik (seçmeli). Bahsedilen programın dili ve bilimsel kısımlarının öğretimi, okulda okuyan kız öğrenciler topluluğunun dilinde olacaktır.[496]

Bunun yanı sıra 1870'te Sultan Abdülaziz döneminde Sultanahmet'te Darülmuallimat ismiyle kızların eğitimi ve kız rüştiyelerine kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla önemli bir okul açılmıştır. Dönemin aile işlerinden sorumlu Nazırı Saffet Paşa, kızların eğitimiyle ilgili olarak, sıbyan mektebinde ya da özel ders olarak evlerinde aldıkları derslerin sadece okuma yazmaya dönük olduğunu veya din ağırlıklı temel bilgiler yüzünden yetersiz bilgilerle yetiştiklerini ifade etmiş ve "Bu nedenledir ki

[495] Ergin, Türk Maarif Tarihi, 457-458.

[496] "Lois et Décrets; Turquie," 1888.

pozitif bilimlerin okutulduğu bu eğitim tesisini kurmuş bulunmaktayız." demiştir. "Ayrıca unutulmamalıdır ki bu kızlar yarının eşleri olacak ve gelecek nesilleri yetiştireceklerdir." diyerek kız çocuklarının yetiştirilmesinin önemine atıfta bulunmuştur.[497]

Darülmuallimat, ibtidâî mektepleri ve rüştiyelere kadın öğretmen yetiştiren üç yıllık bir okuldur. Fakat zamanla Darülmuallimat mezunları İnas (kız) sıbyan mekteplerinde de görev yapmışlardır. Darülmuallimatın kurulması konusu, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde geçmektedir. Darülmuallimat bünyesinde Ana Muallim Mektebi adlı okul ise anaokulu öğretmenleri yetiştirmek maksadıyla kurulmuştur. Tanzimat Dönemi'nde başlayan ve Meşrutiyet ile artarak devam eden kızların eğitimi, Osmanlı Devleti için önem arz eden bir konu olmuştur. Kız rüştiyelerinin açılması ve bu kız rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da Darülmuallimatın kurulması da kızların eğitimine verilen değeri göstermektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ise Darülmuallimatlar İstanbul dışındaki yerleşim yerlerinde de açılmaya başlamış ve gittikçe yaygınlaşmıştır.[498]

Akyüz'e göre; Osmanlı Devleti'nde kadınlar için öğretmenlik mesleği, bazı çalışmalarda verilen bilginin aksine ilk kez l870'te Kız Öğretmen Okulunun açılışı ile ortaya çıkmış değildir. Bu kurum açılmadan önce de kendini yetiştirmiş kültürlü kadınlar, 'ev sıbyan mektepleri' denilen mektepler açarak kız çocuklarına ve kadınlara, bazen de erkek çocuklarına öğretim yapmışlardır. Kadın öğretmenli ev sıbyan mekteplerine Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi ABD ve Fransa eğitim tarihlerinde de rastlanmaktadır. 1870'te Kız Öğretmen Okulunun açılmasıyla devlet, bir örgün eğitim kurumundaki öğrencileri düzenli, disiplinli, sistemli bir şekilde verilen bilgilerle donatarak ve bir ölçüde meslekî formasyon vererek kadın öğretmenler yetiştirme işine girişmiştir. Bu şekilde yetişenlere 'memur' statüsü içinde, sayıları gittikçe çoğalmakta olan yeni kız okullarında iş verilmiş ve devlet, öğretmenliği bazı yasal metinlerle bir meslek olarak düzenlemek gibi yenilikleri başlatmıştır.[499]

---

[497] Agildere, « L'éducation De L'Élite Féminine Dans L'empire Ottoman Au XIXe Siècle : Le Pensionnat De Filles De Notre-Dame De Sion D'İstanbul (1856)," 36.

[498] Taşer, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi, 48-55, 484.

[499] Yahya Akyüz, "Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri" (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam*, 2004, Vol. 15, No 15, (2004): 1-12. Erişim Adresi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14642.pdf

Bu dönemde aileler bu bakışla kızlarını yeni açılan ve Fransızcanın öğretildiği okullara da göndermişlerdir. Notre Dame de Sion, kız öğrencileri yetiştiren laik Fransız eğitim kurumu olarak bu misyonu üstlenmiştir. Okul Pangaltı ve Kadıköy yerleşkeleriyle hizmet vermiştir. Notre de Dame de Sion ya da diğer okullar olsun hepsi 1869'da yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ne uygun olarak eğitim vermekle mükelleftir. Bu kanuna göre Osmanlı Devleti bu yabancı menşeili kurumları dilediği gibi teftiş edebilecektir. Diğer taraftan eğitimde kullanılan tüm materyal ve kitaplar da aynı şekilde Millî Eğitim Bakanlığının iznine tabidir. Sonuç olarak Osmanlı aileleri Fransızca dil ediniminin yanı sıra çocuklarının önemli meslek memurluklarına ulaşabilmeleri ve diplomatik kariyer edinebilmeleri için de onları bu okullara göndermek istemişlerdir.[500]

Osmanlı Devleti'nde ilk kez Tanzimat Dönemi'nde açılan kız öğretmen okullarından çok önce erkek öğretmen okulu Darülmuallimin kurulması da Osmanlı toplumunda kızlara nazaran erkeklerin eğitimine öncelik verildiğini göstermektedir. Osmanlı Devleti gibi Fransa da ilk önce erkeklerin eğitimine ve erkek okullarının açılmasına önem vermiş, kızların eğitimi geri planda kalmıştır. Fransa'da da Osmanlı Devleti'ne benzer şekilde kızlar için ikinci bir öğretimin olmaması (ortaöğretim) ve verilen eğitimin temel ilköğretimi geçmemesi önemli bir sorun olmuş ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ü bu konuda harekete geçirmiştir. Duruy'ün, kızların okuması ve kadınların meslek hayatında yer alması ile ilgili düşünce ve söylemlerine baktığımızda bu konuda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi düşüncesine paralellikler bulmak mümkündür. Duruy'ün bu düşünceleri yalnızca Fransa ile sınırlı kalmayıp Osmanlı Devleti ve Müslüman ülkeleri ilgilendiren görüş ve projeleri de içermektedir. Öyle ki Duruy, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen yetkilileri gibi kızların okumasının bir onur meselesi olduğuna ve eskiden beri sadece evlerde kendi imkânlarıyla basit düzeyde eğitim alıp ortaöğretime gidemeyen kızların daha üst okullara devam etmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Duruy'ün düşüncesine katılan birçok yazar ve düşünür olduğu gibi Fransız basını da bu konuyla ilgili açıklamalara yer vermiştir. Duruy, kızların eğitimine verdiği değeri şu sözleriyle dile getirmektedir:

> Kadın iki defa anne olur; çocuklarını dünyayı getirdiği gün ve de ilköğretim aracılığıyla eğitim aldığı vakit. Bu sebeple, kızların eğitimini düzenleyelim; çünkü ülkece yaşadığımız mevcut utancın sebebi, kızların eğitimini onların

[500] Agildere, « L'éducation De L'Élite Féminine Dans L'Empire Ottoman Au XIXe Siècle : Le Pensionnat De Filles De Notre-Dame De Sion D'İstanbul (1856)," 36.

yaşadığı dönemden ve onlarla aynı ülkeden olmayan insanlara emanet etmemizden kaynaklanmaktadır. [501]

Kızların eğitimi konusu Fransız basınında kısaca şu sözlerle ifade edilmiştir: *L'Opinion Nationale,* "Kızların eğitimi, ülke için hayati öneme sahip bir konudur. Ruhban sınıfı Fransa'daki her şeyi kadın ile, kadını ise eğitim ile kontrol ettiğini söylüyor." *Le Temps* ise, "Burada konu, Fransa'nın yazgısıdır." demiştir.[502]

Görüldüğü üzere yalnızca eğitim bilimciler ya da devlet adamları değil, Fransız basını da kızların eğitimine dikkat çekmiş ve bu konunun toplumda kabul görmesi için yapılan çalışmalara destek vermiştir. Fransa'nın kaderinin eğitim görmüş gençlere bağlı olduğunu vurgulayan gazeteciler, yaptıkları haberlerde yetişecek olan yeni nesli eğitmek için önce kadınları eğitmek gerektiğini belirtmişlerdir. Geleceğin anneleri olacak kızların en iyi şekilde eğitim almasının Fransa'nın da geleceği demek olduğu fikri toplumu eğitmek için işe kızları eğitmekle başlamak gerektiği düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Duruy'ün, Fransa'da eksik olan 'kızlara ikinci öğretim' ile ilgili düşüncelerini ve onlara nasıl bir eğitim verilmeli sorusuna verdiği yanıtı kendisinin şu cümlelerinde bulmak mümkündür:

> Genel edebî eğitim, bilimsel gerçeklerin gösterilmesi ve çağın yaşayan dillerinin öğrenilmesi önemlidir. Bundan kasıt 14-18 yaşları arasındaki genç kızların alması gereken klasik eğitimdir. Dolayısıyla şu ana kadar Fransa'daki 14-18 yaş arası kızlar temel edebî eğitimi almadılar; ne modern dilleri, ne çizimi, ne de bilimsel gerçekler ve deneyler ile alakalı şeyleri öğrendiler. Doğrusunu söylemek gerekirse, bütün bunların öğretimi ülkemizde bulunmuyor ve en önemlisi de eğitimi yalnızca iyileştirmek, kalkındırmak yetmiyor; onu yeni baştan kurmak gerekiyor.

Bunun çok basit bir yolla gerçekleşeceğini söyleyen Duruy, sözlerine şöyle devam etmiştir:

> Liselerdeki öğretmenler, erkeklere olduğu gibi kızlara da eğitim verecek, kızlar ve erkekler aynı öğretmenlere sahip olacak. Fransa'da 1000 adet öğretmenimiz var; bunlar lise ve kolejlerimizde 70.000 öğrenciyi eğitiyor. Onlara kız ortaokullarını da verelim, buna tamamen hazırlar.

---

[501] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 198.

[502] Félix Dupanloup, *La Femme Chrétienne et Française: Dernière Réponse À M. Duruy et À Ses Défenseurs/par Mgr. L'Évêque D'Orléans (Dupanloup)* (Paris, 1868), 47-48.

Duruy'ün o dönemde sunduğu yönerge ile bu sınıflara ek olarak hem kırsal bölgelerde hem de şehirlerde erkekler için olduğu gibi kızlar için de, onun tabiriyle 'çalışkanlık (azim) sınıfları' oluşturmak gereklidir. [503]

Duruy'e göre, 14-18 yaş arası bütün Fransız kız öğrencilerine babaları, anneleri, aileleri tarafından seçilen öğretmenler ya da verilen dinî eğitim kızlara akıllarını kullanmayı ve doğru düşünme yöntemlerini öğretemez. Çünkü bu, Fransa'da nadiren bulunan temel ve güçlü bir eğitimin işidir. Bu, onların hayal gücüne doğru duyu desteği sağlama meselesidir, ki onun sayesinde anne ve eş olarak tüm hayatlarına hazırlık yapar ve kendilerini hayatın sorumluluklarını taşıyabilecek güçte hissederler. Duruy: "Biz, kadınlarımızın bizimle aynı kitapları okuyabilmelerini ve ondan aynı düşünceleri çıkarabilmelerini istiyoruz." diyerek kadınlara verdiği değeri ve erkeklerle eşit şartlarda olmaları gerektiğini vurgulamıştır.[504]

Keşiş Fénelon (François de Salignac de la Mothe Fénelon (1651-1715), da kadınların eğitiminin önemine değinmiş ve Fransa'da kızların eğitiminden daha fazla ihmâl edilmiş bir başka konu olmadığını söylemiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyıl boyunca pedagojinin gösterdiği en karakteristik özelliklerden bir tanesi, Fransa'da feminen pedagojinin belirgin ve sürekli biçimde ilerlemesidir. XIX. yüzyıldan önce olmayan kız ilköğretim okulları özellikle III. Cumhuriyetin liberal kanunları sayesinde kurulmuştur. Fénelon'un yanı sıra Mme. de Genlis'i (1746-1830), XVIII. yüzyılda kızların eğitimini en şiddetli biçimde savunan kadınlarından biri olarak ve eğitimin gerçek filozoflarından saymak mümkündür. Yine bu yüzyılda Madame Campan (1752-1822) ile birlikte kızların eğitimi demokratikleşmeye ve eğitimin yalnız imtiyazlı sınıfların değil tüm sınıfların hakkı olduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. XV. Louis'nin üç oğluna okutmanlık yapan bu kadının, genç kızların eğitimini yaymak için gösterdiği çaba ve ilkokullar için yazdığı *Kızlar için Tavsiyeler* adlı eseriyle bu çabasını kanıtlaması da önemlidir. [505]

Osmanlı Devleti'nde kızların eğitimi yolunda atılan ilk adımlar Fransa'ya nazaran biraz daha geriden gelmiş ve ilk kez Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla söz konusu olan bu konunun Türk toplumu arasında yerleşmesi epey zaman almıştır. Kadının

---

[503] Dupanloup, *M. Duruy et L'Éducation Des Filles: Lettre De Mgr. L'Évêque D'Orléans (Dupanloup) À Un De Ses Collègues*, 7-13.

[504] Dupanloup, *La Femme Chrétienne et Française: Dernière Réponse À M. Duruy et À Ses Défenseurs,* 15,58.

[505] Guex, *Histoire De L'instruction et De L'Éducation*, 182, 563.

okuması gerektiği fikrinin halkın her kesimi tarafından kabul görmesi, kadın öğretmen yetiştiren okulların başkent dışında taşralarda açılmaya başlaması ve kadına meslek hayatında da saygı duyulması için Meşrutiyet Dönemi'ni ve kadının hak ettiği değeri tam anlamıyla görebilmesi için ise Cumhuriyet Dönemi'ni beklemek gerekecektir.

Fransa'da 1848 Devrimi'nin ve III. Napoléon döneminin ilk kısmını takip eden yıllar yetişkin okulları için bir düşüş dönemini belirtir. Duruy, bu okulları kurmak ve öğrencileri bu okullara teşvik etmek için tüm araçlarıyla çok ciddi çaba sarf etmiştir. Bu sıkıntıların sona ermesi ve işlerin bir düzene konması XIX. yüzyılın dörtte üçlük bir zaman dilimini almıştır. Kızların öğretimine karşı, birincisi çok sağlam olmayan iki argüman vardır: Birinci argümana göre, erkeklerin eğitimi sosyal hayat için çok gerekli olup toplumu da yakından ilgilendirmektedir; çünkü onlar toplumu yönetmektedir. Fakat erkeklerin eğitim hakkına sahip olması toplumu yönetecek kişiler olmalarından değil, yalnız ve yalnız erkek olmalarından kaynaklanmaktadır. Eğer yarın oy kullanma hakları kaldırılırsa artık gerek kalmadığı düşünülüp onlara eğitim veren okulların da mı kapatılması gerekecektir? Medenî bir toplumda yaşamayı herkesin istediği aşikârdır, bu nedenle aldıkları eğitim insanlara fayda sağlamalıdır. Ancak bu düşünce hem kadınlar hem erkekler için geçerlidir. Öne sürülen ikinci argüman ise birincisinden daha iyi değildir. Söylendiğine göre kadınlar devlet okullarına gitmek için yaratılmamıştır ve okuldan ziyade evde anneleri tarafından kendilerine verilen eğitime ihtiyaçları vardır. Bu konuda, anaokulunun mümkün olması şartıyla herkes mutabıktır. Özellikle bu okulların taşra bölgelerinde de hizmete girmesiyle toplum bu meşhur anaokulu eğitiminden faydalanmaktadır. Ancak maalesef kızlarının eğitimiyle ilgilenen anneler cahil, kabiliyetsiz ve sürekli çalışmak zorunda olan kişilerdir. Bu durumu açıkça görebilen Duruy, insanlara da bu gerçeği anlatmaya çalışmış ve 1833'te çok güçlü bir muhalefete karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu, toplum adına kayda değer bir hizmet olup sonuçları eğitimde görülecektir, ki Duruy'e göre kadınlar muhteşem eğitmenlerdir ve çocuklarını en iyi biçimde eğitebilirler.[506]

Bu bilgiler ışığında, bir Avrupa ülkesi olarak Fransa'da da ilk başlarda Osmanlı Devleti'ne benzer bir durum yaşandığı ve kızlar için halk eğitimi organize edilirken çok sıkıntı çekildiğini söylemek mümkündür. Ancak Duruy'ün çabaları sayesinde kızların eğitimi ihmâl edilen bir konu olmaktan çıkmış ve toplumda, çocuklarını yetiştirme görevini üstlenen annelerin aldıkları eğitim sayesinde bu görevi en iyi şekilde yerine

[506] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

getireceği inancı oluşmuştur. Duruy'ün topluma kazandırmak istediği bu düşüncenin yanında, medeni bir toplum inşâ etmek isteniyorsa kızların okuması için tüm olanakların seferber edilmesi gerektiği fikri de önemlidir.

Duruy, Fransa toplumuna seslenirken şöyle demektedir:

> Erkek ve kadın öğretmenler, bakanlar ve yasa yapıcılar dikkatli olun. Eğer kızların eğitimine ahlâkî bir acziyet veya kötülük sunarsanız tüm toplumu kaybedersiniz. Hiçbir şey bu vazifeden daha kutsal değildir ve hiçbir şey size emanet edilen bu insanların vicdanını ve ahlâkını oluşturma görevinden daha korkutucu değildir. İşte burada kötü davranışlardan sakınarak denenmiş doktrinlere, geleneksel ahlâka, -babalarımızın ahlâkı denilen şeye, ki ben ona annelerimizin ahlâkı demeyi tercih ederim- başvurmak gerekir. Bu domestik eğitimi, ki zavallı kızlar onu anne evinde bulamaz, okulda bulmaları sağlanır. Bu dünyada her insanı aydınlatan faydalı eğitim ışığını, bilimin aydınlanmasına nazaran çok daha fazla düşün ve önceliğin şu olsun: "Komşunu kendin gibi seveceksin." [507]

Fransa'da erkeklerin resmî ikinci öğretimi için 80 lise ve 260 kolej olduğunu belirten ve kızlara da aynı şartların sağlanmasını isteyen Duruy'e göre, kızlara verilen ikinci öğretim programındaki eğitimin amacı temel olarak şu derslerle yerine ulaşacaktır: Dilin bütün zorluklarının yanında zarifliğini de içine alan bir dilbilgisi öğretimi, edebiyat, şiir, alfabe, anlatım, edebî analiz, edebî tarih, Hollanda İmparatorluk tarihi ve modern İngiltere, Almanya ve İspanya tarihi, kronoloji dersleri ile birlikte coğrafya, kozmografi, hesaplama, doğa tarihi, yabancı diller, müzik, çizim ve dikiş dersleri. Duruy'e göre bu dersler, her biri altı-yedi aylık dönemden oluşan üç-dört yıla bölünecek, günlük bir-iki ders olacak, öğrenciler tarafından teslim edilen ödevleri öğretmenler düzeltecek ve aylık kompozisyonlar yazılacaktır. Bu eğitim hassas ve çok yönlü olduğu için özel bir hazırlık gerektirecek; tarihle, edebiyatla, felsefe ve bilimle ilgili olacak; günde iki kez olan bu derslerde öğrencilere ödevler verilecek ve öğretmenler bu ödevleri kontrol edip düzelterek kızlara teslim edecektir. Bunlarla beraber, daha üst düzey okullar için dersler de vardır, ki aralarında edebiyat, tarih, mantık ve bilime giriş dersleri bulunmaktadır. Mesela yüksek okulda; dinî felsefe, antik ve modern edebiyat, genel kronoloji, kart inşâ etme, fizik ve kimya nosyonları vs. dersleri vardır. Öğretmenlerin okutması ve öğrencilere öğretmesi gereken kitaplar arasında ise, Bossuet'in Tanrı ve Kişinin Öz Bilgisi *(La Connaissance de Dieu et de soi-même, par Bossuet)*, Balmès'in Gerçeğe Ulaşma Sanatı *(L'Art d'arriver en vrai, par Balmès),* Büyük Şairler (düzenlenmiş yayın) *(les grands poètes (éditions corrigées)*:

[507] *Journal Des Débats Politiques et Littéraires* (Kasım 30, 1895).

Homère, Virgile, Le Tasse, Milton, Télémaque ve Evrensel Tarih Üzerine *(Le Discours sur l'histoire universelle)* adlı eserler bulunmaktadır.[508]

Kızların kırsal yerlerdeki okullarda öğrenmeleri gereken dersler şunlardır: dikiş-nakış, güzel yazı, zihinsel aritmetik, bölgesel tarıma ve ekonomiye giriş, bağ-bahçe-kümes bakımı, aile hijyenine dair bazı ilkeler. Şehir okullarında ise; endüstriyel dikiş, süs çizimi veya endüstriyel çizim, ticarî yazı, hesaplama, hijyen ve yerine göre kızın annesiyle beraber uygulayabileceği profesyonel sanatlardan bazıları, porselen boyama, ahşap oymacılığı, sanatsal nakış ve son olarak her yerde Fransızca ve millî tarih.[509]

Fransız İmparatoriçe Eugénie de kişisel olarak ilköğretimin gelişimi ve kızların bu okullara devam etmesiyle ilgilenmiştir. Eugénie'ye yazılan Duruy imzalı 16 Haziran 1868 tarihli mektuba göre yetişkinler, özellikle kızlar için 1867-1868 okul döneminin sonuçları şöyledir:

> Majesteleri, erkek öğrencilerin sayısı azalmış olsa da, kadın öğrencilerin sayısının arttığını göreceklerdir. Bu sayı 96.000'dir. Bu, Fransa'daki kadınların da cehaletten kurtulmak istediklerinin bir işaretidir. 1866 yılında birçok kadının resmî nikah sırasında imza atamadıklarını fark etmiştim. Birçok bölgede oran % 80'i geçiyordu. Bu sayılar, Majestelerinin kadınların eğitiminin teminine yönelik gösterdiği arzuyu haklı çıkarmaktadır. [510]

Duruy, *Notes et souvenirs (1811-1894)* adlı eserinde İslam ülkelerindeki ve Osmanlı Devleti'ndeki kadınların tıp eğitimi için Serbest Okulların kurulmasını gerekli gördüğünden bahsetmektedir. Bununla ilgili görüşleri şöyledir:

> İmparatoriçe Eugénie, Doğu'ya yaptığı geziler sırasında ister zengin ister fakir olsun tüm Müslüman kadın ve çocukların, hareme erkeklerin hatta doktorların bile girişini yasaklayan gelenekler yüzünden en temel sağlık bakımından yoksun olduğunu fark etmiştir. Bu konudaki uzmanlardan alınan bilgiler, Fransa'da iyi bir tıp eğitimi almış, kamu sınavlarını geçmiş, bilgi ve kabiliyetini diplomasıyla garanti eden bir kadının; Müslüman bir ülkede sıcak bir tavırla karşılanacağını ve o ülke için büyük hizmetler yapacağını düşündürmektedir. Fransız medeniyeti ve onun temsil ettiği fikirler, bu insanların haberi dahi olmadan onların zihinlerine girmektedir. Bu kişiler; Fransız büyükelçilerinin, bakanlarının, konsoloslarının, gezginlerinin toplumsal ya da kişisel alanda kadına verdikleri değeri -ki bu önem Fransız ahlâkî değerlerinin bir lütfudur- görüyorlar ve buna çoktan alışmış durumdalar. Süveyş Kanalı'ndaki festivaller döneminde, Müslümanların hayalgücü yalnızca ihtişamlı prenslere, bölgedeki Avrupa kolonilerine, Sultana, Hıdive ve İstanbul'da, İsmailiye'de ve tüm Mısır boyunca İmparatoriçenin çevresini sarmış Müslüman liderlere toplumsal saygı

[508] Dupanloup, *M. Duruy et L'Éducation Des Filles: Lettre De Mgr. L'Évêque D'orléans (Dupanloup) À Un De Ses Collègues,* 7-13.

[509] Dupanloup, *La Femme Chrétienne et Française: Dernière Réponse À M. Duruy et À Ses Défenseurs,* 151.

[510] Victor Duruy, *Notes et Souvenirs (1811-1894)* 2.Cilt (Paris: Librairie Hachette, 1901), 198.

gösterilmesiyle sınırlıydı. Arap fanatikliğinin evi olan Kahire'de çok sayıda Hristiyan kadın 500.000 kişilik nüfusun ortasında kışı geçirdiler ve halk bu kadınların varlığına şaşırmayı bırakıp onların bilgisinden istifade etmeye bile başladı.

Duruy'e göre, önerilen okulun Müslümanlar için faydası açıktır. Müslüman ülkelerin cinsiyet ayrımına dayalı rejimleri böylesi bir kuruma mutlak gereksinim doğurmakta; fakat bu kurum kendi ülkelerinde açılamamaktadır. Kesin olan bir başka şey de kadınların öğrencileri koruyarak himaye altına alacak olmasının, teorik ve pratik tecrübelerinin en faydalı biçimde sunulmasının bu toplumda olumlu bir karşılık bulacağıdır. Zira Doğu en çok şu iki şeye saygı duymaktadır: Din ve Bilim. Bu duygu, din bilgisi öğreten Fransız öğretmenlerin, misyonerlerin, Hayırsever Kardeşler'in, seküler veya dinî öğretmenlerin başarısının sırrıdır. Bu arada Galatasaray Lisesinin parlak başarısını unutmak imkansızdır, öyle ki bu okulun Fransız öğretmenleri birkaç ay içerisinde 600'den fazla öğrenci toplamıştır. İzmir'de, Hatay'da, Kahire'de ve İstanbul'da Fransızlar tarafından idare edilen muazzam okullar mevcuttur; yine birçok okul Beyrut'ta, Cezayir'de, Halep'te, Şam'da ve 20 farklı şehirde hizmet vermektedir. Doğu'da Duruy'ü en fazla etkileyen duygu, Türklerin Batı bilimine karşı duyduğu saygıdan kaynaklı itaattir.

Duruy bunlara ek olarak, kadınları bugün içinde bulundukları sefil koşullara düşüren şeyin dejenere olmuş İslamizm olduğunu söylemektedir. Öte yandan, İslamın ilk yüzyıllarına dönüş kadının doğudaki İslama borçlu olduğu yerini bulması için yeterlidir ve bu dönüş başlamıştır. Oysa Duruy'e göre bilinmesi gereken ilk şey, tüm medenî ve faydalı işlerin temelde Fransızların eseri olduğudur. Bu hususta Fransa'nın yüzyıllara dayanan ve Fransız toplumunun vazgeçmediği seküler bir gelenekleri vardır. Zira Fransa, İmparatorun söylediği gibi bir fikir uğruna savaşan, karşılık beklemeksizin iyilik yapmak için yurtdışına giden tek ülkedir. Ancak Fransa'da, birkaç yıllık ağır çalışma şartlarına dayanacak ve Fransız konsoloslarının koruması altında da olsa Müslüman ülkelerde yerine getirilecek bu geçici sürgün niteliğindeki mesleği gönüllü olarak kabul edecek çok fazla genç kadın yoktur. Bu yüzden Fransız çıkarları Müslüman çıkarları ile uyumludur. Duruy'ün Müslüman ülkelerde açılmasını elzem gördüğü, öğrencisi kadınlar olan ve tıp eğitimi veren serbest okulların kurulmasına şaşıracak olanlara cevabı, hastalık bakımının her zaman kadınların erdemlerinden biri olduğudur. Kadınların bu eğitim için yeterlilik ve ilgiye sahip olduğuna inanmayanlara ise örnek olarak Sorbonne'daki kız öğrencileri vermiştir. Zira Sorbonne'da son üç yılda 300 kız öğrenciye verilen bilimsel dersler bu kızlarda bulunan doğal bilimlere yönelik

şaşırtıcı kabiliyeti, analiz becerisini, gözlem başarısını gözler önüne sermiş ve lisede kızları hep başarısız görmeye alışmış olan öğretim üyelerini şaşırtmıştır. Edebiyat ve Fen Bilimlerinde lisans eğitimi de kadınlar tarafından rağbet görmeye başlamıştır. Politeknik Okulu adaylarından bir tanesinin kız kardeşi, erkek kardeşiyle birlikte özel matematik dersine katılmış ve öğretmenine göre listenin başında yer almıştır. Daha yakın zamanda bir hanımefendi Paris Tıp Fakültesinde gerçekleşen muhteşem bir sınav sonucunda doktorluk unvanını tamamen beyaz toplar ile yani tüm sorulara doğru yanıt vererek almıştır. Aynı fakültede okuyan diğer üç öğrenci de bugüne kadar girdikleri tüm testleri başarıyla tamamlamıştır. Bugünlerde kadınlar sanatta ve edebiyatta ilk sıraları almışlardır; yazarlar, heykeltıraşlar ve ressamlar bunun göstergesidir. Sorbonne'da ve Tıp Okulunda yaşananlar göstermektedir ki, kadınlar insan düşüncesine dayanan bilimleri öğrenmek istemekle birlikte bu alanda da önemli bir yere sahiptirler.[511]

Halkın siyasi haklarının genişletilmesinde kendini tüm uluslardan ilerde gören Fransa, toplumun eğitimi konusunda da ilk sırada bulunma onurunu kimseye bırakmadığını düşünmektedir. Fransa'da 10 Nisan 1867'de çıkarılan yasanın kesin ve eksiksiz yerine getirilmesi için içerdiği başlıca önlemler şunlardır:

Kız okulları: Arzu edilir ki her ilçe hem erkek hem kızlara yönelik bir okula sahip olsun; nüfusu 500 kişinin altında bulunan yerleşim bölgelerine bu zorunluluğu getirmek bu yasa uyarınca mümkün görünmektedir. Bu sınırın iki gerekçesi vardır:

1. 500 kişinin altındaki yerleşim yerlerinde her sınıfa düşen öğrenci sayısı o kadar düşük olur ki, tüzükte belirtilmiş sınıflarda eğitim neredeyse bireysel hale gelir.
2. İlçe ve devletin yükümlülüğündeki böyle bir düzenlemenin harcamaları çok olacağından bu, kaynakları gereksiz ve faydasız biçimde kullanmak olur. Bu okullar için gösterilen çabalar bu durumda ilk önce nüfusu daha fazla olan, dolayısıyla karma okullarda çok sayıda çocuk okutan ve sınıflarda olumsuzluk yaşanan okullara harcanmalıdır. 500 kişinin üzerindeki okullar hemen bir kız okulu bölümü de açabilirse bu gurur vericidir; fakat aynı zamanda zordur. En azından yasanın en ivedi şekilde yerine getirilmesi için elverişli şartlardan faydalanmak gereklidir.

Yapılacak okulları belirlemeden önce bölge kurulu şunları göz önünde bulundurmalıdır:

[511] Duruy, *Notes et Souvenirs*, 198-205.

1. Mevcut okulun ve yeni açılacak okulun yerini gösteren belediye topografik haritası.
2. Nüfus sayısını kanıtlayan, talep edilen okula gidecek ya da mesafe nedeniyle gidemeyecek çocuk sayısını gösteren bir belge.
3. Belediyenin bütçesini özetleyen bir belge.
4. Eğer varsa, ikinci okula karşı olma nedenini gösteren bir belediye kurul kararı.
5. Bölge delegesi ve eğitim müfettişinin kararı.
6. Akademi müfettişinin ve teklifinin raporu.

Fransa'daki 1833 ve 1850 eğitim yasaları, bir bakıma lüks olarak görülen ve sadece zengin ilçelerin başarabildiği eğitimin kesinlikle ücretsiz olmasını istemektedir. Serbest çalışan öğretmenler, bölge kurulunun izni olmadan her iki cinsiyetten çocuğa ders veremeyecektir. 15 Mart 1850 Yasası'nın 15. Maddesi, iki cinsiyetten de çocukların kabul edileceği ilkokulları bir cinsiyete geçici olarak ayırma hakkını bölge kuruluna vermektedir. Bu durum, her cinsiyet için farklı okulların oluşturulması ilkesine uygundur. Oysa; yine aynı yasanın 52. Maddesi uyarınca hiçbir özel okul veya devlet okulu akademik kurulun izni olmadan şehirde bir kamu veya özel kız okulu mevcutsa, her iki cinsiyetten çocukları kesinlikle kabul edemez, bu bir çelişki yaratmasa bile belli bir karışıklığa neden olur.[512]

Fransa'da III. Napoléon dönemi ile 1881 ve 1882'den itibaren ilkokuldan daha yüksek seviyede olan birçok yeni ortaokul, III. Cumhuriyet Dönemi'nde ise çok sayıda yeni lise kurulmuştur. Bu okullarda yapılan tüm çalışmalar daha pratik ve yararlı hale getirilmiş, kız liseleri ve kolejleri oluşturularak eğitim kadınlar için mümkün kılınmıştır. Meşru özgürlük çiğnenmeden, dinî toplulukların eğitimleri yasaklanmıştır, ki onlar Cizvit örneğinde olduğu gibi yalnızca yasaları ihlâl ederek var olmuşlardır.[513]

[512] *France, Ministère De L'intérieur. Auteur Du Texte. Bulletin Officiel Du Ministère De L'intérieur,* no 6 (Paris, 1867): 172-191.

[513] Debidour, *La Première Année D'histoire De France... À L'usage Des Écoles Primaires et Des Classes Élémentaires Des Lycées et Collèges,* 243-244.

Osmanlı Devleti'nde Fransızların Açtığı Okullar

Kanunî Sultan Süleyman ve I. François arasındaki 1535 tarihli ünlü kapitülasyonla Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yüzyıllar boyu sürecek olan dostane ilişkilerin ve Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan tarihî ilişkilerin etkisiyle birçok alanda olduğu gibi eğitimde de Fransa örnek alınmış ve Osmanlı eğitim sistemi büyük ölçüde Fransız eğitim sistemine göre düzenlenmiştir. Bu kapitülasyonlar eğitimle ilgili bir madde içermeyip ticari, dinî, hukuki ya da politik konuları kapsasa da Fransızlara tanınan imtiyazlar zamanla birçok alanda görülmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'ndeki Fransız okulları bu kapitülasyonlardan ve kendilerine verilen ayrıcalıklardan güç alarak açılmıştır. Öyle ki III. Napoléon döneminin Milli Eğitim Bakanı Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve eğitimde bir reform paketini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda eğitimde karma model baz alınmış ve laik değerler üzerine kurulmuş birçok Fransız okulu kız ve erkek Osmanlı çocuklarına kapılarını açmıştır.

Osmanlı Devleti tarafından açılan bu okulların yanı sıra önce ait olduğu millet tarafından açılıp yabancı devletler tarafından teşvik ve destek gören, daha sonra bizzat bu devletlerce açılan gayrimüslim halkın ders gördüğü okullar da vardır. Fransız okullarına başta sadece gayrimüslimler giderken; her yeniliğe olduğu gibi bu okullara da şüphe ve tedirginlikle yaklaşan muhafazakâr Türk halkı zaman içinde bu okulların eğitim kalitesini anlamış ve Fransız okullarına çocuklarını yollamışlardır.

Batılı devletler kapitülasyonlarla elde ettikleri imtiyazlarla gayrimüslim tebaa üzerinde bir himaye hakkı elde etmiş ve bu konuda ilk önemli adımı atan devlet ise Fransa olmuştur. Fransa'nın himayesi ve ticari imtiyazlar Osmanlı gayrimüslimlerine cazip gelmiş ve bu kişiler Fransa'nın da yardımıyla misyoner okulları ve matbaalar açarak yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmışlardır. Diğer taraftan, Cizvit papazlarının oluşturduğu misyoner teşkilatından faydalanan Fransa, Osmanlı ülkelerinde başlattığı Katolik propagandası ile yalnız dinî değil, iktisadî ve ticarî düşünceleri de uygulamak istemiştir.[514]

Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı topraklarında açılan ilk yabancı okul Fransızlara ait olan ve 18 Kasım 1583'te Cizvit rahiplerinin açtığı, 1773'te Cizvit tarikatının kaldırılmasıyla Lazarist misyonerlere devredilen Saint Benoît Fransız Okuludur. 1693'te ders programına Türkçe dersini

[514] Stefan Yerasimos, *Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine,* 377-378.

ekleyen ve bugünkü ilköğretim niteliği taşıyan bu okul, Osmanlı toplumuna birçok yönden etkisi bulunan Fransız misyonerlerinin öğretim faaliyetlerinin de başlangıç noktasıdır. 1813'te Sultan II. Mahmut'un fermanıyla bu okula Rum ve Ermeni çocuklarının yanı sıra Türkler de kabul edilmiştir.[515] 1909 tarihli müfredat programına göre her milletten çocuk dinine bakılmaksızın okula alınmış ve dinî ibadetlerini burada özgürce yapabilmişlerdir. Öğretim dili olan Fransızcadan başka yaşayan dillerden Türkçe, İngilizce, İtalyanca, Almanca ve Rumca da okulda öğretilen dersler arasındadır. Bunların yanı sıra okuma yazma, hesap, din ve ahlâk, tarih, coğrafya, resim, ses müziği, jimnastik, gramer gibi dersler de vardır. Osmanlı kültürüne uygun hale getirilmeye çalışılan bu dersler Fransız kolejlerine benzerdir ve bu derslerin içeriği okul mezunlarını çeşitli bakalorya sınavlarına hazırlamaktadır. 1896'da 250'yi geçen ve 1902'de 300'ü bulan öğrenci sayısı 1911-1912'de 226'ya düşmüştür.[516] Cizvitlerin dağılmasından sonra 1783'te bu cemâatin yerini alan ve 1789 Fransız İhtilâli'nden bu yana varlığını sürdüren Lazaristler İstanbul'daki en eski Fransız misyonerlerdir. Lazaristler, İstanbul'da bulunan ana ve tek Katolik kolejini küçük Le Sainte-Pulchérie Koleji ve büyük Saint-Benoît koleji olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bu iki okulda toplam 300 öğrenci bulunmaktadır. [517]

Osmanlı toplumu ve eğitimi için iyi bir örnek teşkil eden diğer iki okul Notre Dame de Sion ve Saint Joseph Fransız Kolejidir.

Bu okulların en önemlilerinin başında gelen ve 1856'da İstanbul'da kurulmuş olan Notre Dame de Sion özellikle batıya sıcak bakan ailelerce rağbet görmüştür.[518] Notre Dame de Sion, okul hizmetinin yanında kimsesiz kız ve erkek çocuklar için yurtlar, sınıflar; küçük kız çocukları için beceri kazandıran iş atölyeleri ve çocuklar için yuva hizmeti vererek bir hayır kurumu olarak da faaliyetini sürdürmüştür.[519]

Notre Dame de Sion'u bu yönüyle Tanzimat Dönemi'nde 1863'te açılan ve bir ortaöğretim kurumu olan Darüşşafaka Lisesine benzetmek mümkündür. Zira, yetim

---

[515] İlknur P. *Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* Vol. 1202 (Kültür Bakanlığı, 1990), 37-39. Erişim Adresi: https://www.tarihtarih.com/?syf=26&syz=351595&/osmanl%c4%b1-%c4%b0mparatorlu%c4%9funda-yabanc%c4%b1-okullar-/-yrd.-do%c3%a7.-dr.-%c4%b0lknur-haydaro%c4%9flu-

[516] Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, 160-166.

[517] *Ordre Des Frères Mineurs Capucins*. *Province,* 6. Baskı (Paris; 1870-1998?) *Études Franciscaines. Œuvre De Saint-François D'assise* (Paris, 1901): 271.

[518] Agildere, " L'Éducation De L'Élite Féminine Dans L'Émpire Ottoman Au XIXe Siècle : Le Pensionnat De Filles De Notre-Dame De Sion D'İstanbul (1856)"

[519] Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar,* 41.

Müslüman çocukların ücretsiz eğitimi için açılan Darüşşafaka Lisesinin misyonu, yabancı (Batı) okullarla ve Hristiyan azınlık okullarıyla rekabet edebilecek modern bir eğitim sağlamaktır.[520]

Darüşşafaka'da 1899-1900'de 400; 1909-1910 yıllarında da toplam 291 öğrenci ders görmektedir. Bunlardan 30'unun yaşı 20'den büyüktür. 246'sı köylü, 35'i şehirlidir. Okulda 47 tane öğretmen görev yapmaktadır.

Darüşşafakada okutulan dersler şunlardır: Türkçe Okuyup Yazmak, Sarf ve Nahv, Arabî, Mantık-ı Meani, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesap, Hendese-i Cebir, Hendese-i Resmiye ve Menazir, Müsellesat-ı Müsteviye, Topografya, Hikmet-i Tabiiyye, Kimya, Tarih-i Tabii, Makine, İlm-i Heyet, Kavanin-i Devleti Âliye, İlm-i Servet, Defter Tutmak Usûlü (Bir Nebze).

Kızlar için ise okutulması düşünülen dersler şunlardır: Türkçe Okuyup Yazmak, İlm-i Akaid, Sarf ve Nahv, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesap, Hendese-i Resmiye, Tarih-i Tabii, Defter Tutmak, Dikiş ve her nevi El İşleri, Nakış, İdare-i Beytiyye, Musikî.

Telgraf dersi, bu liseyi diğerlerinden ayıran en önemli dersler arasında gelmektedir. Bu dersi alan okul mezunları Posta ve Telgraf İdaresinde çalışmışlardır.[521]

Notre Dame de Sion ise, XIX. yüzyılda yatılı okul; hazırlık sınıfı, ilköğretim okulu, ilköğretim okulu (ortaokul) ve ortaokul (lise) olmak üzere dört bölüme ayrılmıştır. Öğretimin içeriği şu şekildedir: Fransızca, Genel Tarih, Fransız Edebiyatı, Dilbilgisi, Fransız Kompozisyonu, Açıklanan Okuma, Diksiyon, Coğrafya, Doğa Bilimleri, Çağdaş Diller, Türkçe, İngilizce, Yunanca, Ermenice, Almanca, İtalyanca, Şarkı ve Piyano Dersleri, Suluboya, Dinî veya Ahlâki Öğretim (Hristiyan olmayan öğrenciler için), İğne işi, Jimnastik.[522]

Darüşşafaka ve Notre Dame de Sion'un ortak amacı Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplumların sosyo kültürel farklılıklarına kucak açmak ve fakir, babası ya da annesi hayatta olmayan zeki çocuklara en iyi şekilde eğitim vermektir. Yusuf Ziya Paşa'nın kuruluşuna önderlik ettiği Darüşşafaka açıldığı günden beri hayırsever

---

[520] Yusuf Siyret Aktan, "La Laïcité en Turquie: Pilier De L'identité Républicaine" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Panthéon-Assas, 2014): 197. Erişim Adresi: https://www.theses.fr/2014pa020092

[521] Songül Keçeci Kurt, "Bir Eğitim Öncüsü: Darüşşafaka." *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2012): 166-168. Erişim Adresi: http://efdergi.ibu.edu.tr/index.php/efdergi/article/viewfile/911/1664

[522] Agildere, « L'Éducation De L'Élite Féminine Dans L'Émpire Ottoman Au XIXe Siècle : Le Pensionnat De Filles De Notre-Dame De Sion D'İstanbul (1856)," 33.

insanların bağışlarıyla ayakta kalmıştır. Bir ortaöğretim kurumu olan ve döneminin eğitim standartlarının üzerinde bir eğitim veren Darüşşafaka gibi Fransız Les Filles de la Charité (Hayırsever Kızlar) cemiyetinin açmış olduğu Notre-Dame de Sion'un eğitimi de dönemin milli eğitim kurumlarının verdiği eğitimin çok üstündedir ve bu eğitimin kalitesini Fransa'daki ortaöğretim okulları ile bir tutmak mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Notre Dame de Sion'u da Darüşşafaka gibi bir ortaöğretim kurumu saymak yerinde olacaktır. Zira, bu iki okuldaki öğretimin içeriği benzerlikler göstermekle beraber Notre-Dame de Sion'da okutulan derslerin kapsamı ve çeşitliliği o dönemin ortaöğretim seviyesindeki okullara denktir. İki okuldaki öğretim programına bakıldığında; Türkçe, genel tarih, coğrafya, kompozisyon, edebiyat, doğa bilimleri gibi derslerin ortak olduğu görülmektedir. Notre Dame de Sion'da kızlar okuduğu için fazladan konulan el işleri, nakış, ahlâk, resim, müzik gibi dersler de Darüşşafakadaki kızların dersleriyle aynıdır. İki okulun da en belirgin özelliği Fransızcanın dersler içinde önemli yer tutmasıdır. Notre Dame de Sion'da dersler zaten Fransızca olduğu için Fransız grameri ve edebiyatı da öğretilmektedir. Darüşşafakada ise bu dilin en iyi biçimde öğretildiği bilinmektedir. Fransızcanın o dönem Avrupa'sında küresel ortak dil olarak kullanılması Batı'daki yenilikleri yakalamaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, varlıklı aileleri, bu dili öğrenebilmeleri için çocuklarını Fransız özel okullarına göndermeye teşvik etmesini zorunlu kılmıştır.

Bir Fransız okulu olan Notre Dame de Sion'da çağdaş dillerin öğretilmesine önem verilirken, Darüşşafakada bu dillerin yerini Arapça ve Farsça almış, ayrıca dinî bilimler de müfredata eklenmiştir. Muhafazakâr ve geleneksel Osmanlı toplumu ile temelini dinin teşkil ettiği bir devlette bu derslerin Osmanlı eğitim kurumlarında bulunması ve Darüşşafakada okuyanların Türk-Müslüman öğrencilerden oluşması sebebiyle bu durum dönemin şartlarına göre normaldir. Her ırktan ve mezhepten öğrencinin eğitim gördüğü Notre Dame de Sion ise Fransızca öğretiminin yanında öğrencilere güçlü bir ahlâk anlayışı da aşılamayı hedeflemiş ve Osmanlı Hükümeti'nin kızlara kazandırmak istediği ideal bir eş ve anne olabilme mahiyetini eğitim yoluyla vermeyi amaçlamıştır. Ayrıca burada okuyan kızlara, aldıkları eğitim ve görgü sayesinde toplumda saygın bir yer edinmeleri gibi yüksek bir yaşam hedefi koyan Notre Dame de Sion, vermiş olduğu laik ahlâki öğretim noktasında da din ağırlıklı eğitim veren Darüşşafakadan ayrılmaktadır. Notre Dame de Sion'da okuyan birçok milletten öğrenci, dinine ya da inancına bakılmaksızın okula kabul edilmiştir. Buradan Notre Dame de Sion'un, benimsediği laiklik ilkesiyle öğrenciler arasında dinî ayrım

yapmadan hepsini aynı eğitim anlayışıyla yetiştirmeye çalıştığı ve modem bir öğretim verdiği sonucu çıkmaktadır. Nitekim laiklik ilkesi de ister inançlı ister inançsız ya da farklı inançtan olsun kimseyi inancından ötürü yargılamamayı ve her bireye eşit davranmayı gerektirmektedir.

Notre-Dame de Sion yatılı okulunun genç kızları, Osmanlı toplumunda belirli bir misyon ve yer edinebilmenin yanı sıra bilgi, görgü ve eğitim açısından eşleriyle aynı seviyede olabilmek için eğitilmiştir. Aldıkları eğitim ve ahlâk bilgisi, kızlara bir aile oluşturmak için gerekli olan dayanışma, sadâkat, bilgelik ve iç ekonomi gibi ahlâki ve sosyal değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Üst düzey bir sosyal tabakadan gelen çeşitli mezheplere ve etnik kökenlere sahip 9-20 yaşları arasındaki kızlar bu okulda aldıkları eğitimle sadece belli dersleri öğrenmekle kalmamış, ortak iletişim dili olan Fransızca sayesinde birbirleriyle kaynaşmayı ve ortak çalışmayı da öğrenmişlerdir.[523]

Fransız Lazarist ve Hristiyan Doktrini Kardeşleri yine İstanbul başta olmak üzere başlıca büyük ticaret şehirlerinde hem Avrupalıların hem de birkaç Yunan ve Yahudi çocuğun gittiği, üst düzey eğitim veren Fransız modelli okullar da açmışlardır. Osmanlı Hükümeti'nin az çok samimi çabalarıyla başkentte bir kurum açmak ve Osmanlı Devleti'nde ikamet eden Fransız çocukların eğitimini kolaylaştırmak için 1868'de İstanbul'da Galatasaray Lisesi kurulmuştur. Fransız Hükümeti de bu çabalara destek vererek görevde kabul edilen üniversite hocalarının öğretim kademesinde yer aldığı ve gerçek bir lise olan Galatasaray Lisesinin kurulmasında mühim bir rol oynamıştır.[524]

1864'te açılan Saint-Joseph Fransız Koleji'nin başarılı eğitimi, 1910'da Osmanlı Ticaret Nazırlığının bu enstitünün programını ve idari yapısını aynen benimseyerek İstanbul'da Yüksek Ticaret Okulunu kurmasına vesile olmuştur. Devletin yüksek kademelerindeki görevlilerin çocuklarının eğitim aldığı bu okul ileride Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşması yolunda yüksek görevlerde bulunacak önemli şahsiyetler yetiştirmiştir.[525]

Okulda; yaşayan diller, dersler içinde önemli yer tutmuş ve öğretim dili olan Fransızcadan başka Türkçe, Rumca, Almanca, İngilizce öğretilmiştir. Güzel sanatlardan 'müzik' bu okulun dersleri içinde önemli yer tutmakta ve okulun bando takımı bile

---

[523] Agildere, a.g.e, 47-48.

[524] Bianconi, *La Question D'orient Dévoilée, ou La Vérité Sur La Turquie. Musulmans, Raïas Slaves et Grecs, Tcherkess et Tziganes,* 140.

[525] Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar,* 37-41, 151-153.

bulunmaktadır. Okulun dersleri Fransız liselerinin programını uygulamakla beraber yine Osmanlı kültürüne göre değişiklikler de yapılmıştır. Fransa coğrafyası yerine Osmanlı coğrafyası okutulması buna bir örnektir. Ders programı Osmanlı Devleti'nde açılan diğer Fransız okullarına benzer biçimdedir: Okuma yazma, sayı, din ve ahlâk, mantık, tarih, coğrafya, muhasebe, fizik, kimya, geometri, matematik, tabiiye, resim gibi dersler okutulmaktadır. Okulda yatısız 123, yatılı 120 öğrenci eğitim almaktadır.[526]

Fransız *Ordre des frères mineurs capucins, Études franciscaines* adlı esere göre; 1839'da İstanbul'a gelen Hayırsever Kızlar (Les Filles de la Charité), ilk dinî misyonerlerdir ve o tarihte İstanbul'da 150 kişidirler. Bu misyonerlerin okulları ve öğrenci sayıları şöyledir: Notre-Dame de la Providence'de 554, Saint-Joseph'de 251, Notre Dame de la Paix'in üç şubesinde 250 öğrenci; ayrıca bu okulların Taksim ve Bebek gibi İstanbul'daki diğer şubelerinde toplam 2023 öğrenci vardır. Yine bu misyonerlerin Notre Dame Sion Okulunun Pangaltı, Bölge Okulu ve Kadı Kızı şubelerinde toplam 759 öğrenci; Kumkapı, Fener ve Haydarpaşa'daki okullarında toplam 405 öğrenci vardır. Bu okulların yanı sıra Calais Fransisken Kardeşler (Sœurs Franciscaines Calais) yetimler için de okullar açmışlardır. Bu okullarda 2081 erkek, 3197 kız olmak üzere toplam 5278 öğrenci bulunmaktadır.[527]

Tanır'ın *Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)* adlı doktora tezinde belirttiğine göre, Fransa'nın Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra yoğun olarak açmaya başladığı okullar yoluyla Fransızca, çok dilli Osmanlı coğrafyasında "lingua franca", yani ortak konuşma dili haline gelmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başları ise, Osmanlı Devleti için Fransız dili ve kültürünün en parlak günlerini yaşadığı bir dönem olmuştur.[528]

Eğitim amaçlı açılan bu Fransız kurumların başarısı bir yandan Osmanlı eğitimi üzerinde rol model etkisi yaparken, bazılarının asıl amacı ise diğer insanları kendi dinlerine davet ederek onları bu dine çekmek olmuştur. Bu misyoner gruplar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve özellikle 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra kazandıkları göreli özerklikle kendi dinî eğitimlerini yapma adına Osmanlı okullarından ayrı, kendilerine ait pek çok okul açmışlardır. Osmanlı Devleti'nde yarattığı olumsuz

---

526 Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, 188-190.

527 *Ordre Des Frères Mineurs Capucins*. *Province,* 6. Baskı (Paris, 1870-1998?) *Études Franciscaines. Œuvre De Saint-François D'assise,* 271-274.

528 Engin Deniz Tanır, "Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016): iii.

siyasi etkiler bir tarafa bırakılacak olursa Fransız okullarının eğitim düzeyleri, öğretim yöntemleri, araç-gereç, bina vb. donanımları Osmanlılar için örnek teşkil etmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki mevcut öğretim kurumlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Medrese dışında laik anlayışla açılmış ve Batılı eğitim anlayışı ile öğretim yapan bu okullar hem Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini hem de Osmanlı toplumunun eğitime olan bakış açısını değiştirerek modern öğretim metotlarını içeren yeni eğitim kurumlarının açılmasına olanak sağlamıştır.[529]

[529] Güven, *Türk Eğitim Tarihi,* 177-180.

BÖLÜM 4

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Sonuçlar

1. Yüzyıllar boyu sürecek olan Osmanlı-Fransız dostluğu Kanuni Sultan Süleyman ve I. François arasında imzalanan 1535 tarihli kapitülasyon ile başlamıştır. Bu kapitülasyonlar ileriki yıllarda zaman zaman yenilenerek Fransa'ya hemen hemen her konuda önemli imtiyazlar verilmiş ve Osmanlı-Fransa ilişkileri gerek bu kapitülasyonlarla gerekse Fransa'nın Avrupalı devletlere, özellikle Rusya'ya karşı her zaman Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemesi ile pekişmiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanımış olduğu bu ayrıcalıkların Fransa kanadında bir karşılığı olmadığını ve bu kapitülasyonların Osmanlı padişahlarının Fransızlara olan inayetinden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. 1798-1801 yıllarında Napoléon'un Mısır'ı işgali ile bozulan ve ardından yeniden kurulan bu sağlam ilişkilerin devamlılığı için her iki taraf da kendi çıkarlarını gözeterek birbirlerine karşı her zaman dostane bir yaklaşım sergilemeye özen göstermişlerdir. Ancak Fransa'nın Osmanlılarla olan yakın ilişkisi sebebiyle Fransa, Hristiyan Avrupalılar tarafından kâfirlerle iş birliği yaptığı gerekçesiyle suçlanmış ve Fransa kimi zaman Osmanlı Devleti ile yapılacak bir ittifaktan uzak durmuştur. Fransa'nın, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlediği Kutsal İttifak ve Haçlı Seferleri'nde başlarda kararsız kalıp daha sonra bu ittifaka katılması da Avrupalıların Fransa üzerindeki baskısını göstermektedir. Her şeye rağmen Osmanlı-Fransa dostluğu sona ermemiş, karşılıklı gönderilen elçiler ve devlet adamları yoluyla da bu ilişkiler sağlamlaşmıştır.

2. Osmanlı-Fransa dostluğunun getirdiği yakınlık Fransız kültür ve medeniyetinin Osmanlı Devleti'nde kabul görmesinde ve bilhassa XIX. yüzyılda Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin eğitim politikasını etkileyen tarihî, siyasî ve eğitimsel olgularda Fransa'nın belirleyici bir rol oynamasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nde padişahlar, kendi zihinlerindeki görüşlerden yola çıkarak çağın gereklerine

uygun ve yaşanması zorunlu görünen kültürel değişimleri her alanda uygulamaya çalışmışlardır.

İki ülke arasında devletler arası çıkarlara dayalı bile olsa Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayıp sürekli gelişen askerî ve siyasî alanlardaki ilişkilerin getirdiği bu yakınlaşmanın Osmanlı Devleti'ndeki sosyal, kültürel, eğitim gibi alanlara yansıması da doğaldır. Fransız eğitim sisteminin Batı'nın önemli modern eğitim sistemlerinden biri olması, Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı model alması bakımından da son derece önemlidir. Eğitim ve araştırma için Fransa'ya gönderilen öğrenciler de yurda döndüklerinde özellikle 1789 Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan 'eşitlik, özgürlük, adalet, demokrasi, insan hakları, laiklik' gibi ilkeleri beraberinde getirmişler ve bu kavramların yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nin her alanına nüfuz etmesine vesile olmuşlardır. Diğer taraftan, mevcut hükümetin ve okulların asıl amacı yönetimde, diplomaside ve memuriyet alanında cinsiyet, ırk, dil ve din ayrımı yapılmaksızın her kesimden insanın yetiştirilmesidir. Bu şekilde laiklik ilkesinin Fransız eğitim kurumları aracılığıyla Osmanlı eğitim anlayışının özüne yerleşmeye başladığını söylemek de mümkündür.

3. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda başlayan Tanzimat anlayışı ile Nazırlıklar Batı tarzını özümsemeye başlamış, çağdaş devlet memurları yetiştirmek hedeflenmiş, bunun gerçekleşmesi ise Avrupa biliminin Osmanlı topraklarına taşınıp yerleşmesine ve eğitimin sekülarizasyonuna bağlanmıştır. Bu dönemde eğitimde Batılı düşüncelerle yapılan reformlar ve eğitimin halkın her kesime ulaştırılması yeni aydınların yetiştirilmesinin ve halkın kültürel anlamda zenginleşmesinin yolunu açmıştır. Osmanlılar, Batı ülkeleri içinde devletin diğer birimlerinde olduğu gibi eğitimde de en çok Fransa'yı örnek almıştır. Bu etkilenme Fransa'dan alınan eğitim politikası, Osmanlı okullarında görev yapan Fransız öğretmenler, yasal düzenlemeler, eğitim sisteminin organizasyonu ve öğretim programları gibi kanallarla Osmanlı Devleti'ne girmiş ve Tanzimat Dönemi eğitim anlayışının özünde kendine yer edinmiştir. Osmanlılar, devletin gelecekteki kadrolarını yetiştirecek okulları açarken de Fransa modelli eğitim sistemini benimsemişlerdir. Bu okulların öğretim dilinin Fransızca olmasında, iki ülke arasındaki tarihî ilişkilerin getirdiği yakınlığın yanı sıra Fransızcanın Osmanlıcadan sonra İmparatorlukta iletişim dili rolünü görmesi ve Osmanlı Hükümeti ile yabancı hükümetler arasındaki ilişkilerin dili olması gibi sebepler etkilidir. Böylece Fransız modeline göre teşkilatlandırılan Osmanlı maârifinde gerek Osmanlı Devleti'nin açtığı okullar gerekse Fransa'ya ait misyoner okulları vasıtasıyla Fransız aydınlanmasının ve kültürünün Osmanlı Devleti'ne aktarılması sağlanmıştır. Bu samimi ilişkilerin etkisini

göz ardı etmemekle beraber Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı bu yardımların arka planında ise, Fransa'nın kendi politik çıkarlarını hesaplayarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve Bâb-ı Âli'nin varlığını diğer büyük devletlere özellikle de Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emperyalist planlarına karşı korumak istemesi gibi siyasi sebepler de vardır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlılar, İslam inancının altına girmeyen siyasi bir kimlik edinmeye çalışırken devleti laik bir anlayışla yeniden inşâ etme yolunda da adımlar atmışlardır. O dönemin siyasi ve içtimai atmosferi içinde yargılanan, hatta reddedilen bir düşünce sistemini temsil eden laiklik ilkesi, Fransa İhtilâli sonrası Osmanlı Devleti'ne de sızmaya başlamıştır. Bu düşünceye eşlik eden ve yeni bir ruhla açılan kurumlarda öncelikli ilke, okullarda dinin egemenliğine son verip laikliğin getirdiği tarafsızlık içinde eğitim vermek olmuştur. Osmanlı toplumunda eskiden okulların amacı öğrencileri dünyevi hayattan ziyade ahiret hayatına hazırlamak iken, Tanzimat Dönemi ile gelen yeni anlayışla beraber eğitimin içeriği dinsellikten ve din adamlarının etkisinden kopmaya başlamıştır. Zira laiklik her şeyden önce devletin dinî tarafsızlığını garanti eden yasal bir ilkedir ve devletin kontrolünde olan tüm kurumlarda gücünü hissettirmelidir. Ancak buradan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi ile birlikte tamamen laik bir devlet karakterine büründüğünü söylemek de yanlıştır. Tanzimat Dönemi süresince laiklik ilkesinin ülkeye yerleştiği ve devletin üst kademelerinden başlayarak geleneksel Osmanlı toplumuna kadar zaman içerisinde kendini kabul ettirdiği fikri daha doğrudur.

Neticede, XIX. yüzyılda Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı eğitim anlayışı büyük ölçüde Fransa eğitim sistemine göre şekillenerek değişmeye başlamış ve bu anlayışın temelini ise dinî dogmaları değil aklın ve bilimin egemenliğini hâkim kılan özgür bir eğitim anlayışı oluşturmuştur. Tanzimat Dönemi'ne kadar vakıfların elinde olan ve Meşîhat Makamı tarafından yürütülen eğitim devletin kontrolüne alınmaya başlamış ve vatandaşlarına eğitim sunmak devletin zorunlu görevleri arasında yer almıştır. Bu dönemde eğitimin amacı devletin güvencesi altında, gelecek kuşakları okullar aracılığıyla bir araya getirmek ve onları ortak bir bilinçle yetiştirmek olmuştur. Böylelikle tüm ülkede eğitim yaygınlaşarak kalitesi artmış, okulun baskı ve ceza uygulayan bir yer olarak düşünülmeyip kızlar da dâhil olmak üzere çocuğun toplumda bir birey olarak saygı görmesi gerektiği fikri gelişmiştir. Öğretimin müspet bilimler ışığında kuramsal ve pedagojik açıdan geliştirilen programlara ve yöntemlere göre yapılması da bu dönemin günümüz eğitim sistemine kazandırdığı diğer yeniliklerdendir.

Şu nokta üzerinde de özellikle durmak gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin Fransa'dan etkilenmesi her ne kadar Osmanlıların yönetim, düşünce ve kurumlarında büyük bir dönüşüme yol açmış olsa da bu etkilenme Fransa'yı körü körüne bir taklit şeklinde değildir. Osmanlı padişah ve devlet adamları Fransa'nın yeniliklerini alırken yüzyıllardır süregelen köklü Osmanlı geleneklerini, toplumsal ihtiyaçlarını, beklentilerini ve en önemlisi de Müslüman bir ülkenin dinî inançlarını göz önünde tutarak temkinli davranmışlardır. Fransa aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne kazandırılan hemen hemen her yeniliğin önce devlet hiyerarşisinde kabul görmesi, ardından toplumun katlarına inerek özümsenmesi beklenmiştir. Bu konuya ne kadar dikkat edilse de sürdürülen bu reformlara muhakkak karşı çıkan bir kesim olmuş, ulemâ ve Şeyhülislâmlık da bu itirazlarda daima başı çekmiştir. Bâb-ı Âli ya da toplumda hazmedilemeyen, öfkeyle karşılanan radikal fikir ve yeniliklerin kabullenilmesi ise tepki toplamadan, yavaş yavaş uygulanmaya çalışılmış ve zamana bırakılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin eğitimde çıkardığı yasalar, açtığı okullar ve bu okullardaki öğretim programları, en nihayetinde benimsediği eğitim anlayışı ile birçok konuda Fransa'nın yürüttüğü başarılı eğitim politikasını örnek aldığı muhakkaktır. Fakat aradaki en büyük farklardan biri Osmanlı Devleti'nin Fransa'yı daima çok geriden takip etmesi, hatta bazen Fransa menşeili bu politikanın uygulanması ve hayata geçirilmesi aşamasında bu ülkenin yüzyıllar öncesinde kalmış olmasıdır. Bunun yanı sıra, her ne kadar eğitimde Fransa örnek alınmış olsa da ve bu ülkenin eğitimde çıkardığı yasalar Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya çalışılsa da alınan sonuçlar kimi zaman iki ülkede de farklı olmuştur. Zira Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı, eğitimin kalitesi ve içeriği, öğretmenlerin mesleki becerileri, öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyeleri gibi unsurlar benzer metotlara rağmen Fransa'dan farklı sonuçlar alınmasını beraberinde getirmiştir.

4. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti parçalanmaya doğru giderken hayatta kalma mücadelesi veren Bâb-ı Âli, işe askeriyeyi ve orduyu güçlendirerek başlamayı doğru bulmuştur. Bu sebeple Fransa'yı örnek alırken ilk olarak onun askerî alandaki gücünden ve deneyiminden, askerî okullarındaki eğitiminden etkilenmiş ve Fransa'dan getirttiği Bonneval ve Tott gibi yabancı uzmanlar aracılığıyla kendi ülkesinde de modern bir askerî örgütlenmeyi yerleştirmek istemiştir. Bu yabancı subaylar sayesinde açılan ve daha sonra Osmanlı padişahları tarafından geliştirilen askeri okulların ders programları, öğretim içerikleri ve uygulamaları yine Fransız askerî okullarına benzer biçimde organize edilmiştir. Şüphesiz ki bunda askerî okulların kuruluşu, yönetimi ve işleyişinde önemli görevler üstlenen Fransız mühendis ve

subaylarının rolü büyüktür. Özellikle Bonneval'in kurduğu Topçu Okulu, Baron de Tott tarafından açılan ve Türk eğitim tarihinin çağdaş anlamdaki ilk okulu olan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayunun temelini oluşturan Hendesehâne ve buralarda Türk askerlerine öğretilen Batı usulü teknikler Osmanlı askeri eğitiminin gelişimi adına büyük bir altyapı hazırlamıştır. Ayrıca bu okullarda kullanılan bazı eğitim araç gereçlerinin Paris'ten getirtilmesi, buralarda Batı dillerinden çevrilen ve özellikle modern matematik alanındaki ders kitapların okutulması da Batı anlayışının ve bilimsel düşüncenin Osmanlı Devleti'ne girişinde etkili olmuştur.

Yine Fransa'nın en önemli askerî okullarından olan ve Mareşal Gouvion Saint-Cyr tarafından 1818'de açılan *'L'École d'Application d'État-Major'* adlı okula benzer biçimde *Mekteb-i Harbiye-i Şahanenin* 1835'te açılması da Osmanlı Devleti'ne yerleşmeye başlayan Fransız eğitim anlayışının okullar ve bu okullarda öğretilen dersler, ders içerikleri, öğretim yöntemleri ve organizasyonu gibi yollarla güçlendirildiğinin kanıtıdır. O yıllarda, içinde bulunduğu buhranlı dönem düşünüldüğünde bu durumdan kurtulabilmek için Osmanlı Devleti'nin, Fransa'nın yenilikçi ve kuvvetli yapısından etkilenmiş olmasına hak vermek yerinde olacaktır. Zira Tanzimat Dönemi ve öncesinde yeni askerî okulların açılması, Tanzimat Fermanı'nda yapılması tasarlanan reform girişimlerinin hayata geçirilmesinde rol oynayan belirleyici ve geniş kapsamlı bir olaydır.

Fransa'da 1789 İhtilâli'nden sonra çıkarılan yasalarla ilköğretim ücretsiz, zorunlu ve laik hale getirilmiş ve ülkedeki okul sayıları artırılmıştır. Osmanlılar da tıpkı Fransa gibi ilköğretimde köklü değişiklere gitmiş, Sultan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi ile birlikte hem kızlar hem erkekler için ilköğretimin ücretsiz ve mecburi olma şartı getirilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Victor Duruy'ün çıkardığı 1867 tarihli eğitim yasası ile Fransa eğitiminde birçok yenilik yapılmış ve Osmanlı Devleti de bu yasayı kendi eğitim sistemine uyarlayarak 1869 yılında Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'ni kabul etmiştir. Fransa'dan örnek alınan bu yasa sayesinde Osmanlı Devleti'nde var olan eğitim kurumları da yeniden düzenlenme imkânı bulmuş ve yeni okullar açılmıştır. Yine Fransa'ya benzer biçimde Osmanlı Devleti'nde de 500 ve fazla nüfusu olan yerlerde ilkokul açılması mecburiyetini getiren Nizamnâme ile eğitime muhtaç tüm çocukların bu imkândan faydalanması amaçlanmıştır. Fransa kaynaklı bu değişiklikler o dönemde ilköğretim için çok önemli gelişmelerdir. Öyle ki kızların okutulmasının hoş karşılanmadığı Osmanlılarda kızlar sadece sıbyan mektepleriyle yetinirken bu yasa sayesinde kız çocuklarının da erkekler gibi eğitim görmesi hukuki bir zemine

oturtulmuştur. Bir nevi medreseye açılan kapı olan sıbyan mekteplerinin her mahalle ya da köyde açılmasının planlanması ve bunların ücretsiz tutulması ile eğitimin toplumun her kesimine ulaşması hedeflenmiştir. Fransa'da XVI. yüzyıldan itibaren çocuğun da toplumun saygın bir bireyi olarak değer görmeye başlamasıyla okullardaki ağır cezalar ve şiddet yasaklanmış; aynı şekilde Osmanlı Devleti de Fransa gibi ilköğretimden falaka ve dayak tarzı fiziki cezaları kaldırma yoluna gitmiştir. Ancak bu yine Fransa'dan çok sonra, Tanzimat Dönemi ile gündeme gelen bir konu olmuştur. İlköğretimde yaşanan tüm bu gelişmeleri Tanzimat Dönemi'nin eğitim konusundaki başarıları olarak görmeli ve o günün şartları göz önünde bulundurulduğunda bunların kayda değer reformlar olduğu unutulmamalıdır.

Çıkarılan yasalarla Osmanlı ilköğretiminin Fransa'ya birçok yönden benzerliğinin oluşmasının yanında Fransa'nın yasalarla kesinleştirdiği 'eğitimde laiklik' ilkesinin uygulanmasında iki ülkenin birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Fransa'da 1789 İhtilâli'nden sonra karara bağlanan ilköğretimin laik olması gerektiği ilkesi muhafazakâr Osmanlı toplumunda tam anlamıyla karşılığını bulamamış ve ilköğretimin dinin etkisinden kurtulması uzun bir zaman dilimini almıştır. Ayrıca yasa gereği eğer imkân varsa kızlar için ayrı bir okul açılması uygun bulunmuş, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise kızlarla erkeklerin aynı sınıflarda; fakat ayrı ayrı oturtulması kararlaştırılmıştır. Fransa'dan farklı olan bu düzenleme de yıllar sonra bile eğitimde hâlâ kadın erkek eşitliği ve laiklik konusunda bu ülkeden geride kalındığının göstergesidir. Bu düşünceye paralel olarak, Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemini yorumlayan Fransız gözlemci ve muhabirler de gerek sözlü olarak, gerekse basında çıkan kitap, makale, dergi ve gazete haberleri aracılığıyla kendi kamuoylarına Osmanlı ilköğretim kurumlarında dinî inançlara göre ayrım yapıldığını duyurmuşlar; bunun yanı sıra verilen eğitimin kalitesini ve içeriğini yetersiz bulduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Fransız gözlemcilerin bu konuda en çok eleştirdiği husus, ilköğretim derslerinin sadece Müslüman öğrenciler düşünülerek hazırlanıp onlara İslamiyeti öğretmeye odaklı olduğu, çocuğa yalnızca dinî bilgiler, basit aritmetik, okuma yazma gibi gündelik konuların öğretildiği ve sıbyan mekteplerinde uygulanan öğretim programlarının bu yönüyle çocukları ortaöğretime hazırlamada zayıf kaldığı noktasındadır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile Osmanlı Devleti'ndeki ortaöğretim kademesinde de önemli değişikliklere gidilmiştir. Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi boyunca, sıbyan mekteplerinde verilen eğitimin daha üstünde öğretim yapan rüştiye,

idadi ve sultânî gibi kurumlar açmaya başlamış ve Fransa'nın eğitim metotlarını daha da benimseyerek ortaöğretim alanında açtığı kurumlarda Fransız-Türk iş birliğine gitmiştir. Bu okulların kuruluşunda yine Fransa örnek alınmış; ancak bu sefer ilköğretimden biraz daha farklı olarak öğretimin içeriği de Fransız ortaöğretim kurumlarının derslerine benzer şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Fransız basınında da yer bulan Osmanlı ortaöğretiminde yaşanan bu değişimler ise bazı yazar ve gazeteciler tarafından yine eleştirilmiş ve adı her ne kadar üst düzey bir okulu ifade etse de ortaöğretim kademesinin ilköğretimden çok farklı bir ders programına sahip olmadığı ve öğretiminin yetersiz olduğu gibi yazılar yazılmıştır. Bu kişiler Osmanlı Devleti'nde eğitim konusunda yaptığı araştırmaların ve Osmanlı salnamelerinin sonuçlarını da kendi ülkelerindeki Fransız gazetelerinde paylaşarak bu okulların ve buralarda okuyan öğrenci sayılarının beklenenin altında olduğunu gösteren istatistiksel bilgilere sık sık yer vermişler ve Osmanlı eğitim sistemini gözler önüne sererek eleştirdikleri konuları bir bakıma resmî olarak ispatlamaya çalışmışlardır.

Özellikle 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra ortaya çıkan eşitlik, adalet, özgürlük, insan hakları ve onuru gibi evrensel kavramların da etkisiyle Fransa bu dönemde, okulları ruhban sınıfının ve kilisenin etkisinden kurtarmaya ve eğitimde özgürlük fikrinin önünü açmaya dönük bir eğitim politikası izlemiştir. Fransa gibi, ihtilâlin getirdiği bu aydın fikirlerden etkilenen Osmanlılar da ortaöğretim kurumlarında dinin baskın gücünü azaltmaya özen göstermişler ve Fransa'ya benzer bir eğitim politikası yürüterek yeni açılan okulları modern bir yaklaşımla kurmak istemişlerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli konulardan biri, ilkokulların aksine ortaöğretim kurumlarının sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de açık olmasıdır. Buradan hareketle ilköğretimde geçerli olmayan laiklik ilkesinin ortaöğretim alanında ağırdan da olsa kabul görmeye başladığını söylemek mümkündür. Zaten 1839 Tanzimat Fermanı, bilhassa 1856 Islahat Fermanı müslim-gayrimüslim eşitliğinin devletin her alanında uygulanacağı sözünü vermiş ve bu güvence devletin diğer kurumlarında sağlanan eşitliği okullarda da hayata geçirerek gayrimüslimlerin Müslümanlarla beraber eğitim görmesini bir bakıma zorunlu kılmıştır.

Bu okulların başında gelen ve Batılı ülkelerin, özellikle Fransa'nın okullarında görülen üstün öğretim metotlarının alınarak yetişecek olan yeni nesli bu normlara göre eğitme fikri ile açılan Galatasaray Lisesinin kurulması da o dönem için devrim niteliğinde bir olaydır. Ailelerin yüksek talep gösterdiği bu okulun belki de en önemli yanı Osmanlı toplumundaki her milletten ve dinden çocuğa kapılarını açması, bunların

ibadetlerini okulda özgürce yapabilmelerine izin vermesi ve aralarında ayrım gözetmeden onları pozitif bilimler ışığında yetiştirmeyi ilke edinmiş olmasıdır. Yüzyıllardır ulemânın tekelinde bulunan okullarda yetişen nesillerin geleceği adına bu okulun gerçekleştirdiği ilk ve en önemli değişiklik, o zamanlar adı henüz konmamış ya da açılış gayesi bu ilkeye bağlanmamış olsa da laiklik kavramının eğitimde uygulanabilmesini sağlamış olmasıdır. Bununla beraber derslerin ve öğretim metotlarının Fransız liselerine benzer ve modern usullerle yürütülmesi ve dönemin standartlarının üzerinde bir eğitim vermesi de okulun en önemli nitelikleri arasındadır. Galatasaray Lisesinin o dönemde bu denli ihtiyaç duyulan bir okul olması ve açılmasını neredeyse zarurî kılan şartlar Tanzimat ve Islahat Fermanlarının vaat ettiği müslim-gayrimüslim arasındaki eşitlik ilkesine ve bunun bir sonucu olarak dönemin getirdiği sosyal ve siyasî gerekliliklere bağlanabilir. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi ile en üst noktasına ulaşan Fransa etkisinin Fransız okul müdürleri ve öğretmenleri, Fransa kaynaklı dersler, bazı okulların ana dilinin Fransızca olarak belirlenmesi gibi etkenlerle Osmanlı eğitimine nüfuz ettiğini söylemek mümkündür. Ortaöğretim kurumları içinde buna en çarpıcı örnek Fransa modelli olmasının yanı sıra açılması için bizzat Fransızların katkı sağladığı ve görevlilerinin çoğunun Fransız, öğretim dilinin ise Fransızca olduğu Galatasaray Lisesidir.

Tanzimat Dönemi'nden önce vakıflar tarafından finanse edilip medreseler eliyle yerine getirilmeye çalışılan; ancak çağın gereklerine cevap veremeyen yükseköğretim alanında yeni bir kurum açma fikri de yine reformist Sultan II. Mahmut zamanında olmuş ve bu konu Padişah tarafından ciddiyetle ele alınmıştır. Fransız aydınlanmasının Osmanlı Devleti'ne aktardığı en önemli kavramların başında gelen eğitimde özgürlük ve laiklik ilkesi temelinde, Fransız yükseköğretimi etkisinde açılan ve Batı tarzı bir üniversite olan Dârülfünûnun Osmanlı eğitim tarihinde ayrı bir yeri vardır.

Dârülfünûnun açılışından uzun zaman önce bir yükseköğretim açma fikrini çoktan gerçekleştirmiş olan Fransız Hükümeti bu kurumlar için yürürlüğe koyduğu ve daha modern bir ülke adına yenilediği yasalarla eğitim üzerinde kilisenin ve dinî cemâatlerin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Yükseköğretim alanında çıkartılan ilk yasalardan olan 1795 Yasası ile Fransa bu okullardaki ders müfredatını, okulun işleyişini ve kurallarını da belli kararlara bağlamıştır. Fransa etkisindeki düşüncelerle Osmanlı Devleti'ndeki diğer eğitim kademelerinin yanı sıra özellikle yükseköğretimde sağlanmaya çalışılan eğitimde özgürlük anlayışı, yürürlüğe konulan ve zaman içinde geliştirilen yasalarla hukuki bir boyut kazanmıştır. Özellikle 1869 Maârif-i Umûmiye

Nizamnâmesi ile Dârülfünûn için düzenlemeler getirilmiştir. Osmanlı Dârülfünûnu ve Fransa Üniversitesi'nin öğretim yöntem ve içeriğine bakıldığında iki ülkede de yükseköğretim kurumlarında verilen halka açık konferansların çok önemli olduğu görülmektedir. Bu konferanslar yoluyla iki ülkede de hedeflenen şey, hem halkın kültür düzeyinin artmasını sağlamak hem de öğrencilerin derslerde öğrendiklerini muhakeme ve bilimsel düşünme metotlarını kullanarak tekrar etmelerine olanak tanımaktır. Fransa Üniversitesi esas alınarak Osmanlı Devleti'nde bir üniversite açılması yine Fransa'ya göre çok geç kalınmış bir yeniliği ifade etse de Dârülfünûn, geleneksel medrese eğitiminden modern eğitime geçişin sembolü olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde eğitimin diğer kademelerinde görülen Fransa etkisinin Osmanlılardaki öğretmen yetiştiren okullar üzerinde de kendini hissettirmesi ve öğretim programının bu ülkeden temin edilen modern ders materyalleriyle yapılması da önemlidir. Modern bir yaklaşımla hazırlanan Darülmuallimin ve muallimatlardaki eğitimin Fransa'da öğretmen yetiştiren kurum olan İlk Yüksek Öğretmen Okullarının programlarına yakın olması devletin, yetişecek olan yeni nesil öğretmenleri çağdaş yöntemlerle ve Batı prensiplerine göre yetiştirme niyetini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi, Fransa'da ise 1808 Kararnamesi ile öğretmen yetiştiren kurumların geliştirilmesine çalışılmıştır. Zamanla hem Osmanlı Devleti hem Fransa'da, uzun vadede toplumun şekillenmesinde öğretmenin belirleyici rol oynadığının farkına varılmış ve bu rol toplumda değer kazanmıştır. Modern dünyanın gereği olarak benimsenen özgür, bağımsız ve bilimsel eğitim her iki ülkede de açılan öğretmen yetiştiren kurumların öncelikli ilkeleri arasında yer almıştır. Bu düşünce biçimini destekler nitelikte, bu okulların öğretmen adaylarını eğitirken onlara kazandırmakla yükümlü olduğu mesleki tutum da devletin bu okullardan beklentisini ve Osmanlı Devleti ile Fransa'nın öğretmen yetiştirme politikasında izlediği anlayışı ifade etmektedir. İki ülkenin de ortak hedefi; ait olduğu devletin ruhunu ve zihniyetini yansıtan, sergilediği olumlu davranışlarla toplumda iyi bir örnek teşkil eden, pedagoji biliminin inceliklerini mesleğinde icra eden, eğitimde özgür düşünceyi referans alan, öğrencilere empoze edilmek istenen dinî tahakkümlerden bağımsız, herhangi bir inanca ya da din görevlisine bağlı kalmadan pozitif bilimler ışığında bir eğitim sistemiyle yetiştirilen öğretmenlerin aynı anlayışla görev yapmalarıdır.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez Tanzimat Dönemi'nde İstanbul'da kızlar için açılan kız rüştiyesinden önce kızların gidebildiği tek okul olan ilkokul düzeyindeki sıbyan

mektepleri dışında kızlara yönelik daha ileri düzeyde bir okul mevcut değildir. Bunun sebebi geleneksel Osmanlı kültürünü hayatın her alanında yaşayan ve uygulayan Osmanlı halkında kız çocuklarının okutulmasına itibar edilmemesidir. Tanzimat Dönemi'nden önce kızların devam edebildiği tek okul olan sıbyan mekteplerinde bile kız çocuklarının sayısının erkeklerden az olması Tanzimat Dönemi'ne kadar kızların eğitiminin ihmâl edildiğinin ispatıdır. Ancak maddi imkanları müsait olan ve eğitime önem veren bazı aileler kızlarını evde özel hocalar tutarak okutma yoluna gitmişlerdir. Genel eğitimin yaygınlaştığı Tanzimat Dönemi'nde ise ilk kez kızların da toplumun bir bireyi olarak eğitilmesi gerektiğinin farkına varılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki bu durum Fransa için de geçerli olmuş ve kızlar uzun müddet eğitimde erkeklere göre geride kalmışlardır. İyi gelirli Fransız aileler de tıpkı Osmanlılar gibi kızlarına evde özel eğitim aldırmak suretiyle bu eksikliği kapatmaya çalışmışlardır. Kızların örgün eğitimden yeterince faydalanamadığı her iki toplumda da evde verilen bu yaygın eğitim modeli sayesinde kızlar kendilerine yetecek derecede eğitim alabilmişlerdir.

5. Osmanlı Devleti'nin eğitim, sosyal ve siyasi hayatı üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkileri olan yabancı okullardan özellikle Fransızların açtıkları ve Fransız liseleri model alınarak oluşturulan kurumlar da önemlidir. Siyasî yönden bakıldığında, Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkların ayrılıkçı fikirlerinin yerleşmesine sebep olup Osmanlı Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayan bu okullar; sahip oldukları laik, modern ve başarılı eğitim sistemiyle Türkleri bu konuda heveslendirmiş, bu okulları örnek alarak yeni ve modern okullar açmalarını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, eğitimde uyguladıkları laiklik ilkesinin, din ve eğitimin neredeyse içiçe geçmiş olduğu Osmanlı okullarına girmesine yardımcı olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde açılan Fransız okullarının genel yapısı Fransa'daki liselere yakın olsa da okul programlarının içeriği ve yöntemleri Osmanlı halkının geleneklerine ve yerel ihtiyaçlarına göre kısmen uyarlanmıştır. Nitekim toplumun talepleri ve ananelerine tamamen zıt bir öğretim metodunun eğitimi yaygınlaştırması ve başarıyı getirmesi olanaksızdır.

Tanzimat Dönemi'nde açılan Fransa tarzı Rüştiyeler, İdadiler, Sultânîler, Dârülfünûn, Darülmuallimin, Darülmuallimat ve bizzat Fransızların açmış olduğu Fransızca öğretim veren okullar eğitim alanında Osmanlı asrileşmesinin önderliğini yapmış ve bu okullar Osmanlı toplumunda yaşayan çok çeşitli unsurlara kucak açmıştır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Fransız kültürü etkisini günden güne artırmış ve ülkede sürekli ilerleyen bir modernleşme süreci başlamıştır. Padişahın yetkilerini kısıtlayan ve halkın da yönetimde söz sahibi olmaya başladığı daha

demokratik bir ülkeye doğru adımlar atılırken ilk Osmanlı Anayasası olan 1876 Kânûn-ı Esâsî'nin ilanı ve ardından I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bu yenilikler devam etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış; bu dönemde yapılan inkılaplar karşısında çıkan sayısız zorluklara ve din adamlarının güçlü muhalefetine rağmen eğitim din mihverli anlayıştan uzaklaşarak Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde vizyonu tamamen farklı bir kimliğe bürünmeye başlamıştır.

Öneriler

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ve sonuçlar neticesinde ilgili alanda yeni çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara yönelik bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Selçuklulardan başlayıp Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam eden süreçte Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi birçok aşama ve değişiklikten geçmiştir. Bugünkü Türkiye'nin eğitimdeki arayışları ve eğitim anlayışının temelinde yatan tarihî zemin çalışmamıza konu olan evreler vasıtasıyla olmuştur. Günümüze gelene kadar farklı zorluklardan ve birçok aşamadan geçmiş olan Türk eğitim sistemini en iyi şekilde anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin doğduğu günden bu yana benimsediği eğitim anlayışlarını ve bu alanda emek vermiş büyük isimlerin çalışmalarını analiz etmek gerekmektedir. Bu da ancak Türk eğitim tarihini farklı yönleriyle inceleyip anlayarak ve ilham aldığı Fransa'nın eğitim tarihi ve eğitim politikasıyla karşılaştırarak mümkün olacaktır. Bu, Türk eğitim tarihinde yapılan yanlışlara tekrar tekrar düşmemek, geçmişin iyi kötü tecrübelerinden faydalanarak eğitim politikasında kalıcı ve faydalı değişiklikler yapmak adına etkili çözüm yolları getirebilmek ve dünyadaki değişimlere kayıtsız kalmayıp çağı yakalayabilmek adına zorunludur.

Bu doğrultuda, mevcut tezin ele aldığı konu ve dönem dışında eğitim tarihi alanında daha farklı konulara ve dönemlere değinilerek bu yönde araştırmalar yapmak mümkündür. Örnek olarak, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıla gelene değin yaşadığı eğitim sistemi ve eğitimsel dönüşümler ele alınarak Tanzimat Dönemi'nde yapılması bir nevi zorunlu kılınan köklü değişikliklere zemin hazırlayan nedenler derinlemesine ortaya konulmaya çalışılabilir. Aynı şekilde, bu tezde ele alınan Tanzimat Dönemi

dışında kalan I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri, Cumhuriyet Dönemi ve sonrası da araştırma konusu yapılarak günümüz eğitim sisteminin alt yapısı analiz edilebilir. Böylelikle Türk eğitim tarihi alanına dair daha somut ve gerçekçi değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi eğitimine Fransız etkileri araştırılırken çoğunlukla o döneme ait Fransız kaynakları taranmış ve bulunan orjinal kaynaklar Türkçe'ye çevrilerek tezde kullanılmıştır. Sözü geçen durumun araştırmacı açısından zaman ve emek anlamında ciddi bir özveri ve disiplin istediği muhakkaktır. Buradan hareketle, bu tip bir çalışma yapmak isteyen araştırmacıların öncelikle çeviri yapacakları dile ve bu dildeki eğitimsel terimlere her yönden hâkim olmaları gerekmektedir. Bu, eğitim tarihi alanında yapılan çalışmalarda karşılarına çıkacak olan eski yazılı metinlerin, el yazması eserlerin çevirisi ve yorumlanması anlamında daha sağlıklı ve doğru bilgiler ortaya koyabilmek için zaruridir. Nitekim hangi alanda yapılırsa yapılsın bilimsel bir çalışma tüm ülkeler için evrensel bir nitelik taşımaktadır.

Mevcut çalışma için Fransa'daki kütüphanelerde ve elektronik ortamlarda Osmanlı Devleti ile ilgili birincil Fransızca kaynaklar araştırılırken Fransızlar tarafından gerek o dönemde gerekse yakın dönemlerde yazılmış binlerce eser ile karşılaşılmıştır. Bu eserlerde, Osmanlı Devleti'nin tarihi, toplumsal, kültürel ve siyasi hayatı ile eğitim sistemi, açılan okullar, bu okulların özellikleri ve amaçları gibi birçok konu Fransızların gözünden ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın konusu, kapsamı ve sınırlılıkları gereği bu eserlerin yalnızca bir kısmı taranabilmiş ve Türkçe'ye çevrilmiştir. Türk eğitim tarihi alanında yapılacak olan farklı araştırmalar için daha önce ortaya çıkarılmamış Fransız arşiv kaynaklarının tarihsel bir bakış açısıyla ve Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığındaki tarihi belgelerle karşılaştırılmalı olarak incelenerek ilgili alana kazandırılması bu alan için önemli bir zenginlik, eğitim tarihimiz için büyük bir miras olarak kalacaktır. Öte yandan, araştırma sonuçları ile ortaya çıkarılan bilgiler ve daha önce bilinmeyen detaylar da eğitim tarihimizde şu ana kadar oluşturulmuş kalıp yargıların yıkılması ve yerine daha farklı bir bakış açısının getirilmesi adına yararlı olacaktır.

Lale Devri'nden başlayarak Tanzimat Dönemi ile devam eden ve o dönemlerden bugüne uzanan eğitimde yenileşme ihtiyacı günümüz eğitim sisteminde yapılan değişikliklerle de sürmektedir. Yapılan bu yeniliklerin amacına ulaşması ise kendi millî kimliğini ve değerlerini unutmadan Batı'daki gelişmeleri takip edecek, donanımlı, bilgili ve görgülü bireylerin eğitim yoluyla ülkeye kazandırılmasıyla sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

Activité Diplomatique Des Etats; Turquie - Dix Ans De République. (1933, Janvier 25). *Revue Mensuelle De Documentation İnternationale Et Diplomatique, no 1.* Paris: Affaires Étrangères.

Agildere, S. T. (2012). L'éducation de l'élite féminine dans l'empire Ottoman au XIXe siècle: le pensionnat de filles de Notre-Dame de Sion d'İstanbul (1856), *documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*. Erişim Tarihi: 14 Décembre 2019. Erişim Adresi: http://journals.openedition.org/dhfles/3163.

Akıncı, G. (1973). *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859).* Ankara: Sevinç Matbaası.

Akşin, S. (1992). Türkiye Tarihi 3, içinde *Osmanlı Devleti 1600-1908.* İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, S. (1994). Fransız İhtilâlinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 49.03.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aktan, Y. S. (2014). *La laïcité en Turquie: Pilier de l'identité républicaine.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Panthéon-Assas, Paris, L'Harmattan, France. Erişim Adresi: https://www.theses.fr/2014pa020092

Akyüz, Y. (2004). Osmanlı'da" Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri" (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler). *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, *15*(15), 1-12. Erişim Adresi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14642.pdf

Akyüz, Y. (2006). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160.Yılında Darülmuallimîn'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Otam*, vol. 20, 17-58. Erişim Adresi: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1335/15452.pdf

Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi* (11. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.

Akyüz, Y. (2011). Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, *1*(2). Erişim Adresi: https://pegem.net/dosyalar/dokuman/122419-20110627174851-pegemegitimogretimdergisi-yahyaakyuz-cilt1sayi2.pdf

Allard, M. (1848). *Recueil méthodique des lois, ordonnances, règlements, arrêtés et instructions, relatifs à l'enseignement, à l'administration et à la comptabilité des écoles normales primaires.* Paris.

Ancien Régime, *ULIWIKI.* Erişim Adresi: http://uliwiki.org/index.php?title=Ancien_R%C3%A9gime#cite_note-2

Andelarre, J. F. J.R. (1872). *Les principes de la révolution Française et le programme de 1789.* Paris.

Anti-klerikalizm, Vikipedi, Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Antiklerikalizm

Archives Nationales, France. (1750, Janvier 11). *Mm. 656, premier établissement de l'hôtel de l'école royale militaire. registre des différents mémoires présentés avant et après cet établissement. Mémoire,* no. 1; et k.149, passim.

Archives Nationales, France. (2010-2017). *Les émigrés de la révolution française,* f/7/4826 à f/7/5789/2 Police Générale - dossiers nominatifs de demandes de radiation et de main-levée de séquestre (1769-1817), Pierrefitte-Sur-Seine. France: Archives Nationales.

Arslan, M. (2012). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri Ders Notları*. *Harran Üniversitesi.* Birecik Meslek Yüksekokulu, Şanlıurfa. Erişim Adresi: http://celalkaraca.com/dersler/bahar/arastirma_yontem_teknikleri/arastirma_yontem_ve_teknikleri.pdf

Association égyptienne de Paris. (1920). *Documents diplomatiques concernant l'Égypte de Mehemet-Ali jusqu'en 1920.* Paris.

Aulard, F. A. (1893). *Études et leçons sur la révolution Française*, (1. Cilt). Paris.

Aulard, F.A. (1903). La révolution Française et les congrégations. *Exposé historique et documents.* Paris.

Aydıner, M. (2007). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Retrieved from "Râgıb Paşa." Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ragib-pasa

Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler.* Ankara: Pegem Akademi.

Batılılaşma, Vikipedi. Erişim Tarihi: 30/01/2020. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bat%C4%B1l%C4%B1la%C5%9Fma

Belin, F. A. (1862). *Étude sur la propriété foncière en pays musulman, et spécialement en Turquie (rite hanéfite).* Paris.

Berkes, N. (1996). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* (A. Kuyaş, Ed.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beuve, S. (1852, Mars 22). Le Comte-Pacha de Bonneval. *Le Constitutionnel.*

Bianconi, F. (1876). *La question d'orient dévoilée, ou la vérité sur la turquie. musulmans, raïas slaves et grecs, tcherkess et tziganes.* Paris.

Bilici, F. (1991). *La révolution Française dans l'historiographie Turque (1789-1927).* In: *Cemotı*, no 12. Perception de la révolution Française et interprétation de ses concepts: Les cas Turc et İranien. 59-60. Erişim Adresi: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1991_num_12_1_982

Bilim, C. (1985) *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(2). Erişim Adresi: http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/TEZLER_YOK_GOV_TR/198532_cahitbilim.pdf

Bilim, C. Y. (1999). Osmanlılar'da Eğitimin Çağdaşlaşması Askeri Okullar. *Osmanlı, C*, *5*, 237-244. Erişim Adresi: https://scholar.google.fr/scholar?hl=fr&as_sdt=0%2C5&q=+Bilim%2C+C.+Y.+%281999%29.++Osmanl%C4%B1lar%E2%80%99da+E%C4%9Fitimin+%C3%87a%C4%9Fda%C5%9Fla%C5%9Fmas%C4%B1%3A++Askeri+okullar.+Osmanl%C4%B1.+%28Vol.5%29.+%28G.+Eren%2C+Ed.%29+Ankara%3A+Yeni+T%C3%BCrkiye+Yay%C4%B1nlar%C4%B1.&btnG=

Braude, B., & Lewis, B. (2000). Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler. (H. Erdemir–H. Erdemir, (Çev.) *Akademik Araştırmalar Dergisi–Özel Osmanlı Sayısı, Şubat–Temmuz*, (4-5). Erişim Adresi: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/31302413/Osmanli_Devleti_Icerisindeki_Hiristiyanlar_ve_Yahudiler.pdf?response-content disposition=inline%3B%20filename%3DOSMANLI_DEVLETINDE_HIRISTIYANLAR_VE_YAHU.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20191219%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20191219T122852Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=61e2ad91a085281fee8c7df488f5afade398f10271b605731849e04af25878a8

Briand, H. (1897). *Tableaux synoptiques d'histoire contemporaine depuis 1789, rédigés d'après le programme officiel de l'enseignement critique de l'instruction primaire en france: de 1789 jusqu'à nos jours.* Paris.

Bronislaw, B. (2000) *Une éducation pour la démocratie: textes et projets de l'époque révolutionnaire,* (17. Cilt). Librairie Droz.

Brouard, E. (1901). *Essai d'histoire critique de l'instruction primaire en France: de 1789 jusqu'à nos jours*. Paris.

Bulletin officiel du ministère de l'intérieur. (1867). *Loi sur l'enseignement primaire, (10 Avril 1867.* no 6. Paris: Ministère de l'intérieur.

Bulletin du jour. (1877, Mars 21). *Le Temps*.

Cavoura-Sissoura, T. Le mouvement de réformes au XIX. Sıècle : Les Tanzimat Dans L'Empire Ottoman.

Cayol H. (1871). Rapport adressé à son excellence Savfet Pacha, ministere de l'ınstruction publique; 'sur l'état de l'enseignement au lycée de Galata-Sérai,' *Constantinople, typographie et lithographie.*

Channebot, A. (1869). *Empire Ottoman, esquisse d'un projet de colonisation de la cyrénaïque.* Paris.

Chauvin, V. (1865, Juin 22). *Revue de l'instruction publique, en France et dans les pays étrangers,* no 12. Paris.

Compagnie de Jésus. (1912, Janvier, Février, Mars). *Études (1897).* Paris: Bureaux Des Études.

Conseil municipal de Paris. (1886, Juin 11) *Rapports et documents,* no 80. Paris.

Constantinople moderne, l'éducation catholique. (1889, Février 1). *Revue de l'enseignement primaire,* no 3. 42-43.

Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (3. Baskı). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Çavlı, E. Â. (1957). *Kırım Harbi: Paris Muahedesi 1856* . İstanbul: Hilmi Kitabevi.

Çavlı, E. Â. (1959, 6 Kasım). Bizde İlk Lise Açılalı 90 Yıl Oluyor: Galatasaray. *Cumhuriyet.* Erişim Adresi: https://core.ac.uk/download/pdf/38307249.pdf

Çepni, S. (2009). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* . Trabzon: Meslek Yapıtları Yayınevi.

Davison, R. (1987). *Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim.* (M. Seyitdanlıoğlu, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Davison, R. (2006). Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi. In H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *"Tanzimat Fermaı'nın Manası, Yeni Bir İzah Denemesi"* (H. Pınar, Çev.) 195-196. İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Debidour, A. (1894). *La première année d'histoire de France... à l'usage des écoles primaires et des classes élémentaires des lycées et collèges.* Paris.

Défense de la langue française, *Académie Française,* Erişim Adresi: http://www.academie-francaise.fr/linstitution/les-missions, Erişim Tarihi: 13.01.2020

Deguilhem, H. R. (2003). Damas au XIXe siècle, un cosmopolitisme de l'esprit ? Les nouvelles écoles laïques de l'état Ottoman. *Cahiers de la méditerranée*. 67. 165-176. Erişim Tarihi: 14 Aralık 2019. Erişim Adresi: http://journals.openedition.org/cdlm/129

Deguilhem, H. R. (2006). Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.) içinde *Damas au XIXeme siècle, un cosmopolitisme de l'esprit? les nouvelles écoles laïques de l'état ottoman. cahiers de la méditerranée, (67),*France, 2003. 165-176. Ankara: Phoenix Yayınevi.

De la ville de Paris. (1886, Août 28). *Bulletin municipal officiel,* no 239. Paris.

De l'intervention armée et de l'état présent de l'Europe . (1840). Paris.

Demir, Ş. (2015). XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişimler. *Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 13* .

Dersimiz.com. *Drogoman.* Erişim Adresi: https://www.dersimiz.com/bilgibankasi/dragoman-nedir-hakkinda-bilgi-3531

Dieu, L. D. (1892). *Histoire de l'islamisme et de l'empire ottoman.* Bruxelles.

Dino, D. (1909-1910). *Chronique de 1831 à 1862 / duchesse de Dino ; publ. avec des annotations et un index biographique par la princesse Radziwill.* Paris.

Ducoudray, G. (1899). *Histoire de l'Europe et de la France de 1270 à 1610, augmentée de lectures historiques* (Vols. Classe de troisième, Nouvelle édition). Paris.

Dumaine, J. (1845). *Manuel réglementaire a l'usage 'des élevès de l'école d'application du corps d'Etat- Major'.* Paris: Libraire Militaire.

Dupanloup F. (1867). *M. Duruy et l'éducation des filles: lettre de Mgr. l'évêque d'orléans (Dupanloup) à un de ses collègues*. Paris.

Dupanloup, F. (1868). *La femme chrétienne et française: dernière réponse à M. Duruy et à ses défenseurs, par Mgr l'évêque d'orléans (Dupanloup).* Paris.

Duruy, V. (1902). *Notes et souvenirs (1811-1894).* Paris: Librairie Hachette.

Duruy, V. (1905). *Histoire générale: suivie d'un résumé... des principaux événements de 1848 à 1905* . Paris.

Dutartre, C. (1882). *Les Deux grandes questions d'Occident et d'Orient et leur solution prochaine.* Paris.

École Normale Supérieure. (1837). *Règlements, programmes et rapports. (1794-1985).* Paris: Ecole Normale.

Engelhardt, É. (1882). *La Turquie et le tanzimat, ou histoire des réformes dans l'empire Ottoman, depuis 1826 jusqu'à nos jours.* Paris: Libraires du Conseil d'Etat.

Enseignement Primaire Supérieur. *Wikipedia*. Erişim Tarihi : 15.01.2020. Erişim Adresi : https://fr.wikipedia.org/wiki/Enseignement_primaire_sup%C3%A9rieur

Eren, E. (2017). Osmanlı Devletinde Yabancı Okullar. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 87-102. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsbd/issue/33881/369205

Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi,* 1–2. Cilt. İstanbul: Eser Matbaası.

Ergün, M. (1990). Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 17.*

Ergün, M. ve Çiftçi, B. (2008). Türk Dünyasının İlk Ortak Eğitim Reformu: Usul-ü Cedid. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* 9.15. 791-803. Erişim Adresi: https://leventeraslan.files.wordpress.com/2016/05/usulu-cedid.pdf

Eugène P. (1883). *Victor Duruy.* Paris: Institut de France.

Fay, G. (1889). *Souvenirs de la guerre de crimée.*

Flassan, G. (1840). *Solution de la question d'Orient, et neutralité perpétuelle de l'Égypte, par l'auteur de l'Histoire de la diplomatie française.* Paris.

Fortna, B.C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, ISBN: 975-05-0282-5.* İstanbul: İletişim Yayınları.

France, Ministère de l'Intérieur. (1867). *Bulletin officiel du ministère de l'intérieur.* no 6. Paris: France, Ministère de l'Intérieur.

Gabalde, B. (1857). *Jérusalem et la terre Sainte devant l'Europe.* Paris.

Gençoğlu, M. (2008). *Bir Grup Biyografisi Araştırması: Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Georgeon F. (1994). La formation des élites à la fin de l'empire Ottoman: Le cas de Galatasaray. in: *Revue du monde musulman et de la méditerranée*, no 72, modernités Arabes et Turque: maîtres et ingénieurs. 15-25 doi: https://doi.org/10.3406/remmm.1994.1649

Groc, G. (1991) Les premiers contacts de l'empire ottoman avec le message de la révolution française. *Cahiers d'études sur la méditerranée orientale et le monde turco-ıranien* (1789-1798)." ın: *Cemotı*12.1. 20-45. Erişim Adresi: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1991_num_12_1_980

Groupe, B. (1897, Février 9). *La Croix.*

Groupe, B. (1897, Septembre 2). Le Programme De La Jeune Turquie. *La Croix*.

Guex, F. (1906). *Histoire de l'instruction et de l'éducation*. C., Payot & F.Alcan (Ed.), Lausanne: Imprimerie Ch. Viret-Genton et Paris.

Güven, İ. (2015). *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Pegem Akademi.

Güven, İ. (2018). *Türk Eğitim Tarihi.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Haydaroğlu, İ.P. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar,* vol. 1202 Ankara: Kültür Bakanlığı. Erişim Adresi: https://www.tarihtarih.com/?syf=26&syz=351595&/osmanl%c4%b1-%c4%b0mparatorlu%c4%9funda-yabanc%c4%b1-okullar-/-yrd.-do%c3%a7.-dr.-%c4%b0lknur-haydaro%c4%9flu-

Houël, C. L. (1799). *Un mot sur la guerre des Turcs et sur ses résultats relativement au commerce et à la prospérité de la République française.* Paris.

Houry, C. B. (1842). *De l'intervention européenne en Orient et de son influence sur la civilisation des musulmans et sur la condition sociale des chrétiens d'Asie (Nouvelle édition)* . Paris.

Idée générale de la Turquie et des Turcs, pour servir à l'intelligence des opérations de la guerre actuelle. (1788). Paris.

İhsanoğlu, E. (1994). Darülfünun, *İstanbul Ansiklopedisi.* Erişim Adresi: https://www.academia.edu/36506396/Dar%C3%BClf%C3%BCnun

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi. Vikipedi. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyannamesi

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (2011, Mayıs-Temmuz) *Gaste,* sayı:17. Erişim Adresi: http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1712.html

Jouannin, J. M. & Gaver, J. V. (1840). *Turquie.* Paris.

Journal des débats politiques et littéraires (1883, Juillet 2). Edition de Paris.

Journal des débats politiques et littéraires (1895, Novembre 30).

Karaer, N. (2010). Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkilerinin Genel Seyri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, *28*(28), 65-85.

Karaer, N. (2015). İsyandan Bağımsızlığa; 1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı. *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazıları*. Ankara: Hel Yayınları.

Karal, E. Z. (1964). *Gülhane Hatt-i Hümâyûnunda Batının Etkisi.* İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma ve Yöntemi* (15. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Keçeci Kurt, S. (2012). Bir Eğitim Öncüsü: Darüşşafaka. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 166-168. Erişim Adresi: http://efdergi.ibu.edu.tr/index.php/efdergi/article/viewfile/911/1664

Kodaman, B. (1990). Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5*(1).

Köçer, M. ve Egüz. Ş. (2013). Atatürk Dönemi Türkiye-Fransa Eğitim İlişkileri. *Journal of Turkish Studies.* Ankara. Erişim Adresi: https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/79199/makaleler/8/10/arastirmax-ataturk-donemi-turkiye-fransa-egitim-iliskileri.pdf

La cavalerie Ottomane. (1906, Avril/Septembre). *Revue de cavalerie.* Paris: Librairie Militaire Berger-Levrault.

L'association égyptienne de Paris. (1920). *Documents diplomatiques concernant l'Égypte de Mehemet-Ali jusqu'en 1920.* Paris.

L'athenaeum Français: Journal universel de la littérature, de la science et des beaux-art, (1853, Janvier 1) no 33.

La décade philosophique, littéraire et politique / par une société de républicains. (1794-1804). Paris.

Lamartine, A. D. (1840). *Vues, discours et articles sur la question d'Orient.* Paris.

Lamartine, A. D. (1863). *Histoire de la Turquie.* Paris.

Lamouche, L. (1895). *L'organisation militaire de l'empire Ottoman*. Paris.

Lavallée, T. (1844). *Histoire des Français, depuis le temps des Gaulois jusqu'en 1830* (Vol. 4). Paris.

Lavisse, E. (1895). *Un ministre: Victor Duruy*. Paris.

Le Constitutionnel (1819). (1852, Mars 22).

L' Europe nouvelle. (1923, Janvier 27).

Le Constitutionnel (1852, Mars 22).

Le Moniteur de l'exposition universelle de 1867 (1866, Janvier 28)*,* no 4.

Le mouvement de réformes au XIXème siècle: Les Tanzimat dans l'Empire Ottoman.

Leroy, P. A. (1876). *Etudes d'Histoire et de Droit* (A. Marescq, Ed.) Paris: Des consulats de légation et des ambassades.

Les écoles musulmanes (1909, Septembre 22). *L'univers.*

Le Temps Paris (1861-1942). (1861, Juillet 31). 97

Le Temps Paris, (1877, Mars 21). *5816*.

Le Traité de Paris. Appel aux puissances cosignataires. (1875). Paris.

Lévy, A. (1858). *L'Empereur Napoléon III et les principautés roumaines* (Vol. Nouvelle édition). (E. Dentu, Ed.) Paris: Imripmerie de Tinterlin.

Lewis, B. (1980) Türkiye: Batılılaşma (H. Topçuoğlu, Çev.). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XXXVII.* 157.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu.* (M. Kıratlı. Çev.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ligne, C. J. (1860). *Oeuvres du prince de Ligne, précédées d'une introduction.* (A. Lacroix, Ed.) Paris.

Loi portant qu'il sera établi dans l'enceinte de la bibliothèque nationale, une école publique destinée à l'enseignement des langues orientales 1795. (1867, Novembre). *Ecole spéciale de langues orientales, à la bibliothèque nationale,* no 8.

Lois et décrets, Turquie (1869, Octobre 25). *Journal officiel de la république Française,* no 294, 1387.

Macler, F. (1856). *L'éducation de l'élite féminine dans l'empire Ottoman au XIX. siècle: Le pensionnat de filles de Notre-Dame de Sion d' İstanbul* . Paris.

Macler, F. (1915, Décembre 16). *Foi et vie. Cahier blanc.* Paris.

Malte-Brun, C. (1863). Géographie universelle de Malte-Brun. (Cortambert, Ed.) *Revue, rectifiée et complètement mise au niveau de l'état actuel des connaissances géographiques*.

Mardin, Ş. (2006). Tanzimat Fermanı'nın Manası, Yeni Bir İzah Denemesi, içinde H. İ. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu.* İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Mardin, Ş. (Haziran, 2011). Fransız Devriminin Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkisi. (K. Berkarda, Çev.). *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 10 / 1-3 57-65.* Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuihid/issue/1250/14682

Martens, G. F. (1801). *Cours diplomatique ou Tableau des relations extérieures de l'Europe tant entre elles qu'avec d'autres États dans les diverses parties du globe.* (Vol. 3). Berlin.

Melin, J. B. (1890). *Histoire contemporaine 1789-1897: programme du 28 Janvier 1890, classe de philosophie* (4. Baskı). Paris.

Mémoires de l'Académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie (1942). Chambéry: Académie des sciences, belles-lettres et arts de Savoie.

Miles, M. B. ve A. Michael Huberman. (2015). *Nitel Veri Analizi.* (A. Ersoy, ve S. A. Altun, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.

Milza, S. B. (1922). *Nationalismes et concert européen 1815-1919.* Paris, Hatier.

Milza, S. B. & Hatier, R. (1922, 1996). *Nationalismes et concert européen 1815-1919; Peuples et nations d'Europe au XIX. ème siecle.* Paris: Hachette Supérieur.

Necker, J. (1797) *De la Révolution Française* (1. Cilt). Paris.

Œuvre d'Orient (France, Paris) (1998, Septembre/Octobre).

Ordre des frères mineurs capucins, Province. (1901). *Etudes franciscaines, œuvre de Saint-François d'assise* (6. Baskı). Paris.

Ortaylı, İ. (2006). Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Editörler), *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu.* (ss. 294-299). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Ödekan, A. (1992). Türkiye Tarihi 3, içinde *Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Özalp R. & Aydoğan Ataünal, A. (1977). *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı (Talim ve Terbiye Kurulu- Millî Eğitim Şûrası).* (1. Baskı). İstanbul: Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi.

Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. Baskı). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev.) Ankara: Pegem Akademi.

Pingaud, L. (1887). *La France en Orient sous Louis XVI* . Paris.

Piquet, C.; Thobie, J. (2009/2011). Les intérêts culturels Français dans l'empire Ottoman finissant. l'enseignement laïque et en partenariat, Peeters, Leuven, 2009. 461. *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 129. Erişim Adresi : https://journals.openedition.org/remmm/6806

Polvan, N. (1952). *Türkiye'de Yabancı Öğretim.* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Primaires supérieures (écoles). *Institut français de l'éducation, L'édition électronique.* Erişim Tarihi: 15.01.2020. Erişim Adresi: http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire- ferdinand-buisson/document.php?id=3442

Révolution 1789- 1799. *Ce temps des instituteurs.* Erişim Adresi: http://www.le-temps-des-instituteurs.fr/hist-revolution.html

Robert. L. (1974, Avril-Juin). La fondation de l'école militaire et Madame de Pompadour. ın: *Revue d'histoire moderne et contemporaine,* tome 21, no 2. Paris, pp. 284-299. doi : https://doi.org/10.3406/rhmc.1974.2299

Rottenberg, D. *La « nationalisation » de la science moderne en Turquie.* Erişim Adresi: http://turcologie.u-strasbg.fr/dets/images/travaux/texte%20d.%20rottenberg.pdf

Rousset, C. (1878). *Histoire de la guerre de Crimée*, vol. 1.

Rousset, C. (1878, 1922). *La Guerre de Crimée Travail de Monsieur le Capitaine de Corvette Grisel Histoire de la guerre de Crimée*, vol. 1.

Salve-Villedieu, E. D. (1892). *Création du lycée de Galata-Séraï à Constantinople, sous les auspices du gouvernement Français.* A. Mouttet (Ed.). Paris.

Secondaire classique et de l'enseignement secondaire moderne (13. Baskı). Paris: İmprimerie et librairie classiques.

Ségur, N. (1854). *L'Orient défendu par la France, l'Angleterre et l'Autriche. Relation complète de la guerre d'Orient jusqu'à la levée du siége de Silistrie.* Paris.

Sénat France. Projet de lois. (1914). R. Poincaré adına, A. Métin et R. Renoult. *Impressions: projets, propositions, rapports,* no 150. Paris: Imprimerie du Sénat.

Sa Hautesse Méhémet Ali, Vice-roi d'Egypte. (1844). Paris.

Saint-Priest, F.E. G. (1877). *Mémoires sur l'ambassade de france en turquie et de sur le commerce des français dans le Levant* . Paris.

Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı Eğitim Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Scherer (Ed.) (1861, Juillet 19). *Le Temps, 85*.

Schmidt, A. (1880). *Paris pendant la révolution d'après les rapports de la police secrète, 1789-1800.* Paris.

Sénat France. Projet de lois. (1914). R. Poincaré adına, A. Métin et R. Renoult. *Impressions: projets, propositions, rapports,* no 150. Paris: Imprimerie du Sénat.

Société orientale de France. Revue de l'Orient: bulletin de la Société orientale. (1848). Paris.

Société des l'histoire des colonies françaises. 1913-1931. Société française d'histoire d'outre-mer (1924). *Revue de l'histoire des colonies françaises.*

Société orientale de France. (1848). *Revue de l'Orient: bulletin de la Société orientale.* Paris.

Sungu, İ. (1943). Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu . *Belleten Cilt 7, Sayı 28*, 315-347. Erişim Adresi: https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfU0FFNDdVYjk5dEU/edit

Şişman, A. (1986). Mekteb-i Osmani (1857-1864). *Osmanlı Araştırmaları 5.5.* 84-118. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10972/131280

Şişman, A. (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Erişim Adresi: https://searchworks.stanford.edu/view/6007919

Quinet, E. (1905). *Oeuvres complètes d'Edgar Quinet 1905-19??.* Paris.

Talat, A. (1935). *La Constitution turque du 20 avril 1924.* Chambery: Université de Grenoble, France.

Tanır, E. D. (2016). Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925). (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Taşer, S. (2010). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.

Testa, B. I. *Porte Ottomane Bibliotheque Diplomatique.* Paris. (2019, Çev.)

Testa, B. I. *Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères depuis le premier traité conclu en 1536, entre Suléyman I et François I, jusqu'à nos jours.* (2019, Çev.)

Timur, T. (1986). *Osmanlı Kimliği* (1. Baskı). İstanbul: Hil Yayın.

Turquie-lettre de notre correspondant. (1889, Juin 23). *revue du cercle militaire : bulletin des réunions d'officiers des armées de terre et de mer (revue violette)* no 25. 584-585.

Türkoğlu, A. (1980). Türk ve Fransız Eğitim Sistemlerinin Evriminin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 13(1)*, 177-197. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/803965

Typographie lahure. (1876). *M. Victor Duruy.* Paris: Bibliothèque Nationale.

Ubicini, J. H.-H. (1853). *Lettres sur la Turquie* (2. Baskı). Paris: Libraire Militaire De J. Dumaine.

Université de France École Normale Supérieure. (1847) Séance de rentrée. ınauguration dans le nouvel établissement de la rue d'Ulm. Paris: Université de France École Normale Supérieure.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988) *Osmanlı Tarihi.* 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları Erişim Adresi: https://historianyavuz.files.wordpress.com/2013/11/osmanlc4b1-tarihi-1-4-cilt-ismail-hakkc4b1-uzunc3a7arc59fc4b1lc4b1.pdf

Vanel, Y. (2007). *Bulletin de l'Académie du Var.* Toulon: Académie du Var.

Vapereau, G. (1865). *contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers... : ouvrage rédigé et tenu à jour, avec le concours d'écrivains et de savants de tous les pays* (3. Baskı). Paris: Dictionnaire universel des contemporains.

Velay, A. D. (1903). *Essai sur l'histoire financière de la Turquie, depuis le règne du sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours.* Paris.

Vergé, F. (2002). *Port Royal.* Toulon.

Wanda. (1894). *Souvenirs sur la Turquie (1820-1870).* Paris: İmprimeurs de l'ınstitut .

Yalçın, E. Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası (Aralık, 2015). *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(4).76-104. Erişim Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/270055. Mersin.

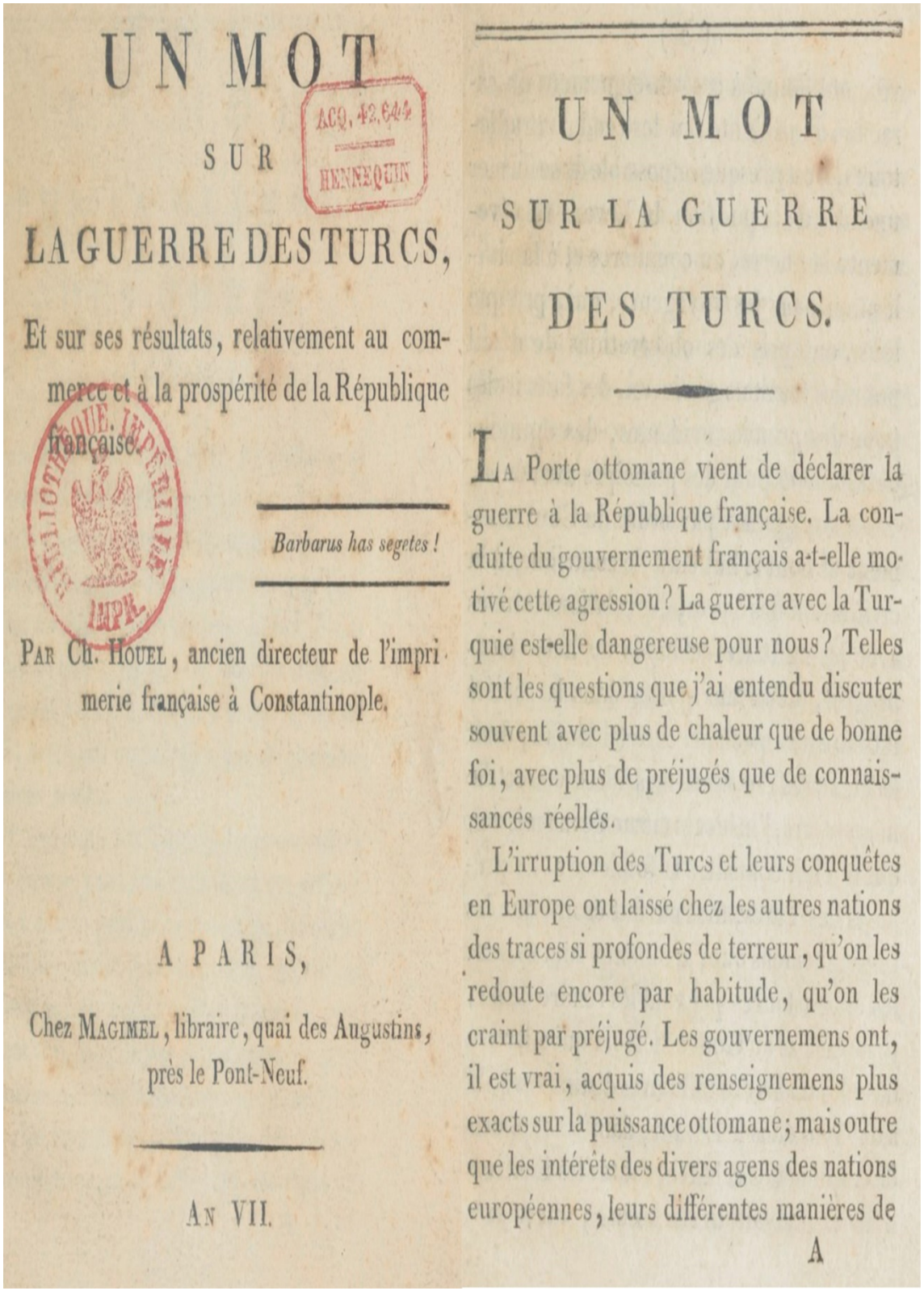
Yerasimos, S. (1992). *Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yurdakul, İ. (2016). Mekteb-i Nüvvâb, *TDV. İslâm Ansiklopedisi,* Cilt. Ek-2. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim Adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/mekteb-i-nuvvab

Zürcher, E. J. (1999) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Y. Gönen. Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK 1. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki genel durumunu ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne bakış açısını ele alan eser

UN MOT

SUR

LA GUERRE DES TURCS,

Et sur ses résultats, relativement au commerce et à la prospérité de la République française.

Barbarus has segetes !

PAR CH. HOUEL, ancien directeur de l'imprimerie française à Constantinople.

A PARIS,

Chez MAGIMEL, libraire, quai des Augustins, près le Pont-Neuf.

AN VII.

ACQ. 42.644
HENNEQUIN
BIBLIOTHÈQUE IMPÉRIALE IMPR.

UN MOT

SUR LA GUERRE

DES TURCS.

LA Porte ottomane vient de déclarer la guerre à la République française. La conduite du gouvernement français a-t-elle motivé cette agression? La guerre avec la Turquie est-elle dangereuse pour nous? Telles sont les questions que j'ai entendu discuter souvent avec plus de chaleur que de bonne foi, avec plus de préjugés que de connaissances réelles.

L'irruption des Turcs et leurs conquêtes en Europe ont laissé chez les autres nations des traces si profondes de terreur, qu'on les redoute encore par habitude, qu'on les craint par préjugé. Les gouvernemens ont, il est vrai, acquis des renseignemens plus exacts sur la puissance ottomane; mais outre que les intérêts des divers agens des nations européennes, leurs différentes manières de

A

(Devam ediyor)

EK 1 (Devam)

sures sans canons, des gardes sans armes, sans munitions, des gouverneurs sans instruction (1), des canons d'un calibre disproportionné, que l'on ne peut charger qu'une fois et avec un boulet de pierre ; telles sont toutes les places fortes de la Turquie. Si un motif particulier engage à en réparer quelqu'une, la Porte nomme un agent qui va pressurer les villages voisins, fait blanchir la forteresse avec un lait de chaud, comme un colombier, et revient à Constantinople partager avec les ministres l'argent qu'il a gagné. Les Dardanelles, les premières, les plus importantes forteresses de l'empire ottoman, sont dans un tel état de dénuement, que le baron de Tott fut obligé de faire échouer deux frégates sous les batteries pour défendre le passage aux Russes. Les Dardanelles n'ont pas été réparées depuis. Des détails particuliers sur chaque

(1) Le pacha des Dardanelles était un vrai philosophe. « La faveur du sultan dont je rasais la tête, me dit-il, m'a élevé au poste que j'occupe. Sa faveur peut me manquer ; et, pour ne pas perdre l'habitude de mon premier état, je rase moi-même mes domestiques. »

la mer. Si l'on blanchit les forteresses qui attestent plutôt la ruine que la puissance de l'empire ottoman, on met les places sur un pied respectable ; si l'on bâtit une caserne, c'est une armée qui s'exerce à l'européenne et qui est prête à entrer en campagne : tout enfin prend la couleur de ses desirs ; il ne peut cesser de voir et de peindre le Levant comme un pays neuf, qui ne demande qu'à être civilisé, comme une terre prête à recevoir la culture. Heureux, si son imagination séduite ne trompe que les ennemis, et si ses exagérations n'entraînent pas le gouvernement dans quelque fausse démarche. (1)

Je crois avoir suffisamment démontré que les Turcs ne sont ni civilisés ni aguerris : tant d'obstacles s'opposent à leurs progrès qu'on doit les regarder comme impossibles. Tout rend pour eux le moment présent le seul important ; leur apathie, leur opinion sur la prédestination, la vénalité de leurs emplois, l'instabilité que répand sur toute

(1) Je ne crains pas de dire que la pompe qui a environné l'ambassade d'Aubert-Dubayet, venait de cette erreur dans laquelle on avait entraîné le gouvernement.

Kaynak: Houël, C. L. (1799). *Un mot sur la guerre des Turcs et sur ses résultats relativement au commerce et à la prospérité de la République française.* Paris.

EK 2. Fransızların, Tanzimat Fermanı ve reformlar hakkındaki düşüncelerini ele alan eser

DE

L'INTERVENTION

EUROPÉENNE

EN ORIENT,

SON INFLUENCE

SUR LA CIVILISATION DES MUSULMANS

ET

SUR LA CONDITION SOCIALE DES CHRÉTIENS D'ASIE;

PAR C. B. HOURY.

NOUVELLE ÉDITION.

PARIS,

ARTHUS BERTRAND, 23, RUE HAUTEFEUILLE. | ADRIEN LE CLERE ET Cie, 29, RUE CASSETTE.

1842

(Devam ediyor)

EK 2 (Devam)

— 40 —

éléments chrétiens, c'est-à-dire aux raïas. Les éléments musulmans ne doivent et ne peuvent subir immédiatement que leur action et leur influence politiques. L'affranchissement des raïas et l'abolition de l'esclavage des Chrétiens, dans les États soumis à l'empire du croissant, sont dans le droit et du domaine des puissances. La possession de l'homme par l'homme, telle qu'elle est consacrée en Orient, est un outrage fait à l'humanité, un abus criminel de la force, qui trouble l'ordre moral et l'ordre social tout à la fois.

Dans un moment où la plus noble, la plus sainte pensée qui ait jamais préoccupé les hommes, l'abolition de l'esclavage sur la terre, est à l'ordre du jour au parlement français, et trouve à la tribune législative des interprètes aussi éloquents que MM. de Lamartine et Odillon-Barrot, nous croyons superflu de discuter ici la question de l'émancipation des Chrétiens d'Asie. D'ailleurs, cette émancipation vient d'être consacrée en droit et en principe par le khatti-chérif de Ghul-Khané; il ne reste plus aux puissances qu'à l'établir en fait et à en garantir les effets par le traité qu'elles feront avec la Sublime Porte et Mohammed-Aly, quand elles seront tombées d'accord sur une solution définitive de la question orientale.

La liberté individuelle et religieuse des raïas doit être placée sous l'égide de l'Europe. En vain le khatti-chérif de Ghul-Khané, que la presse européenne a si mal à propos décoré du nom de *charte*

— 41 —

constitutionnelle, aurait-il été déposé sous la sauvegarde du manteau de Mahomet, s'il prenait un jour envie au mufti de l'anéantir et de replonger les Chrétiens de l'empire dans l'esclavage : affranchis en vertu d'un *firman*, ils redeviendraient esclaves en vertu d'un *fetva*. Le khatti-chérif du 3 novembre n'a pas changé la forme ni le caractère du gouvernement ottoman; il a seulement étendu aux raïas les droits civils des Musulmans, et jeté les fondements d'un nouveau *régime administratif*. Le principe du système politique est resté le même; le gouvernement qui a pour siége Constantinople continue de présenter dans ses éléments constitutifs une combinaison de la théocratie avec la stratocratie. La seule, la vraie charte constitutionnelle de l'empire ottoman, c'est le *Coran*; le khatti-chérif lui-même est basé, à tort ou à raison, sur cette loi sacrée du prophète de la Mekke. De sorte que le Sultan était, après la promulgation du décret impérial susdit, ce qu'il était avant cet acte, un souverain absolu, dans le sens le plus étendu de ce mot, un autocrate, un despote. Que le parti antiréformiste, qui réunit sous sa bannière la puissante corporation des Oulémas, vienne à prévaloir demain dans les conseils du Grand Seigneur, un autre khatti-chérif révoquera aussitôt celui de Ghul-Khané, et replongera les raïas dans leur condition première.

Ces observations suffisent pour prouver que la nouvelle position sociale faite aux Chrétiens de

— 42 —

l'empire ottoman par le khatti-chérif du 3 novembre est toujours précaire, toujours dépendante des caprices du pouvoir, et que ces Chrétiens, si dignes de la sollicitude de leurs coreligionnaires d'Europe, ne seront complétement rassurés contre l'arbitraire des autorités musulmanes que par des stipulations protectrices de leurs droits et de leurs libertés dans les traités des grandes puissances avec les gouvernements de l'Asie et de l'Afrique.

Le khatti-chérif de Ghul-Khané n'en est pas moins à nos yeux un grand progrès dans la voie de la civilisation en Orient, un immense service rendu à l'humanité, un acte par conséquent digne de la reconnaissance du monde civilisé. Le firman de Ghul-Khané fera époque dans l'histoire politique des Osmanlis, et rendra immortel le nom du jeune Sultan qui, au début de sa carrière impériale, a si noblement pris l'initiative du mouvement social qui doit régénérer ses peuples. Nous avons une confiance entière dans les vues généreuses et éclairées des ministres actuels de la Sublime Porte; nous sommes convaincu que leur intelligence élevée a compris que le seul moyen de replacer l'empire dans des conditions normales de force, d'indépendance et de prospérité est l'adoption et l'exécution franche des mesures que le Sultan a si solennellement annoncées à ses sujets le 3 novembre dernier. Mais, quand nous voyons assez fréquemment, dans des États constitutionnels de l'Europe, des souverains entraînés par leurs conseillers à violer les consti-

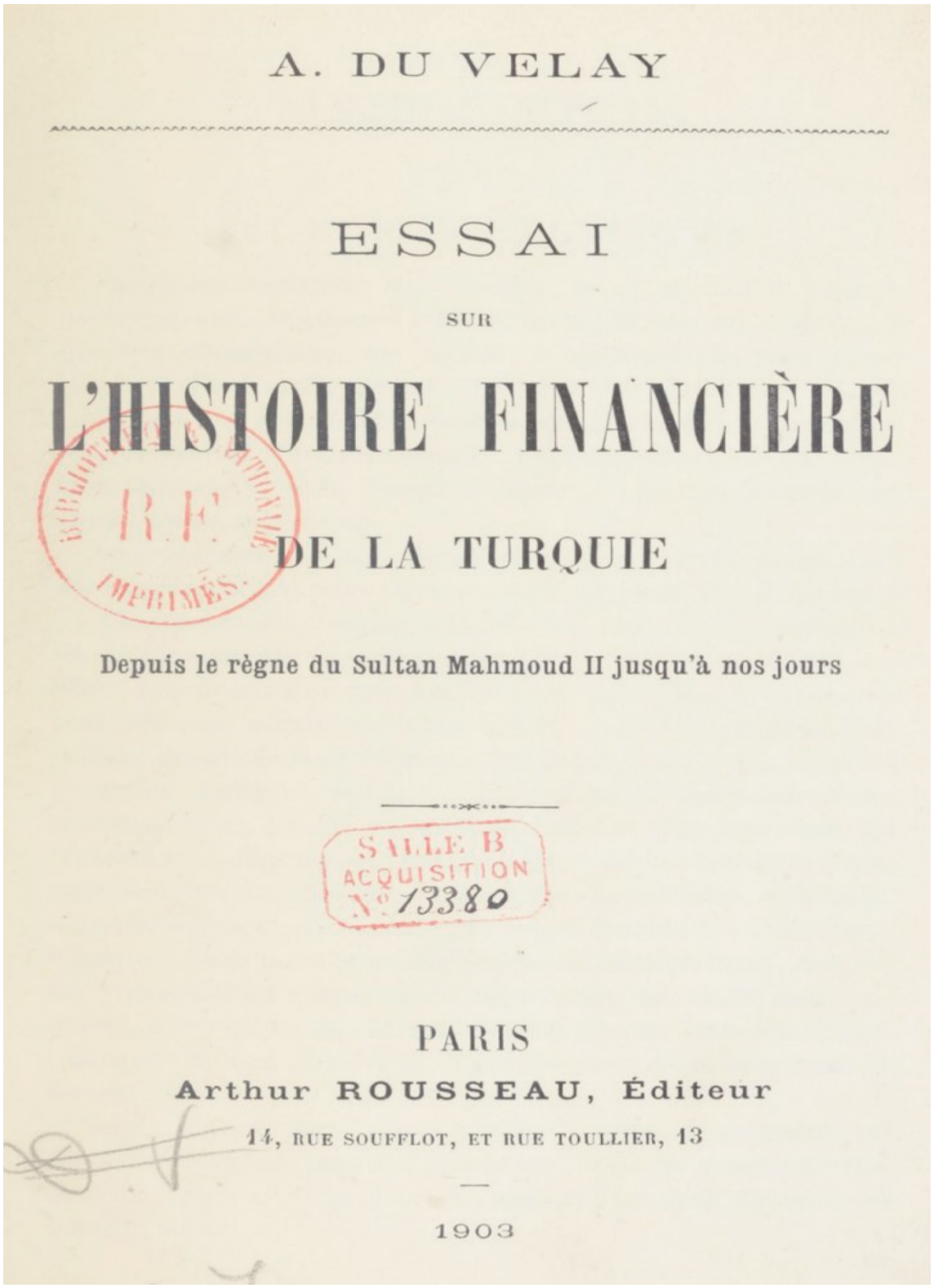
— 43 —

tutions, pouvons-nous espérer que, sous un des gouvernements les plus absolus de l'Asie, un grand visir et un mufti respecteront toujours un khatti-chérif qui contient des dispositions favorables aux infidèles, bien que ces dispositions ne soient que conformes à la justice?

Nous nous proposions de signaler ici au gouvernement de la Sublime Porte les principales réformes qui restent à opérer, et qui, suivant nous, pourraient être immédiatement introduites dans l'empire ottoman; mais le zèle et l'activité que déploie le divan pour améliorer l'état social des Osmanlis nous donnent la conviction qu'il a déjà porté son attention sur ces réformes, et que leur adoption n'est plus à Constantinople qu'une question de temps. Nous nous bornerons, en conséquence, à réclamer l'abolition du commerce d'esclaves dans les États du Grand Seigneur, l'émancipation des femmes, dont l'admission dans la société exerce une influence si puissante et si heureuse sur le caractère et sur la civilisation des peuples, l'abolition des tortures ou *question*, en matière judiciaire, et de l'usage barbare d'après lequel tout Musulman, même hors du service militaire, et sans une permission de l'autorité, a le droit de porter un sabre au côté et un pistolet à la ceinture, droit que n'a point le raïa.

Kaynak: Houry, C. B. (1842). *De l'intervention européenne en Orient et de son influence sur la civilisation des musulmans et sur la condition sociale des chrétiens d'Asie.* Paris.

EK 3. Osmanlı Devleti'nde yaşanan Mısır Sorunu ve Doğu Sorunu'nu ele alan eser

A. DU VELAY

ESSAI

SUR

L'HISTOIRE FINANCIÈRE

DE LA TURQUIE

Depuis le règne du Sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours

R.F.
IMPRIMÉS
SALLE B
ACQUISITION
N° 13380

PARIS

Arthur ROUSSEAU, Éditeur

14, RUE SOUFFLOT, ET RUE TOULLIER, 13

1903

(Devam ediyor)

EK 3 (Devam)

inachevée, mais qui se poursuit toujours, a laissé dans ce pays une si forte empreinte que nous sommes conduit à en relever les principaux traits historiques. De même que la Révolution ouvre à la France une ère entièrement nouvelle, de même en Turquie, le Tanzimât a engagé l'empire dans une orientation sensiblement opposée à celle qui existait dans le passé. Le Tanzimât joue un rôle d'une telle importance au point de vue financier qu'il influence et la division de notre étude et le plan général de notre ouvrage. — Mais avant de l'esquisser, le lecteur nous saura gré de lui donner quelques éclaircissements sur l'origine même de ce mouvement réformiste.

Tant que la Turquie resta plus ou moins isolée à l'extrémité de l'Europe, qu'à l'aide de ses seules forces elle réussit à assurer son intégrité territoriale et à tenir tête à ses ennemis, le rôle des grandes puissances se borna à celui de l'expectative : une intervention de leur part dans ses affaires intérieures ne pouvait se concevoir, pas plus qu'elle n'eût été acceptée par elle. La révolte de Méhémet-Ali en 1831 et ses victoires successives en Syrie allaient modifier cette situation. Pour se fortifier contre son redoutable vassal, nous voyons tout d'abord le sultan Mahmoud signer un traité d'alliance offensive et défensive avec l'empereur Nicolas, traité connu sous le nom d'Hunkiar-Iskélessi. Protection insuffisante, puisque le même Méhémet-Ali continue la série de ses exploits et anéantit, en 1839, les armées ottomanes dans la sanglante bataille de Nazib. Le sultan Mahmoud expirait quelques jours après avoir appris la triste nouvelle de sa défaite, et son successeur, le sultan Abd-ul-Medjid, adressait un appel désespéré à l'Europe. L'Europe intervenait aussitôt : Méhémet-Ali était ramené en Egypte et la Turquie sauvée d'un démembrement. Mais en échange de cette intervention, l'intégrité de l'empire ottoman se trouvait du coup placée sous la protection des grandes puissances ; désormais elles auront le droit d'adresser à la Porte des conseils et elles en useront pour lui tracer le plan

des réformes dont elles étaient unanimes à reconnaître l'opportunité. Pour la première fois aussi, la question d'Orient était posée.

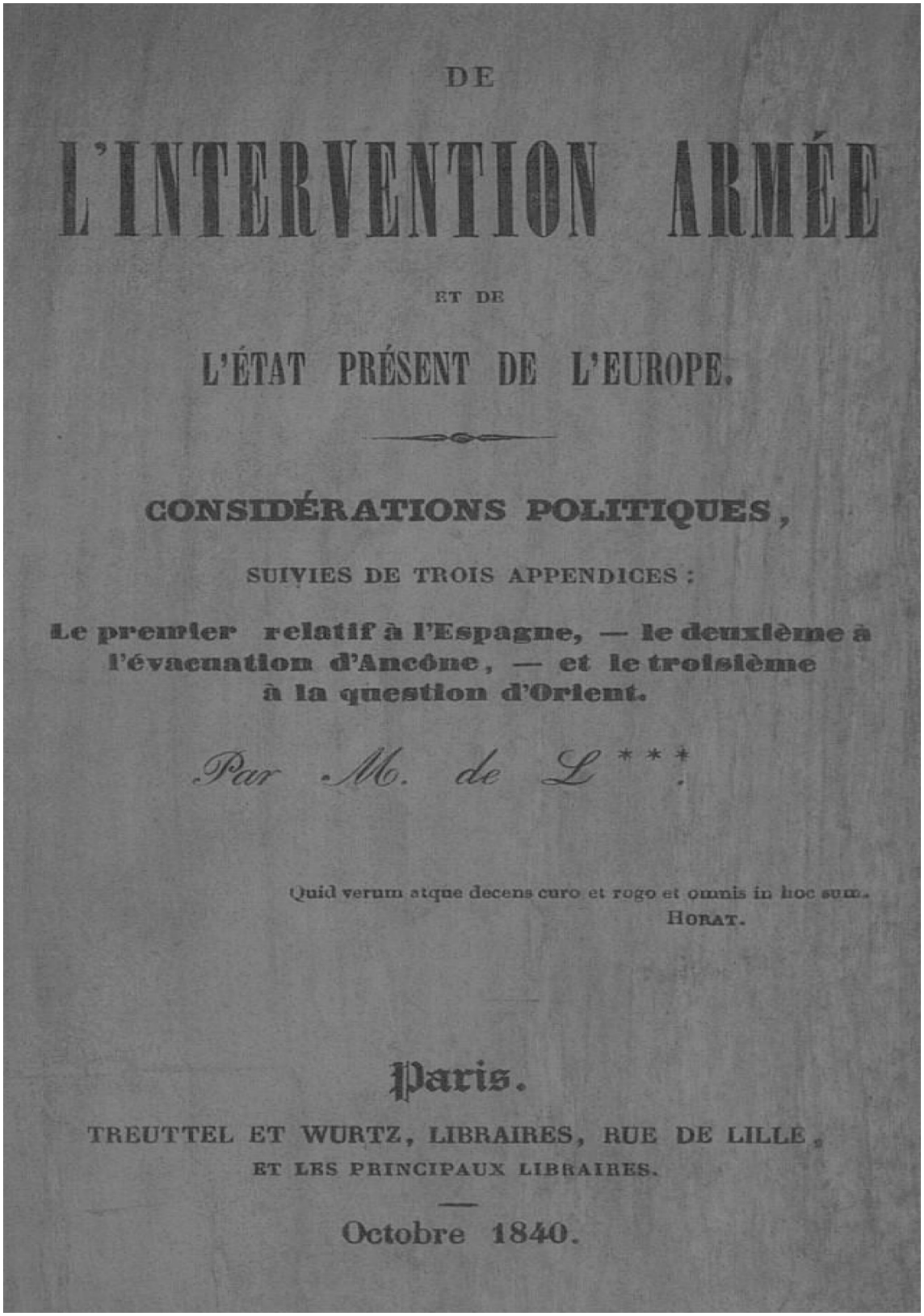
La Turquie possédait alors un homme d'Etat remarquable dans la personne de Reschid pacha. Ce sera lui qui inspirera au jeune sultan Abd-ul-Medjid, quelques mois à peine après son avènement au trône — le 3 novembre 1839 — le Hatti-Chérif de Gulkhané, dont la publication marque l'origine du mouvement réformiste. La charte de Gulkhané, comme on s'est plu à dénommer le Hatt mémorable, sera suivie, seize années plus tard, du non moins célèbre Hatti-Humayoun, dont le traité de Paris de 1856 atteste l'importance et la gravité, puisqu'il le mentionne dans ses stipulations, et que les puissances contractantes, la France, l'Angleterre et la Russie, « constatent la haute valeur de cette communication ».

Ces deux hatts, suggérés surtout dans le but d'améliorer le sort pitoyable des raïas, donneront naissance à un certain nombre de réformes, dont les chrétiens de l'empire ne seront pas les seuls à bénéficier. En effet, les améliorations qui seront introduites à leur suite s'appliqueront plus spécialement au système fiscal, et c'est en qualité de contribuables que Turcs aussi bien que raïas en recueilleront les bienfaits. La charte de Gulkhané marque réellement la fin d'un régime : complétée par le Hatti-Humayoun, elle inaugure une ère nouvelle pour les finances de la Turquie.

Le régime antérieur à la charte de Gulkhané, qui embrasse l'histoire de l'empire ottoman depuis la prise de Constantinople jusqu'à la mort du sultan Mahmoud, en 1839, devrait former ainsi une première division naturelle de notre ouvrage. Mais cette période est très vaste et elle comprend des époques sensiblement les mêmes. C'est le régime de la féodalité militaire, de son omnipotence ininterrompue et souveraine : époque de violence et d'arbitraire et de vie au jour le jour, telle du reste que l'histoire du régime féodal dans les autres pays

Kaynak: Velay, A. D. (1903). *Essai sur l'histoire financière de la Turquie, depuis le règne du sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours.* Paris.

EK 4. Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki siyasi durumunu ele alan eser

DE

L'INTERVENTION ARMÉE

ET DE

L'ÉTAT PRÉSENT DE L'EUROPE.

CONSIDÉRATIONS POLITIQUES,

SUIVIES DE TROIS APPENDICES :

Le premier relatif à l'Espagne, — le deuxième à l'évacuation d'Ancône, — et le troisième à la question d'Orient.

*Par M. de L***.*

Quid verum atque decens curo et rogo et omnis in hoc sum.
HORAT.

Paris.

TREUTTEL ET WURTZ, LIBRAIRES, RUE DE LILLE,
ET LES PRINCIPAUX LIBRAIRES.

Octobre 1840.

(Devam ediyor)

EK 4 (Devam)

ce n'est, selon l'honorable député, qu'une misérable déception : qu'on laisse vider la querelle entre la Porte et le pacha, tout se mettra naturellement à sa place, et l'Europe sera tranquille. Les cabinets européens devront enfin renoncer à se mêler de la question d'Orient, et ils n'ont rien de mieux à faire que de *donner leur démission* : ce n'était pas la peine de faire tant de bruit pour arriver à ce triste résultat.

Mais que M. Thiers se tranquillise, les puissances ne seront pas exposées à ce ridicule : la Porte, cédant aux conseils de l'amitié, ferait de bonne grâce tous les sacrifices que M. Thiers exige de sa sagesse, que les cabinets de l'Europe ne seraient pas à se regarder en face, honteux d'avoir poursuivi, dans la question d'Orient, une ombre, un fantôme, un être d'imagination. La question d'Orient, considérée comme question européenne, subsisterait toujours, elle aurait même acquis plus de gravité.

On ne cesse de parler de l'intégrité de l'empire ottoman; mais faut-il encore répéter, ce que tout le monde sait, que l'empire ottoman, en Europe, n'a plus de vie politique à lui? Ni le libéralisme du sérail, ni la phraséologie des diplomates ne pourront ressusciter un corps mort.

On n'a qu'à jeter les yeux sur la carte de l'Europe, y chercher le pays désigné sous le nom de Turquie, et lorsqu'on en aura séparé les pays acquis à la Russie, la Servie, la Valachie, la Moldavie et la

Grèce, on verra si l'on peut aujourd'hui parler de l'intégrité de l'empire ottoman, considéré comme puissance européenne, ainsi qu'on pouvait encore le faire à l'époque du congrès de Vienne, en 1815. Certes, on parlait alors de *statu quo* comme on en parle aujourd'hui, comme en a parlé M. Thiers à la tribune, lorsqu'il a dit que la *Russie aime la paix et le statu quo*; mais on n'a qu'à suivre les événemens pour voir quel est le *statu quo* qui plaît à la Russie, c'est son *statu quo progressif*, et c'est à cette condition qu'elle aime la paix.

M. Thiers paraît apercevoir la nécessité de *reconstituer* l'empire ottoman; et pour arriver à ce but, il voudrait introduire à Constantinople un gouvernement à l'orientale : c'est condamner tous les efforts du sultan décédé pour rapprocher son gouvernement des gouvernemens européens. Mais que le tort soit du côté du sultan ou du côté de M. Thiers, nous ne nous serions pas attendus à une pareille proposition de la part de ce dernier. Nous avouons que, tout en appréciant les avantages d'un gouvernement asiatique, nous sommes intimement convaincus qu'il n'y a *plus un seul coin en Europe* où l'introduction d'un gouvernement oriental ne soit une impossibilité politique et morale. Nous nous écarterions trop de notre but en entrant dans des développemens ultérieurs à ce sujet; mais nous osons croire que M. Thiers lui-même est de notre avis.

On a également entendu un ministre d'État, à

Kaynak: De l'intervention armée et de l'état présent de l'Europe . (1840). Paris.

EK 5. Osmanlı-Fransa ilişkilerini ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki durumunu anlatan eser

ŒUVRES COMPLÈTES

DE

LAMARTINE

PUBLIÉES ET INÉDITES

HISTOIRE DE LA TURQUIE

VI

TOME VINGT-HUITIÈME

PARIS

CHEZ L'AUTEUR, RUE DE LA VILLE-L'ÉVÊQUE, 48.

M DCCC LXIII

(Devam ediyor)

EK 5 (Devam)

XII

Le sultan Abdul-Hamid expira (1789) au bruit de la chute d'Oczakof.

Son règne n'avait été qu'un long écroulement. Il laissait l'empire en détresse, le boulevard du Dniester renversé dans le sang, le Bosphore ouvert aux flottes russes, l'arsenal vide; l'Archipel travaillé par les complots de la czarine, le Nord relié en une seule ligue contre lui, la Pologne garrottée et démembrée, la Hongrie couverte des troupes de Laudon, sa dernière armée encouragée par de premiers succès contre Joseph II, tremblante maintenant aux noms de Potemkin et de Souwaroff; enfin la France, attentive aux premiers symptômes de sa révolution, détournant ses regards de la Turquie pour les reporter sur elle-même. La révolution à combattre ou à accomplir était devenue la seule politique de la France.

Jamais l'empire ottoman n'avait eu tant d'ennemis et si peu d'amis. L'ignorance du divan était le seul rideau qui empêchât les Turcs de voir l'excès de leurs périls, et, pour comble de malheur, un prince malheureux, le Louis XVI des Ottomans, Sélim, allait monter au trône.

Abdul-Hamid laissait deux fils au berceau, Mustafa et Mahmoud. Mais, les lois de l'empire n'admettant pas cet interrègne qu'on appelle régence dans les monarchies héréditaires de l'Europe, le sultan Sélim III, son neveu, était appelé à lui succéder.

Sélim avait vingt-cinq ans à la mort d'Abdul-Hamid. Son oncle l'avait élevé plutôt comme l'aîné de ses enfants que comme le rival de ses propres fils. Le trône ne le surprenait pas dans l'ignorance des affaires publiques. Abdul-Hamid lui confiait depuis longtemps les mystères du sérail et les soucis du divan. Il se complaisait à former dans Sélim un prince doux et paternel, qui fût à son tour le tuteur indulgent de ses fils. La nature de Sélim se prêtait d'elle-même à ces leçons et à ces caresses.

Sa figure gracieuse, modeste, recueillie, portait dans la majestueuse régularité des traits l'empreinte extérieure de l'ordre qui régnait dans ses pensées; la sagesse y devançait le temps. Un front pensif, des yeux habituellement baissés, comme s'il recueillait la méditation sous de longues paupières, un nez aquilin comme celui d'Othman, une bouche réfléchie, qu'on découvrait à peine à travers les ondes d'une barbe noire et bien peignée, des joues colorées des teintes d'un sang riche mais calme, une peau basanée sous sa couleur chaude et grainée de marques de petite vérole, une stature un peu courbée, plus appropriée à la prière et au divan qu'au cheval; enfin une ombre de

(Devam ediyor)

EK 5 (Devam)

XXIX

Telles étaient les études, les pensées et les occupations du jeune Sélim, quand l'événement qu'il semblait pressentir vint l'arracher à ses loisirs et le porter, tout fervent de projets, d'audace et d'espérance, sur un trône à la fois absolu et asservi. Cette contradiction du prince et de l'empire explique les commencements de son règne, à la fois hardi de volonté, timide d'exécution, emporté vers la guerre par l'ardeur de relever la puissance ottomane, reporté vers la paix par les revers, par les lâchetés et par les soulèvements de ses troupes devant l'ennemi.

Le revers des Turcs en Égypte, devant l'armée française (1799), dépopularisa de plus en plus Sélim et encouragea l'audace des janissaires contre son gouvernement, Ils accusaient leur maître de leur propre lâcheté. Car la

plus grande partie des hommes qui composaient ce corps s'étaient refusés à marcher en Syrie, préférant la turbulence oisive de la capitale aux fatigues et aux dangers d'une campagne.

Sélim, se sentant sans appui au dehors et sans armée au dedans, subissait en gémissant le joug de l'Angleterre, de l'Autriche et de la Russie, auxquelles la guerre d'Égypte l'avait livré. Il cherchait secrètement à renouer avec la France des rapports plus intimes (1806); il admirait le génie militaire, même dans le vainqueur d'Aboukir; il s'obstinait à placer son espoir dans l'homme qui avait rompu le premier le pacte tacite et naturel entre la France et la Turquie; il lui faisait parvenir par une correspondance confidentielle les témoignages de son admiration. Il sentait avec justesse qu'un grand homme en France, prêt à prendre un ascendant décisif sur l'Europe, était le seul point solide sur lequel l'empire ottoman pût s'appuyer contre les exigences et les empiétements du Nord. Il espérait de plus que la nécessité, ce rude maître des souverains et des empires, déciderait son peuple à prendre exemple sur les armées françaises; il était résolu à demander à Napoléon les leçons et les hommes propres à régénérer l'armée ottomane. Il suivait avec un intérêt mal déguisé les triomphes de l'empereur; il assistait de loin, avec joie, à l'écroulement de l'Allemagne, à l'envahissement de la Prusse, à l'humiliation de la Russie. Aussitôt après la bataille d'Austerlitz, il se hâta d'envoyer à Napoléon un ambassadeur pour saluer en lui le souverain de la nation française et le vainqueur de ses ennemis. Le moment était venu une seconde fois pour la France de se reconstituer en alliance intime avec Sélim III, de soutenir l'Orient par l'Occident,

et l'Occident par l'Orient. Une seconde fois l'habitude irréfléchie de Napoléon de céder à un éblouissement de sa fortune, en perdant le résultat solide du sang versé, repoussa Sélim et rejeta le divan dans l'incertitude.

Kaynak: Lamartine, A. D. (1863). *Histoire de la Turquie.* Paris.

EK 6. 1867 yılı Fransa İçişleri Bakanlığı Resmi Bülteni'ne göre, Fransa'da kabul edilen 10 Nisan 1867 tarihli ilköğretim yasası

N° 6.

— Publication mensuelle. Prix par an : 5 fr. ; pour les Maires, 4 fr. —

BULLETIN

OFFICIEL

DU MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR.

SOMMAIRE.

CIRCULAIRES ET INSTRUCTIONS.

ARCHIVES DÉPARTEMENTALES, COMMUNALES ET HOSPITALIÈRES. Droit de préférence accordé aux archivistes paléographes pour les fonctions d'archiviste départemental ; formalités à remplir en cas de vacance d'emploi. (*Circulaire du 30 avril 1867.*)..... 161
— Instructions complémentaires pour la rédaction des inventaires sommaires des archives. (*Circulaire du 24 mai 1867.*)..... 163

ANNEXES.

ENSEIGNEMENT PRIMAIRE. (*Loi du 10 avril 1867.*)..... 168
— Instructions générales pour l'exécution de la loi du 10 avril 1867. (*Circulaire de S. Exc. le ministre de l'instruction publique, du 12 mai 1867.*) 172

CIRCULAIRES ET INSTRUCTIONS.

CIRCULAIRE.

Archivistes des départements ; exécution du décret du 4 février 1850.

Paris, le 30 avril 1867.

MONSIEUR LE PRÉFET, mon attention vient d'être appelée par S. Exc. le ministre de l'instruction publique sur les dispositions du décret du 4 février 1850 et sur la nécessité d'en assurer la stricte exécution.

(Devam ediyor)

EK 6 (Devam)

ANNEXES DU BULLETIN OFFICIEL.

Loi sur l'Enseignement primaire (1).

(10 avril 1867.)

Art. 1er. Toute commune de cinq cents habitants et au-dessus est tenue d'avoir au moins une école publique de filles, si elle n'en est pas dispensée par le conseil départemental, en vertu de l'article 15 de la loi du 15 mars 1850.

Dans toute école mixte tenue par un instituteur, une femme nommée par le préfet, sur la proposition du maire, est chargé de diriger les travaux à l'aiguille des filles. Son traitement est fixé par le préfet, après avis du conseil municipal.

2. Le nombre des écoles publiques de garçons ou de filles à établir dans chaque commune est fixé par le conseil départemental, sur l'avis du conseil municipal.

Le conseil départemental détermine les écoles publiques de filles auxquelles, d'après le nombre des élèves, il doit être attaché une institutrice adjointe.

Les paragraphes 2 et 3 de l'article 34 de la loi du 15 mars 1850 sont applicables aux institutrices adjointes.

Ce conseil détermine, en outre, sur l'avis du conseil municipal, les cas où, à raison des circonstances, il peut être établi une ou plusieurs écoles de hameau dirigées par des adjoints ou des adjointes.

Les décisions prises par le conseil départemental, en vertu des paragraphes 1, 2 et 4 du présent article, sont soumises à l'approbation du ministre de l'instruction publique.

3. Toute commune doit fournir à l'institutrice, ainsi qu'à l'instituteur adjoint et à l'institutrice adjointe dirigeant une école de hameau, un local convenable, tant pour leur habitation que pour la tenue de l'école, le mobilier de classe et un traitement.

Elle doit fournir à l'adjoint et à l'adjointe un traitement et un logement.

4. Les institutrices communales sont divisées en deux classes.

Le traitement de la première classe ne peut être inférieur à cinq cents francs et celui de la seconde à quatre cents francs.

5. Les instituteur adjoints sont divisés en deux classes.

(1) Projet de loi présenté au Corps législatif, séance du 24 mai 1866.—Rapport fait au nom de la commission par M. Chanchard, député au Corps législatif, séance du 16 juin 1866. — Rapport supplémentaire, séance du 25 février 1867. — Discussion, séances des 1er, 2, 7, 8, 9 et 11 mars 1867 ; adopté à l'unanimité par le Corps législatif. — Rapport fait au Sénat, par M. Larabit, sénateur, séance du 26 mars 1867. — Discussion et vote du Sénat, séance du 29 mars. — Loi promulguée le 10 avril 1867.

Le traitement de la première classe ne peut être inférieur à cinq cents francs et celui de la seconde à quatre cents francs.

Le traitement des institutrices adjointes est fixé à trois cent cinquante francs.

Le traitement des adjoints et adjointes tenant une école de hameau est déterminé par le préfet, sur l'avis du conseil municipal et du conseil départemental.

6. Dans le cas où un ou plusieurs adjoints ou adjointes sont attachés à une école, le conseil départemental peut décider, sur la proposition du conseil municipal, qu'une partie du produit de la rétribution scolaire servira à former leur traitement.

7. Une indemnité, fixée par le ministre de l'instruction publique après avis du conseil municipal et sur la proposition du préfet, peut être accordée annuellement aux instituteurs et institutrices, dirigeant une classe communale d'adultes, payante ou gratuite, établie en conformité du paragraphe 1er de l'article 2 de la présente loi.

8. Toute commune qui veut user de la faculté accordée par le paragraphe 3 de l'article 36 de la loi du 15 mars 1850, d'entretenir une ou plusieurs écoles entièrement gratuites peut, en sus de ses ressources propres et des centimes spéciaux autorisés par la même loi, affecter à cet entretien le produit d'une imposition extraordinaire qui n'excédera pas quatre centimes additionnels au principal des quatre contributions directes.

En cas d'insuffisance des ressources indiquées au paragraphe qui précède, et sur l'avis du conseil départemental, une subvention peut être accordée à la commune sur les fonds du département, et, à leur défaut, sur les fonds de l'État, dans les limites du crédit spécial porté annuellement, à cet effet au budget du ministère de l'instruction publique.

9. Dans les communes où la gratuité est établie en vertu de la présente loi, le traitement des instituteurs et des institutrices publics se compose :

1° D'un traitement fixe de deux cents francs ;

2° D'un traitement éventuel calculé à raison du nombre d'élèves présents, d'après un taux de rétribution déterminé, chaque année, par le préfet, sur l'avis du conseil municipal et du conseil départemental;

3° D'un supplément accordé à tous les instituteurs et institutrices dont le traitement fixe, joint au produit de l'éventuel, n'atteint pas, pour les instituteurs, les *minima* déterminés par l'article 38 de la loi du 15 mars 1850 et par le décret du 19 avril 1862, et, pour les institutrices, les *minima* déterminés par l'article 4 ci-dessus.

10. Dans les autres communes, le traitement des instituteurs et des institutrices publics se compose :

1° D'un traitement fixe de deux cents francs ;

2° Du produit de la rétribution scolaire ;

3° D'un traitement éventuel calculé à raison du nombre d'élèves gratuits présents à l'école, d'après un taux déterminé, chaque année, par le préfet, sur l'avis du conseil municipal et du conseil départemental;

Kaynak: Bulletin officiel du ministère de l'intérieur. (1867). *Loi sur l'enseignement primaire, (10 Avril 1867.* no 6. Paris: Ministère de l'intérieur.

EK 7. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasi durumunu ve Doğu Sorunu'nu ele alan eser

VUES

DISCOURS ET ARTICLES

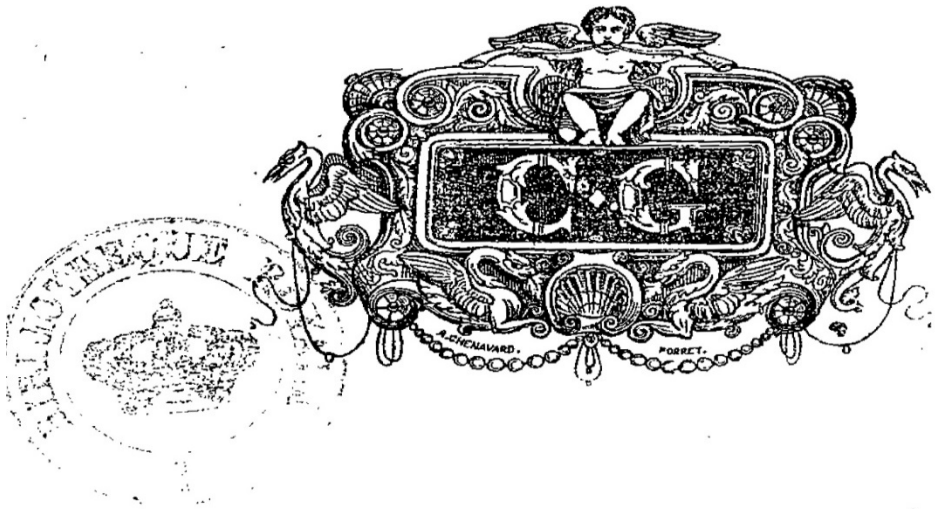
SUR

LA QUESTION D'ORIENT

PAR

ALPHONSE DE LAMARTINE

MEMBRE DE LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS

PARIS

CHARLES GOSSELIN, LIBRAIRE

FURNE ET Ce, LIBRAIRES

—

1840

(Devam ediyor)

EK 7 (Devam)

pour subsister: le fanatisme et la conquête. Une nation comme les Turcs, qui ne voulait ni cultiver, ni commercer, ni s'administrer, devait s'affaisser sur elle-même le jour où elle n'aurait plus ni le zèle de la propagation de ses dogmes, ni des peuples à soumettre et à faire travailler pour elle en les pressurant. Ce jour est promptement venu. Les forces relatives de l'Europe avaient grandi, les siennes avaient diminué. Elle n'avait plus même la force de la persécution. La population turque était tombée à rien en proportion des immenses territoires qu'elle avait à gouverner. Les herbes parasites étouffaient partout la tige d'Osman; les Chrétiens débordaient les Ottomans même dans l'empire. Le jour où ils se compteraient devait être le dernier de Constantinople: ce jour est venu partout.

Mais la vieille renommée des empires les protége longtemps après qu'ils ont cessé d'être des réalités. Les chancelleries diplomatiques ont des préjugés et des routines plus tenaces peut-être que les individus. Le jour pénètre plus difficilement dans ces archives de la tradition que partout ailleurs. On était persuadé encore au ministère des affaires étrangères, en 1830, que la Turquie pouvait équilibrer la Russie en Orient, et servir de rempart à l'Occident. De ce côté, la tentative diplomatique du général Guilleminot à Constantinople, en 1831, le prouve. La France crut avoir là un allié en cas de guerre générale: elle en menaça la

Russie. Rien n'est comparable à cette chimère, si ce n'est cette autre chimère plus folle des hommes d'état de 1840, qui se persuadent et qui veulent persuader à leur pays que la France aura un *puissant allié* dans le pacha d'une petite province turque, et que Méhémet-Ali sera le contrepoids de la Russie! On accuse de rêver ceux qui osent dire le contraire et montrer le néant de ce système. O malheureux temps où les vérités les plus élémentaires sont accueillies comme des rêves, et les rêves les plus ridicules accueillis comme des pensées d'homme d'état! Attendez cinq ans, et vous verrez que vos rêves n'avaient pas même la réalité d'une apparence. Votre empire arabe et votre califat rajeuni seront ce qu'ils sont, *les Mille et une Nuits* du 1er mars.

La Turquie est tombée le même jour que la Pologne, et du même coup. Le plus grand homme de guerre du dix-huitième siècle, Frédéric envoya à l'impératrice Catherine le plan de cette campagne d'un siècle ou deux, qui commença au Danube et à la Crimée, qui continua en Moldavie, en Valachie, au Caucase, et qui finira à Constantinople. Catherine, qui savait que les Turcs n'étaient plus rien, s'occupa d'abord à détacher d'eux les Tartares, seule force réelle de leurs armées. Elle y réussit; elle pensa alors à en détacher les Grecs, seule force réelle de leurs flottes. Elle envoya les Orlof en Grèce; elle fit insurger le Péloponèse; le feu du zèle religieux prit par-

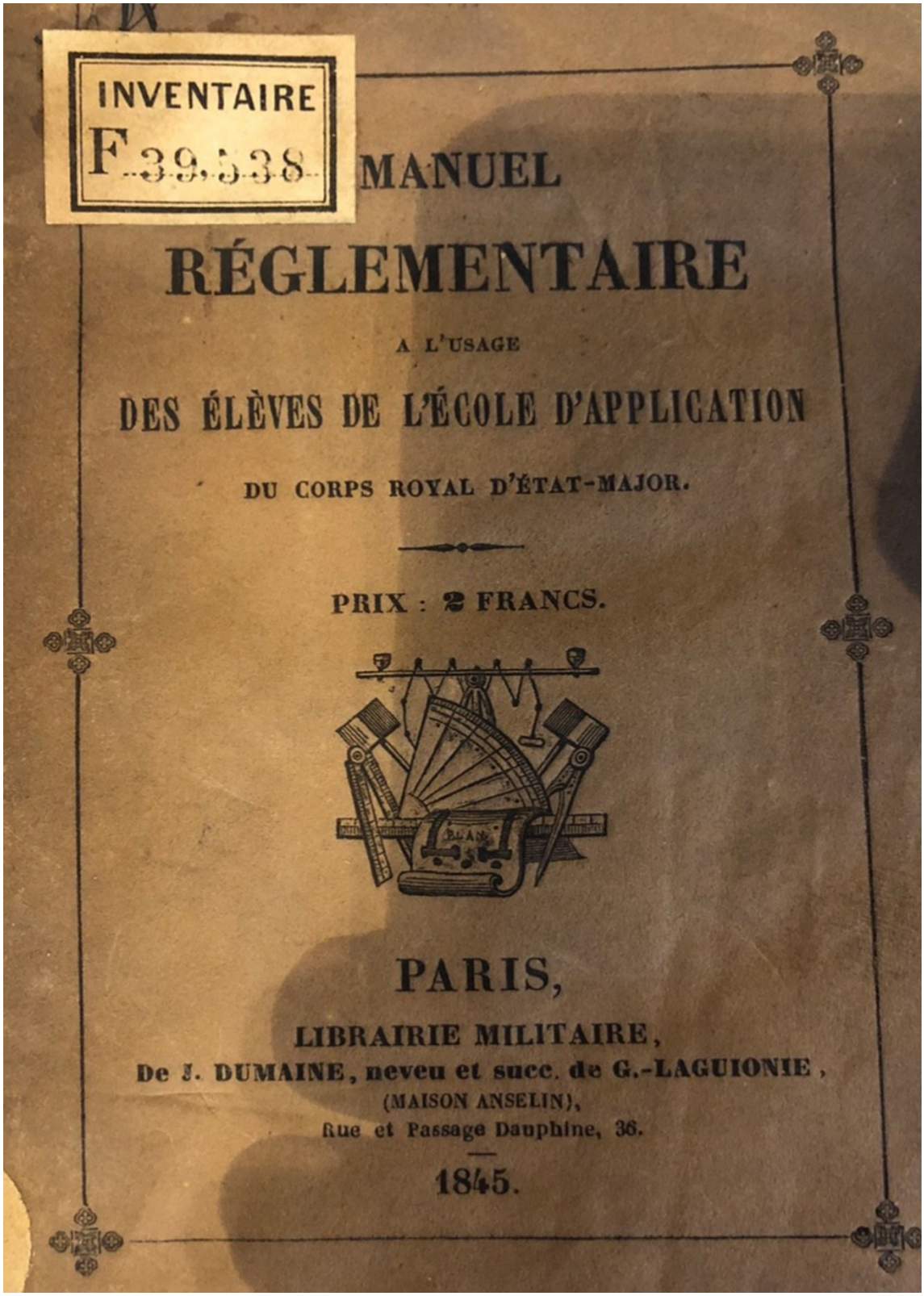
Kaynak: Lamartine, A. D. (1840). *Vues, discours et articles sur la question d'Orient.* Paris.

EK 8. XIX. Yüzyılda Fransa Milli Eğitim Bakanı Olan Victor Duruy

Kaynak: Eugène P. (1883). *Victor Duruy.* Paris: Institut de France.

EK 9. Osmanlı Devleti'ndeki Mektep-i Harbiyenin esin kaynağı olan Fransa'daki L'École D'Application d'État-Major adlı okulu ele alan eser

(Devam ediyor)

EK 9 (Devam)

AVERTISSEMENT.

En réunissant dans ce petit volume, avec les lois sur l'avancement et sur l'état des officiers, les dispositions réglementaires relatives à l'école d'état-major, nous avons pensé que nous ferions une chose utile, non-seulement aux élèves de cette école, mais encore aux jeunes gens qui ont l'intention d'y arriver.

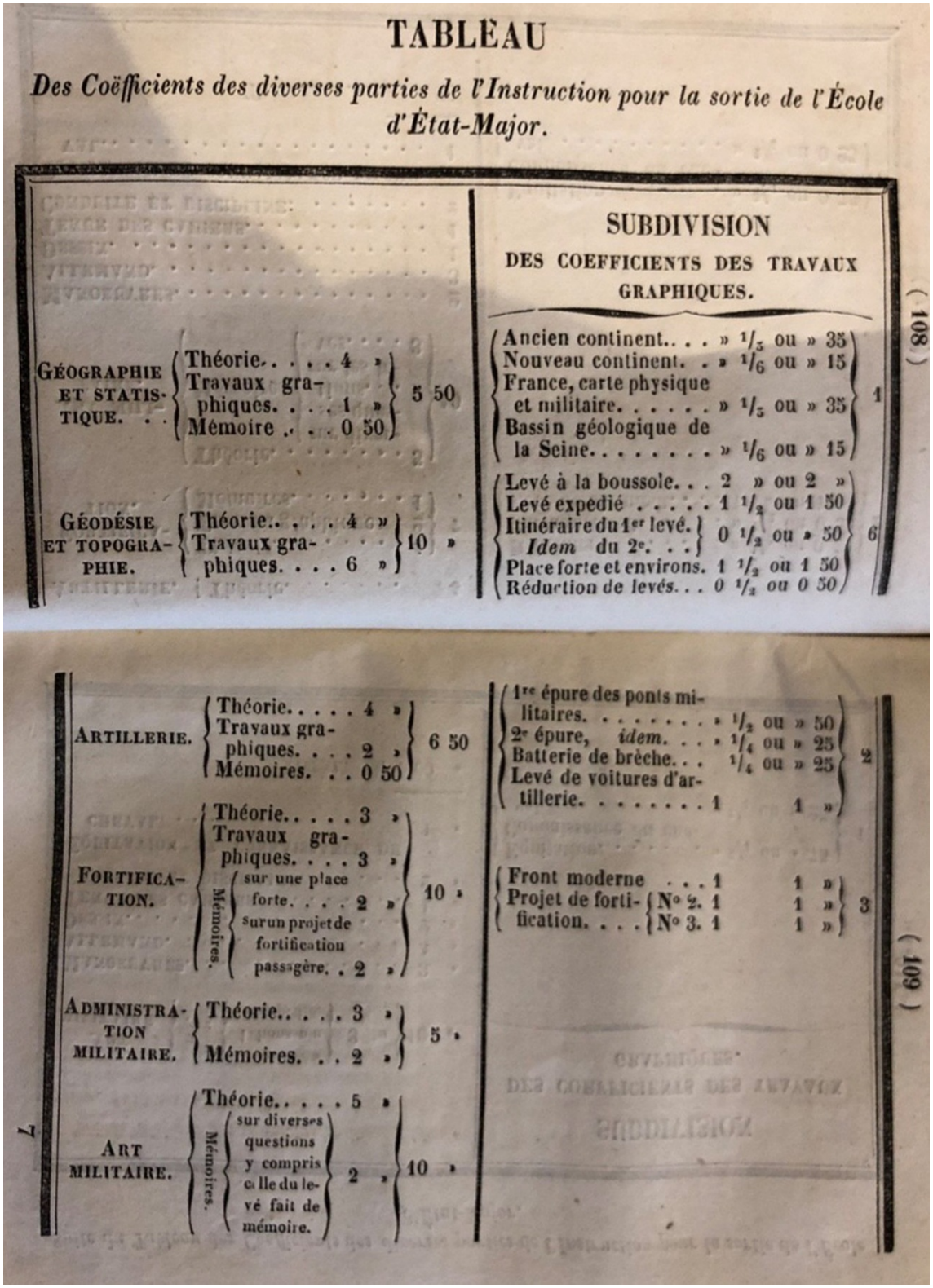
En effet, reproduire l'ordonnance constitutive de cet établissement, ainsi que les règlements qui le régissent, c'est indiquer les devoirs et les obligations imposés à ceux qui veulent être admis dans le corps d'état-major; et, mettre en même temps sous leurs yeux les lois du 14 avril 1832 et du 19 mai 1834, c'est leur rendre toujours présents les droits qui leur sont acquis dans l'avenir. C'est donc à la fois montrer la carrière à parcourir et le but à atteindre.

Ces considérations ne sont pas les seules qui nous aient déterminé dans le choix des documents qu'on va lire. Afin de mieux faire apprécier une institution qui intéresse réellement le pays, nous donnons quelques détails succincts sur sa création, nous signalons ses

1

(Devam ediyor)

EK 9 (Devam)

TABLEAU

Des Coëfficients des diverses parties de l'Instruction pour la sortie de l'École d'État-Major.

GÉOGRAPHIE ET STATISTIQUE.	Théorie. . . . 4 »		
	Travaux graphiques. . . 1 »	5 50	
	Mémoire . . . 0 50		
GÉODÉSIE ET TOPOGRAPHIE.	Théorie. . . . 4 »		
	Travaux graphiques. . . 6 »	10 »	
ARTILLERIE.	Théorie. . . . 4 »		
	Travaux graphiques. . . 2 »	6 50	
	Mémoires. . . 0 50		
FORTIFICATION.	Théorie. . . . 3 »		
	Travaux graphiques. . . 3 »		
	Mémoires. sur une place forte. . . 2 »	10 »	
	Mémoires. sur un projet de fortification passagère. . 2 »		
ADMINISTRATION MILITAIRE.	Théorie. . . . 3 »		
	Mémoires. . . 2 »	5 »	
ART MILITAIRE.	Théorie. . . . 5 »		
	Mémoires. sur diverses questions y compris celle du levé fait de mémoire. 2 »	10 »	

SUBDIVISION

DES COEFFICIENTS DES TRAVAUX GRAPHIQUES.

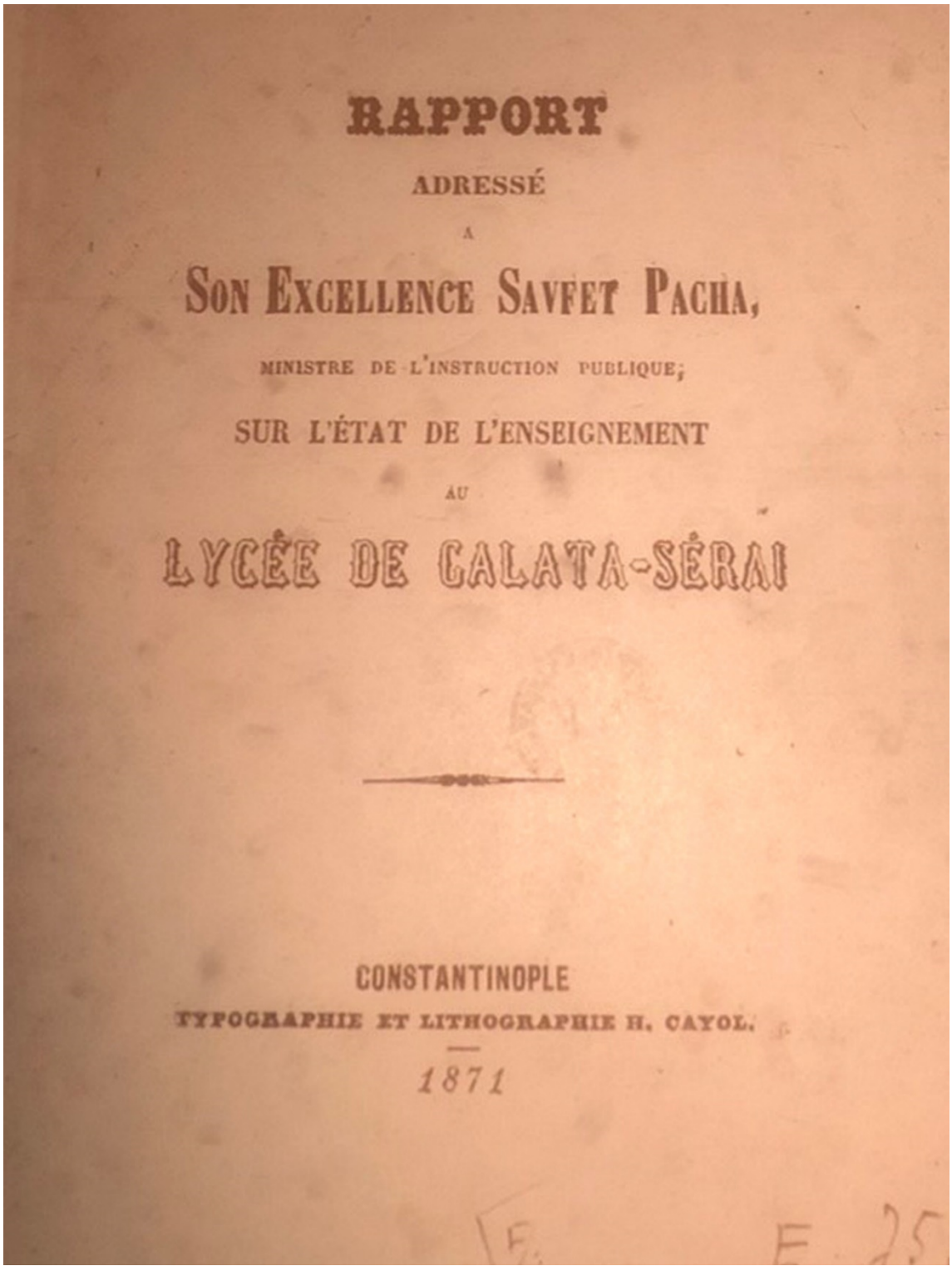
Ancien continent. . .	» 1/3 ou » 35	
Nouveau continent. .	» 1/6 ou » 15	
France, carte physique et militaire.	» 1/3 ou » 35	1
Bassin géologique de la Seine.	» 1/6 ou » 15	
Levé à la boussole. . .	2 » ou 2 »	
Levé expédié	1 1/2 ou 1 50	
Itinéraire du 1er levé.	0 1/2 ou » 50	6
Idem du 2e. . .		
Place forte et environs.	1 1/2 ou 1 50	
Réduction de levés. . .	0 1/4 ou 0 50	
1re épure des ponts militaires.	» 1/2 ou » 50	
2e épure, *idem*. . .	» 1/4 ou » 25	
Batterie de brèche. . .	1/4 ou » 25	2
Levé de voitures d'artillerie.	1 1 »	
Front moderne . . .	1 1 »	
Projet de fortification. . . N° 2.	1 1 »	3
N° 3.	1 1 »	

(108)

(109)

Kaynak: Dumaine, J. (1845). *Manuel réglementaire a l'usage 'des élevès de l'école d'application du corps d'Etat- Major'.* Paris: Libraire Militaire.

EK 10. Galatasaray Lisesinin ilk müdürü Fransız M. de Salve tarafından Maârif Nazırı Saffet Paşa'ya yazılan *Sur L'État de L'Enseignement au Lycée de Galata-Sérai* başlıklı resmî raporun görüntü bandı (mikrofilm)

RAPPORT

ADRESSÉ

A

SON EXCELLENCE SAVFET PACHA,

MINISTRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE;

SUR L'ÉTAT DE L'ENSEIGNEMENT

AU

LYCÉE DE GALATA-SÉRAI

CONSTANTINOPLE

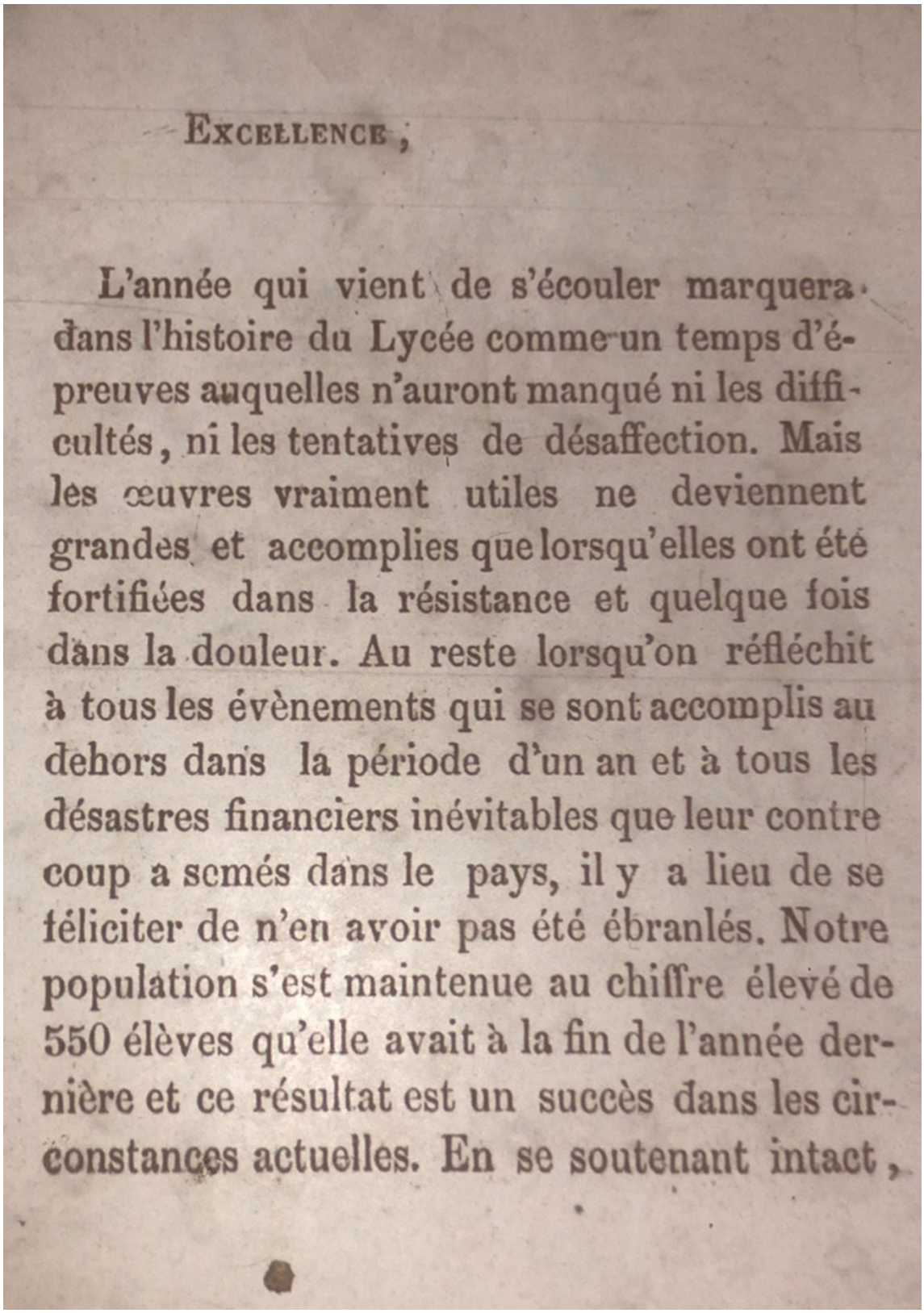
TYPOGRAPHIE ET LITHOGRAPHIE H. CAYOL.

1871

F. F. 25

(Devam ediyor)

EK 10 (Devam)

EXCELLENCE,

L'année qui vient de s'écouler marquera dans l'histoire du Lycée comme un temps d'épreuves auquelles n'auront manqué ni les difficultés, ni les tentatives de désaffection. Mais les œuvres vraiment utiles ne deviennent grandes et accomplies que lorsqu'elles ont été fortifiées dans la résistance et quelque fois dans la douleur. Au reste lorsqu'on réfléchit à tous les évènements qui se sont accomplis au dehors dans la période d'un an et à tous les désastres financiers inévitables que leur contre coup a semés dans le pays, il y a lieu de se féliciter de n'en avoir pas été ébranlés. Notre population s'est maintenue au chiffre élevé de 550 élèves qu'elle avait à la fin de l'année dernière et ce résultat est un succès dans les circonstances actuelles. En se soutenant intact,

(Devam ediyor)

EK 10 (Devam)

en faisant progresser partout et toujours l'ordre, le travail et la bonne conduite l'établissement s'est affirmé davantage et a acquis de nouveaux droits à la bienveillance sympathique et à la potection éclairée de l'Etat et des familles.

Si l'on examine de près sa constitution, ses programmes, ses études et les garanties qu'il présente, on reconnaîtra que le Lycée n'est point une création éphémère et de circonstance, mais qu'il comble une lacune profonde, répond à un besoin réel et satisfait aux exigences du présent et de l'avenir. C'est ce qui a pû faire dire à un publiciste allemand (1) dont le témoignage, exagéré peut-être dans les termes, ne saurait être suspect quant au fond que « S.M. le Sultan Abdul-Aziz s'est acquis la reconnaissance de tout l'Orient en fondant le « Lycée de Galata-Sérai qui n'a pas son pareil en Occident par son excellente organisation et les idées de progrès qui s'y trouvent développées. »

Des efforts persévérants ont été faits chaque année pour apporter dans les diverses branches de l'administration et des études les améliorations qu'a pu suggérer l'expérience des choses de ce pays. Les maitres sont plus

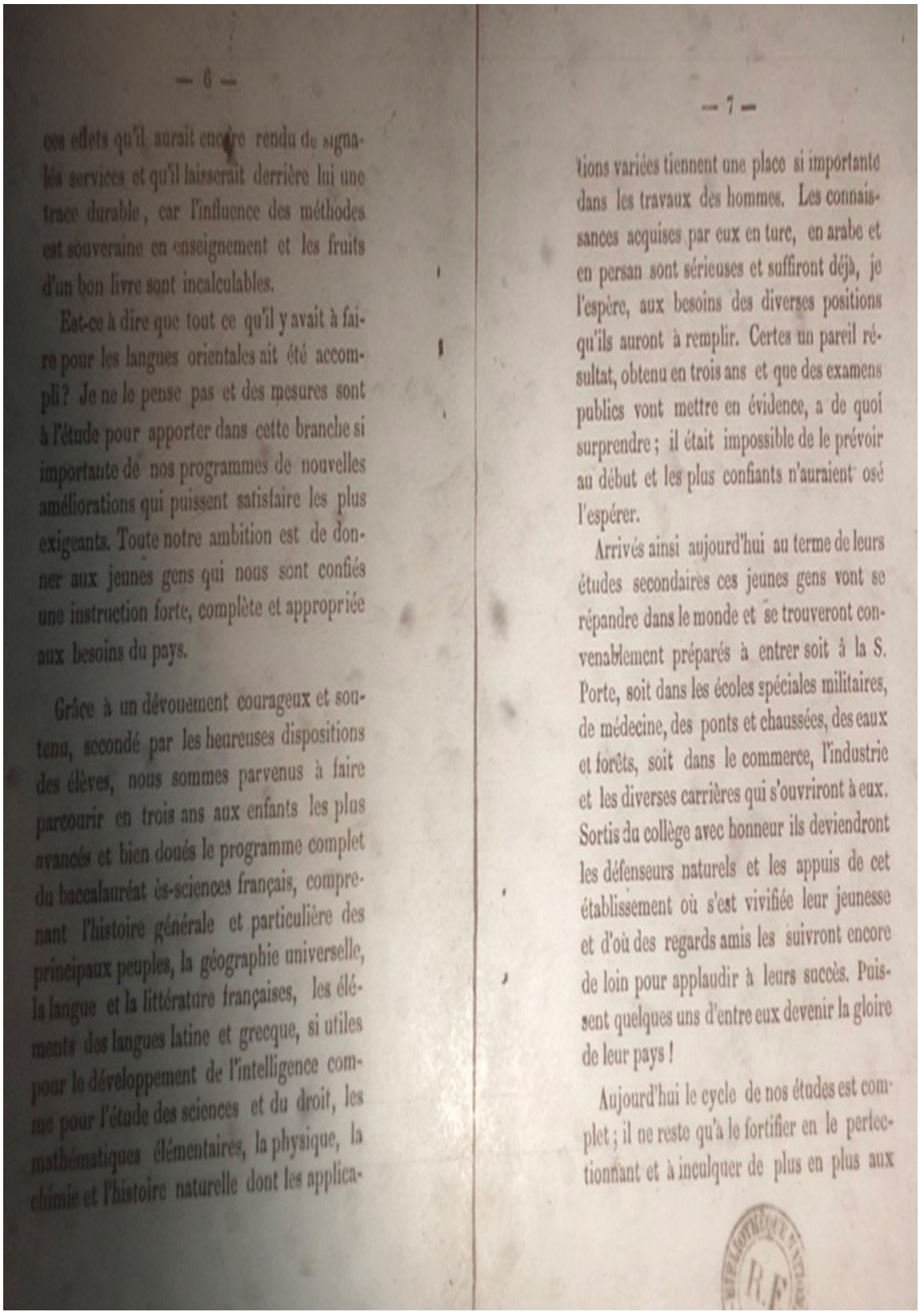
(1) D. Brenecke, directeur du collége de Posen. — Pays du bas Danube et Constantinople.

connus et mieux au courant de leur tâche que dans les premiers temps ; les élèves, plus confiants et plus sympathiques, apprécient mieux, par les progrès accomplis sous leurs yeux, ceux qui leur restent à faire et, voyant le but de leurs efforts se rapprocher, suivent plus docilement la direction qu'on leur imprime. La discipline, cette harmonie nécessaire et conservatrice entre les rouages d'un mécanisme compliqué, a pu s'améliorer de jour en jour, le travail s'est régularisé en s'imposant naturellement à tous et les progrès se sont développés chaque jour plus satisfaisants ; ces progrès ont été remarquables pour un grand nombre d'élèves et dans diverses facultés, spécialement dans la langue française, en histoire et dans les diverses branches des sciences Des cours nouveaux ont notablement relevé le niveau général des études.

Dans les langues orientales je n'hésite pas à dire que les résultats obtenus sont également heureux ; ils sont dus à la régularité du travail, à l'assiduité des élèves et à certaines améliorations dans les méthodes d'enseignement. Plusieurs ouvrages nouveaux en langues turque et arabe ont été publiés par quelques uns de nos maîtres et on voit là l'indice d'un mouvement favorable qui ne peut que s'accroître. Le Lycée n'aurait-il produit que

(Devam ediyor)

EK 10 (Devam)

— 6 —

ces effets qu'il aurait encore rendu de signalés services et qu'il laisserait derrière lui une trace durable, car l'influence des méthodes est souveraine en enseignement et les fruits d'un bon livre sont incalculables.

Est-ce à dire que tout ce qu'il y avait à faire pour les langues orientales ait été accompli? Je ne le pense pas et des mesures sont à l'étude pour apporter dans cette branche si importante de nos programmes de nouvelles améliorations qui puissent satisfaire les plus exigeants. Toute notre ambition est de donner aux jeunes gens qui nous sont confiés une instruction forte, complète et appropriée aux besoins du pays.

Grâce à un dévouement courageux et soutenu, secondé par les heureuses dispositions des élèves, nous sommes parvenus à faire parcourir en trois ans aux enfants les plus avancés et bien doués le programme complet du baccalauréat ès-sciences français, comprenant l'histoire générale et particulière des principaux peuples, la géographie universelle, la langue et la littérature françaises, les éléments des langues latine et grecque, si utiles pour le développement de l'intelligence comme pour l'étude des sciences et du droit, les mathématiques élémentaires, la physique, la chimie et l'histoire naturelle dont les applica-

— 7 —

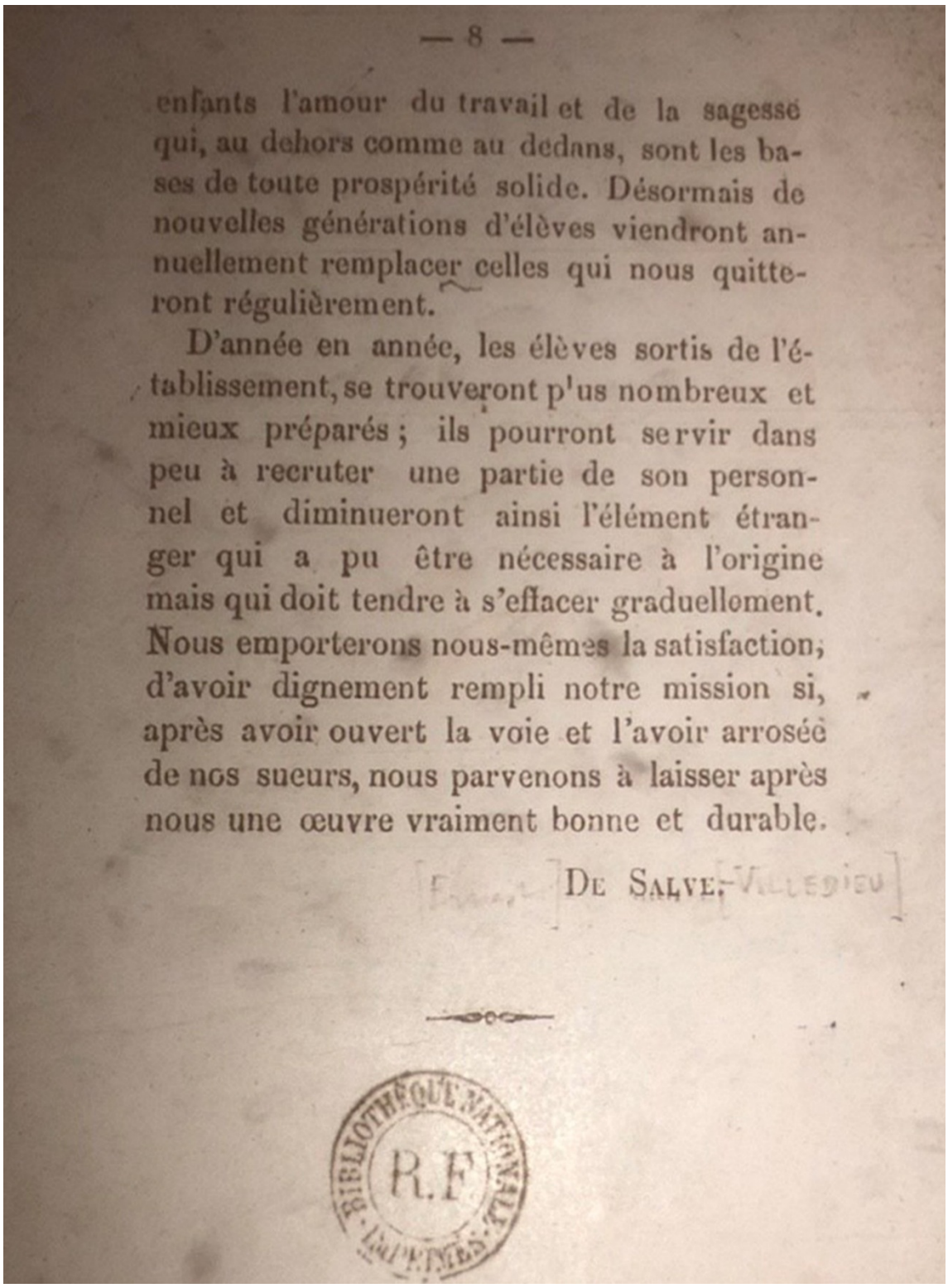
tions variées tiennent une place si importante dans les travaux des hommes. Les connaissances acquises par eux en turc, en arabe et en persan sont sérieuses et suffiront déjà, je l'espère, aux besoins des diverses positions qu'ils auront à remplir. Certes un pareil résultat, obtenu en trois ans et que des examens publics vont mettre en évidence, a de quoi surprendre; il était impossible de le prévoir au début et les plus confiants n'auraient osé l'espérer.

Arrivés ainsi aujourd'hui au terme de leurs études secondaires ces jeunes gens vont se répandre dans le monde et se trouveront convenablement préparés à entrer soit à la S. Porte, soit dans les écoles spéciales militaires, de médecine, des ponts et chaussées, des eaux et forêts, soit dans le commerce, l'industrie et les diverses carrières qui s'ouvriront à eux. Sortis du collège avec honneur ils deviendront les défenseurs naturels et les appuis de cet établissement où s'est vivifiée leur jeunesse et d'où des regards amis les suivront encore de loin pour applaudir à leurs succès. Puissent quelques uns d'entre eux devenir la gloire de leur pays!

Aujourd'hui le cycle de nos études est complet; il ne reste qu'à le fortifier en le perfectionnant et à inculquer de plus en plus aux

(Devam ediyor)

EK 10 (Devam)

— 8 —

enfants l'amour du travail et de la sagesse qui, au dehors comme au dedans, sont les bases de toute prospérité solide. Désormais de nouvelles générations d'élèves viendront annuellement remplacer celles qui nous quitteront régulièrement.

D'année en année, les élèves sortis de l'établissement, se trouveront p'us nombreux et mieux préparés ; ils pourront servir dans peu à recruter une partie de son personnel et diminueront ainsi l'élément étranger qui a pu être nécessaire à l'origine mais qui doit tendre à s'effacer graduellement. Nous emporterons nous-mêmes la satisfaction, d'avoir dignement rempli notre mission si, après avoir ouvert la voie et l'avoir arrosée de nos sueurs, nous parvenons à laisser après nous une œuvre vraiment bonne et durable.

De Salve.

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE R.F.

Kaynak: Cayol H. (1871). Rapport adressé à son excellence Savfet Pacha, ministere de l'ınstruction publique; 'sur l'état de l'enseignement au lycée de Galata-Sérai,' *Constantinople, typographie et lithographie.*

EK 11. Osmanlı-Fransız ilişkilerini ele alan eser

PREMIÈRE ANNÉE. — N° 85. ON S'ABONNE AUX BUREAUX DU JOURNAL, A PARIS, RUE DU FAUBOURG-MONTMARTRE, 10. VENDREDI 19 JUILLET 1861.

UN NUMÉRO (A PARIS) 15 CENTIMES

ABONNEMENTS (PARIS) :
Trois mois : 15 fr. — Six mois : 26 fr. — Un an : 52 fr.
ANGLETERRE : M. Bender, 8, Little-Newport street, Leicester square, London, W. C.

Pour la rédaction, s'adresser à M. A. NEFFTZER, rédacteur en chef. (Affranchir.)
La rédaction ne répond pas des articles communiqués et ne se charge pas de les renvoyer.

Le Temps

UN NUMÉRO (A PARIS) 15 CENTIMES

ABONNEMENTS (DÉPARTEMENTS) :
Trois mois : 16 fr. — Six mois : 32 fr. — Un an : 64 fr.
ALLEMAGNE : M. Alexandre, rue Brûlée, à Strasbourg.

Pour l'administration et les abonnements, s'adresser à M. CLAUDON, administrateur du Journal. (Affranchir.)
ANNONCES :
M. E. TALRICH, régisseur, rue du Faubourg-Montmartre, 10.

Les vingt-deux années du règne d'Abd-ul-Medjid marqueront dans l'histoire de l'empire ottoman. Il est à peine un des événements de ce règne qui n'ait signalé quelque progrès dans la décadence de la puissance turque. En parlant ainsi, nous ne faisons pas seulement allusion au succès avec lequel diverses provinces de l'empire ont revendiqué leur indépendance ; il n'est pas jusqu'aux améliorations qui ont été introduites dans le régime intérieur de la Turquie, qui n'aient contribué à l'affaiblir. Tel est le sort des corps épuisés, que les remèdes mêmes servent à en hâter la dissolution.

On fait l'éloge du nouveau sultan ; on vante ses lumières et son énergie ; des réformes annoncent l'intention de ramener l'ordre dans les finances, et, par suite, la régularité dans les divers services de l'Etat. Toutefois, on se ferait, selon nous, une grande illusion, si l'on s'imaginait qu'un prince, quelque sage qu'il fût, ou des mesures, quelque opportunes ou vigoureuses qu'on les suppose, puissent arrêter la décadence de la puissance ottomane. Cette décadence n'est pas le résultat de circonstances passagères, elle est la conséquence fatale d'une situation.

Il y a, au fond de la question turque, une question de races. Les Turcs sont un peuple barbare, qui, étant entré en contact avec la civilisation européenne, se l'est appriée en quelque mesure, mais qui n'a pu aller, à cet égard, au-delà d'une certaine limite, et qui s'est montré dépourvu de cette faculté propre aux races occidentales, la faculté du progrès indéfini. Les Turcs ont vite atteint l'apogée de leur développement ; et, depuis lors, ils n'ont fait que redescendre. Ce sont des intrus dans une famille de peuples tout différents d'eux. C'est un lambeau de l'Asie attaché à l'Europe, lambeau mal cousu, et qui fait déchirure.

La religion vient renforcer cette opposition de races et faire de la Turquie un élément encore plus hétérogène dans la grande famille occidentale. Le fanatisme est inséparable du mahométisme, et il est difficile de se représenter les Turcs adoptant ces principes de tolérance, dont les nations chrétiennes ont eu elles-mêmes tant de peine à se pénétrer, et qui sont comme l'expression dernière d'une longue éducation de l'humanité.

Mais ce qui assure la dissolution de la puissance turque, c'est la situation relative des diverses populations qui lui obéissent. La différence de race et de religion entre les Turcs et les autres peuples de l'Europe aurait moins d'importance, s'il n'y avait que des Turcs en Turquie ; la limite de l'Asie serait placée sur le Danube au lieu de l'être sur le Bosphore, voilà tout. Malheureusement pour l'empire ottoman, les chrétiens de la Turquie d'Europe sont trois fois plus nombreux que les Musulmans. Ceux-ci sont les maîtres, mais ils forment la minorité. Ils sont les conquérants, mais ils n'ont pas su s'assimiler le peuple conquis. Il y a plus, les chrétiens, bien que jadis vaincus et soumis, bien que tremblant encore sous leurs maîtres, sont d'une vitalité supérieure ; ils sont capables de progrès ; ils gagnent du terrain pendant que les Turcs en perdent. Voilà le vrai mot de la situation, et la cause des inextricables difficultés dans lesquelles se débat la Turquie. Elle porte en son sein une contradiction qui la ronge, un principe de dissolution qui va toujours se développant.

Les mesures mêmes qui semblent témoigner d'un certain progrès de la Turquie, sont destinées à hâter sa destruction. Des réformes dont l'ensemble est compris sous le nom de *Tanzimat* ont eu pour but de préparer l'assimilation des deux races qui occupent la Turquie, et le traité de Paris de 1856 a marqué, dit-on, une nouvelle ère pour cet Etat, en le faisant entrer dans le concert européen. Eh bien ! ces deux mesures, ces actes qui paraissent garantir l'indépendance de la Turquie et l'engager dans la voie des réformes intérieures, n'ont fait qu'en assurer la ruine. C'est ce qu'il est facile de démontrer.

En entrant dans le concert des Etats européens, la Turquie a obtenu la garantie de ses possessions ; mais, en revanche, elle a investi les puissances chrétiennes du droit d'intervenir en faveur de ses sujets chrétiens. Une observation rigoureuse du Tanzimat, la tolérance religieuse, la fondation d'un droit civil pour les rayas ; en un mot, l'établissement d'une égalité de condition entre le Turc et le Giaour, tel est le prix dont le gouvernement de Constantinople a payé la protection qui lui a été accordée en 1855 contre l'agression russe. Il ne s'est pas seulement engagé à faire ces concessions, à poursuivre ces réformes, il s'est lié, à cet égard, envers l'Europe. Or, une égalité de droits entre les chrétiens et les musulmans de la Turquie, c'est, en fait, l'ascendant des premiers. Les chrétiens étant les plus nombreux, ils ne peuvent devenir égaux sans devenir par là même les plus forts. Qu'ils cessent d'être opprimés, qu'ils puissent posséder en sécurité, porter des armes, servir dans l'armée, se reconnaître, se compter, prendre confiance dans leur propre force, et ils se trouveront les maîtres du pays. Une révolution se sera accomplie.

La Turquie, nous le voyons bien, ne peut pas refuser d'émanciper ses sujets chrétiens ; mais ce qui n'est pas moins évident, c'est que, en les émancipant, elle abdique, elle se suicide.

Nous venons d'indiquer la marche naturelle des choses. Et que sera-ce donc si, aux causes que nous avons énumérées, nous ajoutons le ferment que va jeter en Turquie le droit nouveau des nationalités? Comment, avec ce principe, avec leur infériorité numérique, avec leur infériorité de race, quatre millions de Turcs pourraient-ils continuer à tenir dans la soumission douze millions de sujets ?

En vérité, on a de la peine, en présence de faits si évidents, de raisonnements si simples, à comprendre la politique de l'Angleterre dans la question turque. Tout récemment encore, nous venons d'entendre dans le Parlement, et de lire dans les journaux de nos voisins les phrases les plus sonores sur les progrès de la Turquie et sur la confiance que doit inspirer son avenir. Comme si les progrès dont il s'agit n'étaient pas autant de causes d'affaiblissement, autant de germes de révolution !

L'optimisme de l'Angleterre a sa source dans un aveuglement volontaire. On se persuade aisément ce qu'on désire ardemment, et l'Angleterre, qui redoute avec raison une grande guerre, redoute de voir s'ouvrir cette question d'Orient, dans le sein de laquelle tant de tempêtes semblent recelées. Reste à savoir s'il ne serait pas plus sûr de regarder la question en face, et de travailler dès aujourd'hui à en préparer la solution. Un danger prévu n'est plus qu'à moitié un danger. Les difficultés envisagées de front perdent ce je ne sais quoi d'effrayant et d'infini que leur prêtait le vague dans lequel elles se présentaient d'abord.

Essayons de faire pour la question d'Orient ce que nous avons fait pour la question romaine, et de voir si, en éliminant les solutions périlleuses ou chimériques, on ne pourrait pas arriver à quelque chose de praticable.

Nous écartons tout de suite l'idée d'un partage de l'empire ottoman, parce que ce partage, c'est la guerre. De quelque manière qu'on le conçoive, — quelque part que l'on fasse à la France, à l'Angleterre et à la Russie, — à quelque sort que l'on destine Constantinople, l'Egypte et la Syrie, — on n'arrivera jamais à satisfaire les prétentions rivales. Le partage des provinces turques de la Méditerranée aurait pour effet inévitable de rompre l'équilibre des grandes puissances, résultat auquel l'Europe ne saurait se résigner avant d'avoir tenté la fortune des armes. Ajoutons que le partage d'un pays, fût-ce d'un pays turc, a quelque chose d'odieux que n'admet plus notre droit public. On a cessé de considérer les peuples comme une propriété qu'on se partage. Il n'y a plus d'annexion possible aujourd'hui sans un semblant, au moins, de consentement national.

L'idée d'un partage écartée, il ne reste qu'une alternative : la constitution d'un nouvel Etat à la place de celui dont la dissolution paraît imminente. Ce parti aurait l'avantage d'opposer une fin de non-recevoir commune à tous les projets rivaux d'agrandissement. D'ailleurs, les matériaux de la puissance qu'il s'agirait de constituer sont tout prêts, ce sont les sujets chrétiens de la Turquie d'Europe. Supérieurs aux Turcs par le nombre, il suffit de donner l'indépendance aux Rayas pour leur donner la domination. Il y a là comme une puissance virtuelle dont il s'agit de faire une puissance réelle. L'empire chrétien de Constantinople est comme le papillon dans la chrysalide ; il n'attend, en quelque sorte, que l'heure de l'éclosion pour briser son enveloppe et paraître au grand jour.

Napoléon, à Tilsitt, consentait à abandonner à Alexandre une partie de cet empire turc, dont la succession était déjà regardée comme ouverte ; mais il ne pouvait se résoudre à laisser son nouvel allié pénétrer au delà des Balkans. M. de Menneval le surprit un jour penché sur la carte, le doigt sur le Bosphore, et l'entendit se parler à lui-même : « Constantinople ! s'écriait-il, Constantinople, jamais! C'est l'empire du monde. » Napoléon avait raison. Constantinople dans les mains d'une grande puissance, c'est là clef de la Méditerranée, c'est celle de l'Orient et de l'Occident. Aussi n'y eut-il jamais de guerre plus justifiable, plus nécessaire que celle qui, en 1855, arrêta le mouvement de la Russie vers une proie trop ardemment convoitée. Mais si la Russie ne doit pas avoir Constantinople ; si la France et l'Angleterre ne peuvent y prétendre ; si la Turquie, enfin, est hors d'état de le conserver, à qui confier les clefs de la Méditerranée, sinon à un peuple capable de prendre en Europe la place que les Turcs vont bientôt laisser vide ?

En attendant que la place soit vide, le rôle d'une politique prévoyante est indiqué. Si les populations chrétiennes de la Turquie doivent hériter de la puissance ottomane, il faut les y préparer, et, à cet effet, il faut travailler à leur développement, favoriser leur indépendance, étendre sur elles des garanties sous la protection desquelles elles puissent naître à la vie politique. Il faut, en un mot, continuer l'œuvre commencée ; et, partout où se manifeste quelque symptôme de vitalité, quelques éléments d'autonomie, dans les Principautés danubiennes et dans la Servie, dans la Montagne Noire comme dans le Liban, il faut chercher à organiser la province chrétienne.

La tâche à laquelle les puissances européennes sont appelées par l'imminence même du danger dont les menace la ruine de l'empire turc, est favorisée par le mouvement qui porte aujourd'hui les nationalités à se reconstituer. Nous voudrions qu'on travaillât à rendre aux populations chrétiennes de la Turquie le sentiment de leur unité nationale ; qu'on fît pour elles ce que la France a fait pour l'Italie ; que la protection de l'Europe les aidât à se délivrer du joug de l'étranger.

On ne peut toucher à ce sujet sans éprouver un mélange de regret et d'impatience, en voyant la Grèce manquer à ses destinées. C'est à elle qu'il appartenait de trancher la question turque. Plus forte, plus unie, plus prospère, plus avancée dans la carrière que les sympathies de l'Europe lui avaient ouverte, elle aurait fourni aux décisions chancelantes des cabinets l'autorité d'un grand exemple. Il y a plus : la Grèce était appelée à jouer dans la péninsule turque le rôle que le Piémont vient de jouer si glorieusement en Italie. Athènes aurait dû se proposer de disparaître un jour derrière Constantinople, comme Turin s'efforce de se perdre dans Rome. Mais, hélas ! les grandes ambitions ne peuvent se justifier que par de grandes choses, et la Grèce, loin d'avoir gagné la confiance de l'Europe, semble avoir voulu lui prouver combien est ingrate l'œuvre de la reconstitution d'un peuple.

ED. SCHERER.

Kaynak: Scherer (Ed.) (1861, Juillet 19). *Le Temps, 85*.

EK 12. Fransız *Journal Des Débats* gazetesi muhabirinin İstanbul'dan Fransa'ya yolladığı raporlara göre Osmanlı Devleti'ndeki okulları ele alan gazete haberi

LUNDI 2 JUILLET 1883

ON S'ABONNE

rue des Prêtres-Saint-Germain-l'Auxerrois, 17.

PRIX DE L'ABONNEMENT :

	Un mois.	Trois mois.	Six mois.	Un an.
Paris.....	6 fr.	18 fr.	36 fr.	72 fr.
Départements.	7 fr.	20 fr.	40 fr.	80 fr.
Union postale	7 fr.	21 fr.	42 fr.	84 fr.

Les abonnements partent des 1er et 16 de chaque mois.

Paris, un numéro..... 20 cent.
Départements, un numéro. 25 cent.

Les annonces sont reçues chez MM. Bollingen fils, Séguy et Cie, 10, rue de la Grange-Batelière, MM. Lagrange, Cerf et Cie, 8, place de la Bourse, et au bureau du JOURNAL; elles doivent toujours être agréées par la rédaction.

ÉDITION DE PARIS (Matin)

JOURNAL DES DÉBATS

POLITIQUES ET LITTÉRAIRES

LUNDI 2 JUILLET 1883

ON S'ABONNE

A LONDRES : apply to Cowie and Cie foreign newspapers office, 17, Gresham street, E. P. C.; MM. Deliry, Davies et Cie, 1, Finch lane Cornhill, E. C.; MM. W. H. Smith et Son, 186, Strand, W.-C.; R.C. Poulter, 4e, Middle Temple lane;

A VIENNE (Autriche), à J. Pagès, Stadt, Bartensteingasse, 14, en face du Parlement et de la Mairie.

A BRUXELLES, à l'office de publicité, 46, rue de la Madeleine, dans les kiosques et dans les bibliothèques des gares de chemins de fer belges.

DANS LES PAYS FAISANT PARTIE DE L'UNION POSTALE

chez les directeurs de poste au moyen de mandats-poste internationaux en bons par l'envoi d'une valeur payable à Paris.

On nous écrit de Constantinople, le 22 juin :

« Après avoir énuméré les écoles à l'usage des populations du pays non musulmanes, parlons aujourd'hui des établissements d'instruction turcs.

» Ils se divisent en deux catégories : les écoles civiles et les écoles militaires ; en outre, en écoles essentiellement musulmanes, n'admettant que des élèves musulmans, ayant un programme d'études spéciales pour les musulmans, et en écoles d'humeur plus libérale, où professeurs et élèves sont admis sans distinction de race ou de religion.

» Les premières comprennent les *Ecoles primaires*, 320 pour Constantinople avec 18,000 élèves environ, qui y apprennent la lecture dans le Coran, l'écriture et quelque peu d'arithmétique, de géographie et d'histoire, mais de quelle façon sommaire et suivant quelles données étranges ! Parmi ces écoles, les unes sont entretenues aux frais de l'Etat, les autres à l'aide des redevances mensuelles (5 à 30 piastres, selon les ressources des parens) payées par les élèves ; les dernières, enfin, grâce aux dons des particuliers ou des sociétés de bienfaisance.

» La plupart de ces écoles sont installées dans des mosquées dont [illegible] dans un local voisin [illegible] l'iman sert d'instituteur, une salle à part est réservée aux filles qui ont des femmes comme institutrices ou des imans déjà avancés en âge.

» Les *médressés* sont en quelque sorte des séminaires où les élèves, les *softas* restent jusqu'à huit et dix ans. On leur y enseigne l'arabe, la théologie et le droit d'après le Coran. Ils relèvent du Cheik-ul-Islam.

» Ces médressés vivent des revenus de donations leur ayant été faites par les Sultans ou par de riches particuliers, tous dans le voisinage des grandes mosquées ; on en compte 120 à Constantinople. Le plus important est celui du Sultan Mehemet le Conquérant, qui renferme 90 softas ; les autres n'en ont que de 6 à 20. Pendant le ramazan, les softas vont prêcher dans les provinces et font des collectes dans les mosquées où ils lisent à haute voix le Coran.

» Ces médressés ont un aspect tout à fait d'un autre âge. Celui du Sultan Mehemet se compose d'un bâtiment quadrangulaire à rez-de-chaussée seulement, avec une cour intérieure ayant une fontaine au milieu et autour de laquelle règne une galerie à arcades. Sur cette galerie s'ouvrent les cellules, réduits de 3 à 4 mètres de côté, surmontés d'un dôme et dans lesquels couchent quatre softas. Le mobilier est des plus simples : des matelas sur des planches ; un *mangal* ou brazero, pour faire la cuisine, un chandelier en fer comme on en retrouverait dans des fouilles. Quant aux livres, sept ou huit brochures, commentaires du Coran ou notions du droit, constituent la bibliothèque scolaire de ces futurs piliers de la justice et de la religion.

» Je me rappelle avoir visité le *Mekteb*, ou école la plus importante de Salonique. Il y avait là au moins 150 élèves ; des bancs et un tableau noir dont le pied reposait à terre composaient tout le mobilier. Et les livres, dis-je au professeur ? Il me montra un petit cahier d'une vingtaine de pages. « Voilà me dit-il. C'est moi qui ai fait cela. Il y a tout là dedans ». Je sais bien qu'il y a une édition complète de Voltaire en un seul volume.

» Quant aux cours suivis par les softas, ils se font dans les mosquées ; des mots, des mots, rien que des mots, et, il en est plus d'une, où le professeur de géographie n'admet qu'avec restriction que la terre soit ronde.

» Les *Ecoles normales primaires*, au nombre de trois, sont fréquentées par des élèves des deux sexes de religion musulmane et destinées à former des professeurs pour les écoles primaires.

» L'*Orphelinat* élève deux cents enfants musulmans et qui y sont reçus gratuitement.

» L'*Ecole civile supérieure*, placée sous le patronage du Sultan, compte 200 élèves musulmans et chrétiens et 23 professeurs. On y enseigne les littératures turque et française, l'histoire, l'économie politique, etc. A partir de l'année prochaine, les cours y seront gratuits.

» L'*Ecole civile de Médecine* avec 300 étudiants qui, à la fin de leurs études, obtiennent, pour la plupart, des emplois publics. Les études durent quatre ans et sont gratuites.

» L'*Ecole des arts et métiers* est fréquentée par 320 jeunes gens mécaniciens, forgerons, menuisiers, relieurs, lithographes, cordonniers, etc., avec 16 professeurs. On y enseigne les langues arabe, turque et persane.

» L'*école de Droit* (Mekteb Noukouk) dépend du ministre de la justice. Les études durent trois ans et sont gratuites. Les élèves sortans deviennent avocats ou magistrats. Les cours sont faits en turc ; toutefois, il y existe un cours spécial de langue française.

» Enfin l'*Ecole des naïbs* clôt la liste des écoles civiles : on y forme des juges du *chéri* ou tribunaux religieux musulmans. 5 professeurs, tous *ulémas*, y enseignent la loi du *chéri* (Coran), les recueils des *fetwas* et le Code civil turc (medzelé). Les élèves sortans sont envoyés par le Cheik-ul-Islam dans les provinces où ils remplissent les fonctions de juges religieux.

» Terminons en citant le *lycée de Galata Seraï*, l'établissement d'instruction le plus important, sans contredit du pays. Ce lycée, aussi bien tenu qu'un de nos meilleurs de France, et dont le directeur actuel, un musulman, et le sous-directeur un Français, M. d'Hollys, sont l'un et l'autre pleins de zèle et de bon vouloir, a été fondé sous l'impulsion d'un de nos ambassadeurs, M. Bourée ; il ne compte pas moins de 600 élèves, musulmans ou chrétiens, presque tous payant, 1,000 fr. environ par an, de 49 professeurs, dont 23 attachés aux classes françaises.

» Le lycée de Galata Seraï comprend le petit lycée avec les classes préparatoires où les élèves commencent l'étude de la langue française, et le lycée proprement dit qui embrasse six classes graduées, dont le programme est analogue à ceux des lycées de France, avec l'étude des langues orientales en plus.

» Le passage d'une classe à l'autre ne s'obtient que par des examens très sérieux subis devant une commission de professeurs. A la fin de la sixième et dernière classe, les élèves passent l'examen du baccalauréat, dont le diplôme est valable en France, avec épreuves écrites et orales. Les premières portent sur une dissertation française, une version latine, un sujet de trigonométrie et de géométrie descriptive, de sciences physiques et naturelles : en outre, les candidats ont à faire une composition en littérature turque, arabe et persane et une en calligraphie turque. Les épreuves orales ne sont pas moins difficiles, et il est incontestable que, chaque année, sortent de ce lycée des jeunes gens dont l'instruction est certainement assez complète.

» Nos *écoles militaires* sont les écoles navales et les écoles militaires proprement dites.

» Il y a, à Constantinople, deux *Ecoles navales*. L'*Ecole préparatoire* de Kassim Pacha qui compte 200 élèves et l'*Ecole supérieure* de Halké. Dans ces deux écoles, comme dans toutes les écoles militaires, ne sont admis que des musulmans, eux seuls étant astreints au service militaire. L'anglais est enseigné à Halké, mais par des Turcs, car les professeurs étrangers ont été exclus. Dans les deux dernières années d'études, tous les cours se font en anglais. La durée générale des études est de dix ans : quatre ans au *ruchdié* ou école préparatoire, quatre ans à l'*idadié* ou lycée, et deux ans à l'Académie d'où les élèves sortent avec le grade de lieutenant. Inutile de dire que l'enseignement des écoles de marine n'a rien de pratique ; pas de navire sur lequel les élèves s'exercent, et à Halké, nous n'avons pas même vu de gymnase où ils puissent acquérir l'agilité physique nécessaire aux marins.

» Les *Ecoles militaires* de Turquie se composent d'écoles supérieures ou Académies, de lycées (idadié) et d'écoles préparatoires ou *Mektéb-Ruchdié-Askérié*.

» L'Académie militaire de Pancaldi, à Constantinople, dont le directeur l'est en même temps de toutes les écoles militaires de l'empire, se divise en trois sections : infanterie, cavalerie et état-major. Elle renferme 500 élèves, tous musulmans, qui, après trois ans d'études dans la section d'infanterie ou de cavalerie, entrent dans l'armée avec le grade de sous-lieutenant, après avoir passé les examens voulus. Ceux destinés à l'Ecole d'état-major restent deux ans de plus dans une école spéciale pour en sortir avec le grade de capitaine.

» Le programme suivi dans ces diverses écoles est à peu près le même que celui des écoles d'Europe, mais les résultats sont tout autres, la capacité des professeurs, l'application des élèves étant généralement médiocres. Le français est toutefois professé d'une façon sérieuse dans nos diverses écoles militaires, et peu des officiers qui en sortent sont étrangers à cette langue. 27 professeurs, dont un français, le colonel Lecoq, sont attachés à l'école de Pancaldi. Pour y entrer, il faut avoir fait ses études dans un lycée militaire (Idadié) ou au lycée de Galata Seraï et avoir subi un examen d'admission. 20 professeurs [illegible] font leurs cours en français, dépendent de l'*Ecole militaire de Médecine*, où se trouvent actuellement 448 étudians internes et 44 élèves pharmaciens externes.

» La durée des études est de six ans, et les élèves sortent de l'Ecole avec le grade de docteur en médecine et chirurgie, équivalant à celui de capitaine. Toutefois, à sa sortie, chaque élève est tenu de faire un stage de six mois ou un an à l'hôpital militaire de Haïdar Pacha, où il lui est possible de faire au moins un peu de pratique. Les pharmaciens qui ne peuvent prendre leurs inscriptions à l'Ecole qu'après trois ans de pratique au dehors n'y demeurent que trois ans et en sortent avec le grade de lieutenant pharmacien militaire.

» Il existe aussi une *Ecole de Pharmacie*, dépendant de l'hôpital de Haïdar Pacha, avec 200 étudians environ qui y restent trois ans.

» Dans ces diverses Ecoles de médecine, musulmans, chrétiens et israélites sont indistinctement admis. La seule condition exigée est d'avoir fait trois ans d'études au lycée de *Kouleli*, dans le haut Bosphore, ou de sortir de Galata Seraï.

» Ce *Lycée* de Kouleli est un de nos premiers *Mektebi-Harbié-Idadié* ou lycées militaires. Avec 19 professeurs, il contient 600 élèves dont 200, tous musulmans, destinés à l'Ecole supérieure de Pancaldi, et 400 de toutes religions se préparant à l'Ecole de médecine. Les élèves sont tous internes et entretenus aux frais du gouvernement. Les études y durent trois ans.

» Andrinople, Brousse, Monastir, Smyrne, Erzeroum, Damas et Bagdad possèdent également chacune un *Idadié-Harbié*; mais aucun n'a l'importance de celui de Constantinople ; celui d'Andrinople, par exemple, ne compte que 82 élèves avec 6 professeurs.

» Nous avons aussi les *Mektebi-Ruchdié-Askérié*, ou écoles militaires préparatoires, 84 dans la capitale avec 2,128 élèves, et une vingtaine dans les provinces. Dans toutes on enseigne le français ; les élèves sont externes, et les professeurs, ainsi que les locaux, sont entretenus aux frais du gouvernement.

» De la grande maîtrise d'artillerie dépend le *Muhendis Hané*, ou Académie d'artillerie et de génie, avec 27 professeurs et 90 élèves. Les études, dont celle du français fait partie, durent quatre ans.

» Cette école a une certaine réputation ; les études y sont sérieuses et plusieurs des professeurs se sont formés en France ou en Allemagne. Les élèves sont tous internes et entretenus aux frais du gouvernement.

» La commission d'inspection et de réorganisation militaire, qui fonctionne depuis quelque temps, a présenté tout récemment un rapport dans lequel figurent plusieurs réformes à l'adresse de ces diverses écoles : on y demande que, dans les sections de cavalerie et d'infanterie de l'école de Pancaldi, les études ne durent plus que deux ans au lieu de trois, et qu'en revanche, elles soient de trois ans au lieu de deux, dans la section d'état-major ; à cette même école, les élèves devront apprendre à leur choix le français, l'allemand ou le russe ; le nombre des lycées sera porté de 8 à 14 dans la capitale ; aux lycées « idadié » de Monastir et d'Andrinople, l'étude du russe sera obligatoire au lieu du français, la nécessité d'interprètes connaissant cette langue ayant été reconnue pendant la dernière guerre ; on transformera un certain nombre de *ruchdié* civils en *ruchdié* militaires ; les élèves sortant des écoles militaires sont tenus actuellement de rester quatorze ans dans le service actif à leur sortie de l'école ; ils n'y resteraient maintenant que le double des années pendant lesquelles ils seront restés à l'école, aux frais du gouvernement ; des élèves payans seront désormais admis dans les écoles militaires sans être tenus à aucun temps de service actif. On a eu en vue d'arriver ainsi à avoir un nombre d'officiers suffisant, sans cependant entretenir un corps permanent d'officiers de *redifs*. Ces officiers ne seraient payés que lorsqu'on appellerait les rédifs, et l'on économiserait de la sorte 5,000 traitemens d'officiers ; en outre, les *mustafiz*, la landsturm, qui jusqu'à présent n'avaient pas d'officiers en titre, pourraient en avoir.

» Telles sont les diverses écoles turques ; il nous reste à voir maintenant quelle place tient chaque nationalité étrangère sur le terrain de l'instruction à Constantinople, et les efforts que fait chacune d'elles pour leur développement. »

Kaynak: Journal des débats politiques et littéraires (1883)

EK 13. Osmanlı eğitim sistemi ve okulları hakkındaki bilgilere yer veren 25 Ekim 1869 tarihli Fransa Resmî Gazetesi

1re ANNÉE — NUMÉRO 294

JOURNAL OFFICIEL DE L'EMPIRE FRANÇAIS

LUNDI 25 OCTOBRE 1869

Un an : 40 fr. — 6 mois, 20 fr. — 3 mois, 10 fr.
Lundi 25 Octobre 1869

TURQUIE

On écrit de Constantinople, le 16 octobre, à la *Correspondance générale* de Vienne :

Voici les paragraphes les plus importants de la loi sur l'instruction publique qui vient d'être promulguée :

Divisions et catégories d'écoles.

Les écoles de l'empire ottoman sont en principe divisées en deux catégories. La première comprend les écoles publiques, dont la surveillance et l'administration appartiennent exclusivement au gouvernement. La seconde comprend les écoles particulières qui, placées seulement sous la surveillance du gouvernement, sont fondées et directement gérées par les particuliers ou par les communautés.

Ecoles publiques.

L'enseignement dans les écoles publiques se divise en trois classes : 1° enseignement primaire, donné dans les écoles primaires et primaires supérieures; 2° enseignement secondaire, dans les écoles préparatoires et les lycées; 3° enseignement supérieur, dans les écoles spéciales. De cette manière, les écoles publiques de l'empire sont divisées en cinq classes : la première comprend les écoles primaires (sebtchian); la seconde, les écoles primaires supérieures (ruchdié); la troisième, les écoles préparatoires (idadié); la quatrième, les lycées (sultanié); la cinquième, les écoles spéciales (alyé).

Ecoles primaires.

Chaque quartier et chaque village, et au besoin un ou plusieurs quartiers ainsi qu'un ou plusieurs villages réunis, doivent avoir au moins une école primaire. Dans les quartiers et villages dont la population est mixte, il y aura séparément une école musulmane et une école non musulmane.

Les frais de construction et de réparation des écoles primaires, ainsi que le traitement des instituteurs et autres, seront à la charge des communes.

La durée des classes dans les écoles primaires sera de quatre ans, et l'enseignement comprendra :

L'alphabet suivant la nouvelle méthode, le Coran, le Tedjvid et livre de morale, catéchisme, écriture, éléments de calcul, éléments de l'histoire ottomane, éléments de géographie, manuel de connaissances pratiques.

Pour les communautés non musulmanes, on enseignera le catéchisme des rites respectifs, sous la direction des chefs spirituels de ces communautés.

Les communautés non musulmanes suivront les cours dans leurs langues respectives.

Il n'y aura d'autres vacances que les jours fériés des communautés musulmanes et non musulmanes, et l'anniversaire de l'avénement au trône du sultan.

Tout élève qui aura obtenu un certificat à l'expiration de ses études à l'école primaire, pourra entrer sans examen à l'école primaire supérieure (ruchdié).

Ecoles primaires des filles.

Si dans un quartier ou village se trouvent deux écoles primaires appartenant à la même communauté, et si la situation de la localité n'offre aucun inconvénient, l'une de ces écoles sera affectée aux garçons et l'autre aux filles spécialement.

Le personnel enseignant (institutrices et maîtresses pour travaux à l'aiguille) des écoles publiques et libres des filles doit appartenir au sexe féminin. Toutefois, jusqu'à ce qu'on puisse se procurer des institutrices qui aient acquis les connaissances nécessaires, on pourra faire remplir ces fonctions par des instituteurs d'un âge mûr et d'une moralité éprouvée.

Ecoles primaires supérieures (ruchdié).

Tous les bourgs dont le nombre de maisons dépassera le chiffre de cinq cents auront une école ruchdié musulmane si la population est exclusivement musulmane, et une école ruchdié chrétienne si les habitants ne sont composés que de chrétiens. Mais si la population est mixte, il en sera fondé une pour les musulmans à part, et une pour les chrétiens également à part.

L'enseignement dans les écoles primaires supérieures durera quatre années. Il comprendra les matières suivantes : instruction religieuse élémentaire; grammaire turque; orthographe et style épistolaire; grammaire arabe et persane, suivant la nouvelle méthode; arithmétique; tenue de livres; dessin linéaire; géométrie élémentaire; histoire universelle et histoire ottomane; géographie; gymnastique; langue d'une des communautés non musulmanes qui aura cours dans la localité.

Les élèves qui auront obtenu leurs certificats à l'expiration de leurs études scolaires dans le ruchdié auront le droit d'entrer sans examen aux écoles préparatoires.

Ecoles primaires supérieures des filles.

Dans les grandes villes, il y aura une école musulmane pour l'instruction primaire supérieure des filles, si la population est exclusivement musulmane, et une école chrétienne pour le même objet, si la population est entièrement composée de chrétiens. Mais si elle est mixte, les deux communautés auront chacune une école à part.

Le personnel des écoles primaires supérieures des filles devra appartenir au sexe féminin.

L'enseignement dans les écoles primaires supérieures des filles est de quatre ans. Il comprend les matières suivantes : instruction religieuse élémentaire; grammaire turque; éléments de grammaire arabe et persane; orthographe et essais de littérature; recueil de morale; économie domestique; éléments d'histoire et de géographie; arithmétique et tenue de livres; dessin d'imitation et d'aquarelle; travaux à l'aiguille; musique (elle est facultative).

L'enseignement de la partie religieuse et scientifique du programme susénoncé se fera dans la langue de la communauté dont les filles fréquenteront l'école.

Ecoles préparatoires.

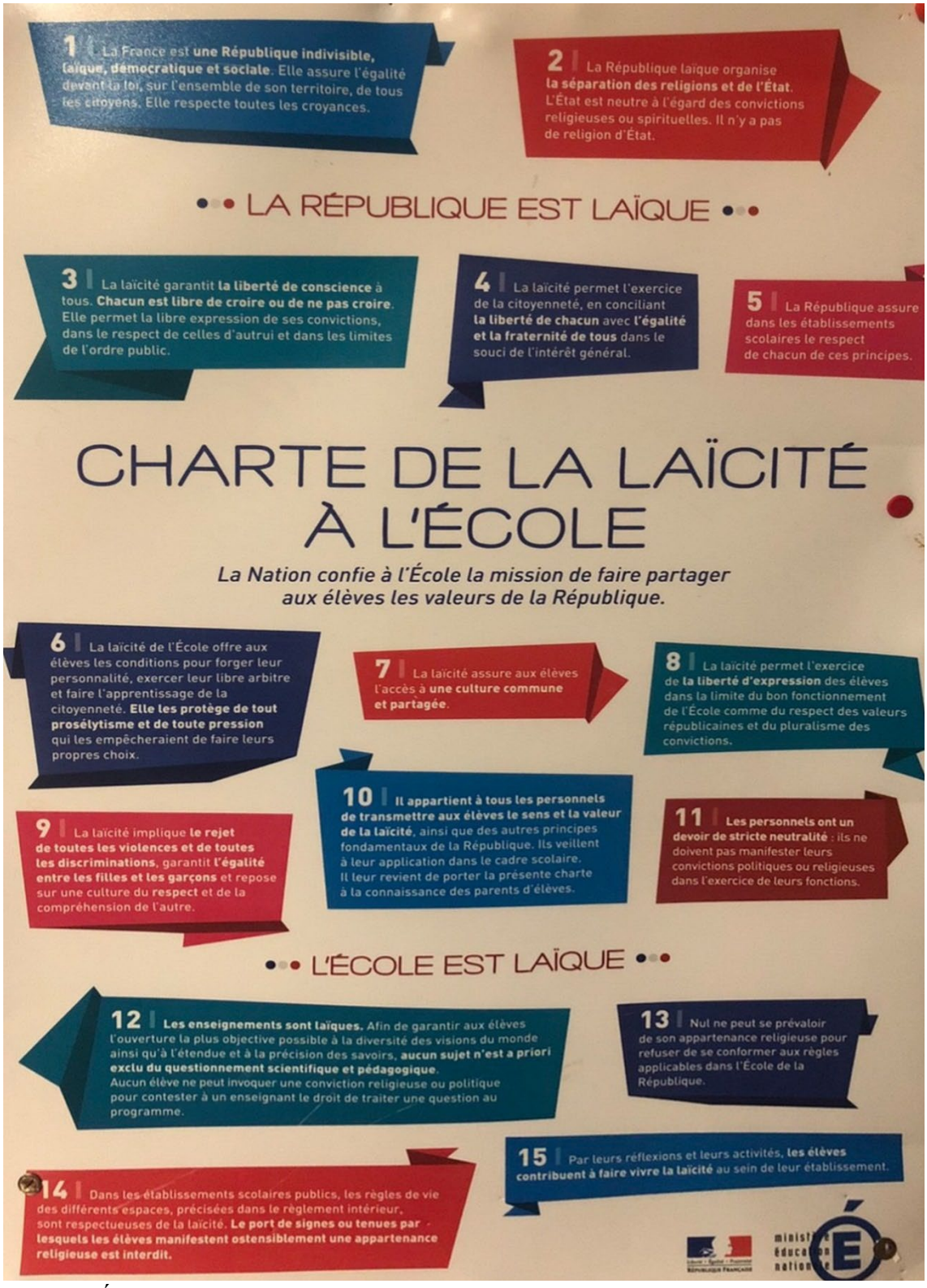
Les écoles préparatoires seront mixtes et destinées à recevoir les élèves musulmans et non musulmans qui auront suivi toutes les classes des ruchdiés.

Chaque ville renfermant un nombre de maisons au delà de mille aura, suivant les exigences de la localité, une école préparatoire.

La durée de l'enseignement dans les écoles préparatoires sera de trois années. Les élèves y suivront les cours ci-après : littérature turque et style épistolaire, langue française, grammaire ottomane, rhétorique, éléments d'économie politique, géographie, histoire universelle, histoire naturelle, algèbre, arithmétique et tenue de livres, géométrie et arpentage, physique, chimie, dessin.

Kaynak: Lois et décrets, Turquie (1869, Octobre 25). *Journal officiel de la république Française,* no 294, 1387.

EK 14. Fransa'daki bir okulun duvarında asılı olup Fransız okullarındaki laiklik ilkesini ele alan ve tez yazarı tarafından fotoğrafı çekilen pano.

Kaynak: École élémentaire Paul Bert (2019), St. Quentin, France

EK 15. Etik Kurul Onayı

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : **27/01/2020**
Toplantı Sayısı : **1**
Karar Sayısı : **1**

1- Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi **Eylem Bor**'un "Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri" başlıklı tezi ile ilgili 08/01/2020 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

Araştırmanın aydınlatılmış onam formunun uygun biçimde hazırlandığı, görüşme sorularının yansız olduğu ve ayrımcı ifadeler içermediği, yöntemsel tutarlığın bulunduğu, dolayısıyla araştırma tasarımının etik açıdan uygun olduğu görülmekle birlikte; Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi **Eylem Bor**'un "Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri" başlıklı tezi tamamlanmış bir tez çalışması olduğundan Etik Kurul onay belgesi verilememektedir.

ASLININ AYNIDIR
27/01/2020

Prof. Dr. Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

BENZERLİK BİLDİRİMİ

"Fransız Kaynakları Işığında Tanzimat Dönemi Eğitimine Fransız Etkileri" başlıklı tezimin ana bölümü (ön bölüm, kaynaklar ve ekler hariç) Turnitin İntihali Engelleme Programı aracılığıyla incelenmiş ve ilgili rapor danışmanım tarafından da kontrol edilmiştir. Kontrol sırasında (1) "Beş sözcükten daha az olan benzeşmeler" (2) "Kaynaklar" (3) "Doğrudan Alıntılar" dışarıda tutulmuştur. Benzerlik kontrolüne ilişkin rapordan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Rapor Tarihi	: 24.01.2019
Gönderim Numarası	: 1238256047
Sayfa Sayısı	: 301
Sözcük Sayısı	: 71135
Karakter Sayısı	: 496176
Benzerlik Oranı	: % 10
Savunma Tarihi	: 03.01.2020

Yukarıda belirtilen sonuçları gösteren Turnitin İntihali Engelleme Programı'na ilişkin orijinal raporu, sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmaksızın bu beyanım ekinde Enstitüye teslim ettiğimi, tezimin %10'dan fazla benzerlik oranı içerdiğinin belirlenmesi durumunda, bundan doğabilecek tüm yasal sorumluluğu kabul ettiğimi bildirir, saygılarımı sunarım.

Öğrencinin Adı Soyadı: EYLEM BOR

Tarih: 03.01.2020

İmza: Eylem B

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : EYLEM BOR

E-Posta Adresi : eylembor79@gmail.com

İş Deneyimi :

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Fransızca Öğretmeni	Rize Hasan Sağır Lisesi	2005-2011
Fransızca Öğretmeni	Ankara Abidinpaşa Anadolu Lisesi	2011- 2017
Türkçe Öğretmeni	Paris Başkonsolosluğu	2017- hâlen

Akademik Bilgiler

Öğrenim Durumu:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Fen Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı	Atatürk Üniversitesi	1997-2002
Tezsiz Yüksek Lisans	Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2003-2005